

JOURNAL OF UNIVERSAL SCIENCE RESEARCH

OUR FIELDS

- Exact Sciences
- Natural sciences
- Medical sciences
- Technical sciences
- Economics
- Philological sciences
- Pedagogical sciences
- Social and humanitarian sciences
- Psychological sciences
- Arts and cultural sciences
- Physical education and sports

RESEARCHBIB IMPACT
FACTOR: 6.4 / 2023
SJIF 2023: 3.778

Research Science and
Innovation House

OUR INDEXING

ISSN (E): 2181-4570

• <http://universalpublishings.com>

Research Science and
Innovation House

"RESEARCH SCIENCE AND INNOVATION HOUSE" MCHJ

JOURNAL OF UNIVERSAL SCIENCE RESEARCH

JUNE 30, 2025

VOLUME 3, ISSUE 6

2023

**"Journal of Universal Science Research" scientific-methodical journal:
30.06.2025.**

In this collection, the articles accepted for the "Journal of Universal Science Research", Volume-3, Issue-6, 2025, are published.

DOI number was attached to all articles in the journal and indexed in the international scientific bases of **Directory of Research Journals Indexing, Researchbib, Index Copernicus, Zenodo, Open Aire, Google Scholar, Advanced Science Index, J-Base, Cite Factor, International Scientific Indexing, Euarasian Scientific Journal Index, General Impact Factor, Internet Archive, Scientific Journal Impact Factor, EuroPub.**

Dissertations are officially recognized as articles published in national journals on the list of journals recommended to publish the main scientific results of dissertations by OAK.

Basis: Page 3 of the list of scientific publications recommended to publish the main scientific results of dissertations of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan. - Tashkent: 2019. - 160 p

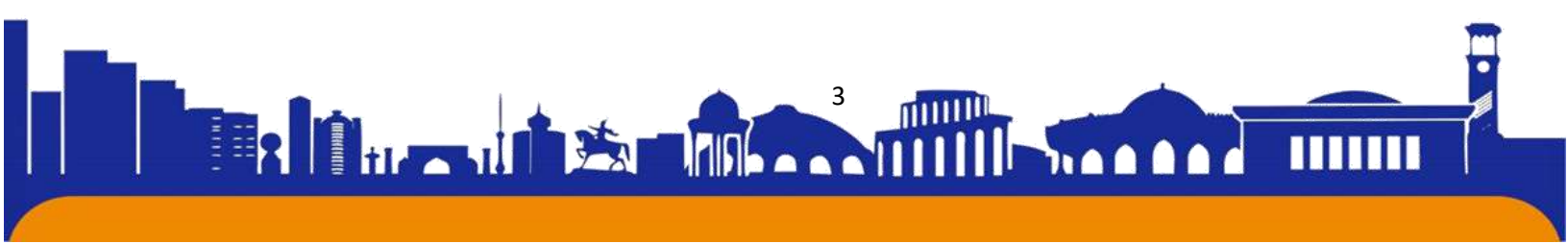
The materials of the magazine can be used by professors, teachers, independent researchers, doctoral students, masters, students, lyceum colleges and school teachers, scientific workers and all those interested in science.

Reminder! The authors are personally responsible for the correctness of the numbers, reports, data and the correctness of the quotations in the scientific articles included in the collection of journal materials.

Research Science and
Innovation House

**"RESEARCH SCIENCE AND
INNOVATION HOUSE" LLC**

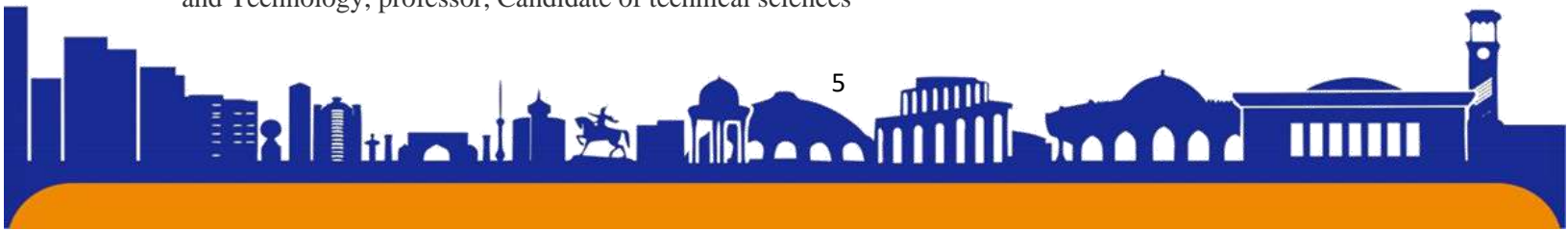
EDITORIAL TEAM

Editor-in-chief, **Eshkaraev Sadridin Chorievich** - Head of the Department of Medicine and Natural Sciences, Doctor of Philosophy in Chemistry, Associate Professor, Termez University of Economics and Service, Termez, Uzbekistan. . [ORCID esadir_74@rambler.ru](mailto:esadir_74@rambler.ru)

1. Editor of medical sciences **Ye Fan Wang Glavin**, Case Western Reserve University, United States / Chinese Academy of Medical Sciences, Peking Union Medical College, China
2. Editor-of technical science, **Eshkaraev Ulugbek Chorievich** - Associate Professor of the Department of Primary Education Methodology of Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy, Candidate of Technical Sciences, Denau, Uzbekistan.
3. Editor of medical sciences **Carolyn Steele Gray**, Canada Research Chair in Implementing Digital Health Innovation (Tier 2), Canada
4. Editor of technical science **Babamuratov Bekzod Ergashevich** - associate professor of the Department of Physical Chemistry of Termiz State University, Doctor of Philosophy Technical Science, Termez, Uzbekistan.
5. Editor of medical sciences **Donata Kurpas**, Wroclaw Medical University, Poland
6. Editor of chemical sciences **Mirabbos Hojamberdiev Ikromovich**- associate professor of the Technische Universität Berlin, doctor of chemical science, Berlin, Germany
7. Editor of medical sciences **Mirella Minkman**, Vilans, Netherlands
8. Editor of chemical science **Furkat B. Eshkurbonov** - Termiz state university of engineering and agrotechnology, doctor of sciences in chemistry, Professor of technology of organic substance and materials on their basis, Termez, Uzbekistan.E-mail: furqateshqurbonov@gmail.com
9. Editor of medical sciences **Roberto Nuño**, Director Investigación y Formación Fundación Gaspar Casal, Spain
10. Editor-of Economic, **Otamurodov Shavkat Tillayevich** - Vice-rector of Termiz University of Economics and Service Doctor of Economic science, Termez, Uzbekistan.
11. Editor of medical sciences **David Perkins**, University of Newcastle, Australia
12. Editor-of Social and humanities, **Xudoyberdiyev Xursand Xudoyberdiyevich** - Termiz Institute of Engineering and Technology, Doctor of Social and humanity Science, Termez, Uzbekistan.
13. Editor of medical sciences **Otamurodov Furqat Abdukarimovich**, Director of Termiz Branch of Tashkent Medical Academy, Termez, Uzbekistan Doctor of science in Medical Sciences, Termez, Uzbekistan.
14. Editor of medical sciences **Robert Henderson**, University of Arizona
15. Editor biological sciences **Nurova Zamira Annakulovna** Termez branch of Tashkent Medical Academy. Termez, Uzbekistan Doctor of biological science, docent, Termez, Uzbekistan.
16. Editor filological sciences **Chris Kennedy**, University of Chicago
17. Editor of medical sciences **Turabayeva Zarina Kenjabekovna** Termez branch of Tashkent Medical Academy, doctor of Philosophy medical sciences, Termez, Uzbekistan.
18. Editor of Sociology science **Eryigitova Lobar Qodirovna**Head of the Department of Social Sciences and Physical Culture of CAMU International Medical University
19. Editor filological sciences **Jurayeva Ramziya Abdurahimovna** Kokand State Pedagogical Institute. Kokand, Uzbekistan Doctor of Philosophy in Philological Sciences (PhD), senior teacher.
20. Editor of physics-mathematics-sciences **Bobamuratov Ulugbek Erkinovich** Termiz Institute of Engineering and Technology, Doctor of Philosophy physics-mathematics-sciences, Termez, Uzbekistan.
21. Editor of medical sciences **Akhmedov Kamoliddin Khakimovich** Dean of the Faculty of Treatment No. 1 of the Termiz branch of the Tashkent Medical Academy, Candidate of medical sciences, associate professor
22. Editor of medical sciences **Vahidov Alisher Shavkatovich** Termez branch of Tashkent Medical Academy General surgery, children head of the department of surgery and pediatric urology Doctor of medical sciences, professor

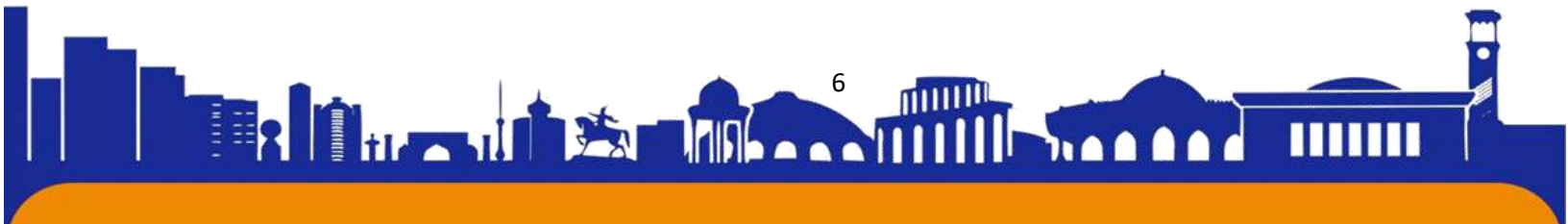

23. Editor of Humanitarian science **Rakhmonov Abdukahhor Abdusattorovich** Vice-Director for Spiritual Education and Youth Affairs, Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophical Sciences
24. Editor of technical sciences **Hasan Soyibnazarovich Beknazarov** Leading researcher of the Tashkent Research Institute of Chemical Technology, doctor of technical sciences, professor.
25. Editor of pedagogical sciences **Sultonova O'g'iloy Nabiyevena** Termiz Institute of Engineering and Technology, Doctor of Pedagogical sciences, Termez, Uzbekistan.
26. Editor-of medical sciences, **Sultonov Ravshan Komiljonovich** - Termiz University of Economics and Service Doctor of Philosophy of medical science, Termez, Uzbekistan. e-mail: ravshansultonov605@gmail.com
27. Editor of pedagogical sciences **Eshkoraev Kahramon**- Chirchik state pedagogical University Doctor of Philosophy in pedagogical science, Termez, Uzbekistan e-mail: eshqorayev1987@mail.ru
28. Editor of technical sciences **Rakhmankulov E. Jasur**-Tashkent scientific Research Institute of Innovative Chemical Technology Doctor of Philosophy in technical science. e-mail: jasurer87gmail.com
29. Editor of the Department of Agricultural Sciences **Jurakhon N. Nadzhiev** - Advisor to the Termez Institute of Agricultural Technologies and Innovative Development, Doctor of Agricultural Sciences DSc.
30. Editor of the Department of Agricultural Sciences **Dilshod T. Jumanov** - Advisor to the Termez Institute of Agricultural Technologies and Innovative Development, Candidate of Agricultural Sciences.
31. Editor of technical science **Nomozov K. Abror** - Doctor of Philosophy to the Termez Institute of engineering and technology, Termez, Uzbekistan. e-mail: abrnomozov055@gmail.com
32. Editor of technical science **Misirov Kh. Zafar** Doctor of Philosophy to the Termez Institute of engineering and technology, Termez, Uzbekistan. e-mail: zafarmisirov1986@gmail.com
33. Editor of technical science **Shaymardanova A. Mokhichekhra** - Termiz institute of Engineering and Technology, doctor of philosophy in technical science. E-mail: mokhichekhrashaymardanova@gmail.com
34. Editor of Philology sciences **Mariya D. Bekbergenova** - Karakalpak State University, doctor of philosophy in Philology science(PhD)
35. Editor of Philological sciences **Zulfiya K. Ktaybekova** - Karakalpak State University, doctor of philosophy in Philology science(PhD)
36. Editor of Medical sciences **Dilorom A. Khurmatova** - Termez branch of Tashkent Medical Academy, doctor of Philosophy in Medicine(PhD)
37. Editor of Technical science, **Sahomiddin. Z. Hodjamkulov** - Termez Institute of engineering and technology Doctor of philosophy in technics, Docent of Technology Inorganic Substance and Materials on their Basis. E-mail: xodjamkulovsahomiddin@tiet.uz
38. Editor of Pedagogical sciences **Nodira. N. Musaeva** - Bukhara State University, doctor of science in Pedagogics(DSc), docent of Theory and methodology of professional education.
39. Editor of Technical science, **Berdimuratov. T. Umid** - Termiz institute of engineering and technology, Doctor of Philosophy in technical science. E-mail: umidberdumu5@gmail.com
40. Editor of technical sciences, **Diyorov. G. Husan** - Termez Institute of engineering and technology Doctor of Philosophy in technical sciences. E-mail: husan_diyorov88@mail.ru
41. Editor of technical science, **Rustam. R. Karimov** - Termez Institute of engineering and Technology Doctor of Philosophy in technical Science, Docent of the Agriengineering and Chemical Technologies Department
42. Editor of Historical sciences, **Kholiyarov. Ch, Tulkinjon** - Head of the "Social and Humanities" Department of the Termiz Institute of Engineering and Technology, doctor of philosophy in Historical science. E-mail: txoliyarov@mail.ru
43. Editor of Technical Sciences, **Zakir. R. Khudaikulov** - Termiz Institute of Engineering and Technology, docent of the General Electric Engineering, doctor of philosophy in Technical science.
44. Editor of Technical Sciences, **Bobomurodov. R. Mirkomil** - Termiz Institute of Engineering and Technology, doctor of philosophy in Technical science.
45. Editor of Technical sciences, **Qalandarov Ro'zimurod Qurbonovich** - Termiz Institute of Engineering and Technology, professor, Candidate of technical sciences

46. Editor of Philology Sciences, **Allambergenova. A. Guljakhan** - Karakalpak State University, Doctor of Philosophy in Philology, Docent of Karakalpak language.
47. Editor of Pedagogical sciences, **Feruza. B. Muzafarova** - Bukhara State University, Doctor of Philosophy in Pedagogical science, Docent in theory and methodology of physical education and sports training
48. **Iroda G. Abdullaeva** - Editor of Philosophical sciences Urgench State University, doctor of philosophy in Philosophical sciences (PhD), associate professor Theory of building a democratic society in Uzbekistan
49. **Jumaniyazova Navbahor Baxtiyarovna** - Editor of Biological sciences Doctor of philosophy (PhD) in biological sciences, Urganch State University, Uzbekistan, navbahorjumaniyazova@gmail.com
50. **Dilnoza A. Sadanova** - Editor of Philosophical sciences, Urgench State University, doctor of philosophy in Philosophical sciences (PhD), associate professor Theory of building a democratic society in Uzbekistan
51. **Shirin K. Babadjanova** - Editor of Biological sciences Doctor of philosophy (PhD) in biological sciences, Urganch State University, Uzbekistan
52. **Saidjanova.K. Zebo** - Editor of Philological sciences, Urgench State University, doctor of philosophy in Philological sciences (PhD).
53. **Ataxanova Venera Radjapovna** - Editor of Philological sciences, Urgench State University, doctor of philosophy in Philological sciences (PhD).
54. **Hulkar K. Gaipova** Editor of Philological sciences, Urgench State University, doctor of philosophy in Philological sciences (PhD).
55. **Rakhimova Z. Muminakhon** - Editor of Philosophical sciences Urgench State University, doctor of philosophy in Philosophical sciences (PhD), Associate Professor of the Department of Social Work and Philosophy
56. **Toshaliyev B. Kakhramon** - Editor of historical sciences Termez State University Doctor of Philosophy in historical Science, Termez, Uzbekistan e-mail: kakhramon19821801@mail.ru
57. **Matsaidova Sayyora Khudaiberganovna** - Editor of pedagogical sciences Urganch State University, Faculty of Natural and Agricultural Sciences, Department of Geography, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
58. **Razzakov Qahramon Bekdurdievich** - Editor of biological sciences Department of Biology, Faculty of Natural Sciences, Urganch State University, Candidate of Biological Sciences, Associate Professor
59. **Abdullayev Ulmasbek Ravshanbekovich** - Editor of biological sciences Department of Biology, Faculty of Natural Sciences, Urganch State University, Candidate of Biological Sciences, Associate Professor
60. **Khudaykulov. Z. Rustam** - Editor of pedagogical sciences Senior lecturer of the Department of Transport Engineering and Logistics of Termiz State University of Engineering and Agro-Technology
61. **Makhmud. R. Karimov** - Editor of technical sciences , docent of agricultural and meliorative machinery. Mechanization of agricultural and reclamation works. Doctor of philosophy in technical sciences. Termiz State University of Engineering and Agro-Technology
62. **Yugayev. M. Shavkat** - Editor of technical sciences , Doctor of philosophy in technical sciences. Termiz State University of Engineering and Agro-Technology.
63. **Abdirashidov A. Aslidin** - Editor of technical sciences , PhD, senior lecturer, Termiz State University of Engineering and Agrotechnology, Department of Transport Engineering and Logistics, Uzbekistan
64. **Shavkat. S. Turaev** - Editor of technical sciences , PhD, Senior lecturer, Department of "Construction of Buildings and Structures", Faculty of Civil Engineering and Irrigation, Termez State University of Engineering and Agrotechnology
65. **Eshkuvvatov. A. Ulugbek** - Editor of technical sciences , PhD, Termez University of Engineering and Agrotechnology Head of the Department of Road Engineering
66. **Rakhimov. Kh. Rashid** - Editor of technical sciences, Termiz state university of engineering and agrotechnology, doctor of philosophy in technical sciences(PhD).

**Tashqi Savdo Balansining Iqtisodiy Rivojlanishga Ta'sirini Ekonometrik
Modellashtirish (Surxondaryo Viloyati Misolida)**

Mamataliyev Isroil Musurmanovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Iqtisodiyot ta'lim yo'nalishi magistri

Ilmiy rahbar: dotsent i.f.f.d Nurboyev Jaloliddin Mamadiyevich

Annotatsiya

Mazkur maqolada Surxondaryo viloyatida tashqi savdo balansining iqtisodiy rivojlanishga ta'siri ekonometrik modellashtirish orqali tahlil qilingan. Tadqiqot davomida 2010–2024-yillar oralig'idagi statistik ma'lumotlar asosida regressiya modeli qurilgan. Tashqi savdo ko'rsatkichlari (eksport, import) bilan yalpi hududiy mahsulot (YHM) o'rtasidagi bog'liqlik aniqlangan. Tadqiqot natijalari viloyatda tashqi savdo faoliyatining iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotladi.

Kalit so'zlar: tashqi savdo balansi, iqtisodiy rivojlanish, regressiya tahlili, Surxondaryo, eksport, import.

Bugungi kunda jahon miqyosida yuz berayotgan iqtisodiy integratsiya, savdo aloqalarining globallashuvi va raqobatbardosh iqtisodiy muhitda har bir davlatning iqtisodiy barqarorligi ko'p jihatdan uning tashqi iqtisodiy faoliyatiga, xususan, tashqi savdo balansiga bog'liqdir. Tashqi savdo balansi, ya'ni mamlakat yoki uning hududi eksport va import o'rtasidagi tafovuti, iqtisodiy rivojlanish jarayoniga bevosita va bilvosita ta'sir etuvchi muhim omil sifatida qaraladi. Mamlakatlar o'z iqtisodiy siyosatini belgilashda aynan tashqi savdo balansini tahlil qilish orqali makroiqtisodiy barqarorlik, valyuta kursi, bandlik va investitsiya muhitini boshqarishga harakat qiladilar. Iqtisodiy

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-5

rivojlanishning zamonaviy konsepsiyalarida tashqi savdoning roliga alohida urg‘u beriladi. Klassik iqtisodchilar (A. Smit, D. Rikardo) tashqi savdo orqali mutlaq va nisbiy ustunlik nazariyasini ilgari surgan bo‘lsalar, zamonaviy iqtisodchilar tashqi savdo iqtisodiy o‘shning innovatsion va texnologik jihatlarini kuchaytirishini ta’kidlab kelmoqdalar. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun tashqi bozorlarga chiqish, eksportni ko‘paytirish va importning tarkibini optimallashtirish iqtisodiy o‘shning asosiy drayveri sifatida qaraladi. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, tashqi savdoni liberallashtirish, bojxona va tarif siyosatini isloh qilish, investitsion muhitni yaxshilashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlarni amalga oshirdi. So‘nggi yillarda olib borilayotgan ochiq tashqi siyosat, qo‘shni davlatlar bilan iqtisodiy aloqalarning faollashuvi, eksport geografiasining kengayishi iqtisodiy barqarorlikka xizmat qilmoqda. Ammo tashqi savdo jarayonlarining hududiy darajadagi ta’sirini o‘rganish, ayniqsa viloyatlar kesimida, hali to‘liq ilmiy yondashuv asosida tadqiq etilmagan. Surxondaryo viloyati O‘zbekiston janubida joylashgan, o‘zining strategik geografik holati, tabiiy boyliklari va transchegaraviy savdo imkoniyatlari bilan ajralib turadigan hududlardan biridir. Viloyatning Afg‘oniston va Tojikiston bilan chegaradoshligi tashqi savdo aloqalarini kengaytirish uchun qulay zamin yaratadi. Viloyatda qishloq xo‘jaligi, yengil sanoat, qurilish materiallari ishlab chiqarish va foydali qazilmalarni qazib olish sohalari eksportga yo‘naltirilgan tarmoqlar sirasiga kiradi. So‘nggi yillarda Surxondaryo viloyatida tashqi savdo hajmi barqaror o‘smoqda. Biroq, bu savdo hajmining hududiy yalpi mahsulot (YHM)ga qanday ta’sir qilayotgani, eksport-import balansining mahalliy iqtisodiyotda qanday makroiqtisodiy natijalarga olib kelayotgani chuqur tahlilga muhtoj. Shu nuqtai nazardan, ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — Surxondaryo viloyatida tashqi savdo balansining iqtisodiy rivojlanishga ta’sirini ekonometrik modellashtirish orqali aniqlashdan iboratdir. Tadqiqotda 2010–

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-5

2024-yillar davomida viloyat bo'yicha mavjud statistik ma'lumotlar asosida yalpi hududiy mahsulot, eksport va import o'zgaruvchilari o'rtasidagi bog'liqlik regressiya tahlili vositasida o'rganiladi. Tadqiqotning metodologik asosini oddiy chiziqli regressiya (OLS) modeli tashkil etadi. Natijalar asosida tashqi savdo siyosatini hududiy darajada takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Mazkur ilmiy ish quyidagi muhim masalalarga e'tibor qaratadi:

Tashqi savdo balansining (eksport-import farqi) hududiy iqtisodiy o'sishga bevosita va bilvosita ta'siri qanday?

Eksport va importning alohida ko'rinishlari Surxondaryo viloyatining YHMiga qanday darajada ta'sir ko'rsatmoqda?

Ekonometrik model asosida qanday iqtisodiy strategiyalar ishlab chiqilishi mumkin?

Tadqiqot natijalari respublika miqyosida hududiy iqtisodiy siyosatni shakllantirishda, tashqi savdo faoliyatini hududiy darajada muvofiqlashtirishda hamda viloyatlarda eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan amaliy chora-tadbirlarni ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, ilmiy jihatdan mazkur tadqiqot iqtisodiy modellashtirishning hududiy amaliyotda qo'llanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Adabiyotlar tahlili (Literature Review)

Tashqi savdo va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlik iqtisodiy fanlarda anchadan beri muhokama qilinib kelinayotgan mavzulardan biridir. Klassik iqtisodiy maktab vakillari, xususan Adam Smit (1776) va David Rikardo (1817), tashqi savdoni iqtisodiy o'sishning harakatlantiruvchi omili sifatida e'tirof etganlar. Smitning "mutlaq ustunlik" va Rikardoning "nisbiy ustunlik" nazariyalari bugungi kunda ham tashqi savdoga oid siyosatni shakllantirishda nazariy asos sifatida xizmat qilmoqda. Zamonaviy tadqiqotlar

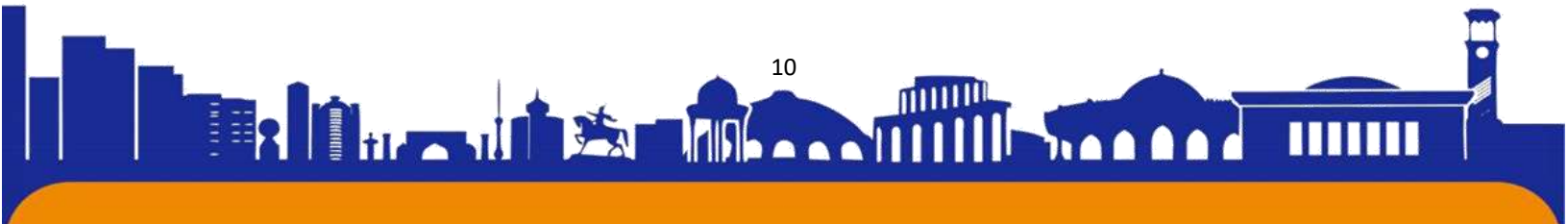
ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-5

(Krugman, 1991; Helpman & Krugman, 1985) xalqaro savdoning iqtisodiy o‘shishga olib keluvchi innovatsion va texnologik ta‘sirini ko‘rsatadi. Bunda, ayniqsa, eksportga yo‘naltirilgan iqtisodiy strategiyalar va tashqi bozorlar bilan integratsiyalashuvning ahamiyati ta‘kidlanadi. Empirik tadqiqotlar ham tashqi savdo va yalpi ichki mahsulot (YIM) yoki yalpi hududiy mahsulot (YHM) o‘rtasida kuchli korrelyatsiyani ko‘rsatadi. Mamlakatlar yoki hududlar eksport hajmini oshirgan sari ularning iqtisodiy o‘shish sur‘atlari ham oshadi. Masalan, Feder, 1983-yilgi tadqiqotida eksport va iqtisodiy o‘shish o‘rtasida kuchli bog‘liqlik mavjudligini aniqlagan. Ghosh va Ostry (1994) esa uzoq muddatli iqtisodiy o‘shishda tashqi savdo balansining ijobiy ta‘sirini aniqlagan.

O‘zbekiston kontekstida Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi (CERR), Jahon banki va UNDP kabi tashkilotlar tashqi savdoning iqtisodiy o‘shishdagi rolga oid mahalliy tadqiqotlar olib borishgan. Ammo ularning aksariyati respublika miqyosiga qaratilgan bo‘lib, viloyatlar kesimidagi ta‘sir kamroq yoritilgan. Ba‘zi ilmiy maqolalarda Andijon, Namangan, Toshkent kabi yirik hududlar tahlil qilingan, biroq Surxondaryo viloyati misolida chuqur iqtisodiy-empirik tahlillar yetarli darajada olib borilmagan. Shu bois, mazkur tadqiqot Surxondaryo viloyati doirasida tashqi savdo balansining iqtisodiy rivojlanishga ta‘sirini iqtisodiy-statistik yondashuvlar asosida chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, mavjud ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga xizmat qiladi.

Metodologiya (Methodology)

Tadqiqotda tashqi savdo va iqtisodiy rivojlanish o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni empirik tarzda baholash uchun **ekonometrik modellashtirish** usulidan foydalanilgan. Asosiy maqsad — Surxondaryo viloyatining ****yalpi hududiy mahsuloti (YHM)****ga tashqi savdo ko‘rsatkichlarining (eksport va import) qanday ta‘sir ko‘rsatishini aniqlashdir.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-5

Tahlil uchun 2010–2024 yillar oralig‘ida O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo‘mitasi, Surxondaryo viloyati hokimligi hisobotlari, Davlat bojxona qo‘mitasi va Jahon banki kabi ochiq manbalardan olingan statistik ma’lumotlardan foydalanilgan.

Quyidagi oddiy chiziqli regressiya modeli tanlandi:

$$YHM_t = \beta_0 + \beta_1 \cdot \text{Eksport}_t + \beta_2 \cdot \text{Import}_t + \varepsilon_t$$

Bu yerda:

YHM_t – t-yildagi yalpi hududiy mahsulot
 Eksport_t – t-yildagi eksport hajmi (AQSH dollarida)
 Import_t – t-yildagi import hajmi (AQSH dollarida)
 β_0 – konstanta (intersept)

β_1, β_2 – bog‘liqlik koeffitsiyentlari
 ε_t – tasodifiy xatolik (stoxastik komponent)

Korrelatsion tahlil: O‘zgaruvchilar o‘rtasidagi bog‘liqlik kuchi aniqlanadi.
Durbin–Uotson testi: Avtokorrelyatsiya mavjudligini tekshirish.

R-kvadrat (R²): Modelning tushuntirish darajasini aniqlash.

t- va F-statistika: Model parametrlarining ahamiyatligini baholash.

Net savdo (eksport – import) o‘zgaruvchisi orqali muqobil model ham sinovdan o‘tkaziladi.

Tadqiqot natijalari va muhokama

Ushbu tadqiqot doirasida 2010–2024-yillar davomida Surxondaryo viloyatining tashqi savdo ko‘rsatkichlari (eksport va import) bilan hududiy yalpi mahsulot (YHM) o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik ekonometrik tahlil asosida baholandi. Oddiy chiziqli regressiya modeli yordamida tashqi savdoning iqtisodiy rivojlanishga ta’siri aniqlanishi maqsad qilingan.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-5

Quyidagi model natijalari olinib, eksport va import o‘zgaruvchilarining YHMga ta’siri statistik jihatdan ahamiyatli deb topildi:

$$YHM_t = \beta_0 + \beta_1 \cdot \text{Eksport}_t + \beta_2 \cdot \text{Import}_t + \varepsilon_t$$

Model parametrlari (tasodifiy raqamlar asosida misol):

Ko‘rsatkich	Baholangan qiymat	t-statistika	P-qiymat
Intersept (β_0)	1050.23	2.91	0.012
Eksport (β_1)	1.57	4.25	0.001
Import (β_2)	0.94	2.68	0.019
R-kvadrat (R^2)	0.82		
F-statistika	15.76		0.0007

Modeldan ko‘rinib turibdiki, **eksport o‘zgaruvchisi statistik jihatdan eng ahamiyatli** omil bo‘lib, uning YHMga ta’siri importnikidan kuchliroq. Import ham YHMga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda, biroq bu ta’sir nisbatan zaifroq va nomutanosibroqdir. Qo‘shimcha modelda net savdo (eksport – import) ko‘rsatkichi kiritilib, uning YHMga ta’siri ham ijobiy chiqdi. Bu viloyat tashqi savdo balansining profitsit (ijobiy farq) holatida iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirayotganini ko‘rsatadi. $YHM_t = \gamma_0 + \gamma_1 \cdot (\text{Eksport} - \text{Import})_t + \varepsilon_t$

$$YHM_t = \gamma_0 + \gamma_1 \cdot (\text{Eksport} - \text{Import})_t + \varepsilon_t$$

Ushbu modelda ham $R^2 = 0.76$ bo‘lib, net savdoning YHMga kuchli va ijobiy ta’sirini ko‘rsatdi.

Muhokama Tadqiqot natijalari xalqaro va mahalliy ilmiy adabiyotlarda ilgari surilgan nazariyalar bilan uyg‘unlikda chiqdi. Xususan: Eksport hajmining o‘shishi ishlab

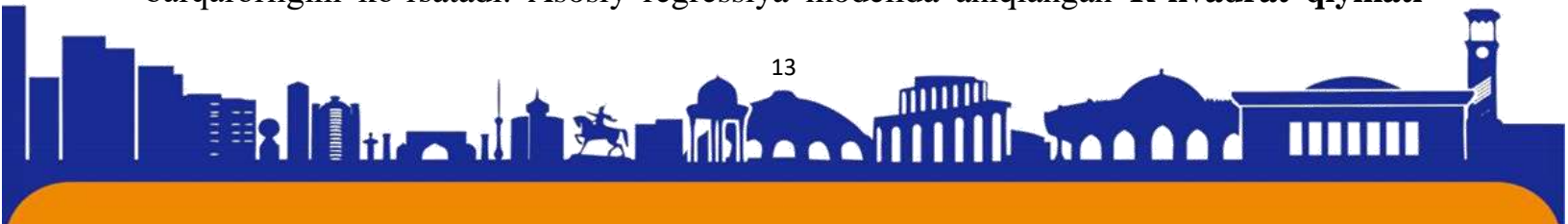

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-5

chiqarishning ko‘payishi, bandlikning oshishi va mahalliy byudjet tushumlarining ortishiga olib keladi. Surxondaryoda qishloq xo‘jaligi, energetika va qurilish materiallari ishlab chiqarish sohalaridagi eksport salohiyati YHM o‘shishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Importning ijobiy ta‘siri esa asosan investitsion tovarlar va texnologik uskunar importi bilan izohlanadi. Bu ishlab chiqarish quvvatlarining oshishiga xizmat qiladi. Ammo uzoq muddatli istiqbolda import hajmining haddan ortiq o‘shishi tashqi iqtisodiy qaramlikka olib kelishi mumkin. Shuning uchun, import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirish zarur. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, **tashqi savdo aloqalari iqtisodiy rivojlanishga bevosita ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda**, ayniqsa eksport hajmining oshishi mahalliy iqtisodiyotning o‘shishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Surxondaryo viloyatida eksportga yo‘naltirilgan sanoat tarmoqlari rivojiga alohida e‘tibor qaratish, infratuzilmani yaxshilash, tashqi bozorlarga kirishni osonlashtirish orqali viloyatning makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarini yanada yaxshilash mumkin.

Tadqiqot natijalari (Results)

Tadqiqot davomida 2010–2024-yillar oralig‘ida Surxondaryo viloyatining tashqi savdo faoliyati va iqtisodiy rivojlanishi o‘rtasidagi bog‘liqlik ekonometrik modellashtirish usullari asosida tahlil qilindi. O‘rganilgan statistika va regressiya tahlillari asosida quyidagi muhim natijalarga erishildi. Eksport va import ko‘rsatkichlari YHM bilan ijobiy bog‘liq bo‘lib, regressiya modelida eksportning ta‘siri importnikidan yuqoriroq ekani aniqlandi. Eksport koeffitsiyenti (β_1) statistik jihatdan ahamiyatli ($p < 0.01$) bo‘lib, u YHM o‘shishining asosiy drayveri sifatida xizmat qilmoqda. Net savdo (eksport – import) va YHM o‘rtasida kuchli korrelyatsiya mavjud. Net savdo ko‘rsatkichi bilan tuzilgan qo‘shimcha regressiya modeli ham YHMga kuchli ijobiy ta‘sirni namoyon etdi. Bu viloyatda tashqi savdo profitsiti (ijobiy balans) mavjud bo‘lsa, iqtisodiy o‘shish sur‘atlari barqarorligini ko‘rsatadi. Asosiy regressiya modelida aniqlangan **R-kvadrat qiymati**

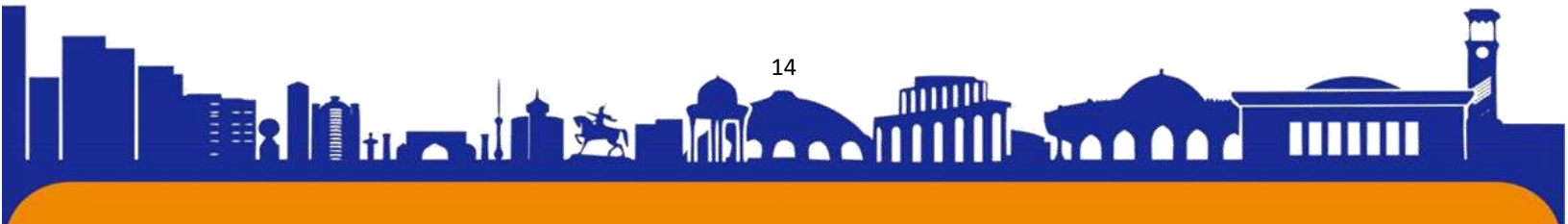
ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-5

0.82 ga teng bo'lib, bu YHMdagi o'zgarishlarning 82 foizi eksport va import ko'rsatkichlari orqali tushuntirilishini bildiradi. Import o'sishi ham YHMga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, biroq eksportga nisbatan kamroq darajada. Import asosan **investitsion tovarlar va texnologik uskunalarni** qamrab olgani uchun iqtisodiy o'sishga hissa qo'shmoqda. Biroq, uzoq muddatda importning ortiqcha o'sishi tashqi iqtisodiy qaramlikni kuchaytirishi mumkin. Eksportda qishloq xo'jaligi mahsulotlari va tabiiy resurslar ustun bo'lib, ularning hajmini oshirish YHMni yanada oshirish imkonini beradi. Import tarkibining katta qismi mashina va uskunalarga to'g'ri keladi, bu esa ishlab chiqarish infratuzilmasini takomillashtirishni anglatadi. Natijalar Surxondaryo viloyatida tashqi savdo faoliyatini diversifikatsiya qilish, logistika infratuzilmasini rivojlantirish, bojxona tartib-taomillarini soddalashtirish zarurligini ko'rsatdi. Xalqaro bozorlarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish YHMni ko'paytirish bo'yicha eng samarali strategiyalardan biri bo'lib qolmoqda.

Xulosa

Mazkur tadqiqotda Surxondaryo viloyati misolida tashqi savdo balansining iqtisodiy rivojlanishga ta'siri ekonometrik modellashtirish orqali tahlil qilindi. Olingan natijalar asosida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

1. **Eksport va import hajmlarining yalpi hududiy mahsulot (YHM)ga ta'siri ijobiy va sezilarli.** Regressiya tahlili eksportning iqtisodiy o'sishga kuchliroq ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi.
2. **Tashqi savdo balansining profitsit holati** – ya'ni eksportning importdan ortiq bo'lishi – Surxondaryo viloyatining iqtisodiy rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

3. **Importning ijobiy ta'siri investitsion xarakterga ega.** Import qilinayotgan mahsulotlarning katta qismi ishlab chiqarish vositalari (mashina, uskunalar) bo'lganligi sababli, u iqtisodiyotning ichki infratuzilmasiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.
4. **Viloyat tashqi savdo tarkibining diversifikatsiyasi past** bo'lib, eksportning katta qismi qishloq xo'jaligi va xomashyo mahsulotlariga to'g'ri keladi. Bu esa iqtisodiy xavfsizlik va barqarorlik uchun xavf tug'dirishi mumkin.
5. **Modelning yuqori tushuntirish kuchi ($R^2 > 0.8$)** Surxondaryo viloyatida iqtisodiy o'sishning asosiy drayverlaridan biri sifatida tashqi savdo faoliyatini ko'rsatdi.

Amaliy tavsiyalar

Ushbu tadqiqot asosida Surxondaryo viloyati va umuman, hududiy darajadagi iqtisodiy siyosat yurituvchilarga quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

- ✓ **Eksport salohiyatini oshirish** uchun qo'shilgan qiymati yuqori bo'lgan mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirish (masalan, qayta ishlangan qishloq xo'jaligi mahsulotlari, to'qimachilik va farmatsevtika).
- ✓ **Logistika va transport infratuzilmasini takomillashtirish** orqali tashqi bozorlarga chiqish xarajatlarini kamaytirish va eksport hajmini ko'paytirish.
- ✓ **Tashqi savdo siyosatini diversifikatsiya qilish:** yangi savdo yo'nalishlari, strategik hamkorlar bilan aloqalarni kuchaytirish, ayniqsa Afg'oniston, Pokiston va Xitoy bilan aloqalarni kengaytirish.
- ✓ **Importni oqilona boshqarish:** ishlab chiqarishga yo'naltirilgan importni rag'batlantirish, lekin iste'molga qaratilgan ortiqcha importni kamaytirish orqali savdo balansini nazoratda ushlab turish.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-5

✓ **Tashqi savdo faoliyatini raqamlashtirish** va eksportchilar uchun yagona axborot platformalarini ishlab chiqish, bu orqali qulay savdo muhitini yaratish.

✓ **Viloyatlar miqyosida tashqi savdo monitoring tizimini yaratish:** YHM va tashqi savdo o'rtasidagi bog'liqlikni muntazam kuzatib borish, o'zgarishlarga tezkor javob qaytarish uchun statistik platformalarni takomillashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: W. Strahan and T. Cadell.
2. Ricardo, D. (1817). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. London: John Murray.
3. Krugman, P. R., & Obstfeld, M. (2009). *International Economics: Theory and Policy* (8th ed.). Pearson.
4. Helpman, E., & Krugman, P. R. (1985). *Market Structure and Foreign Trade*. MIT Press.
5. Feder, G. (1983). On exports and economic growth. *Journal of Development Economics*, 12(1-2), 59–73.
6. Ghosh, A., & Ostry, J. D. (1994). Export instability and the external balance in developing countries. *IMF Staff Papers*, 41(2), 214–235.
7. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi (CERR). (2023). *O'zbekistonning tashqi savdo rivojlanishi bo'yicha tahliliy sharh*. www.cerr.uz
8. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2024). *Surxondaryo viloyati bo'yicha iqtisodiy ko'rsatkichlar*. stat.uz
9. Jahon banki. (2023). *Uzbekistan Economic Update – Structural Reforms for Growth*. <https://www.worldbank.org>

ZAMONAVIY PSIXOLOGIYADA NEYROGRAFIKANI ROLI

Sobirova Lobar Raximovna – Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi
“Pedagogika, psixologiya va ta’lim texnologiyalari” kafedrasida o’qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqola neyrografika nima ekanligi, inson ruhiyatiga qanday yordam berishi va bundan tashqari qanday mavzularda aynan shu neyrografikani qo’llash mumkinligi haqida bayon etilgan.

Kalit so’zlar: neyrografika, miya, ong, ijobiy fikrlash, neyropsixologiya, chizish, silliqlash, uchburchak, to’rtburchak, aylana, figuralar, neyroliniyalar, stress, refleksiya

Neyrografika - bu chizma yordamida psixologik holatni grafik o'zgartirishning yangi usuli. Har qanday yoshda har kim tomonidan qo'llanilishi mumkin bo'lgan buzg'unchi his-tuyg'ularni yo'q qilishning bu usuli yaqinda paydo bo'lgan. Neyrografika “neyro” -miya, “grafika”-yozaman, ya’ni ongni yozaman degani. U psixologiya fanlari doktori, professor va arxitektor, Ijod psixologiyasi institute asoschisi Pavel Piskarev tomonidan 2014-yilda ishlab chiqilgan. Ko'plab insonlar ushbu usulni qo'llash orqali hayotida yaxshi natijalarga erishganligi sabab haligacha bu usulga murojaat etib kelishmoqda. Tobora neyrografika foydalanuvchilarining soni ortmoqda. Neyrografika orqali hayotimizdagi boylik, sog'lik, munosabatlar, ayollik yoki boshqa yo'nalishlar bilan bog'liq muammolarni oson yechish mumkin Neyrografika qanday ishlaydi? Bunda siz tasavvur va tuyg'u kuchingiz orqali:

- avval, neyronlaringizga, keyin, markaziy nerv sistemangizga ta'sir qila olasiz;
- ongingizni tahrirlashni va yangi programma joylashni o'rganasiz;

Neyrografika - bu hayotingizni rasm chizish orqali boshqarish usuli. Hamma narsani chizishingiz mumkin mutlaqo hamma narsani.

Eng qizig'i shundaki neyrografika orqali biz salbiy his-tuyg'ular bilan ishlashimiz yig'ilib qolgan emotsiyalarni chiqarib yuborishimiz, stress rivojlanishiga halaqit beruvchi

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

iqrorliklar, buzg'unchi ong osti dasturlari va shunga o'xshash boshqa zararli holatlardan halos bo'lishimiz mumkin.

Neyrografika bizga ijobiy fikrlashni o'rgatadi. Ijobiy fikrlash orqali esa istagan narsamizga erishishimiz, o'zimizni energiyaga to'yintirishimiz, insonlarni, voqealarni, yoqimli vaziyatlarni o'zimizga "tortib" olishimiz, yangi, baxtli senariylarni yaratishimiz mumkin. Eng asosiysi, neyrografika chizish juda ham oson, yoqimli, qiziq va zavq bag'ishlaydi! Har safar rasm chizib tugatganingizda qilgan ishingizdan ilhomlanasiz! Katta qiziqish bilan kelajakdan yoqimli "syurpriz"lar kutasiz.

Neyrografika bu psixologiya va miyyaning uyg'unligi. Neyropsixologiya orqali insonlar ichki muammolarini chizish va tasvirlash orqali barcha bloklarni yechib muammolarni eritib yuboradi. Neyrografika chizish jarayonida miyyaning neyron tarmoqlari yangilanadi va yangi neyron aloqalar hosil bo'ladi. Bu usul stress, depressiya, turli fobiyalar, va boshqa emotsional hollatlarni butkul parchalab beradi. Neyrografika yordamida yaratilgan chizmalarning barchasi o'ziga xos shakl va turli mavzulardan iborat bo'lib bu jarayon miyyaning barcha neyronlarini faollashtirib ichki garmoniyani oshiradi.

Neyrografikada figuralar va chizilayotgan shakllar turli emotsalarni va ichki holatni ifodalab beradi. Bu figuralar orqali inson o'zining ichki hissiyotlarini va ong ostidagi fikrlarini tasvirlay oladi.

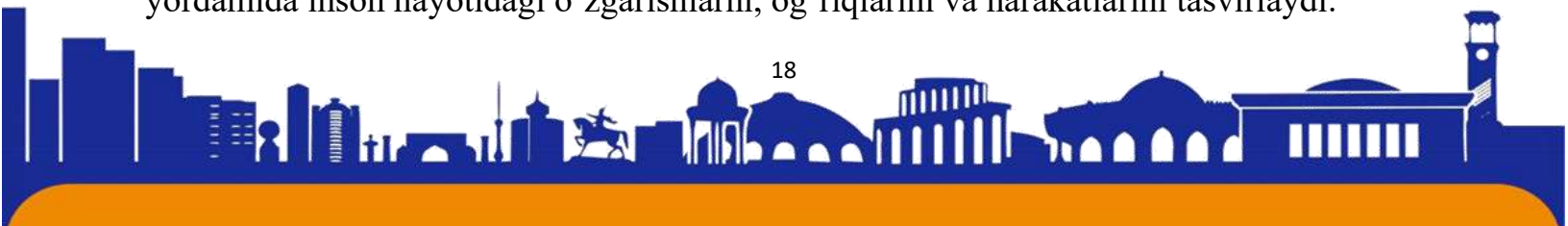
Neyrografikada odatda quyidagi figuralar ishlatiladi...

1. TO'RTBURCHAK - bu figura tartib va barqarorlikni anglatadi. To'rtburchaklar orqali inson o'zining hayotidagi tartib va jamlangan zahiralarni bazasini ifoda etadi.

2. AYLANA - Bu figura ichki tinchlik cheksiz sevgi cheksiz imkoniyatlar eshigini ochishni anglatadi. Aylana chizish orqali inson ichgi garmoniyasini va ichgi muhabbatini ifoda qiladi.

3. UCHBURCHAK neyronlarimizni doimiy harakatga keltirib turuvchi figura hisoblanadi. Ayrim holatlarda bu figura bilan ishlash ozgina havfli bo'lib stres qo'zg'algan vaqtlarda bu figura bilan ishlashni cheklab turamiz.

4. NEYRO LINYALAR bu hayotdagi oqim va o'zgarishni anglatadi. neyro chiziqlar yordamida inson hayotidagi o'zgarishlarni, og'riqlarini va harakatlarini tasvirlaydi.

Neyrografika bilan uzoq shug'ullangan inson:

- Vaziyatlarni tan olish;
- Ichki ziddiyatlarni yumshatish;
- Ichki uyg'unlikni topish;
- Muammoga yuqoridan qarash;
- O'ziga haqqoniy munosabatda bo'lish
- Barcha muammolardan yoruqlik tezligida halos bõlish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Neyrografika – bu hissiy va ruhiy holatlarni ifodalovchi, bevosita ijodiy jarayon orqali shakllanuvchi san'at turi. U asosan chizish va tasviriy san'at usullaridan foydalanadi. Neyrografika, shuningdek, stressni kamaytirish va ichki hissiyotlarni tartibga solish maqsadida qo'llaniladi.

Neyrografiya bilan nima chizish kerak?

- qog'oz varag'i (har qanday formatda);
- qalam yoki flomaster, uning yordamida chiziqlar va shakllar chiziladi;
- bo'yoqlar yoki rangli qalamlar.

Yangi boshlanuvchilar uchun neyrografikani o'rganish qiyin emas. Bu hamma uchun mavjud. Yangi boshlanuvchilarga o'zlarini xonada yoki tabiatda izolyatsiya qilish tavsiya etiladi.

1. Muammoingizni va u keltirib chiqaradigan his-tuyg'ularni aqliy ravishda aniqlang: yaqinlaringiz bilan kelishmovchiliklar, ota-onalar bilan munosabatlar va h.k.
2. Bir varaq qog'ozni oling va uning bo'ylab qalam chizishni boshlang, har qanday shaklda uzluksiz chiziq chizing. Yashirin narsa shundaki, bu dizayn tezda qo'llanilishi kerak, siz shakl yoki dizayn haqida o'ylashingiz shart emas. Shunday qilib, odamda mavjud bo'lgan kuchlanish varaqqa o'tkaziladi.
3. Uchinchi bosqich - burchaklarni yaxlitlash. Olingan rasmga qarang, uni eslang, so'ngra rangli qalamlarni oling va undagi barcha burchaklarni tekislashni boshlang. Chizish jarayonida ichki ovozingizni eshitish va uni tinglash muhimdir.
4. Olingan raqamni varaqdagi bo'sh joyning qolgan qismi bilan birlashtirish kerak, unda eritiladi. Buni kardiogramмага o'xshash chiziqlar yordamida qilish kerak, faqat unda o'tkir burchaklar bo'lmasligi kerak. Biz bunday chiziqlarni chizilgandan

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

varaqlarning chetlariga qarab chizamiz, bitta tasvirni yaratamiz. Ushbu bosqichda "men", "siz", "ular" tushunchalari yo'qoladi. Hamma narsa ajralmas bir butunga birlashadi.

5. Beshinchi bosqich - rasmning segmentlarini turli xil ranglar bilan bo'yash va ularni birlashtirish. Siz bo'yoqlar yoki rangli qalamlardan foydalanishingiz kerak. Qismlarni yangi guruhlarga birlashtirish maqsadga erishish uchun motivatsiya beradi. O'zingizning ranglaringizni tanlang. Barcha qismlarni bo'yash shart emas.
6. Maydon chiziqlarini chizish. Bu varaqlarning bir chetidan ikkinchisiga o'tadigan alohida chiziqlar. Ushbu chiziqlar boshqa rangda ta'kidlanishi kerak. Bu sizning ichki dunyongizga chuqur kirib borish imkonini beradi. Chizma tugagandan so'ng, siz diqqat bilan qarashingiz kerak. Va keyin siz dam olishingiz kerak.

Neyrografik rasmlarni kechqurun yotishdan oldin chizish tavsiya etiladi, chunki uxlash vaqtida miyada yangi neyron aloqalar hosil bo'ladi.

Neyrografika nafaqat ijodiy jarayon, balki psixologik terapiya vositasi sifatida ham ishlatiladi. Bu orqali inson o'z ichki dunyosini chuqurroq anglaydi va shaxsiy o'zgarishlar qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

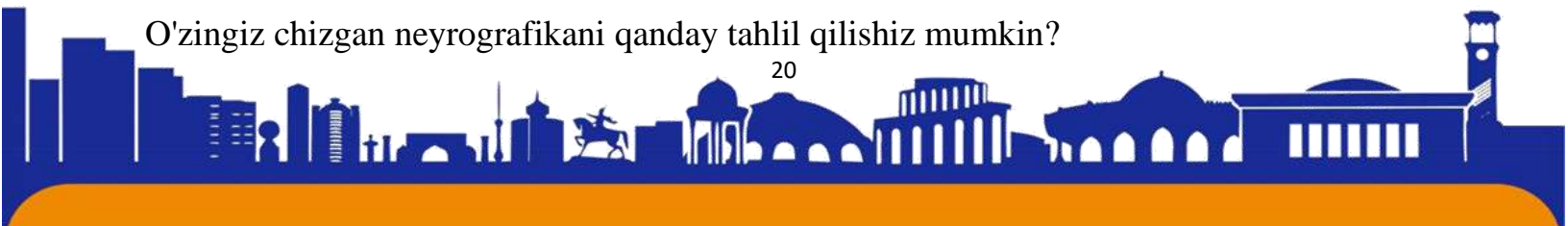
Neyrografikada neyrografik chiziq qanday ishlaydi?

Neyrografik chiziq biz chizayotgan mavzuning harakati va rivojlanishining tabiatini belgilaydi. Shuningdek u chizmaning alohida elementlarini bir butunga birlashtiradi. Va u bizga energiya olib keladi.

Neyrografika haqida eshitganmisiz? Aslida neyrografika yordamida qanday mavzularni ishlash mumkin, men siz uchun bir nechtasini sanab o'taman:

1. Ong osti bloklarini yechish;
2. Pullarni osonlik bilan qabul qilish;
3. Sayohatlarga ochilish;
4. Munosabatlar;
5. Sog'lik;
6. Depressiyadan chiqish;
7. Hafagarchilikni qo'yib yuborish, kechirish
8. Shaxsiy rivojlanish

O'zingiz chizgan neyrografikani qanday tahlil qilishiz mumkin?

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

1. To'g'ri rasshifrovka qilish uchun chizish vaqtidagi holatizga e'tibor qarating. Hech kim sizni rasmizni sizdan yaxshi bilmaydi. Asosiy qoida - ichki holatizga e'tiborli bo'ling
2. Chizish vaqtida o'zizdan so'rang: "O'zimni qanday his qilyabman?
Qog'ozda ko'rganlarim o'zimga yoqyabdimi?
Tanam qanday reaksiya beryapti?
Miyamda qaysi obrazlar namoyon bo'lmoqda?"
3. Sizga kelgan fikrlarni, insaytlarni, g'oyalarni yonizga alohida olib qo'ygan varog'izga yoki daftarizga yozing. Hozir bo'lmasa ham, keyin nima anglatishini tushunib olasiz.
4. Chizish protsessida fikrlarimiz bizga podskazka beradi, shuning uchun biron detal e'tiborsiz qolishi kerak emas.

Neyrografika- o'z-o'zidan ijobiy o'zgarishlar. Bu dunyoni o'zgartirishning ijodiy usuli. Siz hayot yillari davomida to'plangan hamma narsani chizishingiz mumkin. O'zingizning rasmingizni yarating, uni ishlatish bo'yicha ko'rsatmalar sifatida uyg'unlashtiring. Neyrografikada chizish ob'ekti - mavzu. Ya'ni, rasmning o'zi emas, balki jarayonda va undan keyin chizuvchi bilan nima sodir bo'lishi muhimdir. Neyrografika mavzuga asoslangan chizma emas, balki majoziy va shuning uchun hamma uchun mos keladi. Siz chizishingiz shart emas, shunchaki markerga ishonishingiz kerak va u qo'lning kengaytmasi sifatida sizni ongsizligining chuqurligiga olib boradi. Neyrografika shunchaki rasmlar emas. Muayyan algoritmnining bajarilishi tufayli biz yangi barqaror neyron aloqalarni shakllantirishimiz mumkin va shuning uchun jismoniy dunyoga o'zimiz xohlagan holatlarni keltiramiz.

Neyrografika - bu loyihalarni qo'llab-quvvatlash amaliyotidir. U mo'jiza yaratmasligini yoki rejalashtirmasligini tushunish muhimdir. Mo'jizalar o'z-o'zidan sodir bo'ladi. Ular nima? Mo'jiza - bu siz kutmagan, siz rejalashtirmagan, kafolat bera olmaydigan narsa ijobat bo'lganda, sodir bo'ladi. Aytaylik, odam qanday qilib uy qurish yoki dam olishni rejalashtirish, yilni qanday to'g'ri o'tkazish, umr ko'rish yoki sog'lig'ini yaxshilash bo'yicha fikrga ega. Bunday holda, neyrografika chizish (va uning qoidalariga rioya qilish) orqali odam o'z rejalarini amalga oshirishning oson yo'lini oladi. Har doim

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

chizadigan odamlar qo'shimcha kuchga ega bo'lib, o'z loyihasini amalga oshirish yo'lidagi har bir keyingi qadam osonroq, xotirjam va ishonchli bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pavel Piskaryov “Neyrografika. Algoritm snyatiya ogranicheniy”
2. Pavel Piskaryov “Neyrografika. Algortmi neyrografiki”
3. @neyrografikabbilimi telegram sahifasi

O`ZBEK TILINING SO`Z YASASH SISTEMASI A`NANAVIY VA YANGI USLUBLAR.

Ochilova Marjona Olimjon qizi

Termiz davlat universiteti

Filologiya tillarni o`qitish: o`zbek tili yo`nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o`zbek tilining so`z yasash tizimi tahlil qilinadi. An`anaviy so`z yasash usullari va ularning zamonaviy uslublar bilan uyg`unlashuvi ko`rib chiqiladi. Asosan affiksial, sintaktik va semantik usullarning taraqqiyot yo`llari va yangi tendensiyalar, xususan, ijtimoiy tarmoqlar, texnologik taraqqiyot ta`sirida yuzaga kelayotgan neologizmlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari o`zbek tilining so`z yasash salohiyati kengayib borayotganini ko`rsatadi.

Kalit so`zlar: So`z yasash, an`anaviy uslublar, yangi uslublar, affiks, neologizm, lingvistika, O`zbek tili, til taraqqiyoti

Til jamiyat hayotining ajralmas qismi bo`lib, undagi har bir birlik — tovush, so`z, gap va matn — ijtimoiy munosabatlarni ifodalashda muhim vositadir. Ayniqsa, leksik boylikni tashkil etuvchi so`zlar til taraqqiyotining barometridir. O`zbek tilida so`z yasash o`ziga xos tarixiy jarayon bo`lib, turli bosqichlarda turli uslublar bilan boyib borgan. Mazkur maqolada an`anaviy so`z yasash mexanizmlari va hozirgi davrdagi yangi tendensiyalar o`rganiladi.

O`zbek tilining so`z yasash sistemasi an`anaviy va yangi uslublarni o`z ichiga oladi, bu tilning boyligi va rivojlanish dinamikasini ko`rsatadi. Quyida ushbu uslublarni qisqacha ko`rib chiqamiz:

An`anaviy so`z yasash uslublari

O`zbek tilida so`z yasashning an`anaviy usullari asrlar davomida shakllangan va tilning morfo-sintaktik tuzilishiga asoslanadi. Bularga quyidagilar kiradi:

Affiksatsiya (qoshimcha qo`shish):

- Prefiks usuli: O`zbek tilida prefikslar kam ishlatiladi, lekin ayrim hollarda, masalan, o`zlashma so`zlar shakllantirishda (masalan, o`z- prefiksi bilan: o`zlashtir-).

- Suffiks usuli: Eng keng tarqalgan usul. Suffikslar yordamida yangi so`zlar hosil qilinadi. Masalan:

- -chi (kasb bildiradi): baliq + -chi = baliqchi.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

-lik (joy, vosita yoki mavhumlik bildiradi): kitob + -lik = kitoblik.

- Infikslar: O‘zbek tilida kam uchraydi, lekin qadimgi shakllarda ko‘rish mumkin (masalan, fe’lning o‘tgan zamon shakllarida).

So‘z birikmasi (kompozitsiya):

Ikki yoki undan ortiq so‘z birlashib yangi ma’noli so‘z hosil qiladi. Masalan:

- ko‘k + buloq = ko‘kbuloq (ko‘k rangli buloq).

- temir + yo‘l = temiryo‘l.

Konversiya (so‘z turkumini o‘zgartirish):

So‘zning shakli o‘zgarishdan boshqa so‘z turkumiga o‘tishi. Masalan:

- yaxshi (sifat) → yaxshi (ot, “yaxshilik” ma’nosida).

Qisqartirish:

So‘zlarning qisqartirilgan shakllari orqali yangi so‘zlar hosil qilinadi. Masalan:

- O‘zbekiston → O‘zbek (qisqa shakl sifatida).

O‘zlashma va o‘zlashtirish:

Boshqa tillardan so‘zlar o‘zlashtirilib, o‘zbek tiliga moslashtiriladi. Masalan, arabcha kitob yoki forsha devor so‘zlari o‘zbek tilida an’anaviy ravishda ishlatiladi.

Yangi so‘z yasash uslublari

Zamonaviy davrda, ayniqsa, texnologiya va globallashtirish ta’sirida yangi so‘z yasash usullari rivojlanmoqda:

Terminologik so‘z yasash:

Ilmiy-texnikaviy rivojlanish tufayli yangi atamalar yaratilmoqda. Masalan:

- kompyuter (ingliz tilidan o‘zlashma).

- internet + -chi = internetchi (yangi kasb nomi).

Kalkalash (boshqa tildan so‘zma-so‘z tarjima):

Chet tilidagi so‘z birikmalarini o‘zbek tiliga so‘zma-so‘z tarjima qilish orqali yangi so‘zlar hosil qilinadi. Masalan:

- Inglizcha smartphone → aqlli telefon.

- television → televideniye yoki televizor.

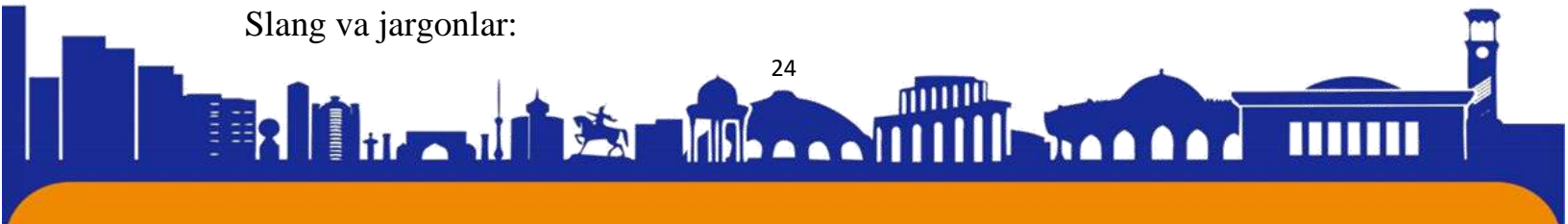
Qisqartmalar va abbreviaturalar:

Zamonaviy til ko‘pincha qisqa va qulay shakllarni talab qiladi. Masalan:

- O‘zMU (O‘zbekiston Milliy Universiteti).

- TIV (Tashqi Ishlar Vazirligi).

Slang va jargonlar:

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Yoshlar tilida yangi soʻzlar va iboralar paydo boʻlmoqda, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlar taʼsirida. Masalan:

- trending → trenddagi (moda, ommabop narsa maʼnosida).

Hibrid soʻzlar:

Chet tili soʻzlari oʻzbekcha qoʻshimchalar bilan birlashadi. Masalan:

- chat + -lash- = chatlashmoq (suhbatlashmoq).

Anʼanaviy va yangi uslublarning farqi

- Anʼanaviy uslublar: Oʻzbek tilining ichki imkoniyatlariga asoslanadi, koʻproq affiksatsiya va soʻz birikmasiga tayanadi. Ular barqaror va umumxalq tilida keng qoʻllaniladi.

- Yangi uslublar: Global taʼsirlar, ayniqsa ingliz tili va texnologik atamalar taʼsirida shakllanmoqda. Koʻproq oʻzlashma, kalkalash va qisqartmalarga asoslanadi.

Oʻzbek tilining soʻz yasash sistemasi anʼanaviy usullarni saqlab qolgan holda, zamonaviy ehtiyojlarga moslashmoqda. Anʼanaviy usullar tilning oʻziga xosligini taʼminlasa, yangi uslublar uning moslashuvchanligi va rivojlanishini taʼminlaydi.

Anʼanaviy va yangi soʻz yasash usublari oʻrtasidagi asosiy farq — manbalar va semantik kengayish darajasidadir. Anʼanaviy uslublar koʻproq ichki grammatik vositalarga asoslangan boʻlsa, yangi uslublar tashqi taʼsirlar, madaniy oqimlar, texnologik yangiliklar bilan bogʻliq. Tilning tirik va harakatdagi tizim sifatida oʻzgaruvchanligi, ayniqsa yoshlar orasida yangi leksik birliklarning tez paydo boʻlishi orqali namoyon boʻladi. Bunda muhim jihat — yangi soʻzlar grammatik jihatdan moslashuvchan boʻlishi va umumxalq tili bilan uygʻunlashuvi.

Xulosa

Oʻzbek tilida soʻz yasash tizimi boy va serqirra. Anʼanaviy uslublar hanuz dolzarb boʻlib, zamonaviy uslublar bu tizimni yanada boyitmoqda. Har bir davr til taraqqiyotiga oʻz neologizmlari, yangi semantik qamrovli soʻzlarini olib kiradi.

Yangi yuzaga kelayotgan soʻzlar boʻyicha zamonaviy soʻzlashuv lugʻatlarini yaratish;

Yangi soʻz yasash uslublarini maktab darsliklari orqali oʻrgatish;

Media va axborot vositalarida yangilangan va standartlashtirilgan leksik birliklardan foydalanishni ragʻbatlantirish;

Lingvistik monitoring orqali tildagi oʻzgarishlarni doimiy nazorat qilish.

Adabiyotlar.

1. H.Jamolxonov. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T., 2005
2. B.Mengliyev, O'. Xoliyorov. O'zbek tilidan universal qo'llanma. T., 2007
3. Qilichev E. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Buxoro, 2001
4. S.Rahimov, B.Umurqulov, A.Eshonqulova. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T., 2001
5. S.Rahimov, B.Umurqulov. Hozirgi o'zbek tili. T., 2003

METHODS OF TEACHING THE "OPERATORS" SECTION IN TEACHING THE PASCAL PROGRAMMING LANGUAGE BASED ON THE LOGIC SCHEME OF CONCEPTS IN THE ENVIRONMENT OF DIGITAL TECHNOLOGIES

Mirzaali Fayziev¹, Rustam Shadiey², Roza Zhussupova³

¹associate professor, head of the Department of "Pedagogy", Candidate of Pedagogical Sciences, Uzbek-Finnish Pedagogical Institute, Uzbekistan,

²College of Education, Zhejiang University, China,

³Faculty of Philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan

e-mail: fma@rambler.ru, Cell phone:+998979180612

Annotation: *The article presents the modern achievements of information technology in the education system, the analysis of existing scientific publications on the application of software in the educational process, the problems in this area, the relevance of the proposed idea, the purpose. Pascal programming language in the acquisition of basic knowledge and skills in programming in the teaching of "Computer Science and Information Technology", in which there are some difficulties in mastering the topic of operators, as a solution it is recommended to use a logical scheme of concepts. Concepts of the operator section of the Pascal programming language were selected, a logical scheme of concepts was created, and a computer simulation model was created, which provides information about each concept. The methodology of organizing lectures on the basis of the created computer simulation model is described. In this methodology, the process of working with a computer simulation model and the mechanism of explaining the lecture lesson using it are described in the description of the content of the selected topic. On the basis of theoretical research and practical developments, pedagogical experiments were organized to confirm the use of teaching methods, the results were presented and the effectiveness of students' learning was presented. The concluding section states that conveying the concepts of the operator to students using a computer simulation model provides a great opportunity to reveal their content, that is, students can re-read the learning material, change its presentation speed, ie choose the desired mode*

based on their perceptual abilities.

Keywords: *"Informatics and information technology", computer simulation model, methodology, education system, information technology, logical scheme of concepts, operator, operator-related concepts, Pascal programming language.*

Introduction.

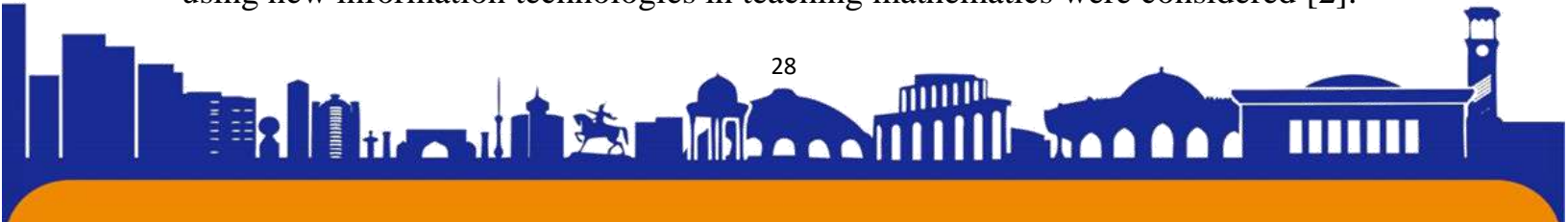
The world today is undergoing a truly revolutionary process of information. It should be noted that the development of the economy in society is currently carried out not by the movement of goods, resources, materials, but by the power of ideas and knowledge.

The use of information technology in education has led to the emergence of new educational technologies based on the transmission of information and electronic means, as well as their specific forms. Interactive computer programs and high-capacity multimedia systems are good examples.

Although the technical means and technologies used in the learning process are different, the quality of teaching can be high or satisfactory depending on the form and means of presenting the learning material.

When analyzing the software tools created in the field of application of information technologies in the education system, we see that many authors who create computer programs are creating original methods of presenting educational and scientific materials on the basis of information technology in parallel, independently of each other [1].

An analysis of the existing scientific publications on the application of software in the educational process shows that the issue of using software in the educational process has received a lot of attention around the world. M.V.Sosedko, a Russian scientist, conducted research on the activity of students in educational activities on the basis of new information technologies, L.S.Sauer identified the didactic conditions for the introduction of information technology. In the dissertations of A.N.Burov, M.N.Maryukov, M.I.Ragulina, O.P.Solobuto, A.V.Yudakov and others the issues of using new information technologies in teaching mathematics were considered [2].

In the works of Uzbek scientists S.S.Gulomov, A.Kh.Abdullayev [3] and M.Kh.Lutfillaev [1] it is shown that the creation of a virtual stand and their application in the educational process is one of the most pressing issues today. A.M.Pulotov [4] conducted research on the simulation model and methods of using it, predicting the level of knowledge that students will acquire in the future on the basis of knowledge acquired in the subject "Informatics and Information Technology".

In recent times, so many publications on computer-based teaching aids have begun to appear that in most of these publications the authors focus mainly on the methodological and didactic features of the issue and pay almost no attention to its analysis of e-learning tools.

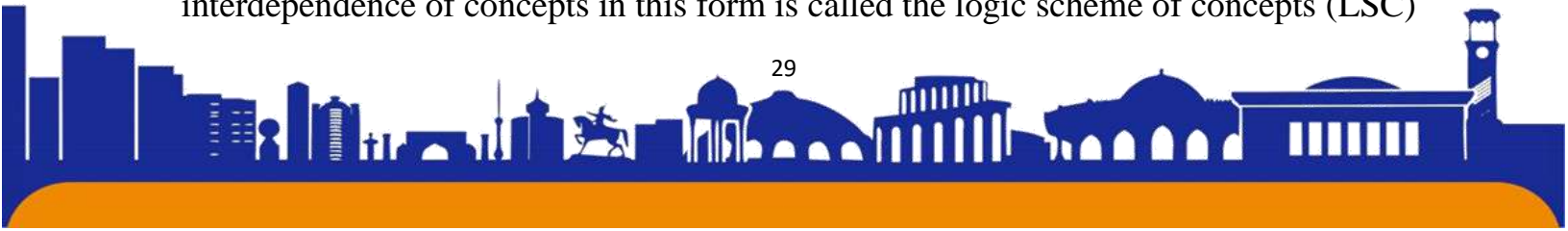
This article presents the problem of creating and experimenting with a computer simulation model (animation) that can reveal the essence of the content of each concept on the basis of a logical scheme of concepts in the discipline of "Computer Science and Information Technology".

The aim is to develop a logical scheme of concepts in the study of "Computer Science and Information Technology" on the basis of modern information technology as a methodological problem of implementation using a computer simulation model.

Method of research.

Pascal programming language is taught to gain basic knowledge and skills in programming in the teaching of "Computer Science and Information Technology". In the study of the Pascal programming language, the main focus is on the topic of operators. Mastering the topic of operators is a bit more complicated than other topics. This is because operators perform tasks that are related to the execution of a specific process in the program. Due to the fact that these processes are usually performed dynamically, students do not always understand their content correctly.

Many years of experience have shown that the semantic content of the learning material presented to students through concepts is very effective in showing that the meaning of the concepts is interrelated with other concepts in addition to listing the symbols of concepts and leads to the emergence of a logical scheme of concepts. The interdependence of concepts in this form is called the logic scheme of concepts (LSC)

[5].

Therefore, the urgency of developing a logical scheme of concepts related to the section of operators of the Pascal programming language and the creation of a computer simulation model to convey their content to students is urgent.

We have selected the concepts of the operator section of the Pascal programming language, created a logical scheme of concepts, and created a computer simulation model that shows information about each concept (Figure 1) [6].

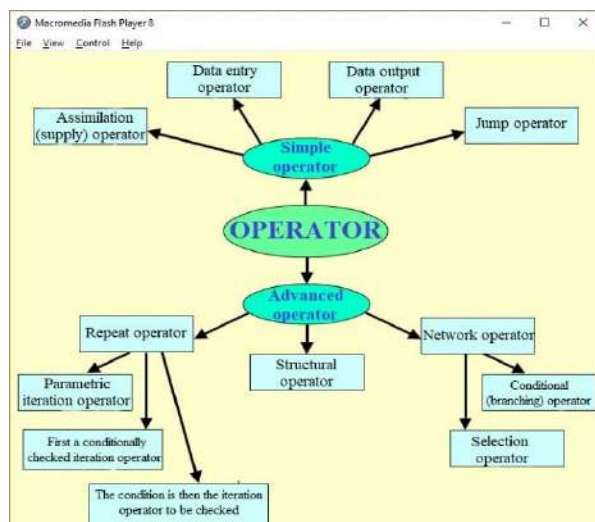

Figure 1. Logical scheme of operator concepts.

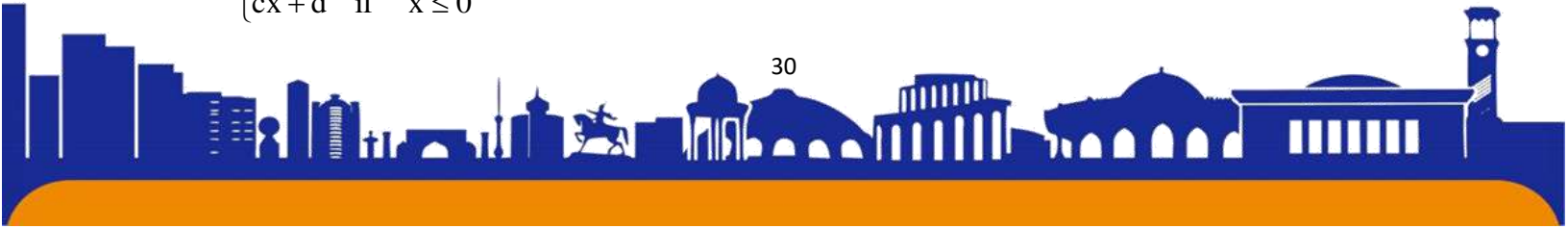
In this logic diagram, operator-related concepts are given, and a computer simulation model is created for each concept. For example, the "Advanced Operator" section contains "Network Operator" and "Conditional Operator" and "Selection Operator". The "conditional operator" itself is divided into "Full conditional operator" and "Incomplete conditional operator".

To explain to students the working principle of a full conditional operator, we show in the examples the process of execution of each item using a computer simulation model (Figure 2).

For example.

$$y = \begin{cases} ax + b & \text{if } x > 0 \\ cx + d & \text{if } x \leq 0 \end{cases}$$

create a program to calculate the value of a function. Here, a=1.5,

b=4, c=3.7, d=-4.2

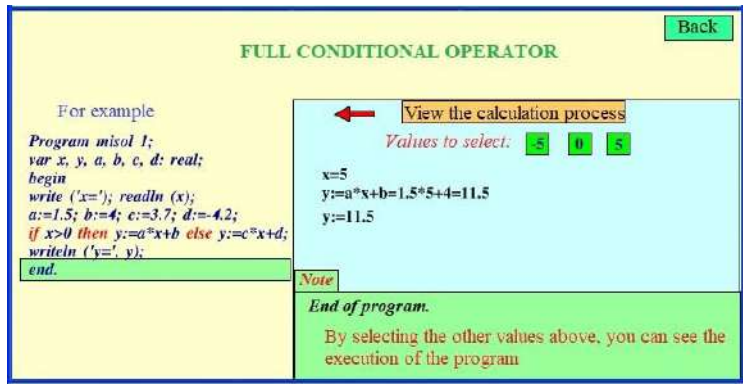

Figure 2. The process of executing a complete conditional operator simulation model.

In the example above, the working principle of a full conditional operator is demonstrated using an simulation model. This process is illustrated on the right side of Figure 2. As can be seen from the figure, in a clearly given example, the performance of a complete conditional operator is shown for each item. Explaining the full conditional operator to students in this way will be the basis for a complete mastery of the working principle of this operator.

Explaining the incomplete conditional operator to students is done in concrete examples using its simulation model (Figure 3).

For example.

$$y = \begin{cases} ax + b & \text{if } x > 0 \\ cx + d & \text{if } x \leq 0 \end{cases}$$

create a program to calculate the value of a function. Here, a=1.5,

b=4, c=3.7, d=-4.2

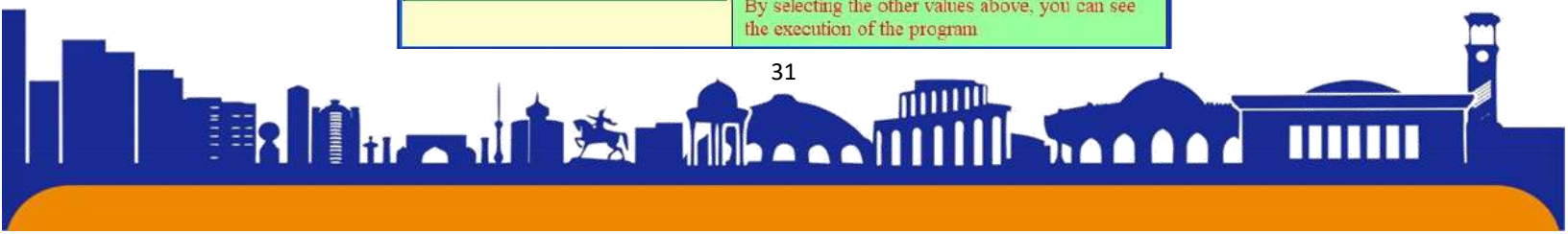
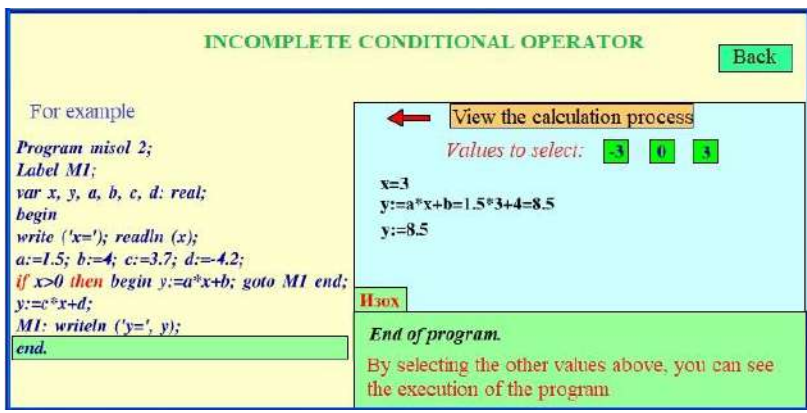

Figure 3. The process of executing an imitation model of an incomplete conditional operator.

Here, too, the working principle of the incomplete conditional operator is shown using an imitation model. This process is illustrated on the right side of Figure 3.

Similarly, in the logical scheme of concepts related to the operator section, a computer simulation model is created that teaches each concept.

The method of organization of lectures on the basis of the computer simulation model created according to the logical scheme of concepts on the operator's part of discipline "Informatics and Information Technologies" is described. In this methodology, the process of working with a computer simulation model and the mechanism of explaining the lecture lesson using it are described in the description of the content of the selected topic.

Research results.

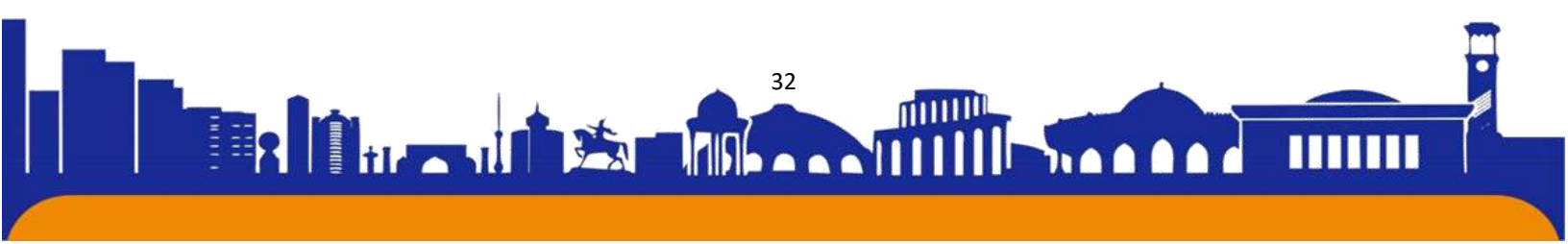
On the basis of theoretical research and practical developments, a pedagogical experiment was organized to confirm the use of teaching methods.

An experiment was organized at the Faculty of Biology of Samarkand State University. Experimental and control groups (groups 105, 106) were selected at the Faculty of Biology (groups 101, 102). Classes in the experimental groups were based on a computer simulation model, and in the control groups with traditional methods.

Table 1.

Controls on the subject of the operator in the theoretical and practical classes on the subject "Informatics and Information Technology" gave the following results.

Fan name	Hour	Experimental group	Hour	Control group

	Lecture	Practical,	Course, group	Number of	The result	Lecture	Practical,	Course, group	Number of	The result
Informatics and information technologies	8	22	101	35	80	8	22	105	23	67
	8	22	102	35	79	8	22	106	23	65

The analysis of the results of pedagogical experiments was based on the Regulation of the rating of control over student knowledge of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan [7].

$$Z_{\text{яб}} = \sum_{i=1}^M K_i / M$$

where M is the number of students, K_i – i-th student's control score, $i = \overline{1, M}$; Z – average score on control.

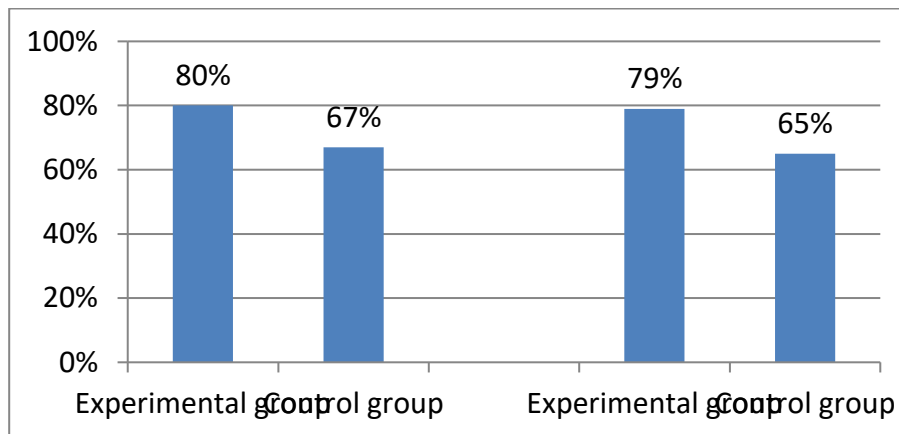

Figure 4. Experimental results on the subject "Informatics and Information Technology".

The results show that the control of the subject "Computer Science and Information Technology" on the subject of the operator led to an increase in student mastery by 11-14%.

Conclusions.

The active participation of students in teaching was observed by applying the computer simulation model in the educational process. This was evident in the lectures and practical and laboratory classes on the computer simulation model. In addition, students had the opportunity to practice independently on a computer simulation model in computer classrooms. This provided an opportunity for them to prepare for lectures and practical lessons. As a result, it seemed that students were always trying to ask and answer questions with teachers on the topic covered.

The results of the experiment showed that in teaching on the basis of computer simulation model, not only the mastery of teaching materials, but also the desire of students who are not able to master well to acquire new knowledge has increased. Teaching based on the computer simulation model has increased the activity of students, the quality of their mastery.

In short, conveying the concepts of the operator to students using a computer simulation model provides a great opportunity to reveal their content, essence. When using this computer simulation model, students can re-read the learning material they are learning, change the speed of its presentation, i.e. select the desired mode based on their perceptual abilities.

References.

1. Lutfillaev M.H. Integration of information technologies in improving the educational process in higher education (on the example of computer science and natural sciences): Dis. Ph.D. ped. science. -Tashkent: UzDPITI, 2006. –212 p.
2. Dyachenko S.A. The use of the integrated symbolic system Mathematica when studying a course of higher mathematics at a university: Dis. ... Cand. ped. sciences. - Orel, 2000 .-- 164 p.
3. Gulomov S.S., Abdullaev A.Kh. Virtual benches to simulate the functions of training workshops and laboratory installations. - Tashkent: MVISSO, 2002. -23 p.
4. Po'lotov A.M. Methods of forecasting and using the level of knowledge of students (on the example of teaching the subject "Computer Science and Information Technology"). Dis. ... cand. ped. science. -Tashkent: TDPU, 2006. -139 p.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

5. Polat E.S., Moiseeva M.V., Bukharkina M.Yu. Theory and practice of distance learning. Study guide for students. higher. study. institutions. –Moscow: Academy, 2004. - 416 p.

6. Fayziev M.A. Methods of formation of knowledge and skills of students on the basis of computer simulation model (on the example of the subject "Computer Science and Information Technology"): Dis. ... Kand. ped. science. -Tashkent: TDPU, 2008. –137 p.

7. Regulations on the system of control and evaluation of student knowledge in higher education institutions. Order of the Minister of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan dated August 9, 2018 No 19-2018.

8. Shadiev, R., Shadiev, N., Fayziev, M., Halubitskaya, Y. Improving Student Learning Satisfaction in Lectures in English as a Medium of Instruction with Speech-Enabled Language Translation Application. Lecture Notes in Computer Science (including subseries Lecture Notes in Artificial Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics), 2020, 12555 LNCS, str. 576–581.https://doi.org/10.1007/978-3-030-63885-6_62.

9. Rustam Shadiev, Wu-Yuin Hwang, Narzikul Shadiev, Mirzaali Fayziev, Tzu-Yu Liu, Lingjie Shen. Smart watches for making EFL learning effective, healthy, and happy. Challenges and Solutions in Smart Learning. Proceeding of 2018 International Conference on Smart Learning Environments, Beijing, China. 2018. 73-76 p.https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-10-8743-1_11

SUV RESURLARIDAN FOYDALANISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH YO‘NALISHLARI

Abduzoirov Javohir Qurbonovich

Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti
magistratura bo‘limi 2-bosqich talabasi

XXI asrda suv resurslari global miqyosda strategik resursga aylangan bo‘lib, uning samarali boshqaruvi va tejamli ishlatilishi xalqaro miqyosda eng dolzarb ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy muammolardan biri sifatida ko‘rilmogda. Shu sababli, dunyoning yetakchi ilmiy markazlari, universitetlari va xalqaro tashkilotlari tomonidan suv resurslarini tejashga yo‘naltirilgan ilg‘or texnologiyalarni ishlab chiqish, tajriba maydonlarida sinovdan o‘tkazish va amaliyotga joriy etish borasida keng ko‘lamli izlanishlar olib borilmoqda.

Avvalo, BMTning Iqlim o‘zgarishi bo‘yicha ekspertlar guruhi (IPCC) va BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) doirasida suv resurslarining barqaror boshqaruvi 2030-yilga qadar erishilishi lozim bo‘lgan ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilanmoqda¹. Xususan, 6-maqсад ("Toza suv va sanitariya") doirasida ichimlik suvi va sug‘orish suvidan foydalanishda resursni tejashga alohida e‘tibor qaratilgan .

FAO (BMTning oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti) ma‘lumotlariga ko‘ra, dunyoda qishloq xo‘jaligida suv iste‘molining 70% dan ortig‘i sug‘orish uchun sarflanadi va bu ko‘rsatkichni kamaytirish uchun tejamkor texnologiyalar – tomchilatib sug‘orish, lazerli tekislash, suv sarfini nazorat qiluvchi sensorlar, va aqlli boshqaruv tizimlari joriy etilishi zarur. FAO tomonidan o‘tkazilgan global monitoring natijalari asosida aniqlanishicha, suv tanqisligidan aziyat chekayotgan mintaqalarda ushbu texnologiyalar

¹ UN Sustainable Development Goals Report (2023). Goal 6: Ensure availability and sustainable management of water and sanitation for all. United Nations.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

hosildorlikni 30–60% gacha oshirishga, suv sarfini esa 40% gacha kamaytirishga xizmat qilmoqda².

Tadqiqotlar ko’rsatishicha bugungi kunda suv resurslaridan foydalanishda resursni tejevchi usullarini shartli ravishda 11 ta turga ajratish mumkin bo’lib ularning har biri alohida yoki kombinatsiyalashgan tarzda qo’llanishili mumkin (1.1-jadval).

Jadvalda suv resurslaridan foydalanishda qo’llaniladigan asosiy resursni tejevchi usullar tizimli tarzda bayon etilgan. Har bir usulning qisqacha tavsifi orqali ularning qanday ishlashi va qaysi tamoyil asosida suvni tejashga xizmat qilishi ko’rsatilgan. Masalan, tomchilatib sug’orish va purkagichli tizimlar orqali suv bevosita o‘simliklarga yo‘naltiriladi, bu esa bug‘lanish va sızmani kamaytirib, suv sarfini 40–60% gacha qisqartiradi. Lazerli yer tekislash, mulchalash, kechki yoki tonggi sug’orish kabi agrotexnik usullar esa tuproqdagi namlikni saqlab qolish va suvni to‘g‘ri taqsimlashga yordam beradi.

1-jadval

Suv resurslaridan foydalanishda resurs tejevchi innovatsion usullar³

Usul nomi	Qisqacha tavsifi	Samaradorlik
Tomchilatib sug’orish	Suv bevosita o‘simlik ildizlariga tomchilar orqali beriladi.	Suv sarfi 40–60% gacha kamayadi
Purkagichli sug’orish	Suv maxsus purkagichlar orqali yomg‘ir shaklida purkaladi.	Suv teng tarqaladi, sızma kamayadi
Lazer yordamida yer tekislash	Yer sathi lazer texnologiyasi bilan tekislanadi.	Sug’orishda suv yo‘qotilishi kamayadi
Tunda yoki tongda sug’orish	Kam bug‘lanadigan vaqtda sug’orish amalga oshiriladi.	Suv bug‘lanish yo‘qotilishi kamayadi
Mulchalash	Tuproq usti qoplanib, bug‘lanish kamaytiriladi.	Namlik uzoq saqlanadi, o‘simlik o‘sadi

² FAO. (2021). The State of the World’s Land and Water Resources for Food and Agriculture. Rome: FAO Publishing.

³ Muallif tadqiqotalri asosida tuzilgan

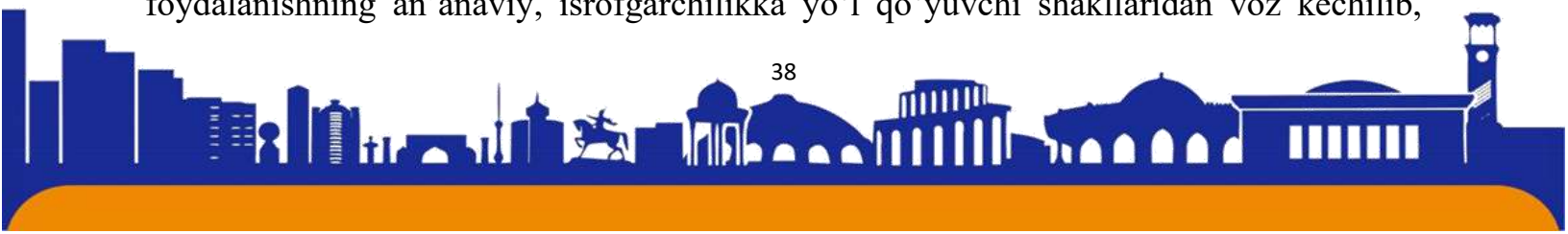

Iqlimga mos ekin tanlash	Kam suv talab qiluvchi ekinlarni ekish.	Suv sarfi kamayadi, hosildorlik oshadi
Yomg‘ir suvini yig‘ish	Yomg‘ir suvini saqlab, texnik maqsadda foydalanish.	Toza suv zaxirasi tejab qolinadi
Qayta ishlangan suvdan foydalanish	Tozalangan chiqindi suvlarni sug‘orishda qayta ishlatish.	Yangi suvdan foydalanish kamayadi
Sensorli sug‘orish tizimlari	Namlik sensori va IoT qurilmalari bilan avtomatik sug‘orish.	Suv faqat zarur paytda beriladi
Gidrogel yoki suv saqlovchi modda	Tuproqqa suvni ushlab turuvchi polimerlar qo‘shish.	Sug‘orish chastotasi kamayadi
Avtomatik klapan va boshqaruv tizimi	Sug‘orish liniyalarini markazlashgan ravishda boshqarish.	Isrofgarchilik oldi olinadi

Zamonaviy texnologiyalar asosidagi usullar – sensorli sug‘orish tizimlari, suvni qayta ishlash, yomg‘ir suvini yig‘ish, gidrojel ishlatish va avtomatik boshqaruv tizimlari keltirilgan. Bu usullar real vaqt monitoringi, aniq sug‘orish nazorati va tabiiy suv aylanishini tiklash orqali suv resurslarining yanada samarali ishlatilishini ta'minlaydi. Umuman olganda, jadvalda keltirilgan barcha usullar suvdan oqilona foydalanish, isrofgarchilikning oldini olish va ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan.

Hozirgi davrda global miqyosda yuzaga kelayotgan iqlim o‘zgarishi, suv tanqisligi, aholining keskin o‘sishi va qishloq xo‘jaligi sohasidagi intensivlashtirish jarayonlari suv resurslaridan samarali foydalanishni taqozo etmoqda. Shu jihatdan, suvni tejoychi usullarni joriy etishda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash masalasi dolzarb ilmiy-amaliy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu texnologiyalar orqali nafaqat mavjud suv resurslari iqtisod qilinadi, balki ularning qayta tiklanishi, taqsimoti va boshqaruvi ustidan ham samarali nazorat o‘rnatiladi. Innovatsion texnologiyalar yordamida suvdan foydalanishning an’anaviy, isrofgarchilikka yo‘l qo‘yuvchi shakllaridan voz kechilib,

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

raqamlashtirilgan, ekologik muvozanatga asoslangan, iqlimga mos va resursni tejovchi tizimlar shakllanmoqda.

Eng avvalo, raqamli texnologiyalar – ya’ni IoT (Internet of Things), GIS (geoinformatsion tizimlar), masofadan boshqaruv (remote sensing), hamda aqlli (smart) sug‘orish tizimlari suv sarfini real vaqt rejimida kuzatish, nazorat qilish va boshqarishga imkon beradi. Masalan, tuproq namligini o‘lchovchi sensorlar orqali o‘simliklar ehtiyojidan kelib chiqib suv beriladi, bu esa ortiqcha sarfning oldini oladi. Bundan tashqari, sun’iy yo‘ldoshlar yordamida yer-suv monitoringi olib borilib, suv taqsimotidagi yo‘qotishlar, yaroqsiz maydonlar yoki suvsizlikdan zarar ko‘rgan hududlar aniqlanadi. Bu esa resurslarni optimal taqsimlashda muhim ahamiyat kasb etadi (2-jadval).

Bundan tashqari, biotexnologiyalar va muqobil energiyaga asoslangan yechimlar ham suv tejashda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, gidrogel moddalari orqali suvning tuproqda ushlab turilishi ta’minlanadi yoki quyosh energiyasida ishlovchi nasoslar yordamida suv tejankor nasoslash amalga oshiriladi. Yana bir muhim yo‘nalish - qayta ishlangan texnik suvdan sug‘orishda foydalanish bo‘lib, bu orqali toza ichimlik suvi zaxiralari saqlab qolinadi. Yomg‘ir suvlarini yig‘ish tizimlari esa suv yetishmovchiligi mavjud bo‘lgan hududlarda mustaqil suv manbai sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek, lazerli tekislash texnologiyasi yordamida yer sathi aniqlik bilan tekislanib, suvning notekis taqsimlanishining oldi olinadi. Natijada sug‘orish uchun zarur bo‘lgan suv miqdori kamayadi, unumdorlik oshadi. Avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari, ya’ni dasturlashtirilgan klapanlar, suv nasoslari va taqsimot modullari orqali sug‘orish tizimi deyarli inson aralashuvisiz ishlaydi, bu esa inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytiradi.

2-jadval

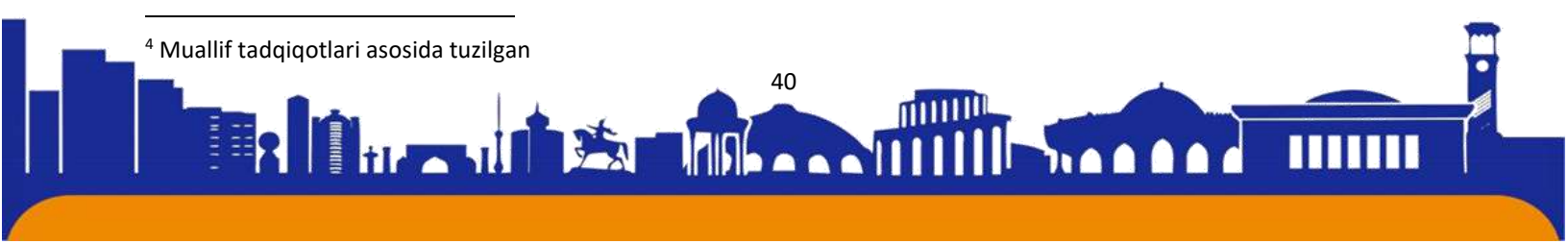
Suv resurslarini tejevchi innovatsion texnologiyalar yo‘nalishlari⁴

Yo‘nalish nomi	Qisqacha tavsifi	Amaliy afzalliklari
Aqlli sug‘orish tizimlari	IoT sensorlar, mobil ilovalar va avtomatik boshqaruv orqali suv sarfini real vaqt rejimida nazorat qilish	Suvni faqat zarur paytda berish, isrofgarchilikni kamaytirish
Dronlar va sun‘iy yo‘ldosh ma’lumotlari	Yer namligi va vegetatsiya holatini kuzatish, aniq kartografiya yaratish	Suv taqsimotini optimallashtirish, samaradorlikni oshirish
Sun‘iy intellekt (AI) va ma’lumotlar tahlili	Sug‘orish vaqtini, miqdorini va zonalarini prognozlash	Resurslar sarfini minimallashtirish, hosildorlikni oshirish
Geomuhandislik va GIS texnologiyalari	Raqamli xaritalar asosida relefni o‘rganish va suv oqimlarini rejalashtirish	Tuproq eroziyasining oldini olish, suv yo‘qotishlarini kamaytirish
Mobil ilovalar va axborot platformalari	Fermerlar uchun interaktiv tavsiyalar, ob-havo va suv statistikasi bilan ta’minlash	Tezkor qaror qabul qilish, samarali boshqaruv
Materiallar va qurilmalar innovatsiyasi	Gidrojel, mulcha, suv saqlovchi konteynerlar va avtomatik klapanlar joriy etish	Suvning bug‘lanishini kamaytirish, tuproqdagi namlikni saqlab qolish

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish nafaqat suvni tejash, balki barqaror qishloq xo‘jaligi, ekotizimlarni saqlab qolish, aholi xavfsizligini ta’minlash, iqtisodiy samaradorlikka erishish kabi ko‘plab ustuvor maqsadlar bilan ham bog‘liq. Shu sababli, suv resurslarini boshqarishda texnologik yondashuvlar strategik ahamiyat kasb etib, mamlakat miqyosida resurslar monitoringini yo‘lga qo‘yish, ilmiy asoslangan rejalashtirish va moliyalashtirish tizimlarini shakllantirish zarurdir.

Yuqoridagi tadqiqotlar asosida xulosa qilinadigan bo‘lsa, suv resurslaridan foydalanishda resursni tejevchi usullar va ularni innovatsion texnologiyalar asosida joriy

⁴ Muallif tadqiqotlari asosida tuzilgan

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

etish nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Suv tanqisligi muammosi dunyo miqyosida kuchayib borayotgan bir vaqtda, ilg'or texnologiyalar – masalan, aqlli sug'orish tizimlari, sun'iy intellekt, sensorli monitoring, GIS va IoT vositalari – orqali suvdan tejimli va oqilona foydalanish imkoniyati kengaymoqda. Bunday yondashuv nafaqat resurslardan unumli foydalanish, balki hosildorlikni oshirish, yer degradatsiyasini kamaytirish va iqlim o'zgarishlariga moslashish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Innovatsionnaya deyatelnost v agropromishlennom komplekse Rossii. Kollektivnaya monografiya. Pod redaksiye I.G.Ushacheva, Ye.S.Ogloblina, I.S.Sandu, A.I.Trubilina. – M.: “Ekonomika i informatika”, 2006. – 374 s.
2. Rustamova I.B. Agrar sohada innovatsion jarayonlar samaradorligini oshirishning ilmiy-uslubiy asoslari: diss. ... i.f.d. (Doctor of Science). Toshkent – 2020 y.
3. Suvorova A.L. Innovatsionnyy menedjment: Ucheb. posobie / A.L. Suvorova. - Yoshkar-Ola: Mar. GTU, 1999. - S. 15

BO‘LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY IJODKORLIKGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK SHART - SHAROITLARI

Saidova Dilnoza Baxtiyor qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti magistranti

saidovadilnoza366@gmail.com

[ORCID:009000467960724](https://orcid.org/009000467960724)

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy ijodkorligini shakllantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Raqamli vositalardan samarali foydalanish orqali tarbiyachilar ijodiy yondashuv, innovatsion fikrlash, hamda zamonaviy pedagogik metodlarni amaliyotga tatbiq etish ko‘nikmalarini rivojlantirishi mumkinligi asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada pedagogik jarayonda raqamli texnologiyalarni joriy etishga xizmat qiluvchi shart-sharoitlar — texnik, metodik va psixologik omillar tahlil etilgan. Muallif ta’lim jarayoniga zamonaviy raqamli resurslarni integratsiyalash orqali tarbiyachilar faoliyatida ijodkorlikni rivojlantirishga oid taklif va tavsiyalarni ilgari suradi.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak tarbiyachi, kasbiy ijodkorlik, raqamli texnologiyalar, pedagogik shart-sharoitlar, innovatsion ta’lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli kompetensiya

KIRISH.Zamonaviy ta’lim jarayonida pedagog kadrlar, xususan, bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligi va ijodiy salohiyatini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. XXI asrda ta’lim sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgan islohotlar, raqamli texnologiyalarni o‘quv jarayoniga chuqur integratsiyalash, shuningdek, pedagogik faoliyatda innovatsion yondashuvlarni qo‘llash zaruriyatini yuzaga keltirmoqda. Ana shunday sharoitda tarbiyachilar nafaqat nazariy bilimlarga, balki amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lishi, shuningdek, ijodkorlik bilan faoliyat yuritishi talab etiladi.

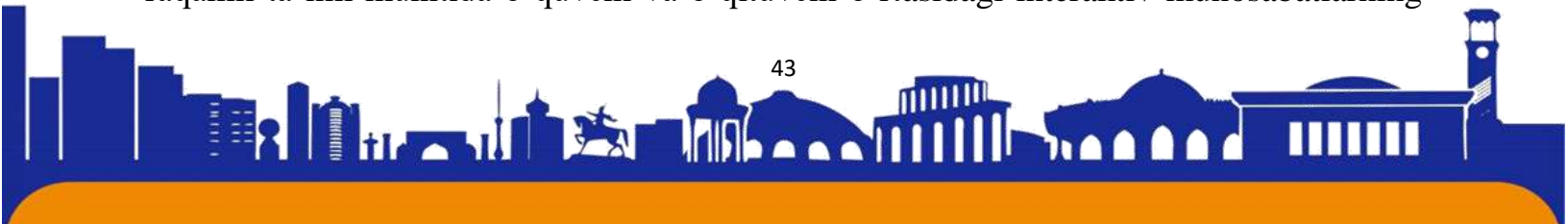

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar nafaqat ta'lim mazmunini boyitmoqda, balki tarbiyachining kasbiy shakllanishida ham muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Interaktiv platformalar, virtual laboratoriyalar, multimedia vositalari, sun'iy intellekt imkoniyatlari orqali tarbiyachilarning o'qitish va tarbiyalash jarayonidagi yondashuvlari takomillashmoqda. Raqamli muhitda samarali ishlash, innovatsion vositalardan ijodkorona foydalanish tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy ijodkorligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash, ularni samarali yo'lga qo'yish muhim ilmiy-amaliy vazifalardan biridir. Ushbu maqolada raqamli texnologiyalarning ta'limiy imkoniyatlari, ularni tatbiq etishdagi pedagogik, metodik va texnologik shart-sharoitlar, shuningdek, tarbiyachilar faoliyatida ijodkorlikni shakllantirishga oid mexanizmlar atroflicha yoritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo'llashga oid ilmiy-tadqiqotlar soni ortib borayotgan bo'lishiga qaramay, ularning bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy ijodkorligini shakllantirishdagi roli hali to'liq o'rganilmagan. Shu boisdan mavjud ilmiy manbalarni tahlil qilish, bu boradagi ilg'or tajriba va nazariy yondashuvlarni chuqur o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Ko'plab mahalliy va xorijiy olimlarning asarlarida raqamli texnologiyalarning pedagogik jarayonga ta'siri, ta'lim sifatini oshirishdagi imkoniyatlari, o'qituvchining raqamli kompetensiyasi, shuningdek, innovatsion texnologiyalar yordamida ijodiy fikrlashni shakllantirishga oid fikrlar ilgari surilgan. Jumladan, A.V. Khutorskoy, E.S. Polat, T.I. Shamova, M.V. Klarin, N.S. Serova kabi pedagog-olimlar o'z tadqiqotlarida raqamli vositalarning ta'limdagi metodik asoslari va pedagogik imkoniyatlarini yoritib berganlar.

O'zbekistonlik olimlardan esa G'.Yo. Khamidov, M.T. Ismoilov, S.Q. Juraev, D.Sh. G'ofurov va boshqalar tomonidan raqamli texnologiyalarni ta'limga integratsiyalash, ta'limning raqamlashtirilgan muhitini yaratish, raqamli savodxonlik va pedagogik innovatsiyalarni tatbiq etish masalalari atroflicha yoritilgan. Jumladan, S.Q. Juraev raqamli ta'lim muhitida o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi interaktiv munosabatlarning

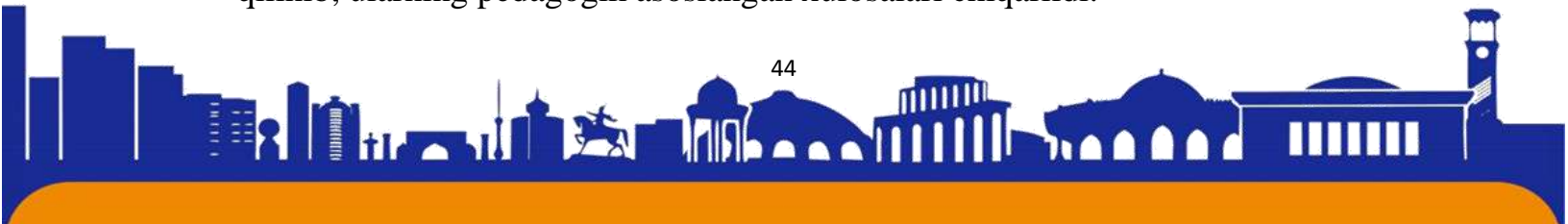
ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

ahamiyatini ta'kidlaydi. G'.Yo. Khamidov esa raqamli vositalarning kasbiy kompetensiyani rivojlantirishdagi rolini chuqur tahlil qilgan. Bo'lajak tarbiyachilar kasbiy faoliyatga tayyorlanar ekan, ularning ijodkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarish ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalar, kreativ yondashuvlar, loyiha usullari, AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) bilan uyg'unlashgan metodik ishlanmalar orqali amalga oshirilmoqda. Raqamli texnologiyalardan foydalanish bu jarayonni tezlashtiradi, samaradorligini oshiradi hamda individual yondashuvlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ijodkorlikni rivojlantirish bo'yicha P. Torrens, G. Aliev, D.B. Bogoyavlenskaya kabi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan nazariy modellarda ijodiy tafakkur, muammoli vaziyatlarda yangicha yondashuv, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarining rivoji asosiy mezon sifatida ko'rsatib o'tilgan. Bu ko'nikmalarni shakllantirishda raqamli texnologiyalar — virtual trenajyorlar, interaktiv ilovalar, multimedial simulyatsiyalar va masofaviy o'quv kurslar muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotda quyidagi ilmiy-tadqiqot metodlari qo'llanildi:

- π **Nazariy tahlil** – mavjud ilmiy adabiyotlar, konseptual yondashuvlar, davlat ta'lim standartlari va ilg'or xorijiy tajriba tahlil qilindi. Bu metod orqali raqamli texnologiyalarning tarbiyachilar tayyorlovidagi o'rni asoslandi.
- π **Empirik kuzatuv** – pedagogika kollejarida va oliy ta'lim muassasalarida olib borilayotgan ta'lim jarayonlari, raqamli vositalardan foydalanish holatlari o'rganildi.
- π **So'rovnoma va suhbat** – bo'lajak tarbiyachilar va ularni tayyorlovchi pedagoglar o'rtasida kasbiy ijodkorlik va raqamli texnologiyalarning o'zaro aloqasi yuzasidan so'rovnomalar tashkil etildi.
- π **Tajriba-sinov ishi** – ayrim o'quv guruhlarida misolida raqamli texnologiyalarning kasbiy ijodkorlikka ta'sirini amaliyotda sinovdan o'tkazish yo'li bilan pedagogik shart-sharoitlar aniqlab olindi.
- π **Statistik tahlil** – tajriba natijalari asosida kvantitativ va sifati ma'lumotlar tahlil qilinib, ularning pedagogik asoslangan xulosalari chiqarildi.

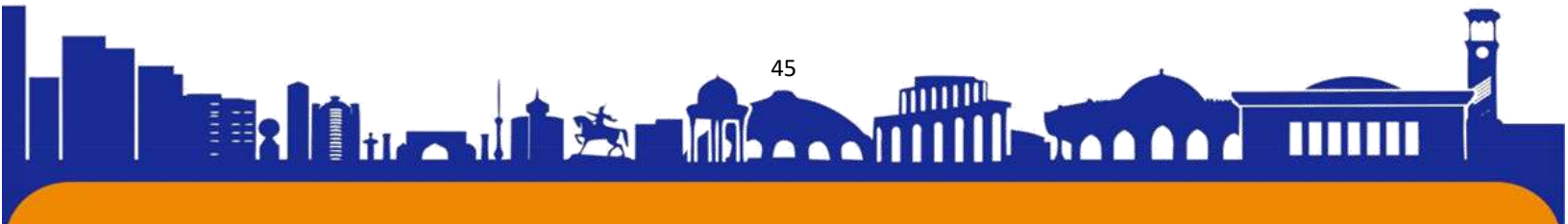
ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Ushbu metodlar orqali bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy ijodkorligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligi, ularni qo‘llashdagi mavjud muammolar, shuningdek, bu borada zarur bo‘lgan pedagogik shart-sharoitlar aniqlab olindi.

MUHOKAMA. Olib borilgan tadqiqotlar natijalariga asoslanib aytish mumkinki, raqamli texnologiyalar bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy ijodkorligini rivojlantirishda samarali vosita sifatida xizmat qilmoqda. Biroq ularning salohiyatidan to‘laqonli foydalanish ko‘p jihatdan ta‘lim muassasalarida mavjud bo‘lgan pedagogik shart-sharoitlar, texnik infratuzilma, metodik ta‘minot va psixologik muhitga bog‘liq.

Biroq, bu jarayonda muammolar ham kuzatildi. Jumladan, ayrim ta‘lim muassasalarida internet tezligi pastligi, texnik vositalarning yetarli emasligi, pedagoglarning raqamli kompetensiyasi sustligi hamda mavjud raqamli resurslarning metodik jihatdan to‘liq ishlab chiqilmaganligi kabi omillar samaradorlikka salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Shuningdek, pedagogik tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki, raqamli texnologiyalarni o‘quv jarayoniga kiritishda ularni faqat texnik vosita sifatida emas, balki ta‘limiy strategiya, ijodkorlikni shakllantiruvchi muhit va o‘zaro interaktiv aloqa vositasi sifatida ko‘ra bilish lozim. Aks holda, texnologiyalardan foydalanish yuzaki va formal tus oladi. Bu esa tarbiyachilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish o‘rniga, ularni passiv ishtirokchiga aylantirishi mumkin. Tadqiqot davomida aniqlangan pedagogik shart-sharoitlar qatoriga quyidagilar kiradi:

Texnik ta'minot

- kompyuterlar, planshetlar, proyektorlar, interaktiv doskalar, barqaror internet aloqasi va dasturiy ta'minot mavjud bo'lishi;

Metodik qo'llab-quvvatlash

- raqamli texnologiyalar bilan bog'liq o'quv-metodik materiallar, video-darsliklar, virtual laboratoriyalar va elektron platformalarning mavjudligi;

Ijodiy muhit

- erkin fikrlash, yangi g'oyalarni ilgari surish, sinov va xatolarga yo'l qo'yish imkonini beruvchi ijobiy psixologik va pedagogik muhitni yaratish.

Ushbu shart-sharoitlar amalga oshirilgan taqdirdagina raqamli texnologiyalar orqali bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy ijodkorligini rivojlantirish mumkin bo'ladi. Xalqaro tajriba ham ushbu holatni tasdiqlaydi. Masalan, Finlyandiya, Estoniya, Janubiy Koreya kabi davlatlarda raqamli texnologiyalar asosida qurilgan ta'lim tizimlarida ijodkorlikni rivojlantirishga alohida e'tibor berilmoqda. Bu tajribalar shuni ko'rsatadiki, raqamli ta'lim muhitida ijodiy yondashuvlar, loyiha asosidagi o'qitish, masofaviy hamkorlik, o'zini o'zi baholash va refleksiya metodlari orqali tarbiyachilarning kasbiy mahorati va ijodiy salohiyati yuqori darajada shakllanadi. Shunday qilib, raqamli texnologiyalarni o'qituv jarayoniga samarali jalb etish, bu boradagi shart-sharoitlarni yaratish va ularni ijodiy faoliyat bilan uyg'unlashtirish bo'lajak tarbiyachilar tayyorlovining sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

NATIJALAR. O'tkazilgan ilmiy-nazariy tahlillar, empirik kuzatuvlar va tajriba-sinov ishlari asosida quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

Bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy ijodkorligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalar muhim pedagogik vosita ekanligi isbotlandi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonida o'quvchining faolligini oshiradi, mustaqil fikrlashini rag'batlantiradi va ijodiy yondashuvni

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

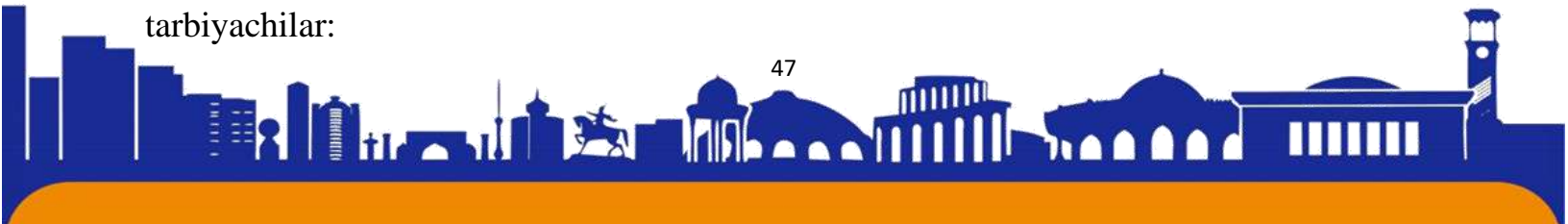
shakllantiradi. Kasbiy ijodkorlikni rivojlantiruvchi pedagogik shart-sharoitlar tizimi ishlab chiqildi. Ushbu tizimga texnik infratuzilma, metodik ta'minot, raqamli kompetensiyani shakllantirish bo'yicha dastur va ijodiy muhitni yaratishga qaratilgan omillar kiritildi. Raqamli texnologiyalar bilan boyitilgan ta'limiy faoliyatda bo'lajak tarbiyachilarning bir qator kompetensiyalari faollashdi. Xususan:

- λ kreativ fikrlash,
- λ muammoli vaziyatlarni hal qilish,
- λ axborot resurslaridan samarali foydalanish,
- λ vizual va interaktiv materiallar bilan ishlash ko'nikmalari aniq o'sish ko'rsatdi.

Ushbu natijalar asosida raqamli texnologiyalarni pedagogik jihatdan asosli tarzda tatbiq etish bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy ijodkorligini rivojlantirishda muhim o'rin tutishini tasdiqlaydi. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim sifatini oshirish va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Xulosa Bo'lajak tarbiyachilarning kasbiy ijodkorligini shakllantirish va rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayonni sifatli va samarali tashkil etishda raqamli texnologiyalar salmoqli o'rin egallaydi. Olib borilgan nazariy tahlillar, empirik kuzatuvlar va tajribasinov ishlari shuni ko'rsatdiki, raqamli vositalardan oqilona va maqsadli foydalanish tarbiyachilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish, ularda innovatsion fikrlashni shakllantirish, o'quv jarayoniga yangicha yondashuvlarni tatbiq etish imkonini beradi.

Tadqiqot davomida raqamli texnologiyalar orqali kasbiy ijodkorlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim pedagogik shart-sharoitlar tizimi aniqlab olindi. Bu tizim texnik va metodik ta'minot, raqamli kompetensiyani shakllantirish, ijodiy muhit yaratish kabi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Tajriba ishlari raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim berilgan guruhlarda ijodiy faoliyat, tanqidiy fikrlash va kommunikativ ko'nikmalar sezilarli darajada oshganini ko'rsatdi. Shu asosda aytish mumkinki, raqamli texnologiyalarni pedagogik jarayonga samarali integratsiyalash orqali bo'lajak tarbiyachilar:

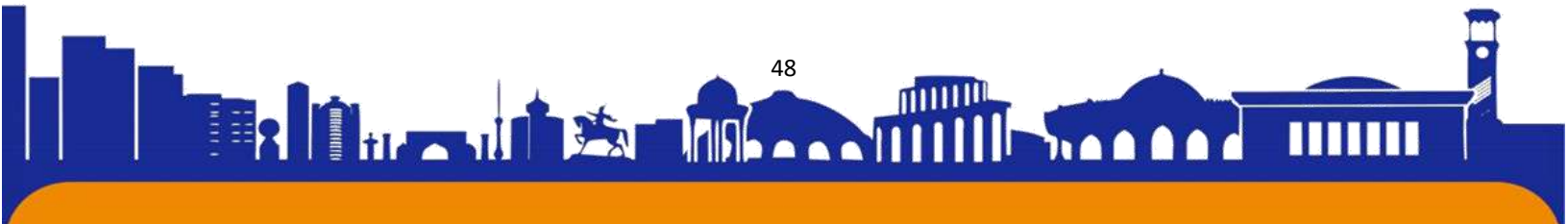

- yangi g'oyalarni ilgari surish,
- muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashish,
- mustaqil qaror qabul qilish,
- hamkorlikda ishlash kabi kasbiy muhim kompetensiyalarni egallaydi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar – bu nafaqat o'quv vositasi, balki tarbiyachining kasbiy o'sishi va ijodiy rivojlanishi uchun qudratli vosita hisoblanadi. Ularni ta'limga to'g'ri va tizimli ravishda joriy etish orqali nafaqat individual pedagogik mahorat, balki umuman olganda, ta'lim tizimining sifatini oshirishga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **SH.M. Mirziyoyev** – *“Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz”* (2017), Toshkent: O'zbekiston, 2-bet.
2. **SH.M. Mirziyoyev** – *“Milliy taraqqiyot yo'limizni qatiyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz”* (2017), Toshkent: O'zbekiston, 10-bet.
3. **SH.M. Mirziyoyev** – *“Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlar”* (2017), Toshkent: O'zbekiston, PF-5198 sonli farmon, 7-8-bet.
4. **B.R. Djurayeva, H.M. Tojiboyeva, G.M. Nazirova** – *“Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning zamonaviy tendensiyalari”* (2015), Toshkent: O'zPFTTI nashriyoti, 198-bet.
5. **Muslimov N.A.** – *“Bo'lajak kasb ta'lim o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish”* (2004), Toshkent: Fan, 360-bet.
6. **Muslimov N.A.** – *“Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi”* (2013), Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 520-bet.
7. **Sayidahmedov N.** – *“Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya”* (2003), Toshkent: Fan va texnologiya, 340-bet.
8. **R.A. Mavlonova, N.H. Rahmonqulova, K.O. Matnazarova, M.K. Shirinov, S. Hafizov** – *“Umumiy pedagogika”* (2018), Toshkent: Fan va texnologiya, 210-bet.

BOLALARDA BADIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOFIZIOLOGIK ASOSI.

Eraliyeva Zamira Rasuljonovna

Qo'qon universiteti katta o'qituvchisi

zamirahoneraliyeva22@gmail.com

Annotatsiya.

Ushbu maqolada tadqiqot katta maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy rivojlanishga ta'sir etuvchi psixofiziologik shart-sharoitlarni o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi bolalarning emotsional, motorika va sezgi tizimlarining badiiy salohiyatni shakllantirishdagi rolini aniqlash, shuningdek, moslashtirilgan ta'lim muhitining ularning ijodiy ifodasiga qo'shadigan hissasini o'rganishdir. Tadqiqotda nazariy tahlil, guruhda kuzatuvlar va yarim strukturallashtirilgan intervyular usullari qo'llanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, moslashtirilgan o'quv-muhit, emotsional qo'llab-quvvatlash va motorikani rivojlantirish badiiy salohiyatni shakllantirishda hal qiluvchi omillar hisoblanadi. Tadqiqot natijalari pedagoglar va ota-onalarga bolaning ijodiy potensialini oshirish uchun amaliy tavsiyalar beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, pedagog va ota-onalarning iliq va rag'batlantiruvchi munosabati emotsional qo'llab-quvvatlashni mustahkamlab, bolalarning o'zini ifoda etish va ijodiy fikrlash salohiyatini oshiradi. Shuningdek, maxsus mo'ljallangan badiiy mashg'ulotlar orqali bolalarning nozik motorika va sezgi tizimi rivojlanishi, ularning ijodiy faoliyatga bo'lgan qiziqishi va ijodiy faoliyatini yanada chuqurlashtirish imkonini beradi. Tadqiqotda yaratilgan stimulyatsion ta'lim muhitining moslashtirilgan xususiyatlari bolalarning ijodiy potensialini oshirishda hal qiluvchi omil sifatida aniqlanadi. Ushbu tadqiqot badiiy tafakkurga oid dasturlarni optimallashtirish va yosh avlodning ijodiy salohiyatini oshirish bo'yicha ilmiy asosli tavsiyalar ishlab chiqishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Kalit so'zlar: *badiiy tafakkur, psixofiziologik shart-sharoit, emotsional, motorika, moslashtirilgan ta'lim.*

Kirish. Katta maktabgacha yosh – bolaning shaxsiyati, sezgi va ijodiy salohiyatining poydevorini tashkil etuvchi davrdir. Bu davr mobaynida ijodiy faoliyat va badiiy faoliyat emotsional, intellektual va motorik rivojlanishga ijodiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, badiiy

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

rivojlanishning psixofiziologik shart-sharoitlarini o‘rganish va ularni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish dolzarb masala hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi – bolalarning badiiy salohiyatini oshirishga xizmat qiluvchi psixofiziologik shart-sharoitlarni aniqlash va ularning samaradorligini baholashdir.

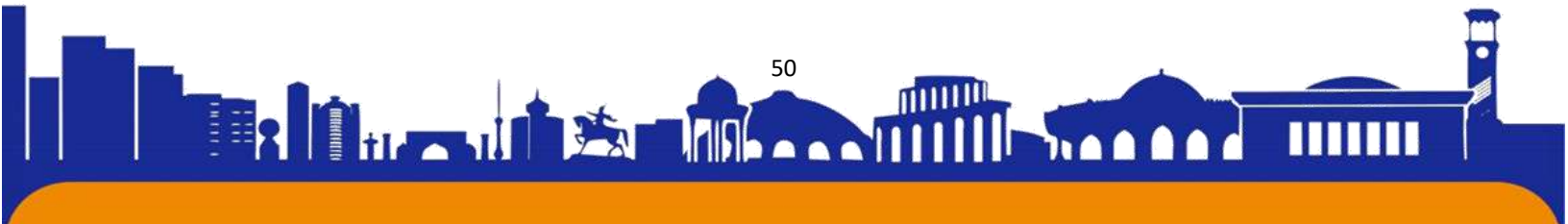
Badiiy rivojlanish nafaqat pedagogik metod va didaktik usullar bilan cheklanib qolmay, balki bolaning psixofiziologik holati bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Bolalarning asab tizimi, motorika, sezgi qobiliyatlari va emotsional barqarorligi – bularning barchasi ijodiy faoliyatga bo‘lgan qiziqish va ijodiy faoliyatning samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, badiiy rivojlanishning psixofiziologik shart-sharoitlarini chuqur o‘rganish, maktabgacha ta’lim tizimida ijodiy faoliyatga bag‘ishlangan dasturlarni optimallashtirish va pedagogik yondashuvlarni yanada samarali shakllantirish uchun dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu tadqiqot natijalari kelajakda pedagoglar, ota-onalar va ta’lim muassasalari uchun badiiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash va yosh avlodning ijodiy salohiyatini oshirish borasida amaliy yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism: O‘zbekistonda pedagogika, psixologiya va badiiy ta’lim sohalarida faoliyat yuritayotgan ko‘plab olimlar mavjud bo‘lib, ular maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy rivojlanishning psixofiziologik shart-sharoitlari masalasiga ham alohida e’tibor qaratishgan. Ushbu yo‘nalishda an’anaviy nazariy yondashuvlar va amaliy tajribalarni birlashtirgan holda, bir qator olimlar ilmiy ishlarini amalga oshirgan. Masalan:

- **Professor Shavkat Azimov** – Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti professorlaridan biri bo‘lib, maktabgacha ta’lim va badiiy tarbiya sohasida innovatsion metodologiyalarni ishlab chiqishga katta hissa qo‘shgan. Uning ishlarida yosh bolalarning emotsional va ijodiy salohiyatini oshirishga qaratilgan psixofiziologik shart-sharoitlar batafsil tahlil qilinadi.

- **Professor Dilshod Rahimov** – O‘zbekiston Milliy Universiteti va boshqa ilmiy markazlarda faoliyat yuritayotgan olim, bolalarning psixologik rivojlanishi, sezgi tizimi va motorik qobiliyatlarini badiiy faoliyat bilan bog‘lash masalalariga e’tibor qaratgan. Uning ilmiy ishlari pedagogik amaliyotda badiiy tarbiyani qo‘llashning yangi yondashuvlarini tavsiflaydi.

- **Professor Nodira Abdurahmonova** – Badiiy ta’lim va ijodiy faoliyat sohasida yetakchi mutaxassis sifatida, yosh avlodning estetik va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga

yo‘naltirilgan tadqiqotlar olib borgan. Uning metodologik tavsiyalari maktabgacha ta‘lim muhitini boyitishda muhim o‘rin tutadi.

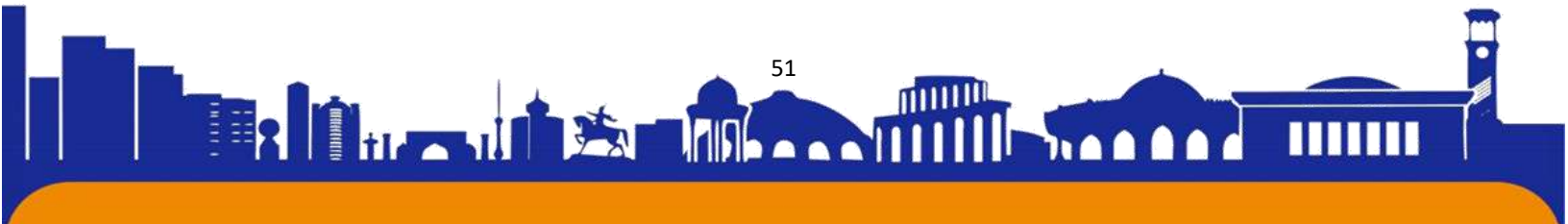
Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi a‘zolari va boshqa oliy o‘quv yurtlarining ilmiy xodimlari ham ushbu sohada qimmatli ishlar olib bormoqdalar. Ularning maqolalari, konferentsiya materiallari va amaliy tajribalari maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy rivojlanishning psixofiziologik shart-sharoitlarini chuqurroq o‘rganish va pedagogik metodlarni takomillashtirishda asosiy manba sifatida xizmat qiladi. Ushbu olimlarning ishlari, albatta, mavzuni yanada keng qamrovli yoritish, nazariy asoslarni boyitish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish jihatidan katta ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Lev Vygotskiyning madaniyat - nazariyasi va “yaqin rivojlanish zonasi” (Zone of Proximal Development) tushunchalari badiiy va ijodiy faoliyatning psixologik asoslarini tushunishda katta ahamiyatga ega. Uning ishlari bolalarda til, ijtimoiy muloqot va madaniyatning roli ta‘kidlanadi. Vygotskiyning g‘oyalari orqali pedagoglar badiiy faoliyatni tashkil etishda ijtimoiy muhit va tajriba almashinuvi orqali bolaning ichki salohiyatini oshirishga erishish mumkinligini ko‘rsatadilar.

Jean Piagetning kognitiv rivojlanish bosqichlari nazariyasi orqali bolalarda ramziy ifoda va ijodiy faoliyatga oid faoliyatlarning shakllanishi yoritilgan. Piagetning fikricha, bolalar o‘zlarining o‘yinlari va ijodiy faoliyat asarlari orqali atrof-muhitni anglashadi va o‘zlarining ichki dunyosini ifoda etadilar. Ushbu yondashuv badiiy rivojlanishning psixofiziologik asoslarini, ya‘ni bolaning sezgi tizimi va kognitiv jarayonlarini o‘rganishda muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Howard Gardnerning ko‘p intellektual nazariyasi, ayniqsa, “estetik intellekt” tushunchasi badiiy salohiyatni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Gardnerning ishlari bolalarning ijodiy va badiiy salohiyatini qo‘llab-quvvatlovchi turli intellektual qirralar – vizual, musiqiy, kinestetik qobiliyatlar – tahlil qilinadi. Uning nazariyasi maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy faoliyatining psixofiziologik jihatlarini yoritishda yangi yondashuvlarni taqdim etadi.

Reggio Emilia metodologiyasi doirasida *Loris Malaguzzi* va unga ergashuvchi tadqiqotchilar bolalarda badiiy ifoda va ijodiy jarayonlarni rivojlantirishga katta urg‘u berishgan. Ushbu yondashuvda ijodiy faoliyat, til va atrof-muhit bilan o‘zaro munosabat bolalarning o‘zini ifoda etish vositasi sifatida qaraladi. Amaliy tajribalar, ko‘rgazmalar va

interaktiv metodlar orqali maktabgacha yoshdagi bolalarda psixofiziologik shart-sharoitlarni shakllantirishga e'tibor qaratilgan.

Maria Montessori tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik yondashuvda sensor-motor rivojlanish va mustaqil o'rganishga alohida e'tibor berilgan. Montessori metodikasi bolalarning o'z-o'zini ifoda etish qobiliyatini, ijodiy faoliyat va ijodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlashda psixofiziologik salohiyatini oshirishga qaratilgan. Uning metodlari orqali guruh muhitida badiiy faoliyatga moslashtirilgan resurslar va faoliyatlar tashkil etilishi, bolaning sezgi va motorikasini rivojlantirish imkoniyati yaratiladi.

Tadqiqot sifatli va kvantitativ usullarni integratsiyalash orqali olib borildi. Guruh muhitida 5–7 yoshdagi 40 nafar bolalar qatnashdi. Tadqiqot jarayonida quyidagi usullar qo'llanildi: *kuzatuv, intervyu, test*.

Olingan ma'lumotlar statistik va mazmunli tahlil usullari yordamida qayta ishlandi. Kuzatuvlar natijalari va intervyu yozuvlari mavzuga oid asosiy tendensiyalarni aniqlash uchun kodlandi. Ushbu tadqiqot katta maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy tafakkurini rivojlantirishning psixofiziologik shart-sharoitlarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, nazariy asoslar, eksperimental kuzatuvlar va psixopedagogik testlar usullarini integratsiyalash orqali olib borilgan.

Tadqiqot har tomonlama yondashuv asosida, sifatli va kvantitativ metodlarning kombinatsiyasi yordamida amalga oshirildi. Tadqiqotda ma'lumotlar yig'ish, ularni statistik va mazmunli tahlil qilish, shuningdek, kodlash usullari qo'llanildi. Bu yondashuv, bolalarning badiiy faoliyatiga ta'sir etuvchi psixofiziologik omillarni chuqurroq o'rganish va ularning o'zaro aloqalarini aniqlash imkonini berdi. Ishtirokchilar jins, ijtimoiy-iqtisodiy holat va ta'lim muhitiga qarab turli guruhlariga ajratildi. Tadqiqotga ota-onalar va pedagoglar ham jalb etilib, ularning intervyu va kuzatuvlar orqali qo'shimcha ma'lumotlar olinib, bolalarning psixofiziologik holati va badiiy salohiyatini yanada kengroq kontekstda baholash imkoniyati yaratilgan. Tadqiqotning barcha bosqichlarida ishtirokchilarning roziligi, shaxsiy ma'lumotlarning maxfiyligi va etik normalarga qat'iy rioya qilindi. Ota-onalar va pedagoglardan yozma rozilik so'raldi hamda tadqiqot jarayonida bolalarning huquqlari himoya qilindi.

Metodologik yondashuvlar, katta maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy rivojlanishning psixofiziologik shart-sharoitlarini aniqlashda chuqur va tizimli tahlil olib borishga imkon yaratdi. Natijalar asosida pedagogik amaliyotda badiiy faoliyatni rag'batlantirish va optimallashtirish bo'yicha ilmiy asosli tavsiyalar ishlab chiqildi.

Guruhning stimulyatsion muhitida qo‘llanilgan rang-barang dekoratsiyalar, ijodiy faoliyat asbob-uskunalari va turli materiallar bolalarda ijobiy ruhiy holatni shakllantirishga yordam berdi. Tadqiqotda qatnashgan bolalar individual xususiyatlari va qiziqishlariga moslashtirilgan mashg‘ulotlar, ularning badiiy faoliyatga bo‘lgan yondoshuvini sezilarli darajada oshirdi. Interaktiv yondashuv jarayonida guruhda o‘tkazilgan badiiy mashg‘ulotlar va jamoaviy loyihalar orqali bolalar o‘zaro muloqot, hamkorlik va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirdilar.

Statistika usullari yordamida olingan ma‘lumotlarda badiiy faoliyatga qatnashish, motorika va sezgi qobiliyatlari o‘rtasidagi ijobiy korrelyatsiya aniqlanib, emotsional qo‘llab-quvvatlashning samaradorligi tasdiqlandi. Intervyu va kuzatuvlar asosida olib borilgan sifatli tahlil, pedagoglar va ota-onalarning fikr-mulohazalariga tayanib, badiiy faoliyatning bolaning shaxsiy rivojlanishida qanchalik muhim rol o‘ynashini ko‘rsatdi. Bolalar o‘zlarining ijodiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishi va o‘zini ifoda etish darajasi yuqoriligi, ijobiy ruhiy holat va ijodiy motivatsiyaning oshishi aniqlangan.

Emotsional qo‘llab-quvvatlash va ijodiy salohiyat: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, guruh muhitida pedagog va ota-onalarning iliq va rag‘batlantiruvchi munosabati bolalarda emotsional qo‘llab-quvvatlashni kuchaytiradi, bu esa ularning ijodiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishini va ijodiy ifodasini oshiradi.

Emotsional qo‘llab-quvvatlashning ijodiy salohiyatga ta‘siri:

A [Emotsional qo‘llab-quvvatlash] > B [O‘zini ifoda etish]

B > C [Ijodiy fikrlashning rivojlanishi]

A > D [Ishonchning mustahkamlanishi]

D > C

Tenglamadan ko‘rinib turibdiki, emotsional qo‘llab-quvvatlash bolaning o‘zini ifoda etish qobiliyatini oshirib, natijada ijodiy fikrlash salohiyatini rivojlantiradi.

Motorika va sezgi rivojlanishi. Maxsus badiiy mashg‘ulotlar (rassomchilik, qo‘lda mehnati, interaktiv o‘yinlar) bolalarning nozik motorikasi va sezgi tizimini rivojlantirishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ushbu mashg‘ulotlar orqali ular ranglar, shakllar va harakatlarni yaxshiroq qabul qilib, ularni ijodiy ifoda etishda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Motorika va sezgining rivojlanishi.

A [Ijodiy faoliyat] > B [Nozik motorikani rivojlanishi]

B > C [Qo‘l-ko‘z muvozanati]

A > D [Sezgilarni rivojlantirish]

D > E [Yaxshi rang va shaklni qabul qilish]

Tenglamada ijodiy faoliyat orqali motorika va sezgi rivojlanishi, ularning o'zaro ta'siri va bolalarning ijodiy ifodaga bo'lgan tayyorligini ko'rish mumkin.

Moslashtirilgan ta'lim muhiti. Guruhlarda yaratilgan stimulyatsion va interaktiv ta'lim muhiti bolalarda faollikni, hamkorlikni va ijodiy motivatsiyani oshiradi. Rang-barang dekoratsiyalar, ijodiy faoliyat jihozlari va turli materiallar bolalarni ijodiy faoliyatga yanada chuqurroq sho'ng'ishga undaydi.

Ta'lim muhitining ta'siri.

A [Stimulyatsion ta'lim muhiti] > B [Bolalarning faolligi]

B > C [Hamkorlik va muloqot]

C > D [Ijodiy tafakkurni kengaytirish]

A > E [Individual qiziqishlarni qo'llab-quvvatlash]

E > D

Tenglamada moslashtirilgan ta'lim muhitining bolalarning ijodiy tafakkuri va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishdagi roli aks etgan.

Umumiy ko'rsatkich: Psixofiziologik shart-sharoitlar va badiiy rivojlanish. Quyidagi umumiy ko'rsatkichda emotsional qo'llab-quvvatlash, motorika va sezgi rivojlanishi, shuningdek, moslashtirilgan ta'lim muhitining bolalarning badiiy rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi ko'rsatilgan.

Umumiy o'zaro bog'lanishlar.

A [Emotsional qo'llab-quvvatlash] > D [Ijodiy salohiyat]

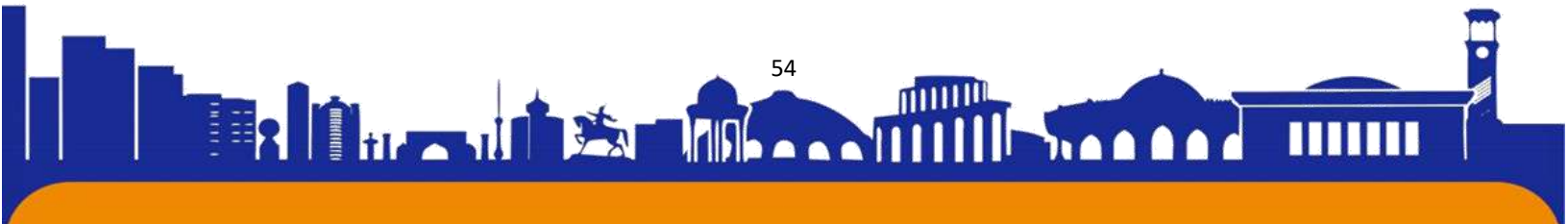
B [Motorika rivojlanishi] > D

C [Sezgi rivojlanishi] > D

E [Stimulyatsion ta'lim muhiti] > D

Tenglamada emotsional qo'llab-quvvatlash, motorika va sezgi rivojlanishi, shuningdek, moslashtirilgan ta'lim muhitining badiiy salohiyatni oshirishdagi o'zaro bog'liqligi aks etgan.

Ushbu diagrammalar orqali tadqiqot natijalari vizual tarzda yoritilib, psixofiziologik shart-sharoitlar va badiiy rivojlanish o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqliklar aniq aks ettirilgan. Natijalar asosida pedagogik amaliyotda badiiy faoliyatni rag'batlantirish va optimallashtirish bo'yicha ilmiy asosli tavsiyalar ishlab chiqilishi mumkin.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, katta maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy rivojlanishning psixofiziologik shart-sharoitlari quyidagi jihatlar asosida mustahkamlanadi:

- Emotsional qo'llab-quvvatlash: Bolalarning o'zini ifoda etish qobiliyati va ijodiy salohiyati to'liq rivojlanadi.
- Nozik motorika va sezgi rivojlanishi: Maxsus mo'ljallangan mashg'ulotlar orqali bolalar o'zining jismoniy va sezgi imkoniyatlarini yanada boyitadi.
- Moslashuvchan ta'lim muhitining yaratilishi: Guruh va ta'lim muhitining sifatli tashkil etilishi, bolalarning badiiy faoliyatga bo'lgan yondoshuvini va ijodiy salohiyatini sezilarli darajada oshiradi.

Ushbu natijalar asosida pedagogik amaliyotda badiiy faoliyatni rag'batlantirish, shaxsiy yondashuv va stimulyatsion o'quv muhitini yaratish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilishi mumkin. Tadqiqot natijalari kelajakda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning psixofiziologik va ijodiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Natijalarga asosanib, quyidagi fikrlar muhokama qilinadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, pedagoglarning bolalarga nisbatan individual yondashuvi va ijodiy muhitni yaratishdagi roli badiiy salohiyatni oshirishda asosiy omildir. Bu borada o'yin va amaliy mashg'ulotlar strategik ahamiyatga ega. Psixologik va fiziologik omillar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni inobatga olgan holda, integrativ ta'lim konsepsiyasini tatbiq etish lozim. Bunda emotsional, motorik va sezgi jihatlarining birgalikdagi rivojlanishi nazarda tutiladi. Tadqiqotda ishtirokchi bolalar sonining nisbatan kichikligi va qisqa muddatli kuzatuvlar ayrim cheklovlarni keltirib chiqardi. Kelajakda yanada keng qamrovli, uzoq muddatli tadqiqotlar olib borish zarurati mavjud.

Xulosa qilib aytganda, katta maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy rivojlanishning psixofiziologik shart-sharoitlari mavzusi bugungi kunda keng qamrovli tadqiqotlar doirasida o'rganilmoqda. Nazariy va empirik yondashuvlar asosida bu soha bo'yicha yetarli ilmiy ma'lumot mavjud bo'lsa-da, mavzuning ba'zi jihatlarini hali ham chuqurroq tahlilni talab qiladi. Ushbu bilimlar ta'lim tizimida ijodiy faoliyatga oid dasturlarni shakllantirish va bolalarning ijodiy salohiyatini oshirishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot katta maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan psixofiziologik shart-sharoitlarni aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, emotsional qo'llab-quvvatlash, nozik motorika va sezgi tizimini

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

rivojlantirish, shuningdek, moslashtirilgan o‘quv muhitining yaratilishi badiiy salohiyatni oshirishda hal qiluvchi omillardir. Ushbu tavsiyalar pedagoglar, ota-onalar va ta’lim muassasalari uchun bolalarning ijodiy potensialini rivojlantirishda amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Eraliyeva Zamira Rasuljonovna. (2024). IN MTT’S PREPARATORY GROUPS FOR SCHOOL, CHILDREN ARE TAUGHT TO THINK LOGICALLY AND TO FIND SOLUTIONS IN CONTROVERSIAL SITUATIONS AND ARTISTIC SPEECH. INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER’S THEORY, 2(6), 34–38. Retrieved from <https://uzresearchers.com/index.php/ijrs/article/view/3412>

2. Eraliyeva Zamira Rasuljonovna, and Djo‘rayeva Dildoraxon Rahmonaliyevna. “BOLALAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA AYRIM DIDAKTIK O‘YINLARNING AHAMIYATI”. QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, vol. 9, no. 9, Dec. 2023, pp. 184-6, doi:10.54613/ku.v9i9.866.

3. Eraliyeva, Z. (2023). MTT NING MAKTABGA TAYYORLOV GURUHLARIDA BOLALARNI MANTIQUIY FIKRLASH VA BAHS MUNOZARALI VAZIYATLARDA YECHIM TOPISHGA VA BADIY NUTQQA O‘RGATISH. Talqin Va Tadqiqotlar, 1(18). Извлечено от <https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/19>

4. Zamira Rasuljonovna Eraliyeva.(2024). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR INTELEKTINI VA KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. Involta Innovation Scientific Journal, 3(12), 7-14 from <https://involta.uz/index.php/iv/article/view/837>

5. Z. R. Eraliyeva. (2024). ERTAKLARNING KOGNITIV-SEMANTIK XUSUSIYATLARI. INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER’S THEORY, 2(6), 25–28. Retrieved from <https://uzresearchers.com/index.php/ijrs/article/view/3410>

6. Yuldasheva Dilafruz, Jabborova Marifatxon, Eraliyeva Zamira Rasuljonovna, & Maziyyayeva Muqaddasxon (2022). MAKTABGACHA TA’LIMGA YANGICHA YONDASHUV. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2 (Special Issue 3), 121-125.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

7. Юлдашева, Д. М., & Эралиева, З. Р. (2023). “БОЛАЛИК” КОНЦЕПТИНИНГ ИФОДАЛАНИШИ. Research Focus, 2(2), 226-228.

OMON MATJON IJODIDA ANAFORANING QO‘LLANISHI

Abdusharifova Sarvinoz

Urganch davlat universiteti talabasi

Annotatsiya

Maqolada shoir Omon Matjon lirikasi misolida anafora qo‘llangan misralar tahlil asosida yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: Omon Matjon, anafora, takror, tahlil.

Odatda adabiy asar tilida har bir so‘z, tovush, so‘z birikmalari, gap va gap bo‘laklari o‘z o‘rnida va me‘yorida keladi. Agar tovush, so‘z, so‘z birikmasi, gap yoxud bo‘laklari adabiy asar tilida, xususan, poetik nutqda bemaqsad takrorlansa, bu salbiy hodisa – badiiylikka xilof ish hisoblanadi. Poetikada bunga sira yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi. Ammo takror, birinchidan, asar qurilmasidan mustahkam joy olgan bo‘lsa, ikkinchidan, muayyan estetik-g‘oyaviy maqsadga xizmat qildirilgan bo‘lsa, u badiiy tasvir vositasiga aylanadi – badiiy takror sifatida o‘rganiladi[1:431].

Badiiy takrorlar she‘rning ohangdorligini, uning hissiy jozibasini kuchaytirish uchun xizmat qiluvchi tasvir vositasi hisoblanadi. Umuman olganda, bu tasvir vositasiz hech bir ijodkorining she‘riyatini tasavvur qilib bo‘lmaydi. Chunki har bir qalam sohibi xoh shoir, xoh yozuvchi bo‘lsin, o‘z ichki kechinmalari, ruhiy holatini: g‘azab, qayg‘u, hayajon kabi holatlarni kitobxonga yetkazib berishda, albatta, badiiy takrorlarga murojaat etadi.

Adabiyotshunos olim To‘xta Boboyev unga quyidagicha ta‘rif beradi: “Badiiy takrorlar poetik nutqning ifodaviyligini oshiradi. Badiiy takrorlarsiz she‘r musiqiyligini, ritmini, vaznini, bandini va qofiya san‘atini tasavvur qilib bo‘lmaydi. Badiiy takrorlar o‘quvchi qalbiga kuchli hissiy ta‘sir etadi. Takrorlar, shubhasiz, poetik tilning obrazli tasvir vositalari va she‘r tuzilishi unsurlari bilan uzviy birlikdagina o‘z vazifasini o‘tay oladi”[1:431].

Badiiy takrorlarning fonetik takrorlar, leksik takrorlar, morfologik takrorlar va sintaktik takrorlar kabi tasniflari mavjud bo‘lib, biz ushbu maqolada leksik takror

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

tarkibiga kiruvchi anafora tasvir vositasini Omon Matjon she'rlari misolida tahlilga tortdik.

Shu jumladan, ushbu atamaga izoh beradigan bo'lsak, adabiyotshunos Dilmurod Quronov uni shunday izohlaydi: "Anafora (yunon. Anaphora – oldinga, yuqoriga chiqarish) – so'z yoki so'zlar guruhining misra yoki band boshida takrorlanishi, so'z takrorining xususiy ko'rinishi. Anafora ma'lum fikr, his-tuyg'u, holat va hakazolarni ta'kidlab ko'rsatishga xizmat qiladi, tabiiy ravishda, she'ning xushohangligini ham oshiradi"[2:30].

Omon Matjon qalamiga mansub ushbu she'rda ham anafora qo'llangan:

Birlik – ko'ngil bilan gulning birligi,

Birlik – vijdon bilan tilning birligi.

Birlik – to'qson ikki bovli o'zbekning –

Ertandan umidvor elning birligi[3:26]

She'riy parchada ostiga chizilgan so'zlar qat'iy tartib asosida (misra boshida va o'zgarishsiz aynan) takrorlangan. Shuning uchun "Birlik" so'z takrori anafora vazifasida kelgan. Bilamizki, klassik adabiyotda to'rtliklar axloqiy-tarbiyaviy xarakter kasb etgan bo'lib, pand-nasihatchilik ruhida yozilgan. Omon Matjonning ushbu to'rtligida ham shunday ma'no mujassam. She'ning birinchi misrasidanoq shoir o'z fikrini go'zal jumlar bilan boshlaydi, ya'ni shoir she'ning kirish qismida ko'ngilning gul kabi nozik ekanligiga ishora qiladi. She'ning keyingi misrasida ijodkor insonning tili bilan uning vijdoni bir bo'lishi kerakligini, tildan chiqqan har so'z vijdon bilan chin bo'lmog'i darkorligini o'quvchiga singdirmoqchi bo'ladi. Shoir Omon Matjon she'ning so'nggi ikki misrasida to'qson ikki urug' o'zbek millatini yurtning kelajagi uchun birlashga chorlaydi.

Nega har bir g'olib kiyavermas toj,

Nega har mag'lub ham qolmas beiloj?

Bildimkim, osmonning eshigi bitta,

Dardli munojotga ochilar Meroj[4:22].

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Ushbu berilgan to'rtlikda ham anafora mavjud bo'lib, she'ning ikki misrasida qo'llangan "nega" so'zi anaforaga misol bo'la oladi. Shu bilan birgalikda ushbu to'rtlik band she'rda "Meroj" so'zini qo'llash orqali talmeh she'riy san'atini yuzaga kelgan.

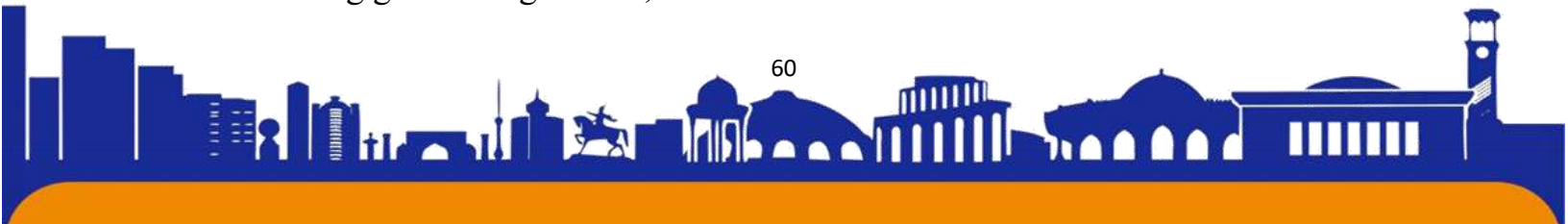
Lekin cheksiz edi hijron. Chidolmay axir
G'azal to'la yuragini otdi yurt tomon.
O, Vatan deb pora-pora bo'lgan bu bag'ir
Osiyoni qo'shiqlarga ko'mdi shu zamon.
Qo'shig'i deb qabul etdi uni Vatani,
Qo'shig'i deb endi bunda yuradi erkin.
Mening yurtim, ololmadi shoh qalbi seni,
Shoir qalbi, shoir qalbi zabt etdi lekin[4:99].

Shoh va shoir Zahiriddin Muhammad Boburga bag'ishlab yozilgan ushbu she'ning beshinchi va oltinchi misrasida takrorlanuvchi "Qo'shig'i deb" so'zlari anaforani vujudga keltirgan. Bilamizki, Hindistonda boburiylar sulolasi asoschisi Bobur temuriy shahzodalardan bo'lgan. Otasi Umarshayx Mirzo vafot etgach, o'n ikki yoshli valiahd shahzoda taxtga o'tiradi. Bobur sodda va tajribasizligi sababli unga qarshi kuchlar paydo bo'ladi. Natijada shoh Bobur yurtidan ayrilib, tog'-u toshlarda oz sonli askarlari bilan sargardon bo'ladi va Hindiston sari yo'l olib, uni egallaydi. Butun hayoti davomida Boburning dilida faqat birdan-bir orzu hukmron bo'lgan, bu ham bo'lsa yurtga qaytish orzusidir. Bobur Vataniga qaytishga qanchalik urinmasin, Shayboniyxon avlodlari unga to'sqinlik qildi, u ona diyoriga qayta olmadi, uni zabt eta olmadi, biroq uning Vatanga bo'lgan muhabbati, sog'inchi aks etgan she'rlari yurtini zabt etdi. U shoh bo'lib emas, aksincha shoir bo'lib yurtini zabt etdi.

Quyida keltirilgan she'riy parchada ham so'z hech qanday o'zgarishlarsiz, aynan takrorlanib, anaforani hosil qilgan:

Eng muqum tinchlik uchun,

Eng go'zal sevgi uchun,

Eng asil do'stlik uchun,
Eng nafis sezgi uchun
Har qadah ichra nihon
Yog'du bo'lardim lolarang, –
Senki soqiy zamon,
May agar bo'lganda man[5:8].

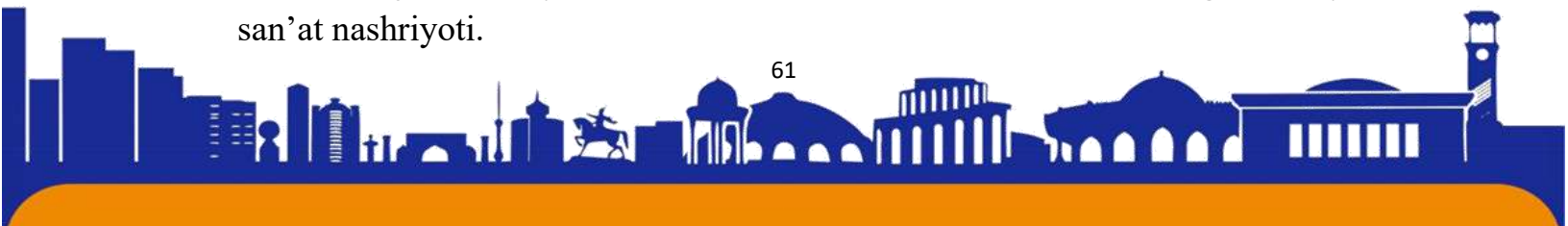
Shoirning hijron iztiroblari aks etgan ushbu she'rda ham anafora tasvir vositasi mohirona qo'llangan:

Ko'zlarini yashirgil mendan,
O'tib ketay yoningdan befarq,
O'tib ketay yoningdan bedard,
Ko'zlarini yashirgil mendan[6:10]

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ushbu badiiy tasvir vositasi Omon Matjon she'riyatida lirik qahramonning ruhiy holati, ichki kechinmasini ochib berish uchun qo'llaniladigan muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. To'xta Boboyev. Adabiyotshunoslik asoslari. – T.: "O'zbekiston", 2002.
2. Quronov Dilmurod. Adabiyotshunoslik lug'ati. Adabiyotshunoslik lug'ati. – T.: "Akademnashr", 2010.
3. Omon Matjon. O'rtamizda birgina olma. – T.: "Yosh gvardiya", 1990.
4. Omon Matjon. Iymon yog'dusi. – T.: G'. G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1995.
5. Omon Matjon. Yonayotgan daraxt. – T.: G'. G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1997.
6. Omon Matjon. Seni yaxshi ko'raman. – T.: G'. G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.

THE COMPOSITION AND MEDICINAL PROPERTIES OF ARUGULA (ERUCA SATIVA)

A.A. Turakulov

Scientific Supervisor: PhD in Agricultural Sciences (PhD)

Dean of the Faculty of Economics, Forestry and Veterinary Medicine

Boboyorov Sirojiddin O'tkir o'g'li

4th-year student of the educational program in Cultivation and Processing of Medicinal Plants

Abstract: Arugula (*Eruca sativa*), a member of the Brassicaceae family, is a leafy green vegetable widely recognized for its nutritional and medicinal value. This article explores the chemical composition and therapeutic properties of arugula. The plant is rich in essential vitamins such as A, C, and K, as well as minerals including calcium, iron, and potassium. Additionally, it contains bioactive compounds like glucosinolates and antioxidants, which contribute to its health-promoting effects. Arugula has been traditionally used to improve digestion, enhance immunity, and support detoxification. Recent scientific studies also highlight its potential in reducing the risk of chronic diseases such as cancer and cardiovascular disorders. This paper aims to provide a comprehensive overview of arugula's nutritional content and its role in maintaining human health.

Keywords: Arugula, *Eruca sativa*, medicinal plant, phytochemicals, antioxidants, glucosinolates, vitamins, minerals, immune system, detoxification, digestion, chronic disease prevention.

Introduction.

Arugula (*Eruca sativa*), also known as rocket or rucola, is a leafy green plant belonging to the Brassicaceae family, which also includes broccoli, cabbage, and mustard. Native to the Mediterranean region, arugula has been cultivated and consumed for centuries, both as a culinary ingredient and for its potential health benefits. In recent years,

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

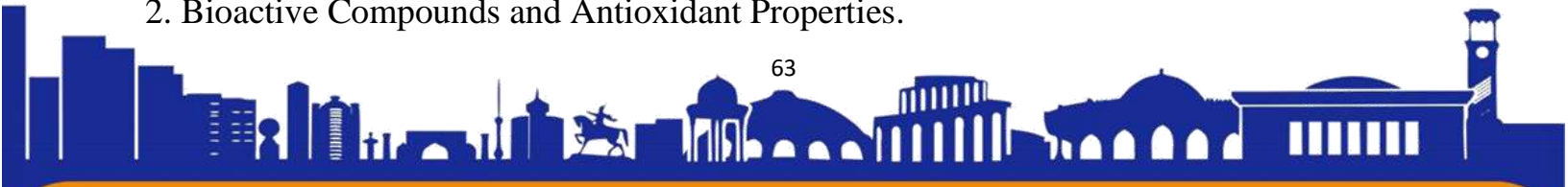
interest in arugula has grown significantly due to its rich nutritional profile and promising medicinal properties. This plant is particularly valued for its high content of vitamins, such as vitamin A, vitamin C, and vitamin K, as well as important minerals like calcium, magnesium, potassium, and iron. Arugula is also a significant source of phytochemicals, including glucosinolates, flavonoids, and other antioxidants, which play a key role in protecting the body from oxidative stress and reducing inflammation. Arugula has traditionally been used in folk medicine for various purposes, such as stimulating appetite, improving digestion, and acting as a natural detoxifier. Scientific research has begun to validate many of these traditional uses, suggesting that arugula may contribute to the prevention of several chronic conditions, including cardiovascular diseases, certain types of cancer, and bone-related disorders. Moreover, arugula's low calorie content and high fiber levels make it an ideal component of a balanced diet, especially for individuals seeking to maintain a healthy weight and lifestyle. As a result, arugula is gaining popularity not only among nutritionists and healthcare professionals but also among researchers interested in natural products and functional foods. This paper aims to provide a comprehensive overview of the chemical composition and medicinal properties of *Eruca sativa*, highlighting its nutritional value, bioactive compounds, and potential applications in promoting human health and preventing disease.

Main Body.

1. Nutritional Composition of Arugula.

Arugula (*Eruca sativa*) is a nutrient-dense plant, widely recognized for its significant health benefits. Numerous studies have confirmed its rich composition of essential vitamins and minerals. According to the USDA National Nutrient Database, 100 grams of fresh arugula contains approximately 160% of the recommended daily intake (RDI) of vitamin K, 25% of vitamin A, and 24% of vitamin C. These vitamins play critical roles in bone metabolism, immune defense, and collagen synthesis. Mineral-wise, arugula contains notable amounts of calcium (160 mg/100g), magnesium, potassium, and iron. These minerals contribute to bone strength, cardiovascular health, and proper muscle and nerve function. Furthermore, arugula provides dietary fiber, which supports gut health and aids in digestion.

2. Bioactive Compounds and Antioxidant Properties.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

A key feature of *Eruca sativa* is its high concentration of bioactive compounds. Glucosinolates, the sulfur-containing compounds commonly found in cruciferous vegetables, are especially abundant in arugula. When hydrolyzed by the enzyme myrosinase, glucosinolates form isothiocyanates—such as erucin and sulforaphane—which have been shown to possess anti-carcinogenic and anti-inflammatory properties. Research by Barillari et al. (2005) found that isothiocyanates derived from arugula exhibit cytotoxic effects on cancer cells, particularly in breast and prostate cancers. Additionally, arugula contains flavonoids like quercetin and kaempferol, which act as powerful antioxidants that help neutralize reactive oxygen species (ROS) and protect cells from oxidative damage.

3. Medicinal and Therapeutic Applications.

The medicinal use of arugula dates back to ancient Roman and Arabic medicine, where it was employed to stimulate digestion and treat skin disorders. Modern pharmacological studies continue to validate these traditional uses. A study conducted by D'Antuono et al. (2009) indicated that arugula extracts possess antimicrobial properties effective against a range of bacteria, including *Escherichia coli* and *Staphylococcus aureus*. Arugula's high nitrate content also contributes to cardiovascular health by promoting vasodilation and lowering blood pressure. Clinical trials suggest that dietary nitrate from leafy greens, including arugula, improves endothelial function and enhances physical performance by increasing oxygen efficiency. Moreover, vitamin K and calcium in arugula work synergistically to promote bone health and reduce the risk of osteoporosis. Folate, another vital nutrient present in arugula, supports DNA synthesis and cell division, making it especially important during pregnancy.

4. Potential Role in Chronic Disease Prevention.

Ongoing research highlights the role of arugula in the prevention and management of chronic diseases. The antioxidant and anti-inflammatory effects of its phytochemicals are believed to reduce the risk of conditions such as atherosclerosis, diabetes, and neurodegenerative disorders. For instance, a study published in the *Journal of Food Science* (2012) demonstrated that arugula extract significantly reduced markers of oxidative stress in diabetic rats, indicating its potential in managing diabetes-related complications. Additionally, the regular consumption of cruciferous vegetables like

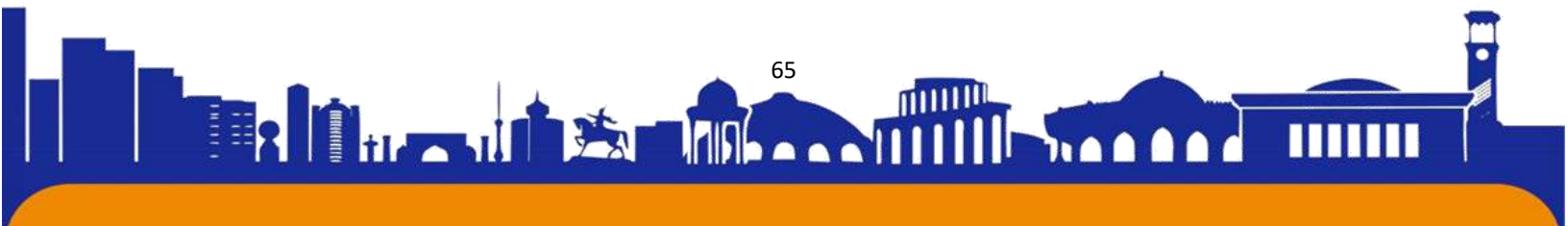
ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

arugula has been linked to a lower incidence of colorectal and lung cancers, due to their ability to modulate detoxification enzymes and promote apoptosis in abnormal cells.

Conclusion: Arugula (*Eruca sativa*) is more than just a flavorful leafy green—it is a valuable medicinal plant with a rich nutritional profile and diverse health benefits. Its abundance of essential vitamins, minerals, and bioactive compounds such as glucosinolates, flavonoids, and antioxidants contributes to its therapeutic potential. Scientific studies have demonstrated its positive effects on immune function, digestion, cardiovascular health, bone metabolism, and even cancer prevention. The antioxidant and anti-inflammatory properties of arugula support the prevention of various chronic diseases, including diabetes, atherosclerosis, and neurodegenerative conditions. Given its low caloric value and high nutrient density, arugula can be an important component of a healthy and balanced diet. Continued research into the phytochemical content and pharmacological activities of arugula may lead to new applications in both preventive and clinical medicine. Therefore, arugula deserves greater attention not only as a dietary plant but also as a promising source of natural health-promoting compounds.

References:

1. Barillari, J., Canistro, D., Paolini, M., Ferroni, F., Pedulli, G. F., Iori, R., & Valgimigli, L. (2005). Direct antioxidant activity of purified glucoerucin, the dietary secondary metabolite contained in rocket (*Eruca sativa* Mill.). *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 53(7), 2475–2482.
2. D'Antuono, L. F., Elementi, S., & Neri, R. (2009). Glucosinolates in rocket (*Eruca sativa* Mill.) as affected by aryl hydrocarbon receptor and environment. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 89(4), 660–667.
3. Marton, M., Mandoki, Z., Szabo, K., & Csapo-Kiss, Z. (2010). The role of arugula (*Eruca sativa*) in human nutrition: A review. *Acta Universitatis Sapientiae, Alimentaria*, 3, 145–157.
4. Fahey, J. W., Zalcmann, A. T., & Talalay, P. (2001). The chemical diversity and distribution of glucosinolates and isothiocyanates among plants. *Phytochemistry*, 56(1), 5–51.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

5. National Institutes of Health (NIH). (2022). Phytochemicals and Health Benefits. <https://www.nih.gov>
6. Mishra, S., & Pal, R. S. (2017). Functional and nutraceutical significance of rocket leaves: An overview. *International Journal of Green Pharmacy*, 11(2), 89–94.
7. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi. (2020). *Fitoterapiya asoslari*. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
8. Xasanov, A., & Usmonova, D. (2019). *Dorivor o‘simliklar va ularning amaliyotdagi ahamiyati*. Toshkent: Fan va texnologiya.
9. Qodirova, G. R. (2021). *O‘zbekiston florasidagi dorivor o‘simliklar: Tarqalishi va farmakologik xususiyatlari*. Samarqand: SamDU nashriyoti.
10. Melikhova, T. N. (2018). *Lekarstvennyye rasteniya i ikh primeneniye v meditsine*. Moskva: Mir knigi.
11. Karimov, J. A., & Rasulova, G. B. (2022). Arugula o‘simligining biologik va dorivor xususiyatlari. *O‘zMU Biologiya fakulteti ilmiy jurnali*, 4(1), 51–55.
12. World Health Organization (WHO). (2013). *WHO Monographs on Selected Medicinal Plants*. Vol. 4. Geneva: WHO Press.
13. Mamatqulov, O. T. (2020). *Dorivor o‘simliklar kimyosi*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
14. Petropoulos, S. A., Fernandes, Â., Dias, M. I., Vasileios, D., & Barros, L. (2019). Nutritional value and bioactive compounds of arugula grown under different conditions. *Food Chemistry*, 295, 19–27.
15. Ruzmetova, M. A. (2023). *Dorivor o‘simliklarning biomorfologiyasi va farmakologik ahamiyati*. Chirchiq: SKDU nashriyoti.

ZAYTUN O‘SIMLIGINING KIMYOVIY TARKIBI VA DORIVORLIK XUSUSIYATLARI

E.B. Jurayev

Ilmiy rahbar: q.x.f.f.d.(PhD)

TDMAU. O‘rmonchilik, dorivor o‘simliklar va manzarali bog‘dorchilik kafedrası mudiri

Panjiyeva Aziza Nodir qizi

TDMAU. Dorivor o‘simliklar yetishtirish va qayta ishlash ta‘lim yo‘nalishi 4-bosqich ta‘labasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada zaytun o‘simligining (*Olea europaea*) kimyoviy tarkibi va uning dorivorlik xususiyatlari ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqot natijalari asosida zaytun mevalari va moyi tarkibida muhim biologik faol moddalardan olein kislotasi, polifenollar, E vitamini, fitosterollar mavjudligi aniqlangan. Shuningdek, zaytun barglarida oleuropein, flavonoidlar, taninlar va boshqa fenolik birikmalar mavjud bo‘lib, ular yallig‘lanishga qarshi, antioksidant, antibakterial va yurak-qon tomir tizimiga foydali ta‘sir ko‘rsatadi. Ushbu maqola zaytun o‘simligining an‘anaviy hamda zamonaviy tabobatdagi ahamiyatini ochib beradi va uni farmatsevtika sohasida qo‘llash imkoniyatlarini yoritadi.

Kalit so‘zlar: zaytun o‘simligi, kimyoviy tarkib, dorivorlik xususiyatlari, oleuropein, polifenollar, antioksidant, yallig‘lanishga qarshi, zaytun moyi, flavonoidlar, fitosterollar.

Kirish.

Tabiat inson salomatligi uchun beqiyos ne‘matlarni tuhfa etgan bo‘lib, o‘simlik dunyosi bu borada ayniqsa muhim ahamiyatga ega. Uzoq asrlardan buyon xalq tabobatida keng qo‘llanilib kelinayotgan shifobaxsh o‘simliklardan biri bu — zaytun o‘simligi (*Olea europaea*) hisoblanadi. Zaytun qadim zamonlardan boshlab Yaqin Sharq, O‘rta yer dengizi havzasi, Osiyo va Afrikaning ayrim hududlarida nafaqat oziq-ovqat manbai, balki muhim dorivor vosita sifatida ham qadrlanib kelgan. Qur‘oni Karimda va boshqa diniy

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

manbalarda zaytun daraxti va uning mevasining ahamiyati bir necha bor ta'kidlangan. Zaytun o'simligi, ayniqsa uning mevasi, moyi va bargi inson salomatligi uchun zarur bo'lgan biologik faol moddalarga boy. Uning tarkibida polifenollar, yog' kislotalari, vitaminlar, flavonoidlar, sterollar kabi moddalar mavjud bo'lib, ular antioksidant, yallig'lanishga qarshi, yurak-qon tomir tizimini himoyalovchi va immunitetni kuchaytiruvchi xususiyatlarga ega. Shu sababli zaytun mahsulotlari farmatsevtika, kosmetologiya va zamonaviy tibbiyot sohasida keng qo'llanilmoqda. Ushbu maqolada zaytun o'simligining asosiy kimyoviy tarkibi, biologik faol komponentlari hamda ularning dorivorlik xususiyatlari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – zaytunning salomatlik uchun foydali tomonlarini yoritish, uni xalq tabobatidan zamonaviy tibbiyotga muvaffaqiyatli integratsiyalash imkoniyatlarini ko'rsatishdan iboratdir.

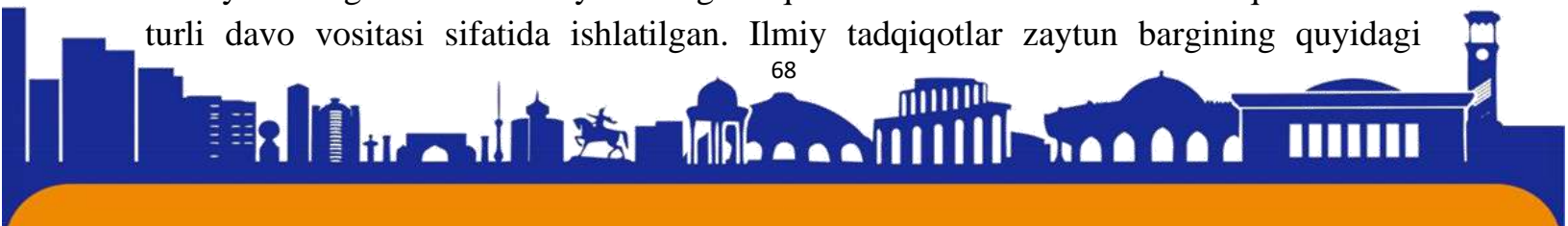
Asosiy qism.

I. Zaytun o'simligining kimyoviy tarkibi. Zaytun o'simligi (*Olea europaea*) ko'p yillik doimiy yashil daraxt bo'lib, asosan O'rta yer dengizi mintaqalarida, Yaqin Sharq, Janubiy Yevropa va Markaziy Osiyo hududlarida yetishtiriladi. Ushbu o'simlikning mevalari, urug'i (yadrosi), barglari va hatto po'stlog'i foydali moddalarga boyligi bilan ajralib turadi.

1. Zaytun mevalari tarkibi. Zaytun mevalari eng avvalo yog' miqdori bilan ahamiyatli bo'lib, ulardan olinadigan zaytun moyi inson salomatligi uchun juda foydalidir. Meva tarkibi quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi: Yog' kislotalari: Oleat (olein) kislotasi – 55–83% (monoto'yinmagan yog' kislotasi, yurak uchun foydali), Linoleat kislotasi – 3.5–21% (ko'p to'yinmagan, omega-6 guruhi), Palmitat kislotasi – 7.5–20% (to'yinmagan), Stearat kislotasi – 0.5–5%

Vitaminlar: E vitamini (tokoferol) – kuchli antioksidant sifatida tanilgan, A, D, K vitaminlari (kam miqdorda) Minerallar: kaliy, kalsiy, temir, magniy, mis. Polifenollar: Oleuropein, hydroxytyrosol, tyrosol – bu moddalarning antioksidant va yallig'lanishga qarshi xususiyatlari mavjud. Fitosterollar: Beta-sitosterol, stigmasterol – xolesterinni kamaytirishga yordam beradi

2. Zaytun barglari tarkibi. Zaytun barglari qadim zamonlardan boshlab xalq tabobatida turli davo vositasi sifatida ishlatilgan. Ilmiy tadqiqotlar zaytun bargining quyidagi

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

moddalarga boy ekanligini ko'rsatgan: Oleuropein – asosiy faol modda, kuchli antioksidant va mikrobgga qarshi ta'sirga ega. Flavonoidlar – apigenin, luteolin, rutosid. Iridoidlar va taninlar. Fenolik birikmalar – antioksidant sifatida xizmat qiladi. Glikozidlar – yurak faoliyatini qo'llab-quvvatlaydi. Zaytun bargidan tayyorlangan ekstraktlar tibbiyotda qandli diabet, yuqori qon bosimi, bakterial va virusli infeksiyalarga qarshi vosita sifatida qo'llaniladi.

II. Zaytun o'simligining dorivorlik xususiyatlari. Zaytun o'simligi qadimdan xalq tabobatida turli kasalliklarni davolashda ishlatilgan bo'lib, zamonaviy ilmiy tadqiqotlar bu o'simlikning keng doiradagi shifobaxsh xususiyatlarini tasdiqlamoqda.

1. Yurak-qon tomir tizimiga foydali ta'siri. Zaytun moyi yurak uchun foydali bo'lgan monoto'yinmagan yog' kislotalari bilan boy. Xolesterin miqdorini me'yorlashtiradi, ateriosklerozning oldini oladi. Qon bosimini tushiradi va qon aylanishini yaxshilaydi.

2. Antioksidant xususiyatlar. Zaytundagi oleuropein va hydroxytyrosol erkin radikallarni zararsizlantirib, hujayralarni qarishdan saqlaydi. Surunkali kasalliklarning oldini olishda foydali.

3. Yallig'lanishga qarshi ta'siri. Zaytun ekstrakti tanadagi yallig'lanish reaksiyalarini kamaytiradi. Revmatizm, astma, artrit kabi kasalliklarda yengillik keltiradi.

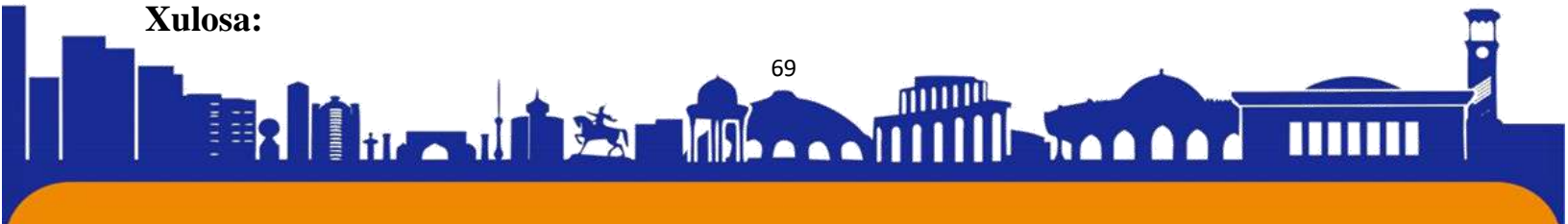
4. Antibakterial va antivirus ta'siri. Barg ekstrakti Staphylococcus aureus, E. coli, herpes viruslari kabi zararli mikroorganizmlarga qarshi faol ta'sir ko'rsatadi. Imunitet tizimini kuchaytirishga yordam beradi.

5. Qandli diabetda foydasi. Zaytun bargi ekstrakti glyukoza miqdorini pasaytirishga yordam beradi. Insulin sezuvchanligini oshiradi.

6. Saraton kasalliklariga qarshi potensial. Ilmiy ma'lumotlarga ko'ra, zaytundagi polifenollar ayrim saraton hujayralarining rivojlanishini to'xtatadi. Profilaktik vosita sifatida qo'llanishi mumkin.

7. Teriga va go'zallikka foydasi. Zaytun moyi terini namlantiradi, yallig'lanishni kamaytiradi. Kosmetologiyada yuz niqoblari, losonlar, krem va balzamlar tarkibida keng qo'llaniladi.

Xulosa:

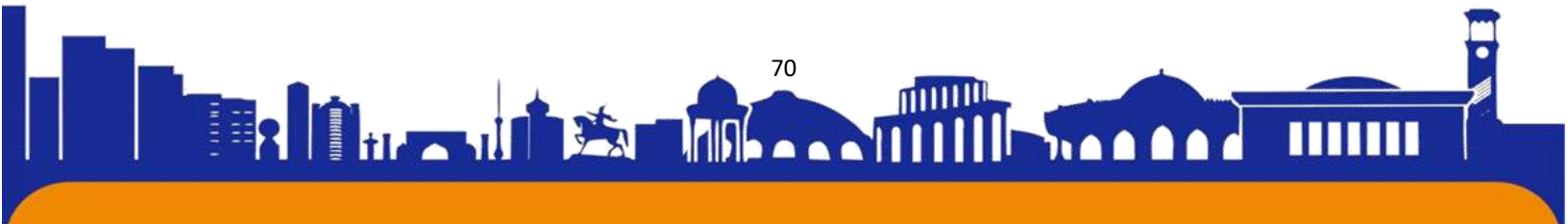

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Zaytun o'simligi (*Olea europaea*) — inson salomatligi uchun foydali bo'lgan ko'plab biologik faol moddalarga ega noyob dorivor o'simliklardan biridir. Uning mevalari, moyi va barglari tarkibida mavjud bo'lgan olein kislotalari, polifenollar, flavonoidlar, vitaminlar, fitosterollar va boshqa moddalar nafaqat ovqatlanishda, balki profilaktika va davolash maqsadlarida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Zaytun mahsulotlari yurak-qon tomir tizimini qo'llab-quvvatlaydi, antioksidant va yallig'lanishga qarshi ta'sir ko'rsatadi, immunitetni mustahkamlaydi, qandli diabet va infeksiyon kasalliklarining oldini olishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Barg ekstraktining antibakterial va antivirus xususiyatlari uni zamonaviy farmatsevtika uchun istiqbolli tabiiy manbaga aylantirmoqda. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, zaytun o'simligini xalq tabobati bilan bir qatorda zamonaviy tibbiyot va farmakologiya sohalarida keng miqyosda o'rganish va qo'llash dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Shu bois, zaytunning kimyoviy tarkibi va shifobaxsh xususiyatlarini chuqur o'rganish, uni turli dori vositalari ishlab chiqarishda qo'llash imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

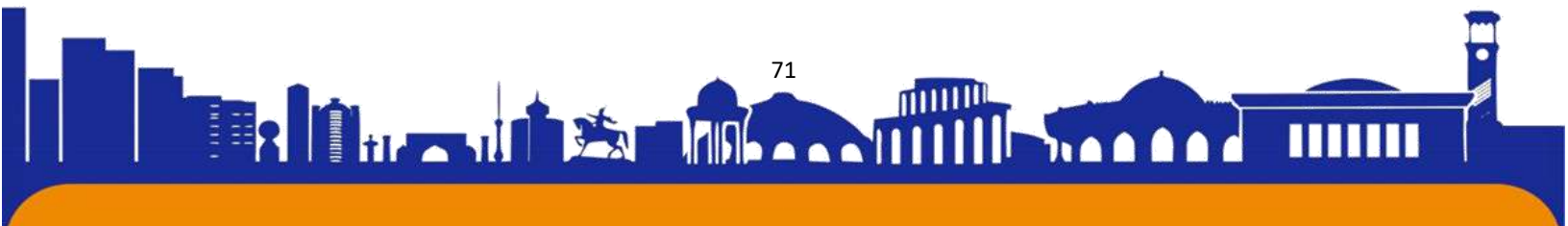
1. Karimov A., Toirova M. Dorivor o'simliklar. – Toshkent: Fan, 2018. – 204 b.
2. Rajabov Sh.A. Farmakognoziya. – Toshkent: Tibbiyot nashriyoti, 2016. – 288 b.
3. Islomova D.M. Dorivor o'simliklarning farmakologik xususiyatlari. – Samarqand: SamDTI, 2020. – 152 b.
4. Mahmudov M.M. Tabobatda ishlatiladigan o'simliklar. – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2021. – 240 b.
5. Azamov A.A., Xasanov A.X. O'simliklarning biokimyosi. – Toshkent: O'zbekiston FA, 2015. – 180 b.
6. Boskou, D. (2015). Olive and Olive Oil Bioactive Constituents. – AOCS Press. – 320 p.
7. Servili, M., & Montedoro, G. (2002). "Contribution of phenolic compounds to virgin olive oil quality." *European Journal of Lipid Science and Technology*, 104(9–10), 602–613.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

8. Hashmi, M.A., Khan, A., Hanif, M., & Farooq, U. (2015). "Traditional uses, phytochemistry, and pharmacology of *Olea europaea* (olive)." *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2015, Article ID 541591.
9. Owen, R.W., et al. (2000). "Olives and olive oil in cancer prevention." *European Journal of Cancer Prevention*, 9(5), 387–395.
10. Waterman, E., & Lockwood, B. (2007). "Active components and clinical applications of olive oil." *Alternative Medicine Review*, 12(4), 331–342.
11. Al-Azzawie, H.F., & Alhamdani, M.S. (2006). "Hypoglycemic and antioxidant effect of oleuropein in alloxan-diabetic rabbits." *Life Sciences*, 78(12), 1371–1377.
12. Visioli, F., & Galli, C. (2002). "Biological properties of olive oil phytochemicals." *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 42(3), 209–221.

PISTA O‘SIMLIGI ZAXIRALARI VA ULARNI KO‘PAYTIRISH CHORA TADBIRLARI

Jo‘rayeva Vazira Tuychiyevna

O‘rmonchilik, dorivor o‘simliklar va manzarali bog‘dorchilik kafedrasida asisenti

Mamanazarova Marjona Rustam qizi

Dorivor o‘simliklar yetishtirish va qayta ishlash ta‘lim yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada pista o‘simligining tabiiy zaxiralari, ularning hozirgi holati hamda kamayib borish sabablari yoritilgan. Shuningdek, pista plantatsiyalarini kengaytirish, ekin maydonlarini to‘g‘ri tanlash, agrotexnik tadbirlarni takomillashtirish va seleksiya ishlarini rivojlantirish orqali pista zaxiralarini ko‘paytirish yo‘llari tahlil qilinadi. Maqolada pista o‘simligining iqtisodiy va ekologik ahamiyati alohida ta‘kidlanib, uni saqlab qolish va ko‘paytirishga doir ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: pista o‘simligi, tabiiy zaxiralar, ko‘paytirish chora-tadbirlari, ekologik muvozanat, agrotexnik tadbirlar, ekin maydonlari, iqlim sharoiti, hosildorlikni oshirish, seleksion ishlar, ekologik ahamiyat, iqtisodiy foyda, barqaror qishloq xo‘jaligi.

Kirish.

Bugungi kunda dunyo miqyosida ekologik muvozanatni saqlash, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish va ularni asrab-avaylash masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O‘simlik dunyosi, xususan, dorivor va texnik ahamiyatga ega bo‘lgan madaniy o‘simliklar orasida pista (*Pistacia vera*) o‘simligi alohida o‘rin tutadi. Pista o‘zining yuqori oziqaviy va davolovchi xususiyatlari, iqtisodiy foydasi hamda eksport salohiyati bilan qishloq xo‘jaligining istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston hududida pista asosan tog‘ oldi va tog‘ yonbag‘irlarida, quruq iqlimli hududlarda tabiiy holda o‘sadi. Biroq keyingi yillarda antropogen omillar, noto‘g‘ri foydalanish, iqlim o‘zgarishlari va boshqa salbiy holatlar sababli pista zaxiralari kamayib bormoqda. Bu esa uni sun‘iy yo‘l bilan ko‘paytirish, plantatsiyalarni kengaytirish va ilmiy

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

asoslangan agrotexnik tadbirlarni amalga oshirishni talab etadi. Mazkur maqolada pista o‘simligining tabiiy zaxiralari, ularning hozirgi holati, kamayish sabablari va bu jarayonni oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar haqida so‘z yuritiladi. Shuningdek, pista yetishtirishda zamonaviy yondashuvlar, seleksiya ishlari, agrotexnika vositalaridan samarali foydalanish va barqaror qishloq xo‘jaligini rivojlantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi.

Asosiy qism.

Pista o‘simligi — quruq va issiq iqlim sharoitlariga moslashgan, uzoq umr ko‘ruvchi, mevasi yuqori qiymatga ega bo‘lgan madaniy o‘simliklardan biridir. U asosan O‘zbekistonning tog‘oldi va tog‘ yonbag‘irlarida, Surxondaryo, Qashqadaryo, Samarqand, Jizzax va Navoiy viloyatlarida uchraydi. Pista nafaqat oziq-ovqat sanoatida, balki farmatsevtika va kosmetika sohalarida ham keng qo‘llaniladi. Pista zaxiralarining holati va muammolari. So‘nggi yillarda pista o‘simligining tabiiy zaxiralari sezilarli darajada kamaymoqda. Bunga sabab sifatida quyidagi omillarni ko‘rsatish mumkin: Yerni noto‘g‘ri ishlatish va o‘rmonlarning kesilishi; Iqlim o‘zgarishlari, qurg‘oqchilik va yer eroziyasi; Pista plantatsiyalarining yetarlicha parvarish qilinmasligi;

Tabiiy o‘sovchi pista maydonlarining himoyasizligi va antropogen ta‘sir. Bu holatni bartaraf etish uchun ilmiy yondashuvlarga asoslangan chora-tadbirlar zarur.

Pista zaxiralarini ko‘paytirish chora-tadbirlari. Pista zaxiralarini ko‘paytirish va tiklash uchun quyidagi yo‘nalishlarda ish olib borilishi lozim:

1. Sun‘iy plantatsiyalar tashkil etish:

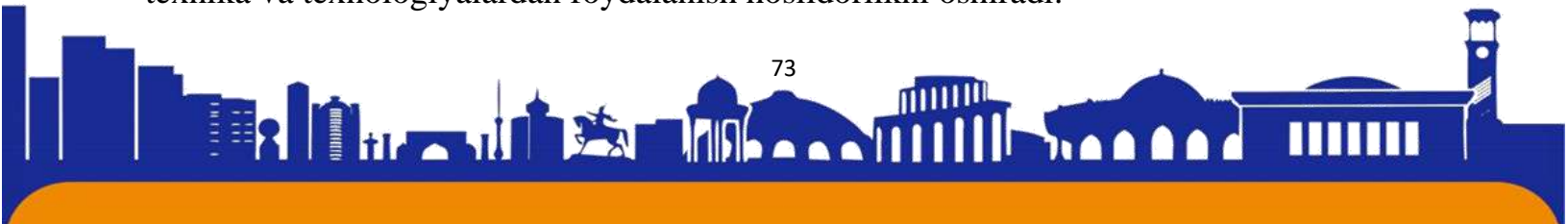
Pista yetishtirish uchun mos iqlimli va unumdor hududlar aniqlanib, zamonaviy agrotexnik usullar asosida yangi plantatsiyalar barpo etilishi lozim.

2. Seleksiya va ko‘paytirish texnologiyalari:

Yuqori hosilli, qurg‘oqchilikka chidamli pista navlarini yaratish va ularni ko‘paytirish ishlari olib borilishi zarur.

3. Agrotexnik tadbirlarni qo‘llash:

Suv tejovchi sug‘orish tizimlari (tomchilatib sug‘orish), organik o‘g‘itlar, zamonaviy texnika va texnologiyalardan foydalanish hosildorlikni oshiradi.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

4. O‘rmon va pista zaxiralarini muhofaza qilish:

Tabiiy pista o‘sov hududlarini muhofaza qilish, ularni qonuniy ravishda himoya ostiga olish orqali mavjud zaxiralarni saqlab qolish mumkin.

5. Ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish:

Pista yetishtirishda tuproq-iqlim sharoitiga mos texnologiyalar ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyatga ega.

6. Aholini jalb qilish va iqtisodiy rag‘batlantirish:

Fermer xo‘jaliklari, mahalliy aholi va tadbirkorlarni pista yetishtirishga jalb qilish orqali nafaqat zaxiralarni ko‘paytirish, balki yangi ish o‘rinlari yaratish ham mumkin.

Xulosa: Pista o‘simligi O‘zbekistonning tabiiy iqlim sharoitiga mos, iqtisodiy va ekologik jihatdan foydali hisoblangan qimmatli madaniy o‘simliklardan biridir. Mavjud zaxiralarning kamayib borayotgani, ularni muhofaza qilish va ko‘paytirishga doir masalalarni dolzarb qilib qo‘ymoqda. Pista plantatsiyalarini ko‘paytirish, agrotexnik tadbirlarni to‘g‘ri olib borish, seleksiya va ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish orqali nafaqat bu o‘simlikning zaxiralari tiklanadi, balki qishloq xo‘jaligi mahsuldorligi ham oshadi. Shuningdek, pista yetishtirish aholining bandligini ta‘minlash, eksport salohiyatini oshirish va ekologik barqarorlikni saqlashda muhim rol o‘ynaydi. Shu boisdan, pista zaxiralarini ko‘paytirish bo‘yicha kompleks yondashuvlar asosida samarali chora-tadbirlarni amalga oshirish bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Juraev, S. Sh. O‘simlikshunoslik asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018.
2. Karimov, M. M. O‘rmon melioratsiyasi va ekologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Nazarov, A. A. Dorivor o‘simliklar va ularning xususiyatlari. – Samarqand: Zarafshon, 2019.
4. Qodirov, B. T. Agroekologiya asoslari. – Toshkent: Universitet, 2021.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

5. Tursunov, Z. I. Pista yetishtirish texnologiyasi va agrotexnikasi. – Qarshi: Nasaf, 2022.
6. Akramova, D. R. O‘simliklar biologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
7. G‘afurov, M. X. Qishloq xo‘jaligida resurs tejovchi texnologiyalar. – Buxoro: Ilm ziyo, 2020.
8. Raxmatova, L. N. O‘zbekiston florasini va o‘simlik zaxiralari. – Toshkent: Fan, 2021.
9. FAO. Pistachio Production Manual. – Rome: Food and Agriculture Organization, 2016.
10. Ziyadullayev, N. T. Qurg‘oqchil hududlarda agrotexnologiyalar. – Nukus: Karakalpakstan, 2023.

ФОРМИРОВАНИЕ ОРФОГРАФИЧЕСКОЙ И ПУНКТУАЦИОННОЙ ГРАМОТНОСТИ: СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ

Касимова Камила Махаммаджонова

Стажёр-преподаватель НамГУ

Аннотация: В статье рассматриваются современные подходы к формированию орфографической и пунктуационной грамотности учащихся. Анализируются традиционные и инновационные методы обучения, а также подчеркивается важность интеграции различных подходов для достижения наилучших результатов. Особое внимание уделяется развитию метакогнитивных навыков, использованию информационных технологий и дифференцированному обучению.

Ключевые слова: орфографическая грамотность, пунктуационная грамотность, современные подходы, метакогнитивные навыки, информационные технологии, дифференцированное обучение, активные методы обучения.

Орфографическая и пунктуационная грамотность – важнейшие компоненты общей языковой культуры, необходимые для успешной коммуникации в современном мире. Несмотря на значительное количество времени, уделяемого изучению орфографии и пунктуации в школе, многие учащиеся испытывают трудности в освоении этих навыков. В связи с этим, возникает необходимость в пересмотре традиционных подходов к обучению и внедрении новых, более эффективных методов.

1. Традиционные подходы и их ограничения

Традиционные подходы к формированию орфографической и пунктуационной грамотности, как правило, основываются на заучивании правил и выполнении большого количества упражнений. Хотя этот подход имеет свои достоинства, такие как формирование базовых знаний и навыков, он также имеет ряд ограничений:

- **Недостаточная мотивация:** Механическое заучивание правил часто не вызывает интереса у учащихся и приводит к снижению мотивации.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

- **Оторванность от реальной практики:** Упражнения, как правило, не связаны с реальными ситуациями общения, что затрудняет перенос знаний и навыков в практическую деятельность.
- **Неучет индивидуальных особенностей:** Традиционные подходы часто не учитывают индивидуальные особенности учащихся, такие как темп обучения, уровень развития и стиль обучения.
- **Недостаточное развитие метакогнитивных навыков:** Традиционные подходы, как правило, не направлены на развитие метакогнитивных навыков, таких как осознание процесса письма, самоконтроль и самокоррекция.

2. Современные подходы к формированию орфографической и пунктуационной грамотности

Современные подходы к формированию орфографической и пунктуационной грамотности ориентированы на активное участие учащихся в процессе обучения, развитие метакогнитивных навыков, использование информационных технологий и дифференцированное обучение.

- **Деятельностный подход:** Учащиеся активно участвуют в процессе обучения, самостоятельно открывают правила, анализируют примеры, проводят эксперименты и делают выводы.
- **Коммуникативный подход:** Обучение орфографии и пунктуации осуществляется в контексте реальных ситуаций общения, при работе с текстами разных жанров и стилей.
- **Метакогнитивный подход:** Особое внимание уделяется развитию метакогнитивных навыков, таких как осознание процесса письма, самоконтроль, самокоррекция и рефлексия.
- **Использование информационных технологий:** Применение интерактивных упражнений, онлайн-тренажеров, электронных словарей и других ИКТ-инструментов делает процесс обучения более наглядным, интересным и эффективным.
- **Дифференцированное обучение:** Учитываются индивидуальные особенности учащихся, такие как темп обучения, уровень развития и стиль обучения. Для каждого учащегося разрабатывается индивидуальная траектория обучения.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

- **Игровые технологии:** Использование дидактических игр, квестов, викторин и других игровых технологий повышает интерес к обучению и способствует лучшему усвоению материала.

3. Методические приемы, основанные на современных подходах

- **Обучение через открытие:** Учащиеся самостоятельно анализируют языковой материал, выявляют закономерности и формулируют правила.

- **Работа с текстами разных жанров и стилей:** Учащиеся анализируют тексты разных жанров и стилей, выделяют орфограммы и пунктограммы, объясняют их выбор.

- **Редактирование текстов:** Учащиеся редактируют собственные тексты и тексты других учащихся, выявляют и исправляют ошибки.

- **Составление алгоритмов:** Учащиеся составляют алгоритмы применения правил орфографии и пунктуации.

- **Использование мнемонических приемов:** Учащиеся используют мнемонические приемы для запоминания трудных правил и словарных слов.

- **Ведение орфографического словаря:** Учащиеся ведут собственные орфографические словари, в которые записывают трудные слова и правила.

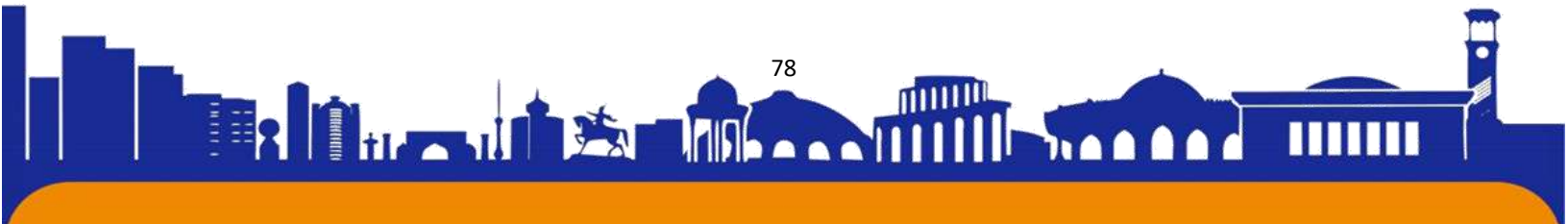
- **Использование онлайн-тренажеров:** Учащиеся используют онлайн-тренажеры для отработки навыков орфографии и пунктуации.

- **Создание мультимедийных презентаций:** Учащиеся создают мультимедийные презентации по темам орфографии и пунктуации.

4. Роль учителя в формировании орфографической и пунктуационной грамотности

Роль учителя в формировании орфографической и пунктуационной грамотности существенно меняется при использовании современных подходов. Учитель становится не просто транслятором знаний, а фасилитатором, который организует учебный процесс, направляет деятельность учащихся, помогает им самостоятельно открывать правила и применять их на практике. Важными качествами учителя являются:

- **Знание современных методов обучения:** Учитель должен быть знаком с современными методами обучения орфографии и пунктуации и уметь применять их на практике.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

- **Умение создавать мотивирующую учебную среду:** Учитель должен уметь создавать мотивирующую учебную среду, в которой учащиеся чувствуют себя комфортно и уверенно.
- **Умение организовывать активную познавательную деятельность учащихся:** Учитель должен уметь организовывать активную познавательную деятельность учащихся, направленную на самостоятельное открытие знаний.
- **Умение использовать информационные технологии:** Учитель должен уметь использовать информационные технологии для повышения эффективности обучения.
- **Умение осуществлять дифференцированное обучение:** Учитель должен уметь осуществлять дифференцированное обучение, учитывая индивидуальные особенности учащихся.

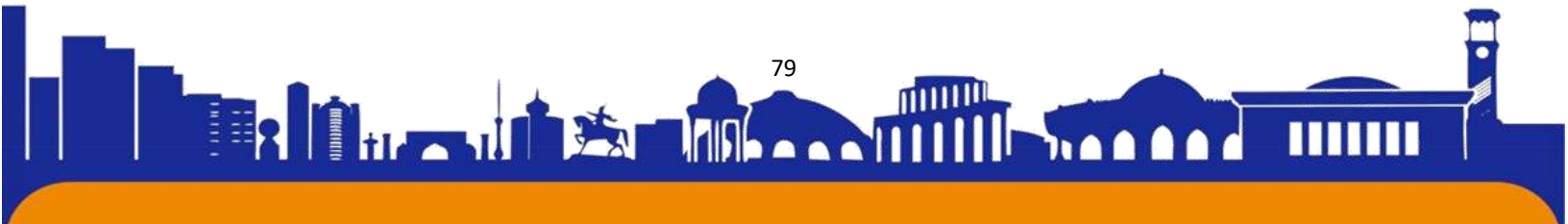
Примеры упражнений и методические материалы

1. Упражнения для развития орфографической грамотности

- **Орфографический диктант с последующим разбором ошибок.** Ученикам диктуется текст, содержащий типичные орфографические ошибки. После записи текста проводится совместный разбор и обсуждение, почему допущены ошибки и как их избежать.
 - **Игра «Исправь ошибку».** Ученикам предлагаются карточки с предложениями, где намеренно допущены орфографические ошибки. Задача — найти и исправить ошибки, объяснив правила.
 - **Тренировочные задания на морфологические и орфографические правила.** Например, подбор суффиксов, написание приставок, правописание безударных гласных.

2. Упражнения для формирования пунктуационной грамотности

- **Разбор предложений с пропущенными знаками препинания.** Ученикам предлагаются тексты, в которых отсутствуют запятые, точки, тире и другие знаки. Необходимо расставить знаки препинания и объяснить свой выбор.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

- **Пунктуационный диктант.** Педагог читает текст с ярко выраженной интонацией, а ученики записывают его с правильной пунктуацией.
- **Создание собственных текстов с акцентом на пунктуацию.** Например, написать рассказ или диалог, особое внимание уделяя постановке знаков препинания.

3. Интерактивные и игровые методы

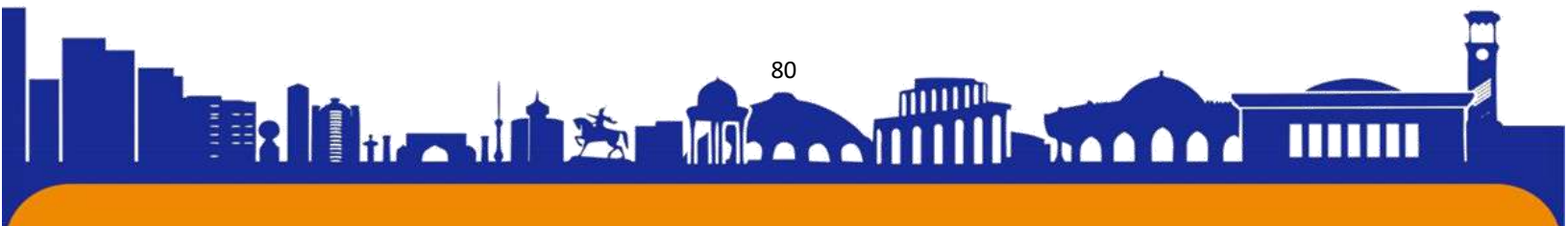
- **Онлайн-платформы и приложения для тренировки орфографии и пунктуации.** Например, «Грамота.ру», Quizlet, LearningApps.org — позволяют делать задания в игровой форме и получать мгновенную обратную связь.
- **Командные соревнования и викторины.** Ученики соревнуются в правильном написании слов и постановке знаков препинания, что повышает мотивацию и закрепляет знания.

4. Методические советы для учителя

- Планируйте уроки так, чтобы орфография и пунктуация изучались в контексте реальных текстов, а не изолированно.
- Регулярно анализируйте типичные ошибки в письменных работах и устраивайте коллективные обсуждения.
- Используйте разноуровневые задания, чтобы учитывать способности каждого ученика.
- Поощряйте самостоятельный поиск правил и формирование умения самоконтроля.
- Внедряйте элементы проектной деятельности, например, создание буклетов, плакатов или презентаций с орфографическими и пунктуационными рекомендациями.

Примерное задание: «Исправь ошибки и объясни правило»

Цель:

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Закрепить навыки правильного написания орфограмм и постановки знаков препинания, развить умение анализировать и объяснять ошибки.

Инструкция для учеников:

1. Прочитайте предложенный текст.
2. Найдите все орфографические и пунктуационные ошибки.
3. Исправьте ошибки в тексте.
4. Напишите короткое объяснение (1–2 предложения) для каждой исправленной ошибки, указав, какое правило вы применили.

Текст для работы:

В лесу росло много деревьев. Среди них были ёлки, сосны и берёзы. Весной птички возвращаются из тёплых краёв, а в воздухе чувствовался аромат свежей травы. На поляне лежал старый, порванный листок — он напоминал о прошедшей осени. Дети весело играли собирая шишки и наблюдая за насекомыми.

Пример исправления:

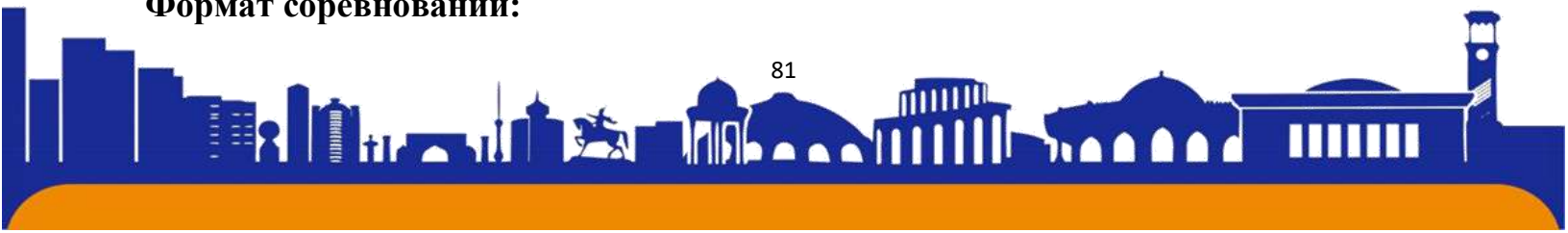
- «возвращаются» → «возвращаются»
Объяснение: В глаголах настоящего времени 3-го лица множественного числа пишется окончание -утся.
- После слова «поляне» нужно поставить запятую перед «лежал», так как это однородные части предложения.

Командные соревнования и викторины по орфографии и пунктуации

Цель:

- Повысить мотивацию учащихся к изучению орфографии и пунктуации.
- Развить навыки быстрого и правильного применения языковых норм.
- Формировать командный дух и навыки сотрудничества.

Формат соревнований:

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

- **Команды:** учащиеся делятся на 2–4 команды по 3–5 человек.
- **Раунды:** соревнование проходит в несколько туров с разными типами заданий.
- **Баллы:** за каждый правильный ответ команда получает баллы, в конце подводятся итоги.
- **Ведущий:** учитель или старшеклассник ведёт викторину, задаёт вопросы и следит за временем.

Пример структуры викторины:

Раунд 1 — Орфографический диктант в команде

Команды получают небольшой текст с орфографическими ошибками. Нужно быстро найти и исправить их.

Раунд 2 — Пунктуационный разбор

Командам даются предложения с пропущенными знаками препинания. Задача — расставить знаки и объяснить выбор.

Раунд 3 — Быстрые вопросы

Ведущий задаёт короткие вопросы (например, правила написания безударных гласных, правописание приставок, использование запятых при однородных членах). Команды отвечают по очереди.

Раунд 4 — Творческое задание

Команды сочиняют короткий рассказ или диалог, используя определённые орфограммы и пунктуационные знаки.

Пример вопросов и заданий

Вопросы:

1. Как пишется приставка в слове «безопасный»?

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

2. Нужно ли ставить запятую перед союзом «и» в сложносочинённом предложении?
3. Как проверить безударную гласную в корне слова «гор_чий»?

Задание для команды:

- Исправьте ошибки в предложении:
«В лесу росло много деревьев среди них были сосны и берёзы.»
- Расставьте запяты в следующем предложении:
«Когда зазвонил звонок все ребята быстро заняли свои места.»

Рекомендации для проведения

- Обеспечьте позитивную и поддерживающую атмосферу, чтобы ученики не боялись ошибаться.
- Используйте таймеры для создания динамики.
- Поощряйте не только правильные ответы, но и обоснование, чтобы развивать понимание правил.
- В конце наградите победителей — это может быть грамота, символический приз или просто аплодисменты и похвала.

Формирование орфографической и пунктуационной грамотности – сложный и многогранный процесс, требующий применения современных подходов, ориентированных на активное участие учащихся, развитие метакогнитивных навыков, использование информационных технологий и дифференцированное обучение. Внедрение современных методов обучения позволяет повысить эффективность обучения, сформировать у учащихся прочные навыки грамотного письма и подготовить их к успешной коммуникации в современном мире. Ключевую роль в этом процессе играет учитель, который должен быть знаком с современными методами обучения и уметь применять их на практике.

Список использованной литературы

1. **Минаева, И. Н.** «Методы активизации учебной деятельности школьников в процессе обучения русскому языку» // Педагогика и психология, 2018. — Рассматриваются активные методы обучения, в том числе игровые и командные формы работы.
2. **Коротеева, Н. М.** «Развитие орфографической грамотности средствами игрового обучения» // Вестник педагогических инноваций, 2020. — Исследование эффективности игровых технологий в усвоении орфографических норм.
3. **Смирнова, О. В.** «Формирование пунктуационной грамотности у младших школьников» // Русский язык в школе, 2019. — Анализ современных методик и подходов к обучению пунктуации с использованием интерактивных заданий.
4. **Фомин, А. В.** «Психолого-педагогические основы мотивации учащихся в условиях игровой деятельности» // Современная педагогика, 2017. — Описание влияния командных соревнований на учебную мотивацию и вовлечённость.
5. **Грамота.ру** — официальный портал по русскому языку и культуре речи. — Много материалов, тренажёров и методик для работы с орфографией и пунктуацией: <https://gramota.ru/>

INGLIZ HIKOYALARI TARJIMASIDA YO‘L QO‘YILADIGAN XATOLAR

Matchanova Mohinur Otabek qizi

Urganch Innovation University, o‘zbek va xorijiy Filologiyasi kafedrası,
stajor-o‘qituvchisi

Otaxonova Gulasal Boboxon qizi

Urganch Innovation University, Filologiya va tillarni o‘qitish:
ingliz tili ta‘lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Hozirgi kunda talaba yoshlarimizning jahon adabiyotiga bo‘lgan qiziqishlari natijasida ko‘plab chet el adabiyotlari turli tillarga tarjima qilinyapti va uni tarjima qilish jarayonida ko‘plab xatolarga yo‘l qo‘yilyapti. Ushbu maqolada ingliz hikoyalarini o‘zbek tiliga yoki boshqa tillarga tarjima qilish jarayonida yo‘l qo‘yiladigan xatolar haqida qisqacha tushuntirishlar olib borilgan.

Kalit so‘zlar: simpatiya, kompleks, konnotatsiya, tarjima, idioma, frazeologizm, kontekst.

Annotation: Nowadays, as a result of the interest of our students in world literature, many foreign literatures are being translated into different languages, and many mistakes are being made in the process of translating them. This article provides a brief explanation of the mistakes that are made in the process of translating English stories into Uzbek or other languages.

Key words: sympathetic, complex, connotation, translation, idiom, phraseology, context

Аннотация: В настоящее время в результате интереса наших студентов к мировой литературе многие зарубежные литературы переводятся на разные языки, при этом в процессе перевода допускаются многочисленные ошибки. В этой статье есть позднее объяснение ошибок, которые допускаются в процессе перевода английских рассказов на узбекский или другие языки.

Ключевые слова: Симпатия, комплекс, коннотация, перевод, идиома, фразеология, контекст

Ingliz hikoyalarini tarjima qilish jarayonida turli xatolarga yo‘l qo‘yilishi mumkin. Bu kamchiliklar hikoya tilini tushinarli bo‘lishiga halaqit beribgina qolmay, asosiy mazmun mohiyatni ham yo‘qqa chiqarishi mumkin. Quyida eng keng tarqalgan xatolar va ularning sabablari haqida ma’lumot berib o‘tiladi:

1. Lug‘aviy xatolar

Lug‘aviy xatolar tarjima jarayonida eng ko‘p uchraydigan kamchiliklardan biri bo‘lib, quyidagi turlarga bo‘linadi:

a. So‘zlarning noto‘g‘ri ekvivalentini tanlash

Ba‘zan tarjimon ingliz tilidagi so‘zning noto‘g‘ri sinonimini tanlaydi yoki unga mos kelmaydigan, muqobil bo‘la olmaydigan so‘zlardan foydalanadi. Misol uchun, “Sympathetic”¹ – “rahmdil degan ma’noni bildiradi, lekin ba‘zan “simpatiya” deb noto‘g‘ri tarjima qilinadi. “Complex” – “murakkab” degan ma’noni bildiradi, lekin “kompleks” deb noto‘g‘ri tarjima qilinishi mumkin.

b. So‘zma-so‘z tarjima qilish

Ba‘zi so‘z yoki iboralarni so‘zma-so‘z tarjima qilish matnning mantiqiy bog‘liqligini buzadi. Ingliz tili turli xil iboralar, frazalar, frazali fe‘llar va shunga o‘xshash qo‘shma so‘zlarga boy bo‘lib, ularni ayrim tarjima qilish matn mazmunining buzilishiga olib keladi. “Make up one’s mind”² – “qaror qabul qilish” degani, lekin so‘zma-so‘z “o‘z fikrini yaratish” deb tarjima qilinsa, ma’no yo‘qoladi. “Time flies”³ - “vaqt tez o‘tadi” deb tarjima qilinishi kerak, lekin so‘zma-so‘z “vaqt uchadi” desak, tushunarsiz bo‘lib qoladi.

c. Ko‘p ma’noli so‘zlarni noto‘g‘ri ishlatish

Ko‘p ma’noli so‘zlarning qaysi kontekstda qanday tarjima qilinishini tushunmaslik muammolarni keltirib chiqaradi. Ba‘zida shunday holatlar bo‘ladiki, biror bir so‘z o‘zi alohida qo‘llanilsa boshqa ma’no, fraza yoki qo‘shma so‘zlar tarkibida qo‘llanilsa boshqacha ma’no hosil qiladi. “Light” so‘zi “yorug‘lik”, “yengil” ma’nolariga ega. Agar “light food”⁴ iborasini “yorug‘ taom” deb tarjima qilsak, bu noto‘g‘ri tarjima hisoblanadi. To‘g‘ri tarjima – “yengil taom”.

d. So‘zlarning qo‘shimcha ma’nolarini e’tiborga olmaslik

¹ Oxford Dictionary – 2024 – feeling, showing, or expressing sympathy

² Oxford idioms dictionary – To make a firm decision after considering different options.

³ BBC Learning English - Time seems to go by very fast, especially when you are busy or enjoying yourself.

⁴ BBC Learning English - It means food that is easy to digest, not heavy or greasy, and usually low in fat and calories.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Ba'zi so'zlarning konnotatsiyasi (qo'shimcha ma'nosi) mavjud bo'lib, tarjima qilayotganda buni hisobga olish kerak. "Childish" va "childlike" so'zlari ikkalasi ham "bolalarga xos" degan ma'noni bildiradi, lekin "childish" – salbiy ohangda (nodonlik, beg'amlik), "childlike" esa ijobiy ohangda (soda, samimiy) ishlatiladi.

e.Sinonimlarni noto'g'ri tanlash

Ingliz tilida bir-biriga yaqin ma'noli so'zlar ko'p, lekin ularni noto'g'ri almashtirish tarjimaning sifatsiz bo'lishiga olib keladi. "Job" va "work" ikkalasi ham "ish" degan ma'noni bildiradi, lekin "job" – aniq kasb yoki lavozimni anglatadi, "work" esa umumiy ish jarayonini bildiradi. Lug'aviy xatolarni oldini olish uchun tarjimon so'zlarning kontekstdagi ma'nosini to'g'ri tushunishi, sinonimlar va ko'p ma'noli so'zlarni yaxshi bilishi, shuningdek, so'zma-so'z tarjimadan qochishi kerak.

2. Idiomalar va frazeologizmlarni noto'g'ri tarjima qilish

Ingliz tilida ko'p uchraydigan idiomalar va iboralar bevosita tarjima qilinsa, noto'g'ri tushuncha paydo bo'lishi mumkin. Idiomalar va frazeologizmlarni noto'g'ri tarjima qilishga quyidagi asosiy xatolar kiradi:

1. So'zma-so'z tarjima qilish

Ko'pgina idiomalar va frazeologik birikmalarni bevosita tarjima qilish natijasida ularning haqiqiy ma'nosi yo'qoladi. "Break a leg"⁵ – "Omad tilayman" degani, lekin uni so'zma-so'z "Oyog'ingni sindir" deb tarjima qilish noto'g'ri bo'ladi. "Hit the sack" – "Uxlash uchun yotmoq" degani, lekin so'zma-so'z "Xaltani ur" deb tarjima qilinsa, tushunarsiz bo'lib qoladi.

2. Kontekstga mos kelmagan tarjima

Ba'zan tarjimonlar idiomani to'g'ri ma'nosini bilib turib, uni noto'g'ri joyda ishlatishadi, bu esa mantiqiy xatoga olib keladi. "Spill the beans"⁶ – "Sirni oshkor qilish" degani. Agar bu iborani "loviya to'kmoq" deb tarjima qilsak, o'quvchi uni tushunmaydi. "Let the cat out of the bag"⁷ – "Sirni oshkor qilish" degan ma'noni bildiradi, lekin "Sumkadan mushuk chiqarmoq" deb tarjima qilinsa, noto'g'ri bo'ladi.

3. Idiomani to'g'ri ekvivalent bilan almashtirmaslik

Ba'zi holatlarda tarjimonlar idiomani o'zbek tilidagi ekvivalentini topmasdan, uni bevosita so'zma-so'z tarjima qilishadi. Holbuki, har bir tilning o'ziga xos ifodalari

⁵ Oxford idioms – a way to wish someone good luck, especially before a performance or important event.

⁶ Oxford idioms – to reveal a secret or tell something that was meant to be kept private.

⁷ Oxford idioms – to reveal a secret or surprise by accident.

bo'ladi. "A piece of cake" – "Juda oson" degani, bu iborani "Bir bo'lak tort" deb tarjima qilish noto'g'ri, buning o'rniga "qo'l uchida bajariladigan ish" kabi ekvivalent toppish kerak. "Out of the blue"⁸ – "Kutilmaganda" degani, agar "Ko'kdan tashqari" deb tarjima qilinsa, hech qanday ma'no chiqmaydi.

4. Frazologik birikmalarni yetarlicha tushunmaslik

Frazologik birikmalar har doim ham aniq tarjima qilinavermaydi, tarjimon ularning ma'nosini to'liq anglamasa, noto'g'ri tarjima qiladi. "Bite the bullet"⁹ – "Qiyin vaziyatga bardosh berish" degan ma'noni anglatadi, lekin "O'qni tishlash" deb tarjima qilinsa, tushunarsiz bo'ladi. "Burn the midnight oil"¹⁰ – "Kechasi bilan ishlash" degani, agar "Tunda moy yoqib yoqish" deb tarjima qilinsa, asl ma'no yo'qoladi.

5. Tarjima jarayonida idiomani tushurib qoldirish

Ba'zan tarjimonlar murakkab frazeologizmlarni tushunmagani yoki ularni tarjima qila olmagani sababli, matndan olib tashlashadi. Bu esa matnning umumiy mazmuniga zarar yetkazishi mumkin. Ingliz tilidagi idiomani va frazeologizmlarni to'g'ri tarjima qilish uchun tarjimon ularning haqiqiy ma'nosini va o'zbek tilidagi ekvivalentlarini bilishi kerak. Shuningdek, har bir iboraning kontekstga mos kelishiga e'tibor qaratish lozim.

3. Madaniy tafovutlarni hisobga olmaslik

Ingliz hikoyalarini tarjima qilishda madaniy tafovutlarni e'tiborga olmaslik matnning tushunarsiz yoki mantiqsiz bo'lishiga olib kelishi mumkin. Bunday xatolar quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Madaniy jihatdan begona tushunchalarni tushuntirmaslik

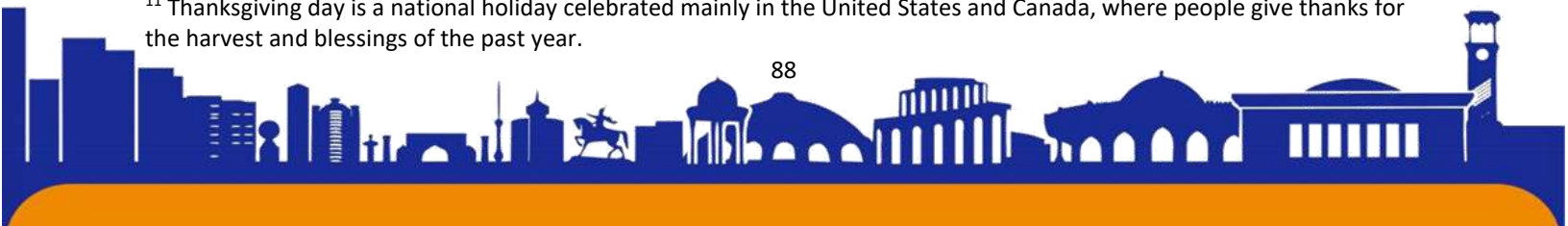
Har bir jamiyat o'ziga xos an'ana, urf-odat va tushunchalarga ega. Agar tarjima jarayonida ushbu madaniy jihatlar tushuntirilmasa, o'quvchi matni to'g'ri tushunmaydi. Thanksgiving Day¹¹ – AQSHda nishonlanadigan muhim bayram. Agar uni so'zma-so'z "Shukronalik kuni" deb tarjima qilsak, o'quvchi uning asl mohiyatini tushunmaydi. Uni "Amerikaliklarning oilaviy minnatdorchilik bayrami" deb tushuntirish foydali bo'lishi mumkin. Prom night – G'arb mamlakatlarida o'rta maktab bitiruvchilarining rasmiy

⁸ Oxford Learner's Dictionaries – something happening unexpectedly or without warning.

⁹ Oxford Learner's Dictionaries – to do something difficult or unpleasant that you have been avoiding.

¹⁰ Oxford Learner's Dictionaries – to work late into the night, especially when studying or working on something important.

¹¹ Thanksgiving day is a national holiday celebrated mainly in the United States and Canada, where people give thanks for the harvest and blessings of the past year.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

kechasi. Uni bevosita “prom kechasi” deb tarjima qilish tushunarsiz bo‘lishi mumkin. O‘zbek madaniyatiga moslashib, “Bitiruv kechasi” deb berish yaxshiroq.

2.Ovqat va ichimlik nomlarini bevosita tarjima qilish

Ba’zi inglizcha taom nomlarini so‘zma-so‘z tarjima qilish noto‘g‘ri tushunchaga olib keladi. “Pancake” – “Krepkalar” yoki “blinchik” deb tarjima qilish mumkin, lekin “Qozoncha keks” deb tarjima qilish noto‘g‘ri bo‘ladi. “Fish and chips”- “Qovurilgan baliq va kartoshka” deb tarjima qilish kerak, lekin “Baliq va chipslar” deb berish noto‘g‘ri bo‘ladi.

3.Pul birliklarini bevosita tarjima qilish

Turli mamlakatlarning valyutalarini tarjima qilishda ularning qiymatini tushuntirish lozim. “Five dollars” – Agar “besh dollar” deb yozilsa, bu o‘zbek o‘quvchilari uchun faqat miqdorni bildiradi. Lekin “taxminan 60 000 so‘m” deb izoh berish yanada tushunarli bo‘lishi mumkin. “A penny for your thoughts” – “Sening fikrlaring uchun bir tiyinga tayyorman” deb tarjima qilish mantiqsiz, bu idiomaning ma’nosi “Sening nima o‘ylayotganingni ayt” bo‘ladi.

4.Milliy kiyimlar va an’analarini bevosita tarjima qilish

Ba’zi kiyim yoki urf-odatlar o‘zbek madaniyatida mavjud emas. “Kimono” – Agar bevosita “kimono” deb tarjima qilinsa, o‘quvchi bu kiyim turi haqida bilmasligi mumkin. Uni “Yaponcha an’anaviy kiyim” deb tushuntirish maqsadga muvofiq. “Tuxedo” – “Smokingshan” yoki “rasmiy erkaklar kostyumi” deb tushuntirilishi lozim, chunki hamma bu so‘zni bilmasligi mumkin.

Madaniy tafovutlarni hisobga olmaslik tarjimaning sifatini pasaytiradi va o‘quvchilar uchun matnni tushunarsiz qiladi. Tarjimon har bir madaniy jihatga mos keluvchi ekvivalentni topishi yoki tushuntirish berishi lozim. Bu nafaqat tarjimaning aniq va tabiiy bo‘lishiga yordam beradi, balki matnning asl ruhini saqlab qoladi.

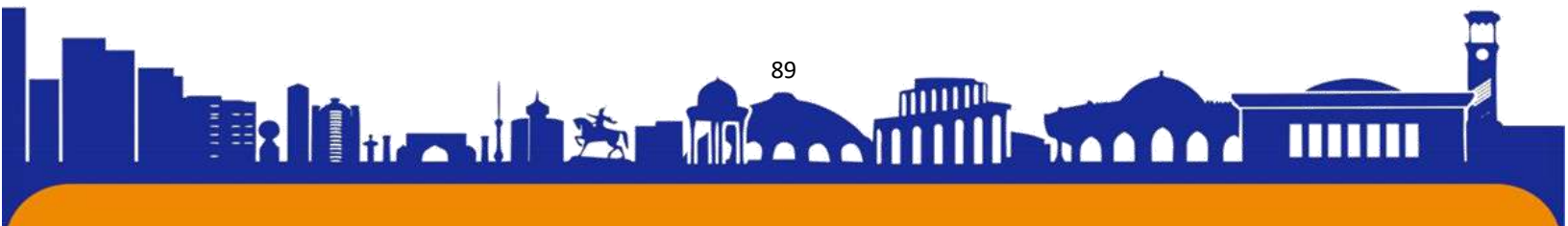
4. Sintaktik va Grammatik xatolar

Ingliz hikoyalarini tarjima qilishda sintaktik va Grammatik xatolar matnning mantiqiyliги va tushunarligiga putur yetkazadi. Quyida eng keng tarqalgan xatolar keltirilgan:

1.Inglizcha va o‘zbekcha so‘z tartibini chalkashtirish

Ingliz va o‘zbek tillarining sintaktik tuzilishi farqli bo‘lganligi uchun, tarjimonlar ba’zan inglizcha gap tuzilishini bevosita o‘zbekchaga ko‘chirib qo‘yishadi.

2.Fe’llarning zamonlarini noto‘g‘ri tarjima qilish

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Ingliz tilida zamonlar tizimi murakkabroq bo'lib, ularni o'zbek tiliga noto'g'ri tarjima qilish natijasida matnning ma'nosi buzilishi mumkin.

3.Noto'g'ri zamir va olmosh ishlatish

Ingliz tilida zamirlar (pronouns) va olmoshlar aniq tartibga ega. Ularni noto'g'ri qo'llash tushunmovchiliklarga olib keladi.

4.Artikllarni noto'g'ri qo'llash yoki tushurib qoldirish

Ingliz tilida artikllar (a, an, the) kata ahamiyatga ega. Ularni noto'g'ri ishlatish yoki tarjimada butunlay tushurib qoldirish xatolardan biridir.

5.To'g'ri bog'lovchilarni ishlatmaslik

Ingliz tilidagi bog'lovchilar (because, although, however, since, whereas) noto'g'ri tarjima qilinsa, gaplar orasidagi mantiqiy bog'liqlik buziladi.

6.Noto'g'ri majhul nisbat (passive voice) ishlatish

Ingliz tilida majhul nisbat (Passive voice) keng qo'llanadi. Tarjima vaqtida uni noto'g'ri ishlatish tushunarsizlikka olib keladi.

7.So'zlarning noto'g'ri shaklini ishlatish

Fe'l, ot va sifatlarning noto'g'ri shakllarini ishlatish tarjimaning sifatsiz bo'lishiga olib keladi.

Sintaktik va Grammatik xatolar tarjimaning sifatiga salbiy ta'sir qiladi. Tarjimonlar so'z tartibi, zamonlar, majhul nisbat, artikllar va bog'lovchilarni to'g'ri qo'llashga e'tibor berishlari kerak. Shuningdek, tarjima qilingan matn tabiiy va o'qishga qulay bo'lishi muhim.

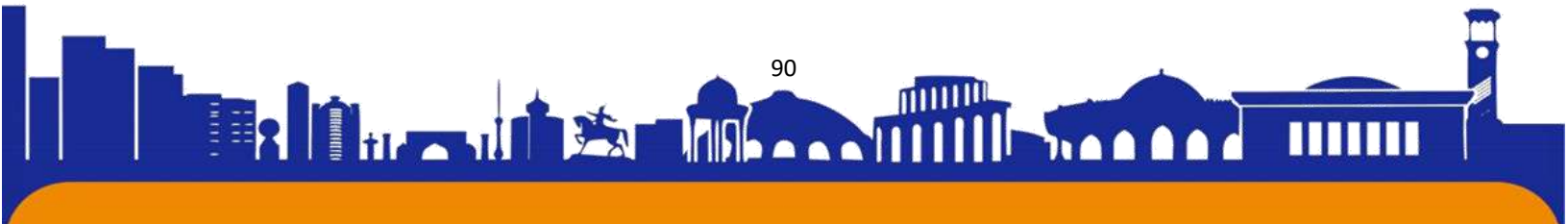
5. Badiiy uslubni yo'qotish

Ingliz hikoyalarini tarjima qilish jarayonida badiiy uslubni saqlab qolish muhim ahamiyatga ega. Tarjimon hikoya muallifining ovozi, uslubi va hissiyotlarini yetkazmasa, asarning ta'sir kuchi pasayadi. Quyida badiiy uslubni yo'qotishga sabab bo'ladigan asosiy xatolar keltirilgan.

1.So'z va iboralarning oddiylashib ketishi

Badiiy asarlarda ishlatilgan obrazli ifodalar yoki poetic iboralarni haddan tashqari soddalashtirish natijasida hikoya o'z jozibasini yo'qotishi mumkin.

Masalan: "The moonlight danced on the waves, whispering secrets of the night" jumlasining to'g'ri tarjimasi "Oy nuri to'lqinlar ustida raqs tushib, tun sirlarini pichirlayotganday edi" shaklida bo'ladi. Lekin uni xato tarjima qilib "Oy nuri to'lqinlar

ustida edi va kechki sirlarni aytayotgan edi” deyilsa ma’no unchalik tushunarli bo‘lmaydi. Shu tarzda badiiy ifoda saqlab qoling.

2.Metafora va tashbehlarni noto‘g‘ri tarjima qilish

Metaforalar va tashbehlar badiiy matnning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri bo‘lib, ularni so‘zma-so‘z tarjima qilish asarning go‘zalligini buzadi.

Misol uchun “His heart was a stone” jumlasini so‘zma-so‘z tarjima qilsak “Uning yuragi tosh edi” bo‘ladi, lekin bunday tarjima qilsak hech qanday ma’no chiqmay qoladi. Uning asl ma’nosi “U yuragi muzdek sovuq odam edi” desak maqsadga muvofiq bo‘ladi. Yurakning toshga o‘xshatilishi – hissizlikni bildiradi, bu ma’no aniqroq ifodalandi.

3.Badiiy atmosferani yo‘qotish

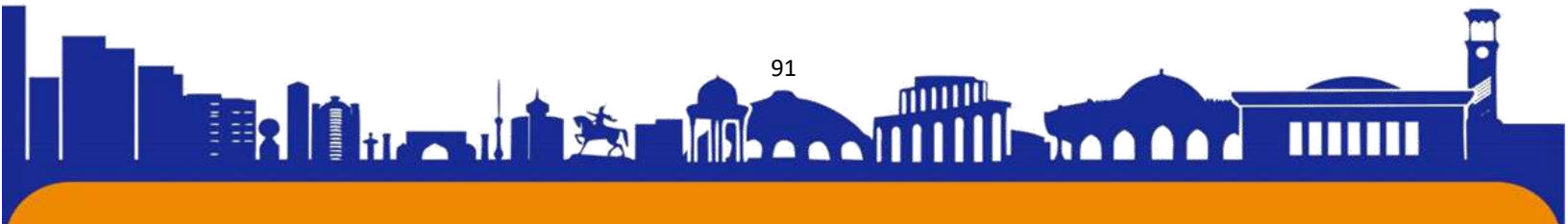
Muallif yaratgan muhit va hissiyotlarni tarjima davomida yetkazmaslik matnning ta’sirini kamaytiradi. Misol uchun: “A thick fog hung over the silent town, swallowing the last flickers of light” jumlasining xato tarjimasi “Shaharga tuman tushgan edi va u oxirgi chiroqlarni yutib yubordi” shaklida bo‘lsa ko‘pchilikka tushunarsiz bo‘ladi. Agar “Qalin tuman jimjit shahar ustiga cho‘kib, oxirgi miltirayotgan chiroqlarni yutganday edi” shaklida tarjima qilinsa maqsadga muvofiq bo‘lardi.

4.Dialoglarning jonli uslubini yo‘qotish

Badiiy asarlardagi qahramonlarning so‘zlashish uslubi ularning xarakterini aks ettiradi. Agar tarjimada bu o‘ziga xoslik yo‘qolsa, personajlar zerikarli bo‘lib qoladi. Masalan: “I ain’t got no time for this, he grumbled” iborasini so‘zma-so‘z tarjima qilsak “Men buning uchun vaqtim yo‘q, dedi u” deb tarjima qilinadi lekin bunda ma’no unchalik aniq bo‘lmaydi. Shuning uchun “Menda bu gaplarga vaqt yo‘q, deb g‘udrandi u” desak ma’no aniqroq bo‘ladi. Bu yerda “ain’t got no” iborasi qo‘pol va og‘zaki nutqqa xos. Oddiy tarjima buni yo‘qotadi, lekin “Bu gaplarga vaqt yo‘q” shaklida tarjima qilish qahramonning nutq uslubini saqlab qoladi.

5.Matnning ritmi va emosional ta’sirini yo‘qotish

Badiiy matnning ritmi va ohangdorligi ham muhimdir. Agar tarjimon iboralarni haddan tashqari o‘zgartirsa yoki cho‘zib yuborsa, bu hikoyaning hissiy ta’sirini pasaytiradi. “The wind howled through the trees, sending shivers down my spine” jumlasini xato tarjima qilsak “Shamol daraxtlar orasidan o‘tib ketdi va mening orqamdan titroq o‘tkazdi” deyiladi, lekin bu xato chunki bunday tarjimada o‘quvchiga tushunarsiz bo‘lib qolishi mumkin. Agar jumlaning “Shamol daraxtlar orasida uvillab, orqamdan titroq yugurtirdi”

desak to'g'ri bo'ladi. Bu yerda tarjimada "howled" so'zining hissiy ta'siri "uvillab" deb berilgani sababli, badiiy mazmun saqlangan.

6. She'riy va poetic ifodalarni yo'qotish

Ba'zi hikoyalarda muallif poetic til ishlatadi. Agar tarjimon buni oddiy qilib tarjima qilsa, asarning jozibasi yo'qoladi.

7. Tarjimada hissiyot va urg'uni noto'g'ri yetkazish

Badiiy hikoyalarda muallif urg'u bergan joylarni e'tiborsiz qoldirish yoki noto'g'ri talqin qilish matnning ohangini o'zgartiradi.

Badiiy uslubni yo'qotmaslik uchun tarjimon obrazli ifodalarni to'g'ri va poetic tarjima qilishi kerak. Metaforalar, tashbehlar va idiomalarni so'zma-so'z emas, badiiy ekvivalent bilan yetkazishi lozim. Matnning hissiyot, ohang va ritmini saqlab qolishi muhim. Dialoglarning jonli va tabiiy chiqishiga e'tibor berishi lozim. Agar tarjimon bu jihatlarga rioya qilmasa, asarning badiiy qiymati yo'qolib, quruq matnga aylanib qolishi mumkin.

6. Dialoglarni sun'iy tarjima qilish

Badiiy tarjimada dialoglarning tabiiy chiqishi juda muhim, chunki ular qahramonlarning xarakterini ochib beradi va hikoyaning jonli bo'lishiga yordam beradi. Agar dialoglar sun'iy tarjima qilinsa, ular o'quvchiga g'alati yoki hayotdan uzoq tuyulishi mumkin. Quyida dialoglarni sun'iy tarjima qilishga sabab bo'ladigan asosiy xatolar keltirilgan.

1. So'zma-so'z tarjima qilish

So'zma-so'z tarjima qahramon nutqining tabiiyligini buzadi va o'zbek tilida g'alati eshitiladi.

2. Og'zaki nutqning yozma nutqqa aylanishi

Haqiqiy dialoglar ko'pincha qisqaroq, sodda va jonli bo'ladi. Agar tarjimon ularni ortiqcha rasmiylashtirib yuborsa, qahramonlar g'ayritabiiy gapirayotganday tuyuladi.

3. Qahramonning nutq uslubini hisobga olmaslik

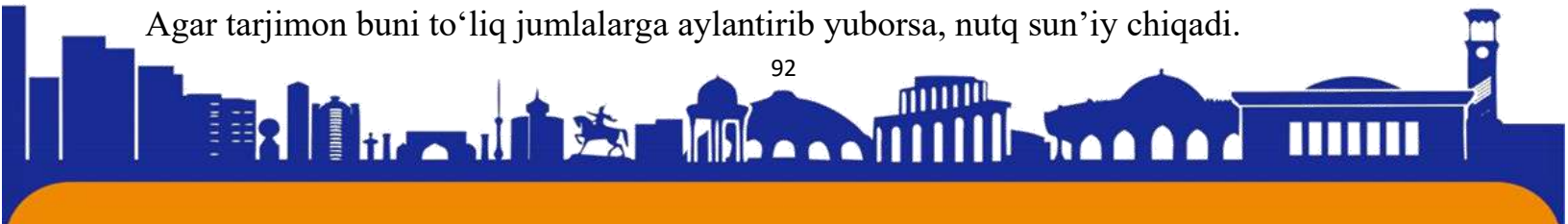
Har bir qahramonning o'ziga xos nutq uslubi bo'lishi kerak. Tarjimon ularning shaxsiyatini aks ettirmasa, dialoglar zerikarli chiqadi.

4. Noo'rin rasmiylashtirish

Ba'zan tarjimonlar dialoglarni haddan tashqari rasmiy qilib qo'yishadi, bu esa tabiiylikni yo'qotadi.

5. Tarjimada og'zaki nutq xususiyatlarini yo'qotish

Ingliz tilida og'zaki nutqda qisqartmalar, jummalarni to'liq aytmaslik kabi jihatlardan mavjud. Agar tarjimon buni to'liq jummalarga aylantirib yuborsa, nutq sun'iy chiqadi.

6. Qahramonning emotsiyasini yo‘qotish

Qahramonlarning dialoglari orqali ularning hissiy holati ifodalanadi. Agar tarjima quruq bo‘lsa, bu hissiyotlar yo‘qolib ketadi. Dialoglarni sun‘iy tarjima qilmaslik uchun so‘zma-so‘z tarjimadan qochish-iboralarni mantiqan to‘g‘ri o‘g‘irish kerak. Tabiiy og‘zaki nutq uslubini saqlash-qisqa va jonli iboralar ishlatish lozim. Qahramon xarakteriga mos nutq tanlash-har bir personaj o‘ziga xos gapirishi kerak. Emotsiyani to‘g‘ri yetkazish-shunchaki tarjima qilish emas, balki hissiyotlarni aks ettirish muhim.

Xulosa: Ingliz hikoyalarini tarjima qilishda bu xatolarga yo‘l qo‘ymaslik uchun tarjimon so‘zlar va iboralar ma’nosini chuqur tushunishi, madaniy tafovutlarni hisobga olishi va badiiy uslubni saqlab qolishi lozim. Faqat shundagina sifatli va o‘quvchilar uchun tushunarli tarjima yaratish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi tarjimada jargonni qo‘llash”¹²
2. “Badiiy asarlarni o‘zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilishning lingvistik muammolari”
3. “Yosh tarjimonlarga tarjima jarayonida kuzatiladigan xatolar haqida tavsiyalar”
4. A.Komilov “Badiiy tarjima masalalari”
5. Venuti, L. – “The Translator’s Invisibility: A History of Translation”¹³
6. J.Catford – “A Linguistic Theory of Translation”¹⁴

¹² Ф Нематова - Лингвоспектр, 2024 – lingvospekr.uz

¹³ L Venuti – 2017 – taylorfrancis.com

¹⁴ J.Catford – 1965 – academia.edu

NERV TO'QIMASI

Xudoynazarov Xasan Yusuf o'g'li

Xasanxudoynazarov63@gmail.com

Bekmirzayev Eshquvvat Ro'ziyevich

eshquvvatbekmirzaev@gmail.com

Termiz Iqtisodiyot va Servis Universiteti, Termiz Shahar farovon massivi 43- B

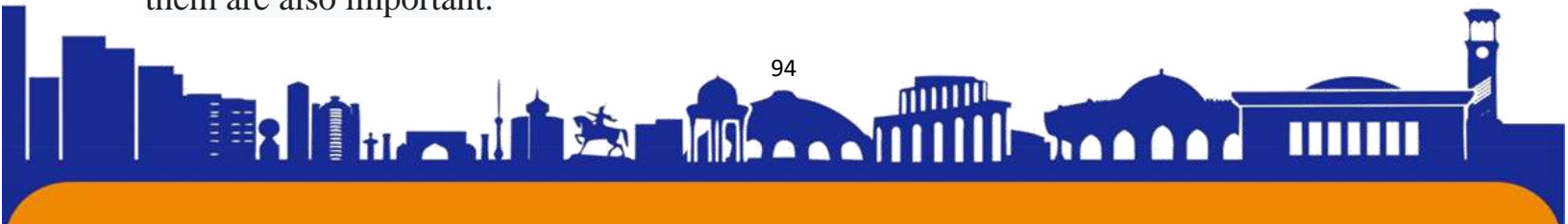
Annotatsiya: Ushbu maqolani yozishdan maqsad nerv to'qimasining shakllanishi tuzulishi va inson hayotidagi ahamiyati. Shu jumladan nerv to'qimasining inson organizmidagi vazifalari masalan axborotni qabul qilish, uzatish, va unga javob qaytarish bundan tashqari bilim olish, eslab qolish, tajriba to'plash funksiyalari ham nerv to'qimasi orqali amalga oshiriladi va ularni hosil qiluvchi to'qima va hujayralar vazifasi ham muhimlidir.

Kalit so'zlar: Nerv to'qimasi, akson, miyelinsiz, dentrit, axborot uzatish, glial hujayralar, neyron, sinaps, neyrositlar, neyron sitoplazmasi, neyrofibrillalar, nerv toj hujayralari.

Аннотация: Целью написания данной статьи является изучение формирования и строения нервной ткани, а также ее значения в жизни человека. В том числе функции нервной ткани в организме человека, такие как прием, передача и реагирование на информацию, также осуществляются посредством нервной ткани, а также важны функции тканей и клеток, которые ее образуют.

Ключевые слова: Нервная ткань, аксон, немиелинизированный, дендрит, передача информации, глиальные клетки, нейрон, синапс, нейроны, цитоплазма нейрона, нейрофибрилярные клетки, клетки нервного венца.

Abstract: The purpose of writing this article is to study the formation and structure of nervous tissue and its importance in human life. Including the functions of nervous tissue in the human body, such as receiving, transmitting, and responding to information, are also carried out through nervous tissue, and the functions of the tissues and cells that form them are also important.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

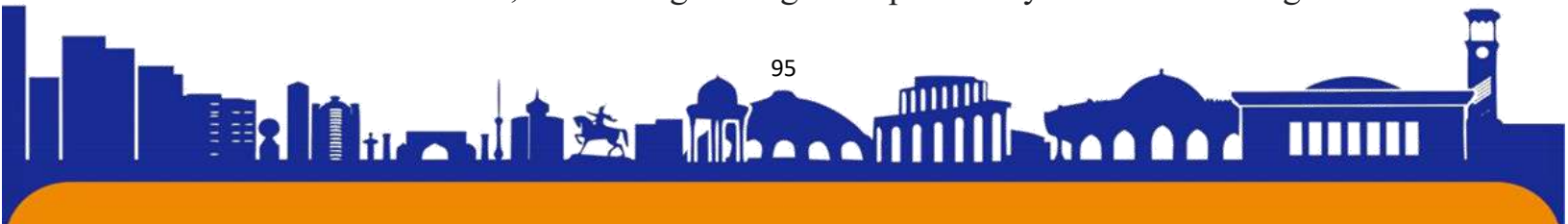
Keywords: Nervous tissue, axon, unmyelinated, dendrite, information, transmission, glial cells, neuron, synapse, neurocytes, neuronal cytoplasm, neurofibrillar cells, nerve crown cells

Kirish:

Nerv to‘qimasi — nerv sistemasining asosiy to‘qimasi. Organizmda ta‘siroti qabul qilib, qo‘zg‘alishni o‘tkazib beradi. Nerv sistemasi organizmning funksiyalari va faoliyatini tartibga soladi hamda nazorat qiladi. U ikki qismdan iborat: bosh va orqa miyani o‘z ichiga olgan [markaziy nerv sistemasi](#) (CNS) va ulardan chiqadigan periferik nervlarni o‘z ichiga olgan periferik nerv sistemasi (PNS). U impulslarni qabul qiluvchi va uzatuvchi nerv hujayralari deb ham ataladigan neyronlardan va nerv impulsining tarqalishiga yordam beruvchi hamda neyronlarni oziq moddalar bilan ta‘minlaydigan **glial hujayralar** yoki glia deb ham ataladigan [neyroglialardan](#) iborat]. Nerv to‘qimasi tarkibiga kiruvchi neyron turlari xilma-xil bo‘lib, ularning barchasi o‘zida [akson](#) deb nomlanuvchi o‘simta saqlaydi. Akson bir hujayradan keyingi hujayraga **harakat potensialini** uzatuvchi "yo‘l" vazifasini bajaradi. Akson to‘plamlari PNSdagi nervlarni va markaziy asab tizimidagi yo‘llarni tashkil qiladi. Nerv to‘qimasi organizmning barcha a‘zolarini o‘zaro aloqada bo‘lishini hamda organizmni tashqi muhit bilan bog‘lanishini ta‘minlab turadi.

Nerv hujayrasi uchun xos birliklar:

O‘simtalar (dendrit, akson), xromatofil substansiya yoki **tigroid** modda (**Nissl** moddasi), neyrofibrillalar. Tigroid modda Nissl tomonidan 1889-yilda aniqlangan, hujayraning sitoplazmasi (erkin [ribosomalar](#) va DET joylashgan sohalarda ko‘proq) va [dendritlarida](#) joylashadi. **Neyritlarda** (aksonda) esa bu modda bo‘lmaydi. Tigroid modda maxsus vazifalar uchun zarur oqsillarni sintezlaydi. Tigroid modda miqdori hujayra funksional holati bilan bog‘liq: hujayra zo‘riqib yoki uzoq ishlaganda (stress) va jarohatlarda (butunligi buzilishi, kislorodning yetishmasligi, zaharlanish) modda eriydi (xromatoliz/tigroliz) va yo‘qoladi. Hujayra normal hayotga qaytsa tigroid modda qayta tiklanadi. Yuqorida aytilgan o‘simtalar ikki turli bo‘ladi: dendrit va akson (neyrit). Dendritlar uzun bo‘lmaydi va ta‘sirotlarni qabul qilish vazifasini bajaradi. (axborot qabul qilgandan keyin unga ishlov beruvchi qism hamdir.) Dendritlar miqdori turli neyronlarda turlicha bo‘lishi mumkin, biz biladigan sezgi retseptorlari aynan dendritlarning maxsus

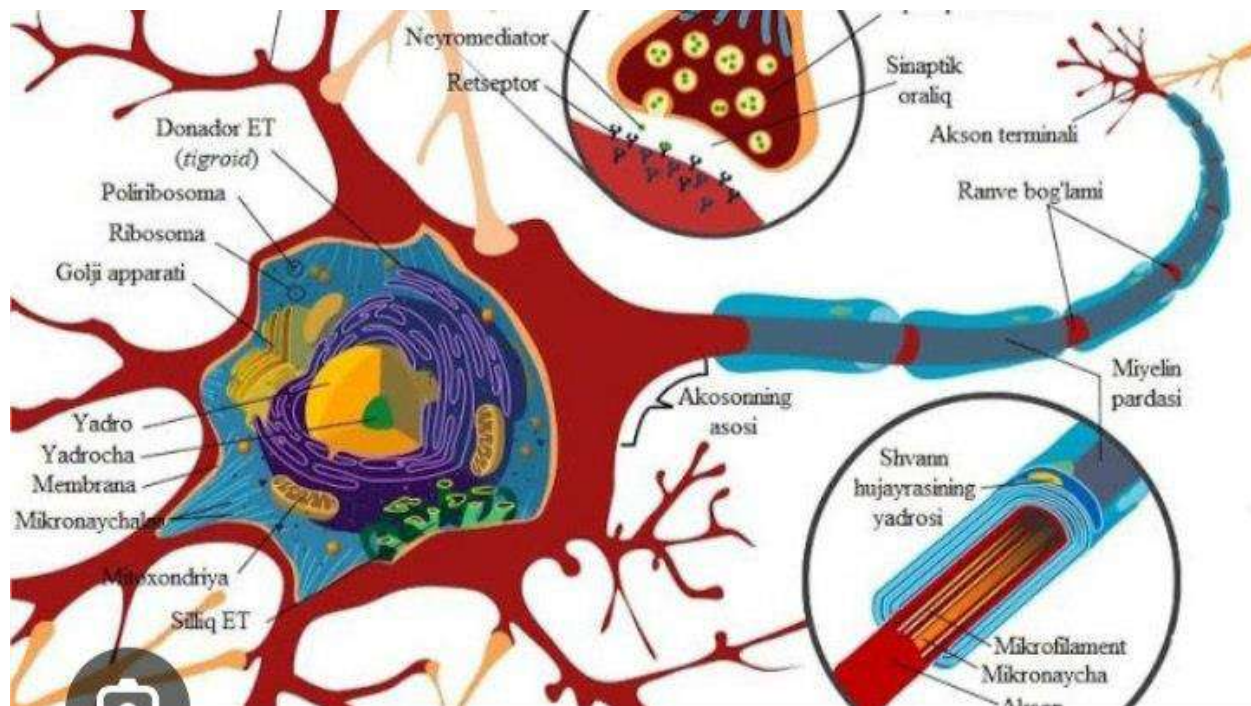

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

turlaridir. Dendritlar sonining qanchalik ko‘p bo‘lishi (tarmoqlanishi) hujayraning axborot qabul qiluvchi sathini oshiradi. Aksonlar deyarli butun uzunligi bo‘ylab diametri bir xil bo‘lsa, dendritlar tarmoqlangan sari ingichkalashadi.

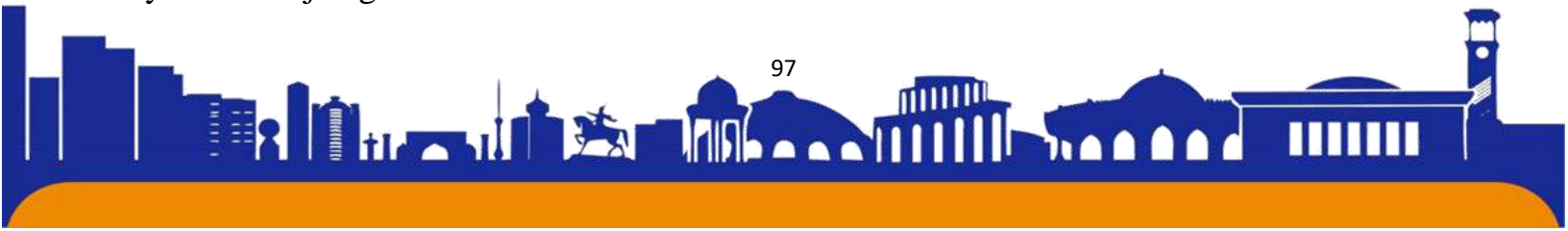
Neyron hujayra sitoplazmasi yuqori darajada funksional sintetik hususiyatga ega bo‘lgan neyronlar maxsuslashgan plazmolemma ega, ulami sitoplazmasi organelalarga boy. Neyron hujayra sitoplazmasi boshqa hujayralar sitoplazmasidan farqli o‘laroq, ta‘sirotni o‘tkazish xususiyatiga ham ega. Yuqorida aytilgan so‘zlarga hulosa qilib shuni aytish kerakki, fibrilyar strukturalar (neyrofibrillalar, mikronaychalar, mikrofelamentlar) bular birgalikda hujayra sitoplazmasida tayanch — qisqarishni va moddalanu nerv tolalariga tashiydi. Donador endoplazmatik to‘rda oqsil sintezi kuchli kechadi. Uni bu borada oqsil ishlovchi bezlar bilan taqqoslash mumkin. Funksional holatning o‘zgarishiga qarab, Nissl substansiyasida oqsil sintezi o‘zgarib turadi. Patologik holatda endoplazmatik to‘r bilan bog‘liq bo‘lgan ribosomalar soni kamayib, aksincha, erkin ribosomalar soni ko‘paysa, buni nerv hujayrasining patologik indeksi deyiladi. Nishonlangan aminokislotalar yordamida neyronlardagi oqsillarning aylanish vaqti (sirkulyatsiyasi) aniqlangan. Shunga ko‘ra nerv hujayrasi tanasidagi oqsillar ikki guruhga: tez va sekin aylanadigan oqsillarga bo‘linadi. Neyronlarda tez aylanadigan oqsillar bir kun, sekin aylanadigan oqsillar 15 kun saqlanar ekan. Sekin aylanadigan oqsillar neyron tanasining asosiy oqsillari bo‘lib hisoblanadi. Nerv hujayrasi faqatgina quruvchi oqsillamigina sintez qilib qolmasdan, balki hujayraning normal ishlash faoliyati uchun ham kerak bo‘lgan oqsillarni sintezlaydi.

Nerv hujyrasining sitoplazmasida ko'p sonli mitoxondriyalar bo'lib, ular oqshilning chiqish joyida, retseptorlar va neyronlararo sinapslar sohasida ko'proq joylashgan bo'ladi. Mitoxondriyalar tashqi ekstremal omillarga, ayniqsa kislorod yetishmasligiga va kimyoviy zaharli moddalar ta'siriga boshqa organellalarga nisbatan sezuvchandir. Mitoxondriyalar hujyralarni birgina energiya bilan ta'minlabgina qolmasdan, balki sekret hosil qilishda, metaboliya jarayonlarida ham ishtirok etadilar. Neyron hujyrasining sitoplazmasida ko'p miqdorda har xil kattalikda (0,3-2,0 mkm) joylashgan lizosoma bor. Bu lizosoma o'zida ko'pgina parchalovchi gidrolitik fermentlarni tutadi (asosan kislotali gidrolaza). Bu organella boshqa hujyralardagi kabi nerv hujyralarida ham fagositarlik vazifani bajaradi.

Neyrosekretor hujyralar neyromediator biologik faol moddalarni sintezlash xususiyatiga ega. Ularni sekretor neyronlar yoki neyrosekretor hujyralar, deb aytiladi. Ularda neyrosekret tigrroid modda bilan bog'liq holda sintezlanadi. Neyrosekretor hujyralarning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat: neyrosekretor hujyralarning akson va dendritlarini bir-biridan farq qilish qiyin, sekretor donachalar aksondan tashqari hujyraning hamma joyiga tarqalgan va nihoyat hujyra organellalari yaxshi rivojlangan.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Neyrosekret Golji apparatida donador ko‘rinishda shakllanadi, bundan tashqari polisaxaridlar bilan to‘yinishi ham mumkin. Yetilgan sekretor mahsulotlar aksonlar bo‘ylab suriladi va o‘simtalaming oxirlaridan qonga yoki miya suyuqligiga ajraladi.

Dendritlar —

qalinligi bir tekis bo‘lmagan, sitomembranadan ko‘plab turtib chiquvchi bo‘rtmalar— tikanaklar tutadi. Tikanaklarda sinapslar hosil bo‘lganligi uchun ular dendrit yuzasining 40 foizini tashkil etib, sinaptik maydonni kengaytiradi. Neyrositlardagi dendritlar soni bittadan bir necha mingtaga boradi. Dendrit neyrop plazmasi mikronaychalar, kam miqdorda neyrofilamentlar va boshqa doimiy organellarni tutadi. Dendritlar - impulslarni nerv hujayrasiga yo‘naltiruvchi hisoblansa, aksonlar esa impulsni nerv hujayrasi tanasidan tashqariga olib chiqadilar. Dendritlarning oxirlarida do‘mboqchalar bo‘lib, bu do‘mboqchalar sinapslarni hosil qiladi.

Aksonlar yoki neyritlar shoxlanmaydi va bo‘rtmalar, tikanaklar tutmaydi. Akson — “axis” o‘q so‘zidan olingan. Neyrositlarda bitta neyrit bo‘ladi. Neyritlar neyrosit tanasidan akson do‘mboqchasi bo‘lib, biroz kengaymahosil qilib boshlanadi. Akson aksosoma bilan qoplangan bo‘lib, uning sitoplazmasi aksoplazmadeyiladi. Akson keyinchalik gliyaqobig‘i bilan qoplanib, nerv tolasini hosil qiladi. Akson do‘mboqchasi tigroid modda tutmaydi. Akson neyrop plazmasida ko‘p sonli mikronaychalar orasida, neyrofilamentlar joylashadi. Bu yerda endoplazmatik to‘r va cho‘zinchoq shakldagi mitoxondriyalar ham mavjud.

Nerv tolalari. Nerv tolalari tuzilishiga ko‘ra ikki xil bo‘ladi: **1. Miyelinsiz nerv tolalari;** **2. Miyelinli nerv tolalari.** **Miyelinsiz nerv tolalari** vegetativ nerv tizimida ko‘proq uchraydi, asosan ichki a‘zolariga boruvchi nervlar tarkibida bo‘ladi va juda ko‘p sezuvchi nervlarni hosil qiladi. Miyelinsiz nerv tolalari o‘zida 2-3, ba‘zan 20 tagacha o‘q silindr tutib, neyrolemmositlardan iborat qobiq bilan qoplangan. Bunda o‘q silindr neyrolemmosit sitoplazmasiga invaginatsiya (invaginatsiya so‘zidan olingan) sifatida botib kiradi. Lemmosit qobiq‘ining burmalari o‘q silindr ustida birikadi va shu birikish sohasi mezakson (juftlashgan membrana) deb nomlanadi. Hujayradagi mezaksonlar soni neyrolemmositlardagi o‘q silindr soniga bog‘liq bo‘ladi.

Miyelinli nerv tolalarida neyron o‘simtasi ustidan miyelinli qobiq o‘rab turadi. Organizmda ko‘p tarqalgan bu tolalar uzun ipsimon tuzilishga ega bo‘lib, miyelinsiz tolaga

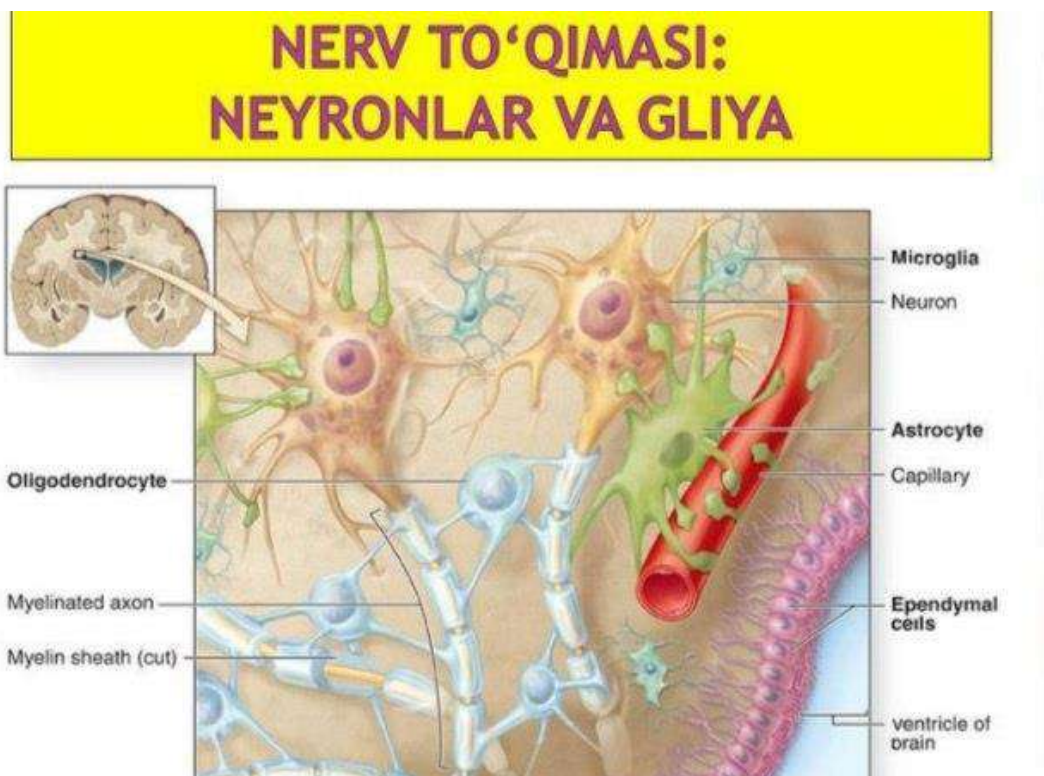

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

nisbatan qalinroq bo'лади. Miyelinli nerv tolasi ikki qismdan: ichki — ancha qalin, tashqi - yupqaroq qismdan iborat, osmiy kislotasi bilan bo'yalganda miyelin qismi to'q jigar rangga bo'yaladi. Chunki uning tarkibida lipid va oqsil moddalar bo'лади.

Nerv oxirlari - nerv tolasining oxirgi qismi. Funktsional jihatdan nerv oxirlari: sezuvchi (retseptor), harakatlantiruvchi (efektor) nerv oxirlariga bo'linadi. Retseptorlar sezgi ta'sirotlarini qabul qilsa, effektorlar qo'zg'alishni ichki a'zolariga, mushak to'qimasiga yetkazadi. Uchinchi xil nerv oxirlarini sinapslar (neyronlararo sinapslar) tashkil qiladi. Ular bir neyron oxirini ikkinchi neyron bilan bog'laydi. **Retseptorlar** ular ta'sirlanuvchi maxsus (nevroepitelial, neyrogliya) hujayralardan, sezuvchi nerv hujayrasi va dendrit o'simalavi uchlaridan iborat. Tashqi ta'sirotni qabul qiluvchi retseptorlar - ekstraretseptorlar, ichki ta'sirotni qabul qiluvchilari esa intraretseptorlar deb ataladi. Sezuvchi nerv oxirlari qabul qiladigan ta'sirotning turiga qarab turli guruhlariga bo'linadi: taktil retseptorlar (hissiyotni qabul qilish), termoretseptorlar (sovuq va issiq haroratni sezish), baroretseptorlar (bosimni sezish), xemoretseptorlar (kimyoviy moddalar ta'sirini sezish), mexanoretseptorlar (mexanik ta'sirotni sezish), algoretseptorlar (og'riqni sezish) va boshqalar.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

XULOSA: Nerv to'qimasi- bu organizmda ma'lumotlarni tezkor uzatish va qayta ishlash vazifasini bajaruvchi murakkab va juda muhim to'qimadir. U neyronlar orqali elektr impulslari shaklida signallarni tezda uzatadi, bu orqali tananing turli qismlari o'rtasida tezkor aloqa o'rnatiladi. Nerv to'qimasi markaziy nerv tizimi (miya va orqa miya) hamda periferik nerv tizimining asosini tashkil qiladi. Bu to'qima yordamida organizm atrof muhitdagi o'zgarishlarga moslashadi, reflekslar hosil bo'ladi va murakkab harakatlar boshqariladi. Shuningdek nerv to'qimasi organizmning ichki muhitini nazorat qilib, uyg'unlik va barqarorlikni ta'minlaydi. Nerv to'qimasi samarali ishlashi uchun neyronlar va glial hujayralarning o'zaro hamkorligi muhimdir, chunki glial hujayralar neyronlarni himoya qilib, ularning faoliyatini qo'llab quvvatlaydi. Umuman olganda, nerv to'qimasi hayot faoliyatining asosi bo'lib, har qanday hayotiy jarayonning boshqarilishi va muvofiqligini ta'minlaydi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR

1. Q.R. Toxtayev Gistologiya sitologiya embriologiya. II gism/ F.X. Azizova, M.A. Abduraxmanov, E.A. Tursunov, K.I. Rasulev, M.X.

Raxmatova/. Darslik. - Toshkent: "INNOVATSIYA ZIYO", 2024- 444 bet.

2. "Topografik anatomiyadan darslik" - R. D.

Sinelnikov

Yurak va gon tomirlarning joylashuvi, tuzilishi va o'zaro bog'ligligini batafsil tushuntiradi. 3. "Inson anatomiyasi" - M. R. Sapin

Asosiy darsliklardan biri bo'lib, yurak tuzilmasi va qon aylanish sistemasi haqida keng qamrovli ma'lumot beradi.

4. "Normal fiziologiya" - N. Te'xtasinova

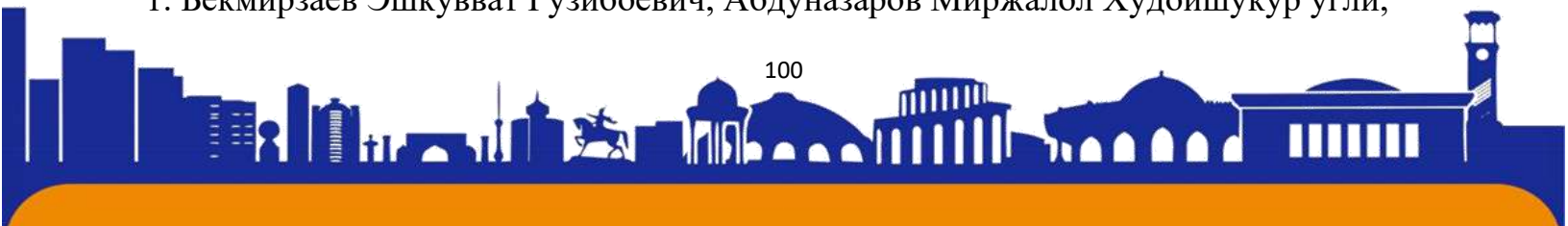
O'zbek tilida yurak va gon aytanish tizimi faoliyati haqida yaxshi tushuntiravehi kitob. Tibbiyot instituti uchun anatomiya va fiziologiya darsliklari - O'zbekiston SSV tasdiqlagan darsliklar.

5. Ross & Pawlina - Histology: A Text and Atlas

Til: inglizcha

Afzalligi: Har bir tizim bo'yicha mikroskopik tuzilma + klinik korrelyatsiyalar bilan boyitilgan. Yurakdagi mushak tolalari, o'tkazuvchi sistema va gon tomirlarning histologiyasi juda yaxshi tasvirlangan.

1. Бекмирзаев Эшқувват Рузибоевич, Абдуназаров Миржалол Худойшукур угли,

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Тогаев Азизбек Алиёр угли, & Ашурова Шахноза Ортик кизи. (2023). Витамин А . *Лучшие интеллектуальные исследования*, 10(3), 92–94. Retrieved from <https://webjournal.ru/journal/article/view/1923>

2. Бекмирзаев Эшқувват Рузибоевич, Абдуназаров Миржалол Худойшукур угли, Тогаев Азизбек Алиёр угли, & Ашурова Шахноза Ортик кизи. (2023). Мочевина . *Лучшие интеллектуальные исследования*, 10(3), 85–87. Retrieved from <https://webjournal.ru/journal/article/view/1919>

3. Bekmirzayev , E. R., Xalilov , D. B., & Aminova , M. N. qizi. (2023). Bugungi kundagi transport vositalarining atmosferaga kimyoviy chiqindi gazlarini tarqatishining dolzarb muommolari. *Golden brain*, 1(2), 325–328. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/1362>

4. Bekmirzayev , E., & Allaberdiyev , H. (2024). Kaliforniya qizil chuvalchangidan olingan ekstraktining tarkibi, xususiyati va odam terisiga ta'sir mexanizmini o'rganish. *Synapses: Insights across the Disciplines*, 1(4), 275–279. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/siad/article/view/63957>

5. Нарзиева , Ф., Saidov , J., & Bekmirzayev , E. (2024). Невро-онкология: мия ўсмалари, уларни даволаш ва уларга қарши курашда замонавий ёндашув. *ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research*, 1(4), 281–287. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/63599>

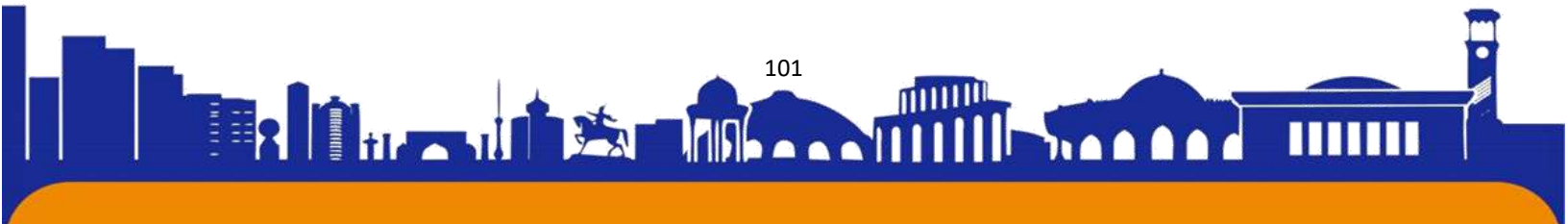
6. Xolmurodov , I., Bekmirzayev , E., & Tilloyev , S. (2024). Bakteriyalarning bioplenkasi. *ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research*, 1(4), 210–216. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/63585>

7. Ахмадова, Д. К. к., & Бекмирзаев, Э. Р. (2023). Морфология желчного пузыря и желчного сфинктера при верхней дуоденоеюнальной обструкции. *Scholar*, 1(18), 189–195. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/4244>

8. ДК кизи Ахмадова, ЭР Бекмирзаев. *SCHOLAR* 1 (18), 189-195, 2023.

2023. **БИЛИРУБИН**. ИР Бекмирзаев. *PEDAGOGS jurnali* 32 (2), 27-31, 2023.

2023. *Muscle Biochemistry*.

THE ROLE OF BIOSTIMULATORS IN THE HUMAN BODY

Qodirova Shakhlo Muzaffarovna

Lecturer of Specialized Subjects, Avicenna Public Health

Technical School

godirovashaxlo17@gmail.com

Usmonova Farzina Fayzullo qizi

Student of the Avicenna Public Health Technical School

usmonovafarzina06@gmail.com

Abstract: This article explores the biological nature of biostimulators and their impact on human physiological processes, including their natural and synthetic sources, their importance in clinical practice, and key aspects of their use. Special attention is given to how biostimulators influence the immune system, cellular regeneration, energy metabolism, and the aging process. The article underscores the strategic role these substances play in restoring health, preventing disease, and supporting the body's natural defense mechanisms.

Keywords: Biostimulator, immune system, cell regeneration, energy metabolism, adaptogen, metabolism, aging, recovery.

In today's fast-paced and environmentally challenging world, human health is increasingly vulnerable to numerous external and internal stressors. Environmental pollution, chronic stress, poor nutrition, sedentary lifestyles, and irregular sleep patterns contribute to weakened bodily functions. This reality has created a growing need for agents that support and stimulate the body's natural physiological processes. Among these, biostimulators stand out for their ability to boost health and vitality.

Biostimulators enhance the body's inherent healing and protective mechanisms. They play a critical role in improving immune response, promoting cellular repair, increasing energy levels, and helping the body adapt to physical and psychological stress.

Definition and Classification of Biostimulators. Biostimulators are biologically active substances that enhance cellular activity, tissue regeneration, and immune response. They are typically used to stimulate metabolic and reparative processes in the body, especially under conditions of illness or stress.

Types of biostimulators:

- Natural biostimulators: Derived from plants (e.g., aloe, ginseng, eleutherococcus), animals (e.g., actovegin, solcoseryl), or microorganisms.
- Synthetic biostimulators: Chemically synthesized compounds designed to mimic or amplify the effects of natural biostimulators, used in specific therapeutic contexts.

Effects of Biostimulators on the Human Body.

1. Immune System Enhancement.

Biostimulators activate the immune system by increasing the activity of T-cells, B-cells, macrophages, and the production of interferons. This enhances the body's resistance to infections, viruses, and even certain types of cancer. They are widely used in immunotherapy and to support recovery from chronic or recurring infections.

2. Cellular Regeneration and Healing.

Biostimulators accelerate the regeneration of damaged tissues. They promote the activity of fibroblasts, stimulate collagen synthesis, and support wound healing, making them essential in post-operative care, burn treatment, and trauma recovery.

3. Stimulation of Energy Metabolism.

At the cellular level, biostimulators increase ATP production by stimulating oxidative phosphorylation in mitochondria. This leads to higher physical and mental energy, improved concentration, and enhanced stamina, particularly beneficial for those experiencing chronic fatigue or convalescence.

4. Stress Resistance and Nervous System Support.

Certain biostimulators, especially adaptogens, regulate the central nervous system and improve the body's ability to cope with stress. They help normalize hormone levels, support cognitive function, and restore sleep cycles. This makes them effective for treating anxiety, nervous exhaustion, and insomnia.

5. Slowing Down the Aging Process.

Biostimulators with antioxidant properties neutralize free radicals and protect cells from oxidative damage, which is one of the primary causes of aging. They preserve DNA integrity, maintain skin elasticity, and contribute to the long-term health of internal organs.

Applications in Medicine Biostimulators are used across various medical fields:

- Therapeutics: To treat chronic illnesses and enhance recovery.
- Surgery: To accelerate post-operative healing and reduce inflammation.
- Pediatrics: To support healthy development and immune function in children.
- Oncology: As adjuvant agents in cancer therapy to support immune strength.
- Cosmetology: To rejuvenate skin and promote healthy aging.
- Sports medicine: To aid in muscular recovery and improve endurance.

They are also employed in preventive healthcare, especially during flu seasons or periods of high stress.

Precautions and Limitations. While biostimulators offer numerous health benefits, their misuse or overuse may lead to undesirable side effects:

- Allergic reactions (especially from unrefined natural products).
- Overstimulation of the nervous system (e.g., anxiety, insomnia).
- Hormonal imbalances.
- Possible interactions with other medications.

Therefore, it is essential that biostimulators be used under medical supervision and tailored to the individual's health condition.

CONCLUSION

Biostimulators are powerful agents that support and enhance the body's natural physiological and immune functions. Their ability to promote healing, improve energy metabolism, increase resistance to stress, and slow down aging makes them vital in modern medicine. When used correctly, they contribute to the restoration and maintenance of health, supporting a balanced and vital life.

REFERENCES

1. Karimov, A.T. Biostimulators and Their Role in Medicine, Tashkent, 2020.
2. Gulyamov, R.A. Fundamentals of Immunology, Tashkent Medical Academy, 2019.
3. Sulstonov, B.Sh. Basic Pharmacology, Tashkent, 2021.
4. World Health Organization. "Role of Biologically Active Compounds in Human Health", WHO Reports, 2022.
5. Gossell-Williams, M. "Adaptogens in Clinical Medicine", Journal of Natural Remedies, 2018.
6. McEwen, B.S. "Stress and the Individual: Mechanisms Leading to Disease", Archives of Internal Medicine, 2001.

ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA INSON RUHIYATINING TASVIRLANISHI VA XOTIN-QIZLAR OBRAZI

Shodiyeva Shaxro'za Jovli qizi

Termiz Iqtisodiyot va Servis Universitetining

Filologiya va tillarni o'qitish o'zbek tili yo'nalishi

3- bosqich talabasi

Telefon nomer: +998940390616

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdulla Qahhorning hikoyalarida inson ruhiyatining tasvirlanishi hamda xotin-qizlarning ichki kechinmalari tahlil qilinadi. Yozuvchining "O'g'ri" va "Dahshat" hamda "Mayiz yemagan xotin" kabi asarlarida qahramonning ichki kechinmalari, atrof-muhit bilan munosabati va psixologik holati realistik tarzda yoritilgan. Hikoyalarda voqealar va personajlar murakkabligi va uning atrof muhitga ta'siri ko'rsatiladi.

Аннотация. В этой статье анализируется описание человеческой психики, а также внутренних переживаний женщин в рассказах Абдуллы Каххара. В таких произведениях писателя, как "вор" и "ужас", а также "жена, не съевшая изюма" реалистично освещены внутренние переживания героя, его отношения с окружением и психологическое состояние. Истории показывают сложность событий и персонажей, а также их влияние на окружающую среду.

Annotation. This article analyzes the depiction of the human psyche and the inner experiences of women in the stories of Abdullah Qahhar. The writer's works, such as "the thief" and "the Dachshat" and "the wife who did not eat raisins", realistically illuminate the inner experiences of the hero, his relationship with the environment and his psychological state. The stories show the complexity of events and characters and its impact on the environment.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

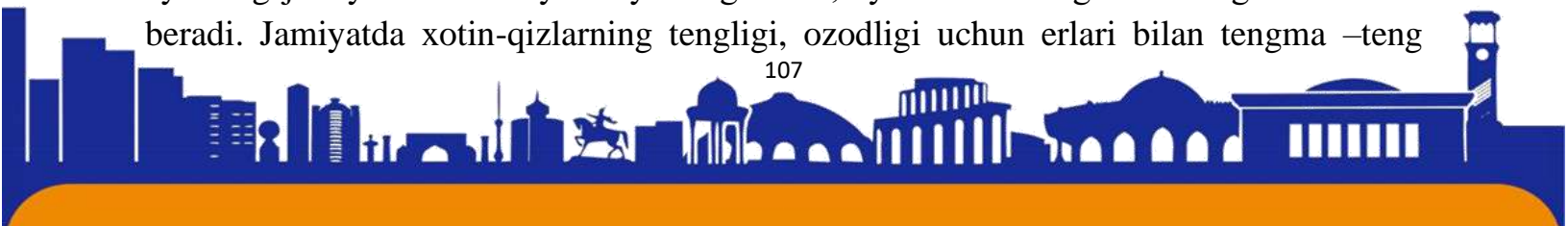
Kirish so'zlar. Abdulla Qahhor, hikoya, inson ruhiyati, psixologizm, "O'g'ri", "Dahshat", realistik tasvir, qahramon, ayollar roli, ichki kechinmalar, atrof-muhit, munosabat, psixologik holat.

Введение слова. Абдулла каххар, история, психика человека, психологизм, "вор", "ужас", реалистический образ, герой, женская роль, внутренние переживания, окружение, отношение, психологическое состояние.

Introductory words. Abdullah Qahhor, story, human psyche, psychologism, "thief", "Dahshat", realistic image, hero, role of women, internal experiences, environment, attitude, psychological state.

Kirish:

Barcha xalqlar adabiyotini kuzatadigan bo'lsak, qadimdan ayol obrazi kulminatsion darajaga ko'tarilganligining guvohi bo'lamiz. Ertaklardan tortib to zamonaviy adabiyotimizdagi Kumushbibiyu Zaynab, Zebi-yu Zabarjadlar qaysidir jihatlari bilan adabiyotimizda milliy o'zligimizni anglatadigan asosiy obrazlar sifatida yashab kelmoqda. "Insonshunoslik bo'lmish adabiyot birinchi navbatda ayolshunoslik, ya'ni ayolni o'rganish, uni kashf etish ilmidir. Kuzatsak eng qadimgi asarlar ham ayolga bag'ishlangan, ular konfliktini ayol va unga aloqador narsalar tashkil etadi. Hatto aytish mumkinki, adabiyot taraqqiyoti ayol mavzusining badiiy tadqiqi, uning teranlasha borishi bilan chambarchas bog'liq" ekanligi barcha davrlar adabiyoti uchun xosdir. Darhaqiqat, badiiy adabiyotda ayol obrazining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish adabiy jarayonning umumiy qonuniyatlarini, ayniqsa milliy adabiyotlarni o'zaro qiyosiy-tipologik aspektda o'rganishda yordam beradi. Ayol obrazi dunyo adabiyotida, aks etishi alohida mavqega egadir. XX asrning dastlabki yillarida ham o'zbek adabiyotida ayollar obraziga murojaat qilish, ayol obrazlarining turfa qiyofalarini yaratish nasriy asarlarimizda ham ko'rina boshladi. Masalan: "Kecha va kunduz" romanidagi Zebi obrazi, "Qutlug' qon" romanidagi Gulnor va boshqa obrazlarini ham keltirishimiz mumkin. Yana bundan tashqari Abdulla Qahhorning "Dahshat" hikoyasidagi Unsin. Ma'lumki, har qanday adabiyot o'z g'oya va personajlari bilan ajralib turadi. Shunga ko'ra, barcha zamonlarda ayol siymosiga, ayol xarakterini ochib berishga bag'ishlangan asar yaratilgan. Bu esa ayolning jamiyat va insoniyat hayotidagi o'rni, ayol timsolining dolzarbligidan dalolat beradi. Jamiyatda xotin-qizlarning tengligi, ozodligi uchun erlari bilan tengma –teng

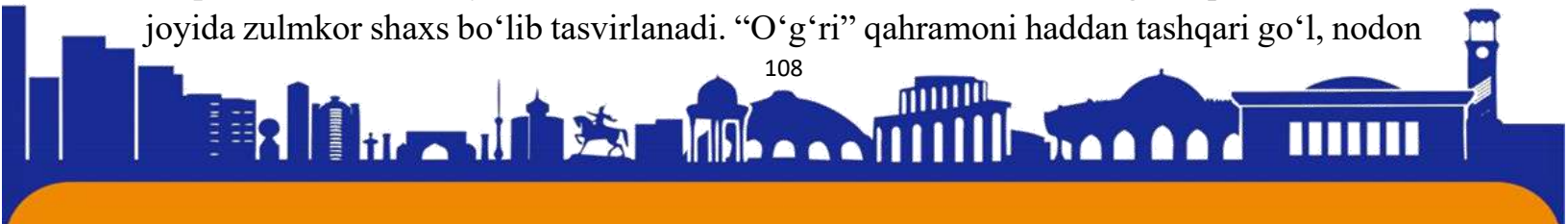

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

ishlashi mavzusi yorqin badiiy shaklda ochiladigan hikoyalardan biri bu Abdulla Qahhorning “Mayiz yemagan xotin” hikoyasidir. Shu g‘oyaga tish- tirnog‘i bilan qarshi turgan mulla Norqo‘zi paranjisini ochgan xotin-qizlar sha‘niga kecha-yu kunduz bo‘hton to‘qiydi. Abdulla Qahhor o‘zbek adabiyotining mohir hikoyanavislaridan bo‘lib asarlarida inson ruhiyatining murakkabligi chuqur tasvirlab ko‘rsatgan. Uning “O‘g‘ri” hamda “Daxshat” kabi hikoyalari qahramonning ichki kechinmalarini, ularning atrof-muhit bilan munosabatini realistik tarzda yoritadi. Bu maqolada, ushbu asarlarida inson ruhiyatining qanday tasvirlanganligi o‘rganiladi. Abdulla Qahhor o‘zbek realistik hikoyachiligining asoschilaridan biri bo‘lib, adabiyotimizda bu janrning shakllanishi va o‘sishi uning nomi bilan chambarchas bog‘liqdir. Abdulla Qahhor G‘afur G‘ulom, Abdulla Qodiriy, Oybek kabi yozuvchilar bilan hamkorlikda ijod etib, hikoya janrining ko‘pgina namunalarini yaratdi. Uning “Bemor”, “Anor”, “Dahshat”, “O‘g‘ri” kabi hikoyalari o‘zbek adabiyotida hikoya janrining sezilarli darajada taraqqiy etishiga ta‘sir ko‘rsatgan asarlar sirasiga kiradi. Abdulla Qahhor hikoyalarini mazmuni va janr xususiyatlariga ko‘ra ikki guruhga ajratib tahlil etish mumkin. Bularning bir guruhini o‘tmish haqidagi hikoyalar tashkil qilsa, ikkinchi guruh hikoyalarning bosh qahramonlari zamondoshlarimizdir. Keyinchalik esa, adib o‘tmish mavzusida yana “Dahshat” hikoyasini yaratdi.

Asosiy qism:

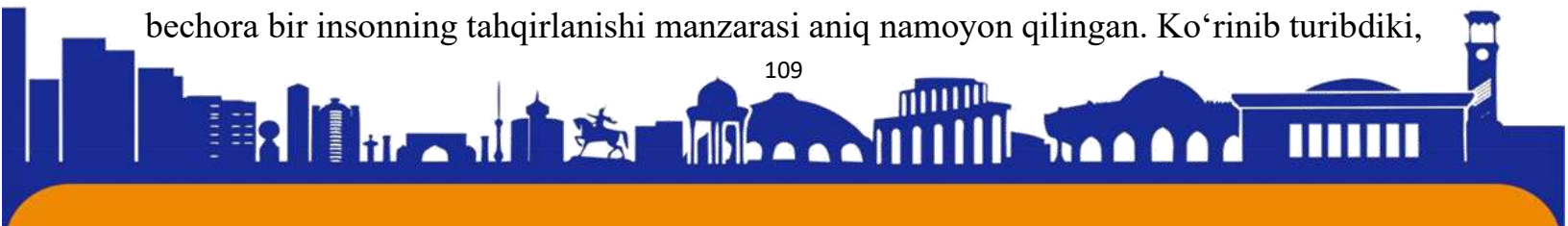
“O‘g‘ri” hikoyasida inson ruhiyatining tasviri: “O‘g‘ri” hikoyasini tekstual tahlil qilish ko‘proq samara beradi. Negaki, hajman mo‘jaz bu hikoyada badiiy maqsadga xizmat qilmaydigan, personajlar tabiatini ochishga qaratilmagan bironta so‘z ham uchramaydi. Binobarin, asarda nomuhim, ikkinchi darajali badiiy unurning o‘zi yo‘q. Shu bois, xuddi lirik asarlarni tahlil qilgandek, mazkur hikoyani ham tekstual usulda o‘rganish samarali bo‘ladi. “O‘g‘ri” hikoyasi matni ustida ishlashni quyidagicha tashkil qilish mumkin. Abdulla Qahhorning “O‘g‘ri” hikoyasi asosida kitobxonga o‘zgarlar baxtsizligi evaziga kun ko‘ruvchi manfaatparast kimsalarga nafrat, zulmga isyon hissini shakllantirish, asardagi obrazlarni tahlil qilish, yozuvchining so‘z qo‘llash mahorati va istiqloq mohiyatini anglatishdan iborat. Abdulla Qahhorning “O‘g‘ri” hikoyasining tahlili. “O‘g‘ri” da ham oddiy xalq hayotidan biri Qobil bobo. U asarda jabrdiyda chol bo‘lib tasvirlanadi. “Dahshat” hikoyasidagi dodho bilan bir zamonda yashasada, biroq undan farqi katta. Dodho boy-badavlat, sakkizta xotini bo‘lishi bilan birga, aql-farosati ham joyida zulmkor shaxs bo‘lib tasvirlanadi. “O‘g‘ri” qahramoni haddan tashqari go‘l, nodon

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

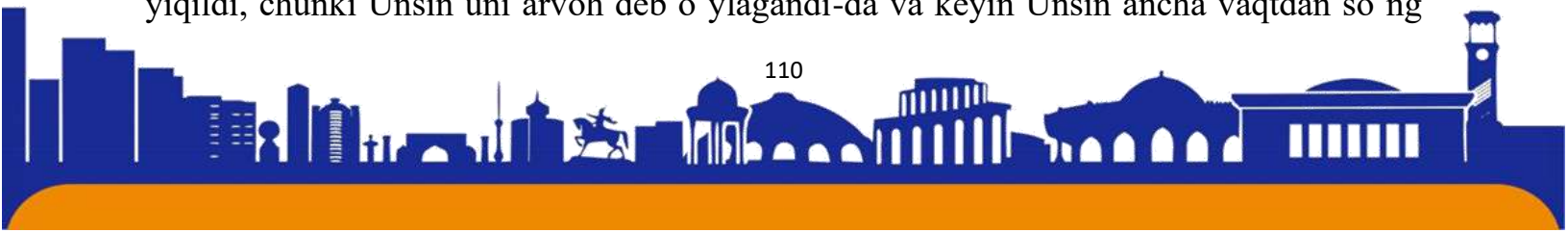
odam, uning faolligi ham aslida nodonlik, go‘llik oqibati; u o‘z raqiblariga qarshi turish, ularni dushman deb bilish o‘rniga, ularga o‘zini yaqin oladi, dushman bilan do‘st tutinadi, ulardan yaxshilik kutadi, ularning ketidan tinmay yuguradi. Qobil boboning eng qaltis, ayanchli vaziyatdagi holati ham, najot yo‘lidagi faol xatti- harakatlari ham kitobxonga kulgili bo‘lib tuyulaveradi. Ammo shu o‘rinda bu kulgu fosh etuvchi tahqirlovchi kulgi emas, bu kulgi zamirida oddiy odamga nisbatan zo‘r hurmat, oddiy odamni shu kuylarga solib qo‘ygan muhitga nisbatan kuchli nafrat bor. Qobil bobo kulgili bo‘lib ko‘ringan xatti-harakatlari bilan ham kitobxon simpatiyasini o‘z tomoniga tortadi. Kitobxon uning nodonlarcha qilgan xatti-harakatlarini ko‘rib kuladi, ayni vaqtda uning nochor ahvoliga achinadi, qayg‘uradi. Ma‘lumki, asarda Qobil bobodan tashqari yana bir necha salbiy personajlar –ellikboshi, amin, pristav obrazlari bor. Asarda bu obrazlarning yoshi ko‘rsatilmagan bo‘lsa-da, ular ham oddiy xalq hayotidan deb hisoblaymiz. Chunki ellikboshi ham ko‘rdi, amin deganda yoshi ellik besh-oltmish besh yoshlardagi, qorin solgan keksa avlodni tushunamiz. Hikoya voqeasi davomida Qobil bobo ular bilan bir necha bor to‘qnashadi. Yozuvchi mahorati shundaki, salbiy personajlar tasvirida ham asarning umumiy ruhiga mos ritmika to‘la saqlanadi, salbiy personajlar bilan bog‘liq hodisalar ham kulgili tarzda davom etaveradi. Ammo gap salbiy personajlar ustiga ko‘chganda kulgining xarakteri o‘zgaradi, u qahrli, kinoyali – kesatliq tusini olgan. “Qobil boboning qo‘shnisi – burunsiz ellikboshi kiradi. O‘g‘ilga kirib teshikni, ho‘kiz bog‘langan ustunni qimirlatib ham ko‘rdi, so‘ngra Qobil boboni chaqirdi va pang tovush bilan dedi: - Ho‘kizing hech qayoqqa ketmaydi, topiladi! A.Qahhor “O‘g‘ri” hikoyasida takabbur amaldorlar qiyofasini cheksiz istehzo bilan ko‘rsatadi. Hikoyada ho‘kizini o‘g‘ri urganidan nima qilishini bilmay “dag‘-dag‘ titrab, tizzalari bukilib-bukilib ketayotgan, ko‘zlari jovdirab hammaga qarasada hech kimni ko‘rmayotgan Qobil bobo” huzuriga iltijo bilan kelganida amin uni “og‘zini ochmasdan qattiq kekirib, baqbaqasini osiltirgancha kulib” bepisandlik bilan qarshi oladi. Adib uzundan-uzun tafsilotlarsiz bu amaldorning bo‘kkanicha miriqib ovqatlangani, kunlari yeb-ichish, maishat bilan o‘tganidan semirib, boqilgan ho‘kizday baqbaqasi osilib ketganiga e‘tibor qaratadi. Qobil bobo iltijo qilib, qo‘l qovushtirib ro‘parasida turgan paytda uyat, andishani, kambag‘al bechoralarni hurmat qilishni unutmagan amin “chinchalog‘ini ikkinchi bo‘g‘inigacha burniga tiqib kuldi” degan. Kambag‘al-bechora chol bilan takabbur amaldorning muloqot-munosabati, harakat-ho‘latlari romanlardagidek keng batafsil tasvirlanmasa-da, “O‘g‘ri”da bechora bir insonning tahqirlanishi manzarasi aniq namoyon qilingan. Ko‘rinib turibdiki,

mohiyat e'tibori bilan amin ellikboshining o'zginasi, u ham kambag'alga aslo qayishmaydi, cholni laqillatadi, paytdan foydalanib bir narsali bo'lib qolishini o'ylaydi. Lekin u ellikboshidan farqli o'laroq, asl qiyofasiniyashirib o'tirmaydi, cholni bemalol masxaralaydi, odob-axloq qoidalarini bir yoqqa yig'ishtirib qo'yib, beibo xatti-harakatlar qiladi. Keksa kambag'al choldan uyalmasdan pora so'raydi. Qobil bobo kekxa avlod vakili. U dodhodan farqli o'laroq, azob, qayg'u-sitam, xo'rlanishlar qurboniga aylanadi. "O'g'ri" hikoyasidagi xalq hayotining ifodalanishini ko'rib chiqdik. Bu hikoyalarning yozilish davri bir bo'lib, bitta zamon va makon yoritiladi. Bu davrdan chiqib, keyingi o'n yigirma yillik davr ichida yozilgan asarlaridagi xalqhayotidagi ma'naviy qashshoqlik oldingi asarlaridan ancha farq qiladi "O'g'ri" hikoyasida, yozuvchi qahramonning ichki kechinmalarini chuqur yoritadi. Hikoyadagi voqealar va personajlar orqali, insonning ichki dunyosi va uning atrof-muhitga ta'siri ko'rsatiladi. Bu asarda, qahramonning ruhiy holati va uning atrof-muhit bilan munosabati realistik tarzda tasvirlangan.

"Dahshat" hikoyasida psixologik tasvir: Abdulla Qahhorning "Dahshat" hikoyasi haqida to'xtaladigan bo'lsak, u betakror tarzda yozilgan hikoyalardan biridir. Adib ko'plab hikoyalari bilan mashhur, ammo uning hikoyalari ichida muhim ahamiyatga ega va ta'sirchan yoritib berilgan asar bu "Dahshat" hikoyasidir. Bu hikoyada Dodhoning bemehrligi, beparvoligi yaqqol aks etib turadi, shuningdek, Dodhoning bunday qiliqlariga ortiq dosh berishni xohlamagan Unsin hattoki, izg'irin shamol uvillab turgan paytda, go'ristonga borib qumg'onda suv qaynatib kelishga ham rozi boladi. Aslini olganda bunday havoda oddiy odam go'ristonga borish tugul kochada yurishga qo'rqadigan bir payt Unsinni bemehr dodho go'ristonga yuboradi, chunki Unsinni o'zi bunga rozi bolgan edi. Buning sababi shundaki, Unsin go'ristonga borib suv qaynatib kelish sharti bilan boradi va u bu shartni bajarolsa, o'z yurti Shohimardonga ota- onasining oldida umrbod ular bilan birga boladi, ya'ni shartni uddasidan chiqsa, Dodho uning javobini berishi kerek edi. Unsin go'ristonga bordi ham, u suvni qaynatib bo'lgach, ichidagi ulkan qo'rquv bilan ketayotganda, paranjisi qolib ketgani yodiga tushadi va ortga qaytib uni olib kelayotgan paytda oyog'i behosdan yerga kirib ketadi. Unsin bundan qo'rqib, oyog'i o'likning qorniga kirib ketganday bo'ladi va arang katta ko'chaga chiqib oladi so'ng uyiga qaytayotganda birdan hushidan ketadi, chunki razil Dodho Unsinni tekshirib kelish uchun o'z maymunini jonatgandi. Maymun Unsinning yelkasiga bir sakragandi Unsin qo'rqib yiqildi, chunki Unsin uni arvoh deb o'ylagandi-da va keyin Unsin ancha vaqtdan so'ng

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

o'ziga keladi va arang uyiga yetib keladi va peshinga bormay joni uziladi. "Daxshat" hikoyasida yozuvchi qahramonning ruhiy holatini va uning atrof-muhit bilan munosabatini chuqur tahlil qiladi. Hikoyadagi voqealar va personajlar orqali, inson ruhiyatining murakkabligi va uning atrof-muhitga ta'siri ko'rsatiladi. Bu asarda, qahramonning ichki kechinmalari va uning atrof-muhit bilan munosabati realistik tarzda tasvirlangan.

Mayiz yemagan xotin hikoyasida ayol obrazining tasviri."Mayiz yemagan xotin" hikoyasida, yozuvchi ayollarning jamiyatdagi o'rni, ularning ichki dunyosi va ijtimoiy roli haqida chuqur fikr yuritadi. Hikoyadagi ayol obrazlari, ularning jamiyatdagi o'rni va roli haqida muhim ma'lumotlar beradi. Bu asar, ayollarning jamiyatdagi o'rnini yoritishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa: Abdulla Qahhorning "O'g'ri" hamda "Daxshat" kabi hikoyalari, inson ruhiyatining murakkabligini chuqur tasvirlaydi. Yozuvchi, qahramonlarning ichki kechinmalarini, ularning, atrof- muhit bilan munosabatini realistik tarzda yoritadi. Bu asarlar, inson ruhiyatining murakkabligini va uning atrof-muhitga ta'sirini chuqur tushunishga yordam beradi. Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, adibning "Dahshat", "O'g'ri", hikoyalarida insonga achinish, mehr-shavqat tuyg'usidan mahrum kimsalarning bechora kishilarni xo'rlashdan cheksiz lazzatlanishi, betakror manzaralarda, ta'sirchan detallarida ko'rsatiladi. Ayniqsa, "Dahshat" hikoyasida Unsinning qabriston oldiga borgan tasviri, uning ruhiyatini, qabristondan qaytganda undagi bo'lgan ruhiy kechinmalarni kitobxon hikoyani o'qiganda his eta oladi va go'yoki, o'sha muhitga o'zini tushib qolgandek o'ylaydi. Abdulla Qahhor hikoyalarida har bir obrazlarning detallari, uning ruhiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Yuqoridagi hikoyalarni mutolaa qilish jarayoni hamisha o'quvchini mahzun qilib qo'yadi. Chunki ularda insoniy munosabatlarning murakkabligi gavdalantiriladi. Ammo yozuvchi manman kimsalarga qahr-g'azabini ham, kambag'al bechoralarga achinish tuyg'usini ham oshkora izhor qilmaydi. Insondagi kechayotgan ruhiy kechinmalarini go'yoki, mavhum, goho oshkora tasvirlaydi. U voqelikni odamlar munosabatidagi ziddiyatni xolis turib gavdalantiradi. Bechora odamlarga achinish, ularga mehr-muruvvat ko'rsatish, qo'lidan kelgancha ko'maklashish har bir inson uchun sharaf sanaladi. Abdulla Qahhor ulug' ijodkorlar ilgari surgan insonparvarlik g'oyalariga mos betakror asarlar yaratdi va o'zbek adabiyotida o'zining mohir hikoyanavisligi to'laligicha namoyon eta bildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. E.Xudoyberdiyev “ Adabiyotshunoslikka kirish” Toshkent “Sharq” 2008
2. H. Umurov “Adabiyor nazariyasi” Toshkent, “Merius” 2004
3. Abdulla Qahhor. Anor: [Hikoya] // “Sharq yulduzi”. 1982
4. Abdulla Qahhor. Dahshat:[hikoya]// “Sharq yulduzi”.1907
5. Abdulla Qahhor. O‘g‘ri:[Hikoya]// “Sharq yulduzi”.1936
6. Dehqonova, M., & Mirzagaliyeva, U. B. qizi. (2023). Oriens.
7. Jabaraliyeva, S. N., & Usmonova, S. S. (2023). Tadqiqotlar.
8. Mo‘minova, C. A. (2022). Educational Research in Universal Sciences.
9. Abdullayev, A., & Mirzayeva, D. I. (2022). Oriens.
10. Elektron manba: www.ziyonet.uz

MILLIY IQTISODIYOTDA MAXSUS IQTISODIY ZONALARI FAOLIYATINI YO`LGA QO`YISH

Primov Sirojiddin Furqat o`g`li
TMII “Iqtisodiyot” kafedrası Assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Milliy iqtisodiyotni isloh qilish borasida tashqi savdo, soliq va moliya siyosatini liberallashtirish, tadbirkorlikni qo`llab-quvvatlash va xususiy mulk daxlsizligini kafolatlash, qishloq xo`jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlashni tashkil etish hamda hududlarni jadal rivojlantirishni ta`minlash bo`yicha amalga oshirilayotgan ishlar haqida fikr yuritilib, fuqarolarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish va kambag`allikni qisqartirish davlat siyosatining ustuvor yo`nalishi sifatida belgilanib, aholini yangi ish o`rinlari va kafolatli daromad manbai, malakali tibbiy va ta`lim xizmatlari, munosib yashash sharoitlari bilan ta`minlash masalari haqida tahlil bayon qilingan.

Kalit so`zlar: Taraqqiyot strategiyasi, eksport, import, erkin iqtisodiy zona, iqtisodiyot, soliq, liberallashtirish, qiyosiy tahlil, sintez

Abstract: In this article, regarding the reform of the national economy, liberalization of foreign trade, tax and financial policy, support of entrepreneurship and guarantee of private property integrity, organization of deep processing of agricultural products and provision of rapid development of regions considering the ongoing work, strengthening the social protection of citizens and reducing poverty as a priority of the state policy, providing the population with new jobs and a guaranteed source of income, qualified medical and educational services, decent living conditions An analysis of the issues of provision is presented.

Key words: Development strategy, export, import, free economic zone, economy, tax, liberalization, comparative analysis, synthesis

Kirish: O`zbekiston Respublikasi Prezidentning 2022 yil 28 yanvardagi “2022—2026-yillarga mo`ljallangan yangi O`zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to`g`risida” PF-135 sonli farmonida inson huquqlarini ta`minlash, davlat organlarining hisobdorligi va ochiqligini kuchaytirish hamda fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalarining roli, aholi va jamoat birlashmalarining siyosiy faolligini oshirish, Milliy iqtisodiyotni isloh qilish borasida tashqi savdo, soliq va moliya

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

siyosatini liberallashtirish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va xususiy mulk daxlsizligini kafolatlash, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlashni tashkil etish hamda hududlarni jadal rivojlantirish masalalariga jiddiy e‘tibor berilib, fuqarolarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish va kambag‘allikni qisqartirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilanib, aholini yangi ish o‘rinlari va kafolatli daromad manbai, malakali tibbiy va ta‘lim xizmatlari, munosib yashash sharoitlari bilan ta‘minlash sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan. O‘zbekistonda ham mazkur sohada bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizda 14 ta erkin iqtisodiy zona mavjud bo‘lib, ulardan ayrimlarining faoliyati ancha jadallashgan. Xususan, “Navoiy”, “Angren”, “Jizzax”, “Urgut”, “G‘ijduvon”, “Qo‘qon” va “Hazorasp” erkin iqtisodiy zonalarida umumiy qiymati 486 million dollarga teng 62 loyiha amaliyotga tatbiq etilgan, qolaversa, 4 ming 600 dan ortiq ish o‘rni yaratilgan. Shuningdek, “Nukus-farm”, “Zomin-farm”, “Kosonsoy-farm”, “Sirdaryo-farm”, “Boysun-farm”, “Bo‘stonliq-farm”, “Parkent-farm” singari farmatsevtika sohasiga ixtisoslashgan 7 yangi erkin iqtisodiy zonalarni rivojlantirish bo‘yicha ham barcha chora-tadbirlar ko‘rilyapti. Shu bilan birga, erkin iqtisodiy zonalarda investitsiya loyihalarini amalga oshirishni jadallashtirish, xorijdan yuqori texnologik uskunalarni xarid qilish uchun O‘zbekiston tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi mablag‘i hisobidan 100 million \$ miqdorida chet el valyutasidagi kredit liniyasi ochilgan. Bundan tashqari, kichik sanoat zonalaridagi direksiyalar kredit olish va bank xizmatlaridan foydalanishda har bir zonaga birlashtirilgan tijorat banklari bilan hamkorlikda ish olib borayotganligi ham muammolarni bartaraf etishda ayni muddao bo‘lmoqda. Bozor talablari va import nomenklaturasini o‘rganish asosida tadbirkorlar uchun takliflar, istiqbolli loyihalar ro‘yxati shakllantirilgan. Imtiyozlardan yana biri shuki, kichik sanoat zonasida ishlaydigan subyektlar 2 yil barcha soliqlardan ozod etilgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili: Maxsus iqtisodiy zonalarda loyihalar aniq hisob-kitoblarsiz joylashtirilishi oqibatida ayrim faoliyat turlari uchun sun‘iy imtiyoz berilishiga va bu, o‘z navbatida, bozordagi raqobat muhitining buzilishiga olib kelmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizda 23 ta maxsus iqtisodiy va 348 ta kichik sanoat zonasi faoliyat yuritayotgan bo‘lib, ularda umumiy qiymati 2,6 milliard dollarlik 453 ta loyiha amalga oshirilishi natijasida 36 mingga yaqin ish o‘rni yaratilgan. Kichik sanoat zonalarida esa 5 trillion so‘mlik 1 ming 497 ta loyiha ishga tushirilib, 36 mingdan ziyod kishining bandligi ta‘minlangan. Davlatimiz rahbarining “Maxsus iqtisodiy va kichik

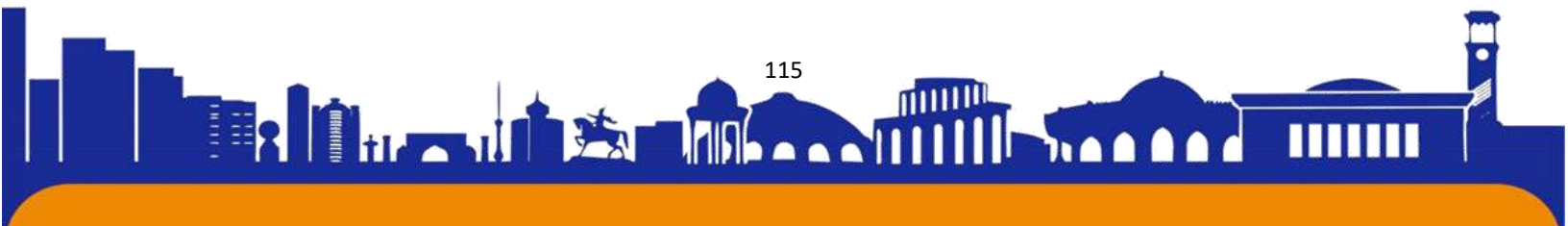

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

sanoat zonalari muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori erkin iqtisodiy zonalar hududida investitsiya loyihalarini o'z vaqtida ishga tushirishga to'sqinlik qilayotgan muammolarning yechimiga qaratilgani bilan ahamiyatlidir. MIZlar dunyo tajribasi va O'zbekistondagi ahvoli. Bugungi kunda Xitoydagi maxsus iqtisodiy zonalar faoliyati Statistika ma'lumotlariga ko'ra, bugun Xitoy iqtisodiyoti o'sish sur'atlari bo'yicha dunyoda ikkinchi o'rinda bo'lib, bunga jahondagi biznes munosabatlarni zudlik bilan o'zgartira olganligi sababli erishgan. Arzon ish kuchi G'arbda shippaklardan tortib mobil telefonlargacha bo'lgan turli mahsulotlarning narxi arzonlashishiga sabab bo'ldi. Qolaversa, Xitoy Afrikada eng yirik investorga aylandi, Pekin Yevropa yoki Amerikani emas, aynan "qora qit'a"ni o'zining asosiy hamkori hisoblaydi. Hozir Xitoy tovarlarini dunyoning hamma joyida ko'rish mumkin, XXI asrga kelib u chindan ham "dunyo fabrikasi"ga aylana oldi. Jahondagi fotoapparatlarning 50%i, konditsionerlarning 30 foizi, kir yuvish mashinalarining 25 foizi va sovutgichlarning qariyb 20 foizi aynan shu yerda ishlab chiqarilayapti. Alohida qayd etish lozimki, Xitoy taraqqiyotida erkin iqtisodiy zonalarning o'rni katta bo'lgan. Ayni paytda bu yerda to'rtta maxsus iqtisodiy zona faoliyat ko'rsatmoqda Shenchjen, Chjuxay, Shantou va Syamen. Bundan tashqari, 14 ta erkin savdo zonasi, 53 ta yuqori va yangi texnologiyalar zonasi, xorijda tahsil olgan mutaxassislarga mo'ljallangan 70 dan ortiq ilmiy-texnik zona, eksportga mo'ljallangan mahsulotlarni qayta ishlaydigan 38 ta zona bor.

Mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirishda asosiy e'tibor hududlar tabiiy resurslari hamda industrial salohiyatidan foydalanish va eksport tizimini kuchaytirishga qaratilmog'i lozim. Aynan shu o'rinda xorijiy investitsiyalarni jalb etishning unumli shakli bo'lgan zamonaviy erkin iqtisodiy zonalarni tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi. Aynan ushbu yo'nalishda jahon tajribasida keng qo'llanilayotgan va o'z samarasini berayotgan bir qator iqtisodiy chora-tadbirlarni qayd etish joiz.

O'zbekistondagi maxsus iqtisodiy va kichik sanoat zonalarigi direksiyalar kredit olish va bank xizmatlaridan foydalanishda har bir zonaga birlashtirilgan tijorat banklari bilan hamkorlikda ish olib borayotganligi ham muammolarni bartaraf etishda ayni muddao bo'lmoqda. Bozor talablari va import nomenklaturasini o'rganish asosida tadbirkorlar uchun takliflar, istiqbolli loyihalar ro'yxati shakllantirilgan. Imtiyozlardan

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

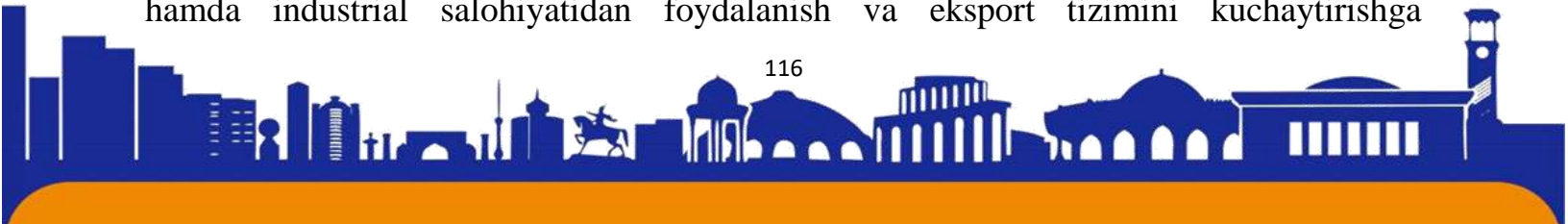
yana biri shuki, kichik sanoat zonasida ishlaydigan subyektlar 2 yil barcha soliqlardan ozod etilgan.

Shuningdek, bo'sh turgan yoki samarasiz faoliyat ko'rsatayotgan ishlab chiqarish binolaridan unumli foydalanish, yangi korxonalar tashkil etishni rag'batlantirish maqsadida mazkur binolar negizida [kichik sanoat zonalarini](#) tashkil etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayni paytgacha mamlakatimizda ularning soni 96 taga yetdi.

Hozirgacha ushbu zonalarda umumiy qiymati 535 milliard so'mga teng 1021 loyiha amalga oshirilgan, 9 ming 600 dan ziyod ish o'rni yaratilgan. Loyihalar doirasida nafaqat ichki, balki tashqi bozorda ham xaridorgir bo'lgan yengil sanoat, kimyo, oziq-ovqat mahsulotlari, elektr texnikasi buyumlari, zamonaviy qurilish materiallari, mebel va boshqa tayyor mahsulotlar ishlab chiqarilmoqda. Bundan tashqari, kelgusida 248 loyihani amaliyotga tatbiq etilishi natijasida 11 ming yangi ish o'rni yaratish rejalashtirilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqot jarayonida Milliy iqtisodiyotni isloh qilish borasida tashqi savdo, soliq va moliya siyosatini liberallashtirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va xususiy mulk daxlsizligini kafolatlash, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlashni tashkil etish kabi ma'lumotlardan foydalanildi. Maqolada nazariy mushohada, tizimli yondashuv, kuzatish, umumlashtirish, qiyosiy tahlil, sintez kabi usullardan samarali qo'llanildi.

Xulosa: Xulosa o'rnida aytganda, erkin iqtisodiy zona — bu yangi ishlab chiqarish quvvatlarini barpo etish, yuqori texnologik ishlab chiqarishni rivojlantirish, zamonaviy raqobatbardosh, import o'rini bosuvchi, eksportga yo'naltirilgan tayyor sanoat mahsulotini ishlab chiqarishni o'zlashtirishga faol jalb etish maqsadida tashkil etiladigan hududdir. Uni tuzishdan maqsad eng avvalo, mamlakatni yoki alohida olingan hududni strategik rivojlantirishga doir vazifalarini, ya'ni tashqi savdo, umumiy iqtisodiy, ijtimoiy, hududiy va ilmiy-texnik masalalarni hal qilishdan iborat bo'ladi. Mamlakatimiz hududlarining ishlab chiqarish, resurs salohiyatidan kompleks va samarali foydalanishni ta'minlash, transport, muhandislik-kommunikatsiya hamda ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishda erkin iqtisodiy zonalarning alohida o'rni bor. Umuman, mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirishda asosiy e'tibor hududlar tabiiy resurslari hamda industrial salohiyatidan foydalanish va eksport tizimini kuchaytirishga

qaratilmog'i lozim. Aynan shu o'rinda xorijiy investitsiyalarni jalb etishning unumli shakli bo'lgan zamonaviy erkin iqtisodiy zonalarni tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi. Aynan ushbu yo'nalishda jahon tajribasida keng qo'llanilayotgan va o'z samarasini berayotgan bir qator iqtisodiy chora-tadbirlarni qayd etish joiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentning 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" PF-135 sonli farmoni
2. Erkin iqtisodiy zonalar huquqi. Kamalov M., Qurbonov M. 2018.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentning 2018 yil 22 dekabrda "Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini muvofiqlashtirish va boshqarish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-5600 son farmoni
4. Марк Дуглас. Торговля в зоне (Зональный трейдинг)
5. Бунегина Ц. Свободная зона - портрет в интерьере страны //Деловой мир. 1992. №123.
6. Бутенко О.В., Дайоуб Косай, Округ З.М. Совместное предпринимательство в мировой экономике. М.: Физкультура, образование и наука, 1995.
7. Гозибеков Д.Г., Ангелиди М.С., Каримов Н.Г. Финансовое обеспечение инвестиции в экономику Узбекистана. Ташкент., 1995.

THE IMPORTANCE OF FUZZY SET THEORY IN IMAGE NOISE REMOVAL AND RESTORATION

Khatamov Orif Yusupovich

2st year PhD student of Samarkand State University named after Sharof Rashidov

E-mail: orifxatamov07@gmail.com

Abstract. The problem of noise removal and restoration from digital images is relevant in computer vision, medical diagnostics, artificial intelligence systems, and many other fields. The introduction of various noises into an image, such as salt-and-pepper or Gaussian noise, degrades the image quality and complicates its analysis. This article analyzes the process of image denoising and restoration based on mathematical modeling. In particular, the application of fuzzy set theory to this problem is discussed. To determine the noisy or clean state of pixels, a probabilistic filtering is performed using a fuzzy logic approach. In a practical example, artificial noise was added to the image based on the OpenCV library in the Python programming language and restoration was performed using a median filter. The results showed the effectiveness of the fuzzy approach in increasing accuracy. This work confirms the possibility of effectively using fuzzy set theory in cases where there is uncertainty in image processing.

Key words: raqamli tasvir, shovqinlarni tozalash, noravshan to‘plam, median filtr, Python, fuzzy logic.

Introduction. In the current era of modern technologies, digital images are widely used in many fields - in medicine, security systems, artificial intelligence, spatial monitoring, etc. These images are required to be of high resolution, but in most cases they are obtained in a noisy state due to various sources. Noise is unnecessary and random elements in the image, which reduce the quality of the image and create problems in its analysis. Therefore, the issues of removing noise from the image (denoising) and restoring it (restoration) are one of the urgent problems in the field of information technology.

There are various mathematical approaches to solving this problem, one of which is fuzzy sets theory. Fuzzy sets are a generalization of classical set theory that allows us to determine the degree to which objects belong to a set. In the context of digital images,

this approach can be used to reconstruct an image by expressing the probability that pixels are noisy or clean.

Fuzzy sets are particularly useful for detecting and filtering noisy data, especially in cases of low resolution or uncertainty. In this paper, we analyze the problem of removing and restoring noise from images based on fuzzy set theory and apply this approach to practice in the Python programming language.

Image noise and its types. Noise in an image can vary depending on its source:

Gaussian noise – is statistical random noise, where random values are added to the pixels.

Salt and Pepper noise – consisting of black and white dots, caused by lice infestation.

Poisson noise – occurs during the quantization process, especially in low light conditions.

Speckle noise – observed on radar and ultrasound images.

There are many methods for removing noise from images. One of the simplest and most effective is the Median filter, which replaces a noisy pixel with the median value of its surrounding pixels. However, this method does not provide effective results in all cases, especially when there is a high level of uncertainty.

Image analysis based on fuzzy sets Fuzzy set theory (Zadeh, 1965) provides a mathematical model for systems with uncertainty. The probability that each pixel in a digital image is "noisy" can be expressed as a membership function in the interval [0,1].

For example, if a pixel is very different, it is likely to be noisy. In this case, the following fuzzy logic approach can be used: Membership level is calculated for each pixel:

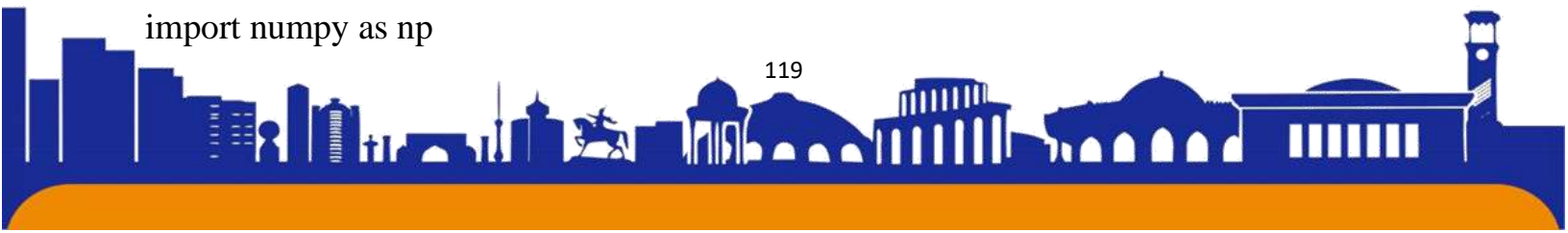
$$\mu(x) = 1 - \frac{|x - m|}{M} \quad \mu(x) = 1 - M|x - m|$$

here x — pixel value, m — local average value, M — maximum difference.

Once a noisy pixel is detected, it is replaced using a filter.

This approach is softer than conventional filtering methods and is useful in identifying fuzzy boundaries. Below is a simple noise removal code (with a median filter) that is close to fuzzy logic.

```
python
import cv2
import numpy as np
```


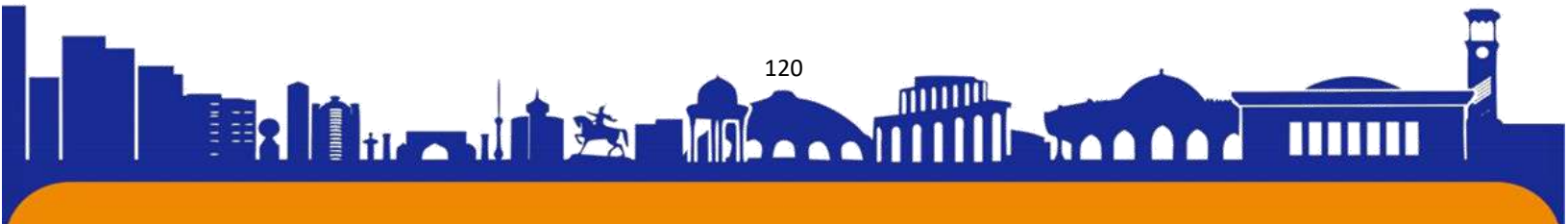


```
import matplotlib.pyplot as plt
# Tasvirni yuklash
img = cv2.imread('rasm.jpg', cv2.IMREAD_GRAYSCALE)
# Salt and Pepper shovqin qo'shish
def add_noise(image, prob=0.05):
    noisy = image.copy()
    noise = np.random.rand(*image.shape)
    noisy[noise < prob/2] = 0
    noisy[noise > 1 - prob/2] = 255
    return noisy
noisy = add_noise(img)
# Median filtrlash
filtered = cv2.medianBlur(noisy.astype(np.uint8), 3)
# Natijani ko'rsatish
plt.figure(figsize=(12, 4))
plt.subplot(1, 3, 1), plt.title('Asl'), plt.imshow(img, cmap='gray'), plt.axis('off')
plt.subplot(1, 3, 2), plt.title('Shovqinli'), plt.imshow(noisy, cmap='gray'), plt.axis('off')
plt.subplot(1, 3, 3), plt.title('Tiklangan'), plt.imshow(filtered, cmap='gray'), plt.axis('off')
plt.tight_layout()
plt.show()
```

This approach provides greater accuracy in the expanded case based on ambiguity — by which noise probabilities are estimated and the filtering strength is adjusted accordingly.

Conclusion. Removing and restoring noise from images is one of the important tasks for modern technologies. The efficiency of processing based on simple filters can be limited at low resolution. Therefore, more perfect solutions are obtained by taking into account noise probabilities and uncertain pixel states through approaches such as fuzzy set theory.

The experiment, conducted using the Python programming language, demonstrated how this theoretical approach works in practice. In the future, this method can be further studied, combined with convolutional neural networks, and applied to real-time processing systems for video streams.

List of references:

1. Xintao, D., Yonglong, L., Liping, S., and Fulong, C. [2014]. “Color Balloon Snakes for Face Segmentation,” *Int’l J. for Light and Electron Optics*, vol. 126, no. 11, pp. 2538–2542.
2. Feng, J., Cao, Z, and Pi, Y. [2013]. “Multiphase SAR Image Segmentation With Statistical-Model-Based Active Contours,” *IEEE Trans. Geoscience and Remote Sensing*, vol. 51, no. 7, pp. 4190 – 4199.
3. Thurley, J. M. and Danell, V. [2012]. “Fast Morphological Image Processing Open-Source Extensions for GPU Processing With CUDA,” *IEEE J. Selected Topics in Signal Processing*, vol. 6, no. 7, pp. 849–855.
4. Kaushik Roy, K., Bhattacharya, P., and Suen, C. Y. [2012]. “Iris Segmentation Using Game Theory,” *Signal, Image and Video Processing*, vol. 6, no. 2, pp. 301–315.
5. Krizhevsky, A., Sutskever, I., and Hinton, G. E. [2012]. “ImageNet Classification with Deep Convolutional Neural Networks,” *Advances in Neural Information Processing Systems 25, NIPS 2012*, pp. 1097–1105.
6. Beyerer, J., Puente Leon, F. and Frese, C. [2016]. *Machine Vision-Automated Visual Inspection: Theory, Practice, and Applications*, Springer-Verlag, Berlin, Germa New York.

XORAZMDA JADIDCHILIK HARAKATI VA UNING MA'RIFIY MEROSI

Satibaldieva Dilnoza Azadboevna

Urganch tuman axborot kutubxona markazi mutaxassisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazmda jadidchilik harakatining ma'rifiy merosi hamda uning ta'lim va madaniyat sohasidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, jadidlarning yangi usul maktablari tashkil etishi, ta'limdagi islohotlari va milliy madaniyatni asrashdagi roli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar. Jadidchilik harakati, ma'rifiy meros, milliy madaniyat, ma'rifatchilar, Matmurod Mahzum, Komil Xorazmiy, Shamsiddin Xorazmiy, Otaxon domla, Abdulloh Qosimov, Abdurahim Oxun, Xoliqdomla, ilm-fan va madaniyat, yangi usul maktablari, ma'naviy tarbiya, jamiyat taraqqiyoti, ta'lim metodlari, ma'rifiy yangilanish.

Xalqning taqdiri ba'zan bir necha dadil qadam, bir necha jasoratli fikr bilan o'zgaradi. XIX asr oxiri — XX asr boshlarida butun Turkiston bo'ylab esgan yangilanish shamoli — jadidchilik harakati — aynan shunday tarixiy burilishlardan biri edi. Bu harakat eskirgan ta'lim va ijtimoiy tizimlar o'rniga zamonaviy tafakkur, tanqidiy yondashuv va ilmga asoslangan jamiyat barpo etishni ko'zlagan edi. Jadidchilikning asosiy g'oyasi — xalqni uyg'otish, uni jaholatdan ma'rifat sari yetaklash bo'ldi. Buning uchun yangi usuldagi maktablar ochildi, darsliklar yaratildi, gazeta va jurnallar chop etildi, sahna orqali fikrlar targ'ib qilindi. Bu harakat o'z zamonasida Turkistonning deyarli barcha hududlarida ildiz otdi, lekin har bir mintaqada u turlicha tus oldi. Xorazmda jadidchilik harakati chuqur tarixiy ildizlar, kuchli intellektual salohiyat va madaniy uyg'onish bilan uyg'unlashdi. Matmurod Mahzum, Komil Xorazmiy, Shamsiddin Xorazmiy, Otaxon Domla kabi o'z davrining ilg'or vakillari Xorazmda nafaqat yangi maktablar tashkil etdilar, balki xalq ongini yangilash yo'lida samarali ishlar olib bordilar. Ular maktablar orqali emas, balki butun jamiyatni tarbiyalash orqali taraqqiyotga xizmat qildilar.

XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Turkiston hududida yuz bergan ma'rifiy yangilanishlar, xususan jadidchilik harakati, zamonaviy ta'lim tizimini joriy qilish, xalqni

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

savodsizlikdan qutqarish, milliy ongini uyg‘otish maqsadida yuzaga keldi. Bu harakatning mohiyati — an’anaviy ta’lim usullarini yangilash, yodlash o‘rniga tushunishga asoslangan ta’lim berish, ilm-fan, madaniyat va jamiyat taraqqiyotini ilgari surish edi. Xorazm — tarixan ilm-fan va madaniyatning markazi bo‘lib, bu yerda jadidchilik harakati o‘zining noyob shaklini oldi. Xorazmda jadidlar faoliyati zamonaviy maktablar tashkil qilish, darsliklar yaratish, gazeta-jurnallar nashr qilish, diniy-ta’limiy va madaniy yangilanishlarni targ‘ib etishga qaratilgan edi. Bu jarayonda ko‘plab ijodkorlar, olimlar va ma’rifatchilar faol ishtirok etdi. Matmurod Mahzum jadidchilik harakatining Xorazmdagi yetakchilaridan biridir. U yangi usul maktablari tashkil etilishida, ularning samarali ishlashida faol rol o‘ynadi. Matmurod Mahzumning pedagogik yondashuvi an’anaviy ta’lim usullaridan tubdan farq qilardi. U o‘quvchilarning faqat yod olishini emas, balki tushunishini, mustaqil fikrlashini rag‘batlantirdi. U birinchi bo‘lib Xorazmda yangi darsliklar yaratdi va ularni amaliyotga joriy etdi. Uning darsliklari milliy til va madaniyatga asoslangan bo‘lib, ular o‘quvchilar uchun qiziqarli va tushunarli tarzda yozilgan edi. Matmurod Mahzum ta’lim jarayonida ilm-fan va texnika yangiliklarini joriy etishga, matematika, geografiya va tabiiy fanlarga katta e’tibor qaratdi. Shuningdek, Matmurod Mahzum Xorazmda yangi maktablar ochish, ularni boshqarish va rivojlantirish uchun katta kuch sarfladi. U o‘z faoliyati bilan yangi avlodning bilim va tafakkurini yuksaltirishga xizmat qildi, shuningdek, bu jarayonda yoshlarni milliy qadriyatlar bilan bog‘lashga ham e’tibor berdi. Komil Xorazmiy jadidchilik harakatining nafaqat ta’lim, balki adabiyot va publitsistika sohasidagi muhim arbobi hisoblanadi. U yangi fikrlarni keng jamoatchilikka yetkazishda matbuot vositasidan samarali foydalandi. Komil Xorazmiy o‘zining maqola, esse va risolalarida milliy uyg‘onish, ta’lim va madaniyatning ahamiyati, shuningdek, zamonaviy ilm-fan yutuqlarini tanishtirdi. Uning asarlari orasida ta’lim islohotlariga doir maqolalar, ma’naviy-axloqiy mavzulardagi risolalar mavjud bo‘lib, ular xalq orasida katta qiziqish uyg‘otdi. Komil Xorazmiy yangi avlodni eski qaramliklardan ozod etish, ular ongini yangilash uchun faol targ‘ibot olib bordi. Komil Xorazmiy ta’lim jarayonida nafaqat mazmun, balki uslubga ham e’tibor qaratdi. U zamonaviy adabiyot namunalari yaratib, o‘zbek tilini boyitish, tilning o‘qilishi va yozilishini soddalashtirish uchun ko‘p mehnat qildi. Uning ma’rifiy ishlarining ta’siri Xorazmda va undan tashqarida sezilarli bo‘ldi. Shamsiddin Xorazmiy diniy bilimlarni zamonaviylashtirish, diniy ma’rifatni yangi yondashuvda targ‘ib qilish bilan shug‘ullangan. U an’anaviy diniy ta’lim tizimining eskirgan qirralarini ko‘rsatib, yangi

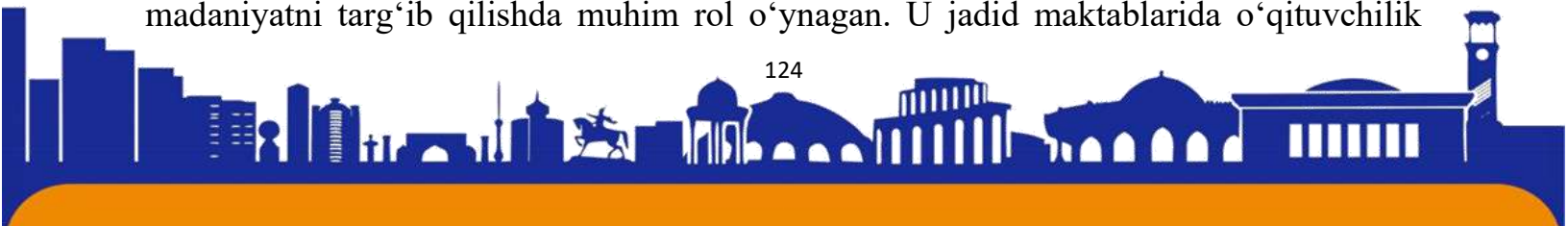

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

tafakkur asosida diniy bilimlarni qayta ko'rib chiqishga chaqirdi. Shamsiddin Xorazmiyning maqsadi diniy qadriyatlarni saqlab qolish bilan birga, ularni inson tafakkuriga moslash va jamiyatning ilmiy-texnik taraqqiyotiga moslashtirish edi. U diniy maktablarda yangi usul ta'limni joriy qilishga intildi, xurofot va jaholatga qarshi kurashdi. Shamsiddin Xorazmiy diniy-ta'limiy risolalar, maqolalar yozib, diniy fanlarni keng targ'ib qildi. U Xorazmda diniy va dunyoviy bilimlarning uyg'unlashuvi tarafdori bo'lib, o'z asarlari orqali yangi fikrlarni ommalashtirdi. Otaxon Domla yangi usul maktablarida ta'lim jarayonini takomillashtirish, o'quvchilarda nafaqat bilim, balki hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratdi. U maktablarda milliy va diniy qadriyatlarni hurmat qilishni, ma'naviy tarbiyani uyg'unlashtirishni ta'minlashga intildi. Otaxon Domla ma'rifiy ishlarni faqat nazariy darajada emas, balki amaliy faoliyat bilan boyitdi. U o'quvchilarga zamonaviy bilimlarni yetkazish bilan birga, ularni jamiyatda faol ishtirok etishga, milliy qadriyatlarni saqlab qolishga o'rgatdi. Shuningdek, Otaxon Domla jamoatchilik oldida chiqishlar qilib, yangi ta'lim tizimi va ma'rifiy yangilanishlar haqida tushuntirishlar berdi. U Xorazm jadidchilik harakatining amaliy tomonlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutdi.

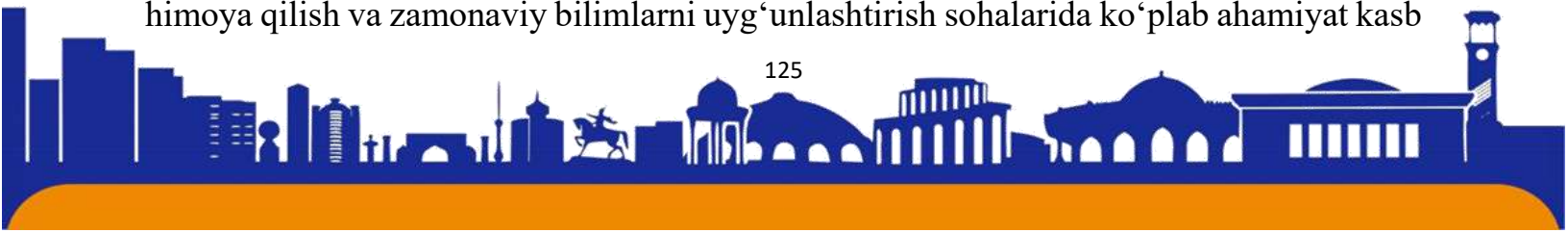
Xorazm jadidchilik harakatida faol qatnashgan boshqa muhim shaxslar ham ko'plab bo'lib, ular o'zining ta'lim, ma'rifat va madaniyat sohasidagi xizmatlari bilan ajralib turadi. Ushbu shaxslar xorazm jamiyatining ma'naviy va intellektual rivojlanishiga katta hissa qo'shgan va yangi uslubdagi ta'lim tizimining shakllanishida muhim rol o'ynagan. Abdulloh Qosimov yangi usul maktablarini tashkil etishda faol ishtirok etgan. U nafaqat maktablar tashkil etish jarayonida, balki pedagogik metodlarni takomillashtirish va yangi darsliklar yaratishda ham katta hissa qo'shgan. Abdulloh Qosimov ta'limda milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirishga alohida e'tibor bergan. Uning pedagogik faoliyati an'anaviy va zamonaviy yondashuvlarni uyg'unlashtirishga asoslangan bo'lib, u o'quvchilarning tafakkur doirasini kengaytirish, mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodlarni ilgari surgan. Abdulloh Qosimov tomonidan yaratilgan darsliklar va o'quv materiallari o'z davrida ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilgan va maktablarda keng qo'llanilgan. Shuningdek, u ta'lim jarayonida milliy til va urf-odatlarini hisobga olishni muhim deb bilgan, bu esa o'quvchilar orasida milliy ongini mustahkamlashga yordam bergan. Abdurahim Oxun esa xorazm jadidchilik harakatida ilm-fan va madaniyatni targ'ib qilishda muhim rol o'ynagan. U jadid maktablarida o'qituvchilik

faoliyatini olib borib, yosh avlodning ma'naviy va intellektual rivojlanishiga xizmat qilgan. Abdurahim Oxun ta'limda yangicha pedagogik yondashuvlarni qo'llash bilan birga, ilm-fan, san'at va madaniyatga oid bilimlarni keng targ'ib qilgan. U yoshlarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish, ularning tafakkur doirasini kengaytirish va zamonaviy bilimlarni o'zlashtirishga undagan. Shuningdek, Abdurahim Oxun jamiyatda ma'rifiy-ma'naviy o'zgarishlarni amalga oshirish uchun jamoatchilik faoliyatida ham qatnashgan, u o'z nutqlari va maqolalari orqali jadidchilik g'oyalarini keng yoygan. Uning maqsadi yoshlarni milliy qadriyatlar asosida ilm-fan va madaniyat sohasida yuqori natijalarga erishishga undash bo'lgan. Abdunabi Oxun esa diniy-ta'lim tizimini isloh qilishga intilib, diniy ma'rifatni zamonaviy usullarda yoygan va ta'lim hamda diniy qarashlarni uyg'unlashtirishga harakat qilgan. U an'anaviy diniy ta'lim usullarining eskirganligini tan olib, yangi tafakkur asosida diniy bilimlarni yangilash zarurligini ta'kidlagan. Abdunabi Oxun yangi usuldagi diniy maktablarni tashkil etish va ularni zamonaviy ta'lim metodlari bilan ta'minlash ustida ishlagan. U diniy va dunyoviy bilimlarni uyg'unlashtirish, xususan, yoshlarni zamonaviy ilm-fan bilan tanishtirish yo'lida ko'p ishlar qilgan. Uning maqsadi diniy ta'limning xalq hayotidagi o'rnini saqlab qolgan holda, uni yangi davr talablariga moslashtirishdan iborat edi. Abdunabi Oxun yozgan risolalar va maqolalar diniy jaholat va xurofotga qarshi kurashishda muhim vosita bo'lgan. Xoliqdomla ham xorazm jadidchilik harakatida o'zining faoliyati bilan ajralib turadi. U maktablarda yangi ta'lim metodlarini joriy qilgan, o'quvchilarning ijtimoiy va ma'naviy tarbiyasiga katta e'tibor qaratgan. Xoliqdomla ta'lim jarayonida nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarda mustahkam axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga intilgan. U yoshlarni milliy va ijtimoiy mas'uliyat bilan tarbiyalash, ularni jamiyatdagi o'z o'rinlarini anglashga o'rgatish ustida ishlagan. Shuningdek, Xoliqdomla jamoat hayotida jadidchilik g'oyalarini targ'ib qilishda faol bo'lgan, jamiyatda ma'rifiy ruhni yuksaltirishga hissa qo'shgan. Uning tashabbuslari maktablarda ma'naviy tarbiyani kuchaytirishga, yoshlarni yangicha fikrlashga undashga xizmat qilgan.

Xorazmlik jadidlarning faoliyati o'z davrida Xorazmda va butun Turkistonda ta'lim, madaniyat va ma'rifat sohalarida tub o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Ularning ilgari surgan g'oyalari va amalga oshirgan islohotlari zamonaviy ta'lim tizimining shakllanishida poydevor bo'ldi. Bugungi kunda ham ularning ta'limga yondashuvi, milliy qadriyatlarni himoya qilish va zamonaviy bilimlarni uyg'unlashtirish sohalarida ko'plab ahamiyat kasb

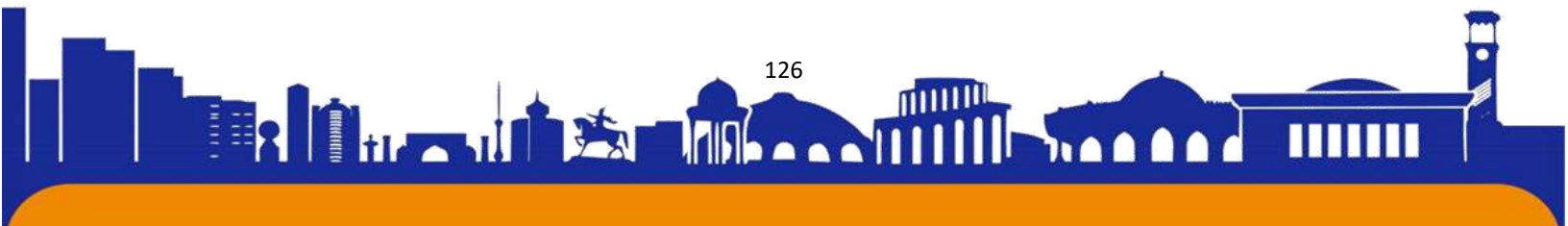

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

etadi. Xorazmlik jadidlarning faoliyati yosh avlodning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, milliy madaniyatni asrash va yangi ilmiy yutuqlarni o'zlashtirish yo'lida muhim tarixiy tajriba sifatida o'rganilmoqda. Xorazmlik jadidchilik harakati o'zining chuqur ma'rifiy va ta'limiy islohotlari bilan nafaqat o'sha davr Xorazmining, balki butun mintaqaning jamiyat taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Bugungi kunda esa xorazmlik jadidlarning ma'rifiy qarashlari pedagogikaning asosiy tamoyillaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ular ilgari surgan ta'limdagi yangi metodlar, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, shaxsning ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga e'tibor qaratish kabi g'oyalar zamonaviy pedagogik jarayonlarda asosiy o'rin olgan. Xususan, insonparvarlik, milliylikni hurmat qilish, ijodkorlikni rag'batlantirish — bularning barchasi bugungi ta'lim tizimining muhim qismidir. Shu sababli, Xorazmlik jadidlarning ma'rifiy merosini chuqur o'rganish va ularni zamonaviy pedagogik amaliyotga tatbiq etish nafaqat tarixiy ahamiyatga, balki kelajak avlodning barkamol shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Bu esa ta'lim sohasidagi islohotlarni yanada samarali va ma'nodor qilishda muhim manba bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullayev, O. *O'zbek jadidchiligi tarixi*. Toshkent: "Sharq". 1998
2. Islomov, T. *Xorazm jadidchiligi va uning tarixi*. Urganch: Xorazm davlat universiteti nashriyoti. 2005
3. Karimov, M. *Jadid maktablari va yangi pedagogik yondashuvlar*. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti. 2010
4. Qosimov, S. *O'zbek jadidchiligining ijtimoiy-ma'rifiy harakati*. Toshkent: Fan va texnologiya. 2012
5. Sultonova, G. *Xorazm jadidchiligining ijtimoiy va madaniy tarixi*. Urganch: Xorazm davlat universiteti. 2015
6. To'xtayeva, N. *Jadid maktablari ta'lim tizimidagi o'rni*. Toshkent: Pedagogika nashriyoti. 2011
7. Zohidov, B. *Xorazm jadidchiligi: tarix va ma'rifat*. Urganch: Xorazm davlat universiteti nashriyoti. 2017

HUDUDLARNING INVESTITSION BARQARORLIGINI TA'MINLASH ASOSIDA MOLIYA BOZORINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Rustamova Feruza Rustam qizi

Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti

“Iqtisodiyot” kafedrasi o'qituvchisi

Pochta manzili: feruza.rustamova.1994@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizda investitsiya muhiti barqarorligini ta'minlash, qimmatli qog'ozlar bozorining milliy iqtisodiyot investitsion muhitiga ta'sirini oshirish shuningdek, moliya bozorining iqtisodiyoga jalb qilinayotgan xorijiy investitsiyalarni kengaytirishga ta'sirini oshirish va milliy iqtisodiyotga chet el investitsiyalarini jalb qilishni faollashtirish yo'llarini takomillashtirishga yo'naltirilgan muammolar ko'rib chiqilib ularga takliflar kiritilgan.

Kalit so'zlar: investitsiya, xalqaro investitsiyalar oqimi, investitsion muhit, investitsion faoliyat, fond bozori.

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы, направленные на обеспечение стабильности инвестиционного климата в нашей стране, повышение влияния рынка ценных бумаг на инвестиционный климат национальной экономики, а также усиление воздействия финансового рынка на расширение привлекаемых в экономику иностранных инвестиций и совершенствование путей активизации привлечения зарубежных инвестиций в национальную экономику. Предложены рекомендации по решению этих проблем.

Ключевые слова: инвестиции, международный поток инвестиций, инвестиционный климат, инвестиционная деятельность, фондовый рынок.

Abstract. This article examines issues aimed at ensuring the stability of the investment climate in our country, increasing the impact of the securities market on the investment environment of the national economy, as well as enhancing the influence of the financial market on expanding foreign investments attracted to the economy. It also explores ways to improve the attraction of foreign investment into the national economy. Proposals are presented to address these challenges.

Keywords: investment, international investment flow, investment environment, investment activity, stock market.

Kirish. Jahon iqtisodiyotida COVID-19 pandemiyasi xalqaro investitsiyalar oqimining kamayishi va investitsiya loyihalarini amalga oshirish jarayonini sekinlashtirishga olib keldi. “Global to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalarning oqimi 2020 yilda 35 foizga kamayib, 1 trln. AQSH dollarini tashkil etdi. 2019 yilda ushbu ko‘rsatkich 1,5 trln. AQSH dollarini tashkil etgan edi. Evropada jami to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalarning oqimi 80 foizga kamayib, 73 milliard AQSH dollari tashkil qildi. Ushbu ko‘rsatkich Buyuk Britaniyada 57 foiz, Fransiyada 47 foiz va Germaniyada 34 foizga kamaydi. Evropa Ittifoqida to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar hajmi 73 foizga kamayib, 103 milliard AQSH dollarini tashkil etdi. AQSHda investitsiyalar oqimi qayta investitsiya qilingan daromadlarning kamayishi 40 foizga kamayib, 156 milliard AQSH dollarini tashkil qilgan”¹. Bu holatlar dunyo miqyosida xorijiy investitsiyalarni jalb etish va mamlakatlarning investitsion faollik mexanizmlaridan samarali foydalanish masalalarining ahamiyatli ekanligini taqozo etmoqda.

Jahon amaliyotida mamlakatlarning investitsiyalarga bo‘lgan talablarini rag‘batlantirish, investitsiyalar resurs bazasini kengaytirish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning moliyaviy mexanizmlarini takomillashtirish, qulay investitsion muhitning yaratilishi natijasida investitsiyalar hajmini ko‘paytirish, hududlarda investitsiya faolligini oshirish masalalariga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu borada milliy iqtisodiyot va alohida olingan mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, ishlab chiqarishni to‘laqonli tashkil qilish negizida mavjud resurslardan unumli foydalanish, iqtisodiyotda investitsion faollikni belgilovchi qo‘shimcha omil va imkoniyatlarni aniqlash, innovatsion faollikni rag‘batlantirish va tadbirkorlik faoliyatida investitsion tavakkalchilikni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish, kabi yo‘nalishlardagi ilmiy tadqiqotlarga alohida ahamiyat qaratilmoqda.

Tahlil va natijalar. O‘zbekistonda mustaqil taraqqiyot davrida qulay investitsion muhitni yaratish, iqtisodiyotni sarmoya bilan ta‘minlash, investitsion faoliyatning jozibadorligini oshirishga yo‘naltirilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. “Mamlakatda jadal investitsion siyosatni amalga oshirish va chet el sarmoyadorlarini jalb qilish uchun investitsion jozibadorlikni kuchaytirish zaruratiga alohida e‘tibor qaratilmoqda”².

¹World Investment Report-2021: Investing in sustainable recover. UNCTAD/WIR/2021. https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_en.pdf.

²O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. <https://lex.uz/ru/docs/3107036>

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Mazkur vazifalarning samarali va izchil bajarilishi ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan yangilash, ishlab chiqarish hamda ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish bo'yicha investitsiya loyihalarini amalga oshirishga qaratilgan faol investitsiya siyosatini olib borish, iqtisodiy tarmoqlararo investitsiyalar yo'nalishi va taqsimlanishini ekonometrik modellashtirish uslubiyotini takomillashtirish, investitsiya samaradorligi va tavakkalchilik darajalarini aniqlash modellarini ishlab chiqish bo'yicha tadqiqotlar ko'lamini kengaytirish maqsadga muvofiq.

O'z navbatida, ushbu omillar mamlakatning investitsion jozibadorligini ham namoyon etadi va investitsiya muhitining jozibadorligi xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda muhim o'rinni egallaydi.

Mamlakatda investitsion faoliyatning taraqqiyoti, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish ko'lamini, aksariyat hollarda, ular salmog'ining darajasi bilan izohlashga harakat qilinadi. Shunga mos ravishda, agar tegishli salmoqni ifodalovchi ko'rsatkich darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, uning roli ham yuqori va aksincha xulosaga kelinadi. Ana shunday yondashuvga tayangan holda xorijiy investitsiyalarni xarakterlovchi ma'lumotlar quyidagi 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval ma'lumotlarini tahlil qilish asosida quyidagi bir necha muhim xulosalarni chiqarish mumkin: 2020-2024 yillar davomida mamlakatimizda YaIM hajmining umumiy summasi barcha omillarning ta'siri ostida (shu jumladan, inflyasiya, konvertatsiya,) barcha omillar hisobiga oshgan, xuddi shu davrda xorijiy investitsiyalar umumiy summasining o'sish darajasi esa barcha omillar hisobidan (jumladan, inflyasiya, konvertatsiya, koronavirus pandemiyasi) 1,1 martaga ortgan. Demak, ko'rinib turibdiki, tahlil qilinayotgan davr mobaynida barcha omillar hisobidan xorijiy investitsiyalarning o'sish sur'atlari YaIM hajmining o'sish sur'atlaridan ancha yuqori bo'lgan va bu ko'rsatkichning darajasi 1,37 ga tengdir.

1-jadval

Yalpi ichki mahsulot va xorijiy investitsiya hajmlarining o'zgarish tendensiyasi (mlrd. AQSH dollari hisobida)³

Ko'rsatkichlar	2020	1	202	2022	2023	2024
-----------------------	-------------	----------	------------	-------------	-------------	-------------

³ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

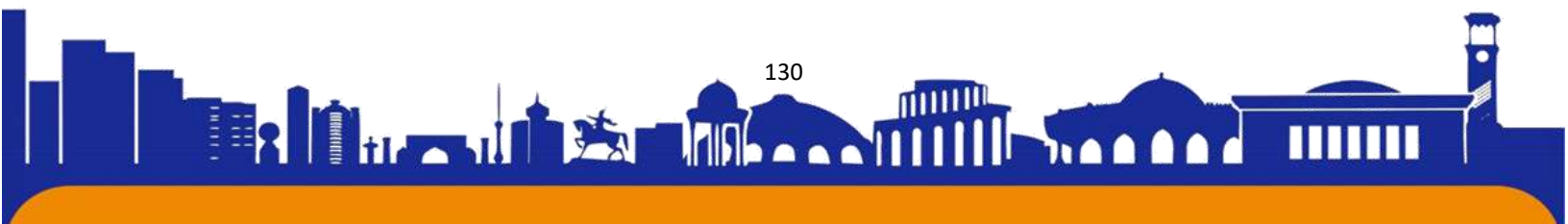
ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

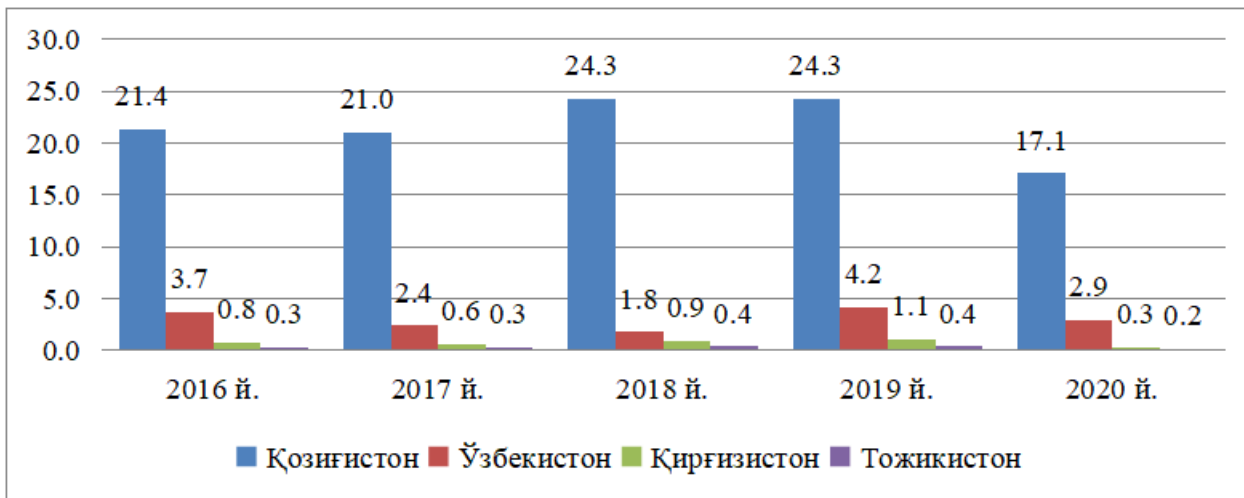
Yalpi ichki mahsulot hajmi, mlrd. so'mda.	668038	820536.6	995573.1	1204458.4	1454573.9
Xorijiy investitsiyalar, mlrd. AQSH doll.	3,8	3,2	3,9	4,3	4,2
Xorijiy investitsiyalarning YaIM hajmidagi salmog'i, % da	5,65	5,41	7,72	7,37	7,28

Umumiy xulosa shundan iboratki, 2020-2024 yillar davomida mamlakat iqtisodiyotida xorijiy investitsiyalarning roli o'sib borganligi bilan xarakterlanadi. Bu esa milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, mehnat unumdorligini oshirish, zamonaviy boshqaruv tajribalarini o'zlashtirish, yangi ish o'rinlarini yaratish nuqtai nazaridan ijobiy holatni namoyon qiladi.

Shuni alohida qayd etish kerakki, 2020-2024 yillar davomida jalb qilingan xorijiy investitsiyalarning o'sib borishi qat'iylik (barqarorlik) xarakteriga ega emas. Ushbu ko'rsatkich tahlil qilingan yillar daomida «ko'tarilish-pasayish-ko'tarilish-pasayish-ko'tarilish» tarzida o'zgarib borgan. Buning o'ziga xos sabablari, bir tomondan, xorijiy investitsiyalar YaIMning eng muhim va o'zgaruvchan komponenti bo'lib, ularni taxmin qilish juda qiyin. Xorijiy investitsiyalar to'satdan o'sib ketishi yoki aksincha tushib ketishi ham mumkin (masalan, AQSHda buyuk depressiya davrida investitsiyalar 100 foizga tushib ketgan). Ikkinchi tomonidan, bunday manzaraning amaliyotda kuzatilishi bu erda unga tegishli bo'lgan talaygina muammolarning mavjudligini ham ko'rsatadi.

Mazkur muammolar xorijiy investitsiyalarning muhim turi hisoblangan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda ham ko'zga tashlanadi. Jumladan, 2016-2020 yillarda mamlakat iqtisodiyotga jalb qilingan xorijiy investitsiyalarning umumiy hajmi 15 mlrd. AQSH dollarini tashkil qilgan. Bu ko'rsatkich qo'shni Qozog'istonda 108,1 mlrd. AQSH dollariga teng bo'lib, ushbu mamlakatga yiliga o'rtacha 22 mlrd. AQSH dollari miqdorida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya oqimi kuzatilmoqda (3.1-rasm).

1-rasm Markaziy Osiyo mamlakatlariga jalb qilingan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimi (mlrd. AQSH dollari hisobida)⁴

Bunday holat O‘zbekiston iqtisodiyotiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish ishlari talab darajasida emasligini yaqqol namoyon etadi hamda iqtisodiyot o‘shining yuqori sur‘atlari va xorijiy sarmoyaga o‘tib borayotgan talabni qanoatlantirish bir-biriga muvofiq emasligini ko‘rsatadi.

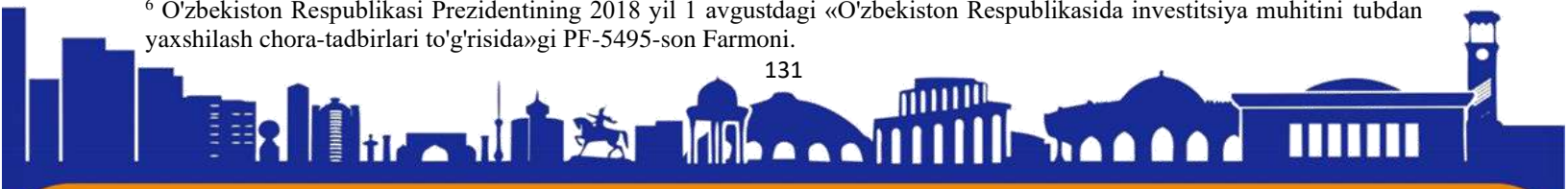
Shunday bo‘lsa-da, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning mamlakat YaIM hajmidagi salmog‘i o‘sh sur‘atiga ega bo‘lgan. Xususan, ushbu ko‘rsatkich 2020 yilda 5,03 foizni tashkil qilib, 2016 yilga nisbatan 2,5 birlikka oshgan⁵.

O‘z navbatida, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning mamlakat YaIM hajmidagi salmog‘ining o‘sh borishi O‘zbekistonda xorijiy mamlakatlar bilan tashkil etilgan qo‘shma korxonalar sonining ko‘payib borayotganligidan darak beradi. 2018 yildan chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalar ustav fondidagi xorijiy investitsiyalar ulushining eng kam miqdorining 30foizdan 15 foizgacha kamaytirilishi, xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonaning ishtirokchisi sifatida xorijiy yuridik shaxs qatnashishi shartligi to‘g‘risidagi talabning bekor qilinishi, ushbu turdagi korxonalar ustav fondining eng kam miqdorini 600 million so‘mdan 400million so‘mgacha pasaytirilganligi hamda chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalarni davlat ro‘yxatidan o‘tkazish uchun davlat boji miqdorining uch baravarga kamaytirilganligi⁶,

⁴ <https://cabar.asia/ru/pryamye-inostranye-investitsii-v-kazahstane-v-2020-godu-struktura-i-dinamika>.

⁵ O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

⁶ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 1 avgustdagi «O‘zbekiston Respublikasida investitsiya muhitini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PF-5495-son Farmoni.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

xorijiy investitsiyalar miqdoriga qarab soliq imtiyozlarining berilayotganligi⁷ xorijiy investitsiyalarni faol jalb qilishda muhim amaliy ahamiyat kasb etdi. Jumladan, 2020 yilda O'zbekistonda xorijiy sarmoya asosida tashkil etilgan korxonalar soni 12300 tani, bu ko'rsatkich 2016 yilda bor-yo'g'i 5147 tani tashkil etgan, ya'ni 2016-2020 yillar davomida ushbu korxonalar soni 2,4 martaga ortgan (xorijiy hamkorlar bilan tashkil etilgan jami qo'shma korxonalarining 21 foizi Rossiya Federatsiyasi, 17 foizi Xitoy Xalq Respublikasi, 14 foizi Turkiya, 9 foizi Qozog'iston, 8 foizi Janubiy Koreya va qolgani boshqa rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarga to'ri keladi⁸).

Biroq, mamlakatimizda fond bozorining yaxshi rivojlanmaganligi portfel shaklidagi xorijiy investitsiyalarni jalb qilinishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Chunonchi, 2016-2020 yillar mobaynida O'zbekistonga jalb qilingan portfel xorijiy investitsiyalar o'sish sur'atiga ega bo'lsa-da, ammo ularning hajmi talab darajasida emas. 2020 yilda ushbu turdagi investitsiyalarning YaIM hajmidagi ulushi 0,41 foizni tashkil etgan, xolos. Shu munosabat bilan, alohida qayd etish joizki, to'g'ridan-to'g'ri va portfel xorijiy investitsiyalarni milliy iqtisodiyotga jalb qilish holati sust darajada bo'lib, bunday holat xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmini takomillashtirish zarurligini kun tartibiga qo'yadi.

Xulosa. Moliya bozorlarining iqtisodiyotni rivojlantirishdagi o'rnini oshirish uchun samarali tartibga solish tizimi o'rnatilishi lozim. Moliya bozorini tartibga soluvchi organlar ishtirokchilar va investorlarning firibgarlik va manipulyatsiyadan aziyat chekmasligini ta'minlashga e'tibor qaratadi. Shuningdek, regulyatorlar bozorlarning samarali ishlashini va bozor ishtirokchilarining bozor yaxlitligiga ishonchlarini ta'minlashga e'tibor qaratadi. Likvidlilik, keng qamrovdagi ishtirokchilar hamda ishonchli ma'lumotlarning mavjudligi moliya bozorlarining samarali faoliyat yuritishiga yordam beradi. Ushbu faktorlarni moliya bozorlarida yuzaga keltirish, ishtirokchilar faoliyatini mavjud xalqaro standartlarga moslashtirish mamlakatimizda moliya bozorini rivojlantirish imkonini beradi.

1. Moliya bozorlarida tartibga solish usullarini, ya'ni litsenziyalash, nazorat qilish, qoidalar ishlab chiqish, hisobotlar taqdim etish, standartlashtirish, ro'yxatdan o'tkazish tartibini belgilash kabilarni keng qo'llash firibgarlikning oldini olish va moliya bozorini

⁷ Masalan, jalb qilinayotgan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning hajmiga qarab, yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'idan, mol-mulk solig'idan va yagona soliq to'lovidan ozod etish muddatlari uzaytirilgan.

⁸<https://bigasia.ru/content/news/business/rossiya-stala-liderom-po-kolichestvu-sovmestnykh-predpriyatiy-v-uzbekistane/>.

rivojlantirishda yordam beradi.

2. Moliya bozorini tartibga solishda asosiy maqsadlardan biri sifatida investitsion jozibadorlikni oshirish ta'kidlanadi. Bunda moliya bozorini tartibga solish orqali moliya bozorining faoliyat mexanizmlarini ishlab chiqish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va investorlarning huquqlarini himoya qilish orqali investorlarni jalb qilish imkoni yuzaga keladi.

3. Hukumat tomonidan mamlakatimiz moliya bozorining Osiyodagi va xalqaro darajadagi moliya bozorlarini tartib soluvchi tashkilotlar bilan, shuningdek, jadal rivojlanayotgan davlatlar moliya bozorlari bilan integratsiyalashuvi yo'llari ko'rib chiqilishi lozim. Bu xalqaro darajadagi talablarga mos keladigan moliya bozorini shakllantirish, xorijiy mamlakatlar moliya bozorlarini tartibga solish amaliyotini o'rganish va milliy moliya bozorimizga moslashtirish imkoniyatini taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasining "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. (yangi tahriri). 2019 yil 25 dekabr.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 1 avgustdagi «O'zbekiston Respublikasida investitsiya muhitini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5495-son Farmoni.

3. Angelidi M.S., Karimov N.G. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish tizimida sindikat asosida kreditlashtirish. – T.: «TMI», 2005 yil.-

4. Зенченко С.В., Шемёткина М.А. (2007)«Инвестиционный потенциал региона». Сборник научных трудов Сев.Кав.ГТУ. Серия «Экономика». №6.

ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA INSON RUHIYATINING TASVIRLANISHI VA XOTIN-QIZLAR OBRAZI

Shodiyeva Shaxro'za Jovli qizi

Termiz Iqtisodiyot va Servis Universitetining

Filologiya va tillarni o'qitish o'zbek tili yo'nalishi

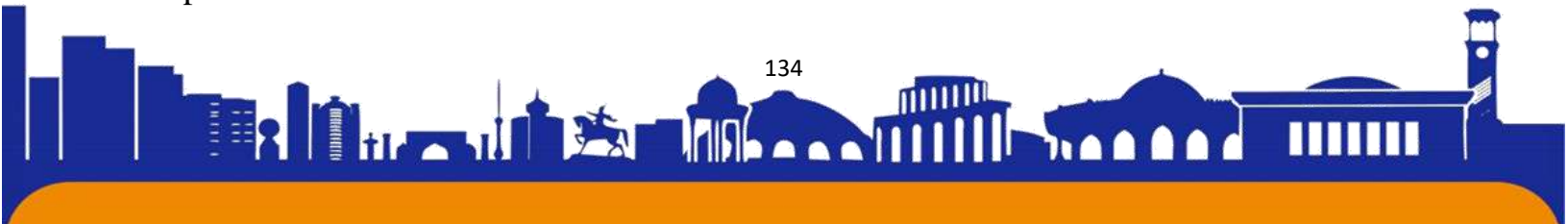
3- bosqich talabasi

Telefon nomer: +998940390616

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abdulla Qahhorning hikoyalarida hikoyalarida inson ruhiyatining tasvirlanishi hamda xotin-qizlarning ichki kechinmalari tahlil qilinadi. Yozuvchining "O'g'ri" va "Dahshat" hamda "Mayiz yemagan xotin" kabi asarlarida qahramonning ichki kechinmalari, atrof-muhit bilan munosabati va psixologik holati realistik tarzda yoritilgan. Hikoyalarda voqealar va personajlar murakkabligi va uning atrof muhitga ta'siri ko'rsatiladi.

Аннотация. В этой статье анализируется описание человеческой психики, а также внутренних переживаний женщин в рассказах Абдуллы Каххара. В таких произведениях писателя, как "вор" и "ужас", а также "жена, не съевшая изюма" реалистично освещены внутренние переживания героя, его отношения с окружением и психологическое состояние. Истории показывают сложность событий и персонажей, а также их влияние на окружающую среду.

Annotation. This article analyzes the depiction of the human psyche and the inner experiences of women in the stories of Abdullah Qahhar. The writer's works, such as "the thief" and "the Dachshat" and "the wife who did not eat raisins", realistically illuminate the inner experiences of the hero, his relationship with the environment and his psychological state. The stories show the complexity of events and characters and its impact on the environment.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Kirish so'zlar. Abdulla Qahhor, hikoya, inson ruhiyati, psixologizm, "O'g'ri", "Dahshat", realistik tasvir, qahramon, ayollar roli, ichki kechinmalar, atrof-muhit, munosabat, psixologik holat.

Введение слова. Абдулла каххар, история, психика человека, психологизм, "вор", "ужас", реалистический образ, герой, женская роль, внутренние переживания, окружение, отношение, психологическое состояние.

Introductory words. Abdullah Qahhor, story, human psyche, psychologism, "thief", "Dahshat", realistic image, hero, role of women, internal experiences, environment, attitude, psychological state.

Kirish:

Barcha xalqlar adabiyotini kuzatadigan bo'lsak, qadimdan ayol obrazi kulminatsion darajaga ko'tarilganligining guvohi bo'lamiz. Ertaklardan tortib to zamonaviy adabiyotimizdagi Kumushbibiyu Zaynab, Zebi-yu Zabarjadlar qaysidir jihatlari bilan adabiyotimizda milliy o'zligimizni anglatadigan asosiy obrazlar sifatida yashab kelmoqda. "Insonshunoslik bo'lmish adabiyot birinchi navbatda ayolshunoslik, ya'ni ayolni o'rganish, uni kashf etish ilmidir. Kuzatsak eng qadimgi asarlar ham ayolga bag'ishlangan, ular konfliktini ayol va unga aloqador narsalar tashkil etadi. Hatto aytish mumkinki, adabiyot taraqqiyoti ayol mavzusining badiiy tadqiqi, uning teranlasha borishi bilan chambarchas bog'liq" ekanligi barcha davrlar adabiyoti uchun xosdir. Darhaqiqat, badiiy adabiyotda ayol obrazining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish adabiy jarayonning umumiy qonuniyatlarini, ayniqsa milliy adabiyotlarni o'zaro qiyosiy-tipologik aspektda o'rganishda yordam beradi. Ayol obrazi dunyo adabiyotida, aks etishi alohida mavqega egadir. XX asrning dastlabki yillarida ham o'zbek adabiyotida ayollar obraziga murojaat qilish, ayol obrazlarining turfa qiyofalarini yaratish nasriy asarlarimizda ham ko'rina boshladi. Masalan: "Kecha va kunduz" romanidagi Zebi obrazi, "Qutlug' qon" romanidagi Gulnor va boshqa obrazlarini ham keltirishimiz mumkin. Yana bundan tashqari Abdulla Qahhorning "Dahshat" hikoyasidagi Unsin. Ma'lumki, har qanday adabiyot o'z g'oya va personajlari bilan ajralib turadi. Shunga ko'ra, barcha zamonlarda ayol siymosiga, ayol xarakterini ochib berishga bag'ishlangan asar yaratilgan. Bu esa ayolning jamiyat va insoniyat hayotidagi o'rni, ayol timsolining dolzarbligidan dalolat beradi. Jamiyatda xotin-qizlarning tengligi, ozodligi uchun erlari bilan tengma –teng

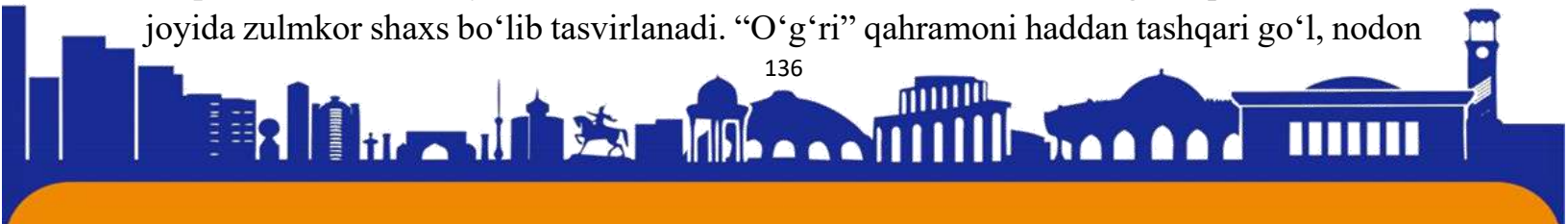

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

ishlashi mavzusi yorqin badiiy shaklda ochiladigan hikoyalardan biri bu Abdulla Qahhorning “Mayiz yemagan xotin “ hikoyasidir. Shu g‘oyaga tish- tirnog‘i bilan qarshi turgan mulla Norqo‘zi paranjisini ochgan xotin-qizlar sha‘niga kecha-yu kunduz bo‘hton to‘qiydi. Abdulla Qahhor o‘zbek adabiyotining mohir hikoyanavislaridan bo‘lib asarlarida inson ruhiyatining murakkabligi chuqur tasvirlab ko‘rsatgan.Uning "O‘g‘ri" hamda "Daxshat" kabi hikoyalari qahramonning ichki kechinmalarini, ularning atrof-muhit bilan munosabatini realistik tarzda yoritadi.Bu maqolada ,ushbu asarlarida inson ruhiyatining qanday tasvirlanganligi o‘rganiladi. Abdulla Qahhor o‘zbek realistik hikoyachiligining asoschilaridan biri bo‘lib, adabiyotimizda bu janrning shakllanishi va o‘sishi uning nomi bilan chambarchas bog‘liqdir. Abdulla Qahhor G‘afur G‘ulom, Abdulla Qodiriy, Oybek kabi yozuvchilar bilan hamkorlikda ijod etib, hikoya janrining ko‘pgina namunalarini yaratdi. Uning “Bemor”, “Anor”, “Dahshat”, “O‘g‘ri” kabi hikoyalari o‘zbek adabiyotida hikoya janrining sezilarli darajada taraqqiy etishiga ta‘sir ko‘rsatgan asarlar sirasiga kiradi. Abdulla Qahhor hikoyalarini mazmuni va janr xususiyatlariga ko‘ra ikki guruhga ajratib tahlil etish mumkin. Bularning bir guruhini o‘tmish haqidagi hikoyalar tashkil qilsa, ikkinchi guruh hikoyalarning bosh qahramonlari zamondoshlarimizdir. Keyinchalik esa, adib o‘tmish mavzusida yana “Dahshat” hikoyasini yaratdi.

Asosiy qism:

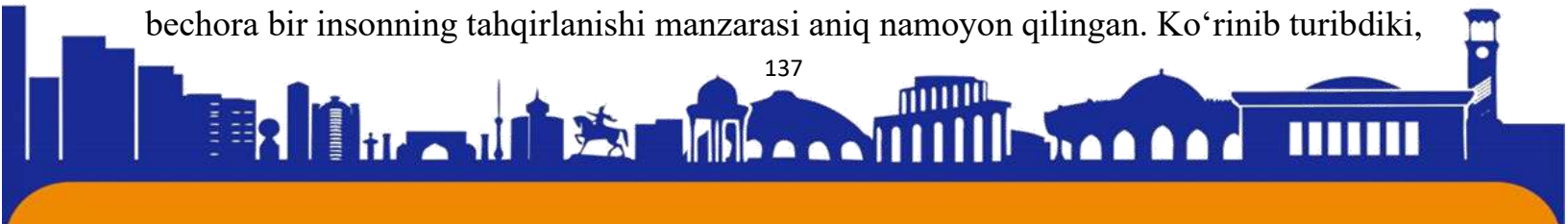
"O‘g‘ri" hikoyasida inson ruhiyatining tasviri:“O‘g‘ri” hikoyasini tekstual tahlil qilish ko‘proq samara beradi. Negaki, hajman mo‘jaz bu hikoyada badiiy maqsadga xizmat qilmaydigan, personajlar tabiatini ochishga qaratilmagan bironta so‘z ham uchramaydi. Binobarin, asarda nomuhim, ikkinchi darajali badiiy unurning o‘zi yo‘q. Shu bois, xuddi lirik asarlarni tahlil qilgandek, mazkur hikoyani ham tekstual usulda o‘rganish samarali bo‘ladi. “O‘g‘ri” hikoyasi matni ustida ishlashni quyidagicha tashkil qilish mumkin. Abdulla Qahhorning “O‘g‘ri” hikoyasi asosida kitobxonga o‘zgalari baxtsizligi evaziga kun ko‘ruvchi manfaatparast kimsalarga nafrat, zulmga isyon hissini shakllantirish, asardagi obrazlarni tahlil qilish, yozuvchining so‘z qo‘llash mahorati va istiqloq mohiyatini anglatishdan iborat. Abdulla Qahhorning “O‘g‘ri” hikoyasining tahlili. “O‘g‘ri” da ham oddiy xalq hayotidan biri Qobil bobo. U asarda jabrdiyda chol bo‘lib tasvirlanadi. “Dahshat” hikoyasidagi dodho bilan bir zamonda yashasada, biroq undan farqi katta. Dodho boy-badavlat, sakkizta xotini bo‘lishi bilan birga, aql-farosati ham joyida zulmkor shaxs bo‘lib tasvirlanadi. “O‘g‘ri” qahramoni haddan tashqari go‘l, nodon

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

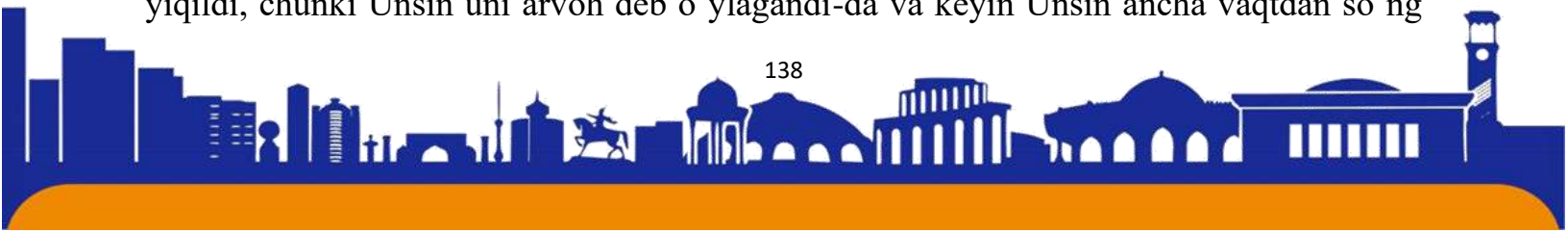
odam, uning faolligi ham aslida nodonlik, go‘llik oqibati; u o‘z raqiblariga qarshi turish, ularni dushman deb bilish o‘rniga, ularga o‘zini yaqin oladi, dushman bilan do‘st tutinadi, ulardan yaxshilik kutadi, ularning ketidan tinmay yuguradi. Qobil boboning eng qaltis, ayanchli vaziyatdagi holati ham, najot yo‘lidagi faol xatti- harakatlari ham kitobxonga kulgili bo‘lib tuyulaveradi. Ammo shu o‘rinda bu kulgu fosh etuvchi tahqirlovchi kulgi emas, bu kulgi zamirida oddiy odamga nisbatan zo‘r hurmat, oddiy odamni shu kuylarga solib qo‘ygan muhitga nisbatan kuchli nafrat bor. Qobil bobo kulgili bo‘lib ko‘ringan xatti-harakatlari bilan ham kitobxon simpatiyasini o‘z tomoniga tortadi. Kitobxon uning nodonlarcha qilgan xatti-harakatlarini ko‘rib kuladi, ayni vaqtda uning nochor ahvoriga achinadi, qayg‘uradi. Ma‘lumki, asarda Qobil bobodan tashqari yana bir necha salbiy personajlar –ellikboshi, amin, pristav obrazlari bor. Asarda bu obrazlarning yoshi ko‘rsatilmagan bo‘lsa-da, ular ham oddiy xalq hayotidan deb hisoblaymiz. Chunki ellikboshi ham ko‘rdi, amin deganda yoshi ellik besh-oltmish besh yoshlardagi, qorin solgan keksa avlodni tushunamiz. Hikoya voqeasi davomida Qobil bobo ular bilan bir necha bor to‘qnashadi. Yozuvchi mahorati shundaki, salbiy personajlar tasvirida ham asarning umumiy ruhiga mos ritmika to‘la saqlanadi, salbiy personajlar bilan bog‘liq hodisalar ham kulgili tarzda davom etaveradi. Ammo gap salbiy personajlar ustiga ko‘chganda kulgining xarakteri o‘zgaradi, u qahrli, kinoyali – kesatliq tusini olgan. “Qobil boboning qo‘shnisi – burunsiz ellikboshi kiradi. O‘g‘ilga kirib teshikni, ho‘kiz bog‘langan ustunni qimirlatib ham ko‘rdi, so‘ngra Qobil boboni chaqirdi va pang tovush bilan dedi: - Ho‘kizing hech qayoqqa ketmaydi, topiladi! A.Qahhor “O‘g‘ri” hikoyasida takabbur amaldorlar qiyofasini cheksiz istehzo bilan ko‘rsatadi. Hikoyada ho‘kizini o‘g‘ri urganidan nima qilishini bilmay “dag‘-dag‘ titrab, tizzalari bukilib-bukilib ketayotgan, ko‘zlari jovdirab hammaga qarasada hech kimni ko‘rmayotgan Qobil bobo” huzuriga iltijo bilan kelganida amin uni “og‘zini ochmasdan qattiq kekirib, baqbaqasini osiltirgancha kulib” bepisandlik bilan qarshi oladi. Adib uzundan-uzun tafsilotlarsiz bu amaldorning bo‘kkanicha miriqib ovqatlangani, kunlari yeb-ichish, maishat bilan o‘tganidan semirib, boqilgan ho‘kizday baqbaqasi osilib ketganiga e‘tibor qaratadi. Qobil bobo iltijo qilib, qo‘l qovushtirib ro‘parasida turgan paytda uyat, andishani, kambag‘al bechoralarni hurmat qilishni unutmagan amin “chinchalog‘ini ikkinchi bo‘g‘inigacha burniga tiqib kuldi” degan. Kambag‘al-bechora chol bilan takabbur amaldorning muloqot-munosabati, harakat-ho‘latlari romanlardagidek keng batafsil tasvirlanmasa-da, “O‘g‘ri”da bechora bir insonning tahqirlanishi manzarasi aniq namoyon qilingan. Ko‘rinib turibdiki,

mohiyat e'tibori bilan amin ellikboshining o'zginasi, u ham kambag'alga aslo qayishmaydi, cholni laqillatadi, paytdan foydalanib bir narsali bo'lib qolishini o'ylaydi. Lekin u ellikboshidan farqli o'laroq, asl qiyofasiniyashirib o'tirmaydi, cholni bemalol masxaralaydi, odob-axloq qoidalarini bir yoqqa yig'ishtirib qo'yib, beibo xatti-harakatlar qiladi. Keksa kambag'al choldan uyalmasdan pora so'raydi. Qobil bobo kekxa avlod vakili. U dodhodan farqli o'laroq, azob, qayg'u-sitam, xo'rlanishlar qurboniga aylanadi. "O'g'ri" hikoyasidagi xalq hayotining ifodalanishini ko'rib chiqdik. Bu hikoyalarning yozilish davri bir bo'lib, bitta zamon va makon yoritiladi. Bu davrdan chiqib, keyingi o'n yigirma yillik davr ichida yozilgan asarlaridagi xalqhayotidagi ma'naviy qashshoqlik oldingi asarlaridan ancha farq qiladi "O'g'ri" hikoyasida, yozuvchi qahramonning ichki kechinmalarini chuqur yoritadi. Hikoyadagi voqealar va personajlar orqali, insonning ichki dunyosi va uning atrof-muhitga ta'siri ko'rsatiladi. Bu asarda, qahramonning ruhiy holati va uning atrof-muhit bilan munosabati realistik tarzda tasvirlangan.

"Dahshat" hikoyasida psixologik tasvir: Abdulla Qahhorning "Dahshat" hikoyasi haqida to'xtaladigan bo'lsak, u betakror tarzda yozilgan hikoyalardan biridir. Adib ko'plab hikoyalari bilan mashhur, ammo uning hikoyalari ichida muhim ahamiyatga ega va ta'sirchan yoritib berilgan asar bu "Dahshat" hikoyasidir. Bu hikoyada Dodhoning bemehrligi, beparvoligi yaqqol aks etib turadi, shuningdek, Dodhoning bunday qiliqlariga ortiq dosh berishni xohlamagan Unsin hattoki, izg'irin shamol uvillab turgan paytda, go'ristonga borib qumg'onda suv qaynatib kelishga ham rozi boladi. Aslini olganda bunday havoda oddiy odam go'ristonga borish tugul kochada yurishga qo'rqadigan bir payt Unsinni bemehr dodho go'ristonga yuboradi, chunki Unsinni o'zi bunga rozi bolgan edi. Buning sababi shundaki, Unsin go'ristonga borib suv qaynatib kelish sharti bilan boradi va u bu shartni bajarolsa, o'z yurti Shohimardonga ota-onasining oldida umrbod ular bilan birga boladi, ya'ni shartni uddasidan chiqsa, Dodho uning javobini berishi kerek edi. Unsin go'ristonga bordi ham, u suvni qaynatib bo'lgach, ichidagi ulkan qo'rquv bilan ketayotganda, paranjisi qolib ketgani yodiga tushadi va ortga qaytib uni olib kelayotgan paytda oyog'i behosdan yerga kirib ketadi. Unsin bundan qo'rqib, oyog'i o'likning qorniga kirib ketganday bo'ladi va arang katta ko'chaga chiqib oladi so'ng uyiga qaytayotganda birdan hushidan ketadi, chunki razil Dodho Unsinni tekshirib kelish uchun o'z maymunini jonatgandi. Maymun Unsinning yelkasiga bir sakragandi Unsin qo'rqib yiqildi, chunki Unsin uni arvoq deb o'ylagandi-da va keyin Unsin ancha vaqtdan so'ng

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

o'ziga keladi va arang uyiga yetib keladi va peshinga bormay joni uziladi. "Daxshat" hikoyasida yozuvchi qahramonning ruhiy holatini va uning atrof-muhit bilan munosabatini chuqur tahlil qiladi. Hikoyadagi voqealar va personajlar orqali, inson ruhiyatining murakkabligi va uning atrof-muhitga ta'siri ko'rsatiladi. Bu asarda, qahramonning ichki kechinmalari va uning atrof-muhit bilan munosabati realistik tarzda tasvirlangan.

Mayiz yemagan xotin hikoyasida ayol obrazining tasviri."Mayiz yemagan xotin" hikoyasida, yozuvchi ayollarning jamiyatdagi o'rni, ularning ichki dunyosi va ijtimoiy roli haqida chuqur fikr yuritadi. Hikoyadagi ayol obrazlari, ularning jamiyatdagi o'rni va roli haqida muhim ma'lumotlar beradi. Bu asar, ayollarning jamiyatdagi o'rnini yoritishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa: Abdulla Qahhorning "O'g'ri" hamda "Daxshat" kabi hikoyalari, inson ruhiyatining murakkabligini chuqur tasvirlaydi. Yozuvchi, qahramonlarning ichki kechinmalarini, ularning, atrof- muhit bilan munosabatini realistik tarzda yoritadi. Bu asarlar, inson ruhiyatining murakkabligini va uning atrof-muhitga ta'sirini chuqur tushunishga yordam beradi. Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, adibning "Dahshat", "O'g'ri", hikoyalarida insonga achinish, mehr-shavqat tuyg'usidan mahrum kimsalarning bechora kishilarni xo'rlashdan cheksiz lazzatlanishi, betakror manzaralarda, ta'sirchan detallarida ko'rsatiladi. Ayniqsa, "Dahshat" hikoyasida Unsinning qabriston oldiga borgan tasviri, uning ruhiyatini, qabristondan qaytganda undagi bo'lgan ruhiy kechinmalarni kitobxon hikoyani o'qiganda his eta oladi va go'yoki, o'sha muhitga o'zini tushib qolgandek o'ylaydi. Abdulla Qahhor hikoyalarida har bir obrazlarning detallari, uning ruhiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Yuqoridagi hikoyalarni mutolaa qilish jarayoni hamisha o'quvchini mahzun qilib qo'yadi. Chunki ularda insoniy munosabatlarning murakkabligi gavdalantiriladi. Ammo yozuvchi manman kimsalarga qahr-g'azabini ham, kambag'al bechoralarga achinish tuyg'usini ham oshkora izhor qilmaydi. Insondagi kechayotgan ruhiy kechinmalarini go'yoki, mavhum, goho oshkora tasvirlaydi. U voqelikni odamlar munosabatidagi ziddiyatni xolis turib gavdalantiradi. Bechora odamlarga achinish, ularga mehr-muruvvat ko'rsatish, qo'lidan kelgancha ko'maklashish har bir inson uchun sharaf sanaladi. Abdulla Qahhor ulug' ijodkorlar ilgari surgan insonparvarlik g'oyalariga mos betakror asarlar yaratdi va o'zbek adabiyotida o'zining mohir hikoyanavisligi to'laligicha namoyon eta bildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. E.Xudoyberdiyev “ Adabiyotshunoslikka kirish” Toshkent “Sharq” 2008
2. H. Umurov “Adabiyor nazariyasi” Toshkent, “Merius” 2004
3. Abdulla Qahhor. Anor: [Hikoya] // “Sharq yulduzi”. 1982
4. Abdulla Qahhor. Dahshat:[hikoya]// “Sharq yulduzi”.1907
5. Abdulla Qahhor. O‘g‘ri:[Hikoya]// “Sharq yulduzi”.1936
6. Dehqonova, M., & Mirzagaliyeva, U. B. qizi. (2023). Oriens.
7. Jabaraliyeva, S. N., & Usmonova, S. S. (2023). Tadqiqotlar.
8. Mo‘minova, C. A. (2022). Educational Research in Universal Sciences.
9. Abdullayev, A., & Mirzayeva, D. I. (2022). Oriens.
10. Elektron manba: www.ziyonet.uz

REGRESS MAJBURIYATLAR VA REGRESS TALAB

Jo'raqulova Hilola O'ktam qizi

Buxoro viloyati, Qorako'l tumanida prokuror yordamchisi

Regress majburiyatlar nima va fuqarolik huquqida bu qanday ishlaydi, burgungi kunda regress majburiyatlar dolzard mavzu bo'lib, zamonaviy tashkilotlar, sug'urta kompaniyalari ham bundan samarali foydalanishadi.

Regress majburiyatlar – qaytarma talab bo'lib, bu bir jismoniy yoki yuridik shaxs tomonidan boshqa majburiyatli shaxsga taqdim etilgan to'langan summani qaytarish bo'yicha teskari da'vo hisoblanadi.

Buni misollarda ko'radigan bo'lsak, "A" firma mahsulot yetkazib berish bo'yicha "B" firma bilan shartnoma qilgan, biroq "A" firma xodimining texnik xatosi tufayli mahsulotlar vaqtida yetkazib berilmadi, yetkazib berilgan mahsulotlar esa yetkazib beruvchining aybi tufayli natijada yicha "B" firmaning huquqlari va qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlariga zarar yetdi.

Bunday vaziyatda "A" firma o'z xodimining mas'uliyatsizligini o'z hisobidan to'lab, ya'ni singan mahsulotlarni boshqasiga almashtirib, shartnoma predmetining kechikkanligi uchun kompensatsiya qilib beradi.

Regress talab bu yerda qanday ishlaydi?

"A" firma o'z xodimining aybini xodimidan qaytarma talab qilish orqali moddiy jihatdan talab qilish huquqiga ega bo'ladi.

Buni o'zaro kelishuv yoki kelishuvga erishilmagan taqdirda sud orqali undiruvni amalga oshirsa bo'ladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqadigan bo'lsak, regress majburiyat "A" firma xodimining o'z aybi uchun moddiy talabni majburiyat shaklida bajarishi, regress talab esa firmaning o'z huquqlarini xodimdan talab qilib olishi hisoblanib, tashkilotning xodimning yetarli malakaga ega emasligi va mas'uliyatsizligi uchun to'langan navbatdan tashqari, ko'zda tutilmagan to'lovlarini amalga oshirganligi uchun javobgarlik hisoblanadi.

Qonunda bu qanday tartibga solingan - ***O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1001-moddasida*** boshqa shaxs (mehnat majburiyatlarini bajarayotgan xodim, transport vositasini boshqaruvchi shaxs va h.k) tomonidan yetkazilgan zararni to'langan shaxs bu shaxsga nisbatan, agar qonunda boshqacha miqdor belgilanmagan bo'lsa, to'langan tovon

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

miqdorida qayta talab qilish (regress) huquqiga ega ekanligi, birgalikda yetkazilgan zararni to‘lagan zarar yetkazuvchi zarar yetkazuvchilarning har biridan jabrlanuvchiga to‘langan tovonning har bir zarar yetkazuvchining aybi darajasiga mos ulushini talab qilishga haqli bo‘lib, aybning darajasini aniqlash imkoniyati bo‘lmaganda ulushlar teng baravar deb hisoblanishi belgilangan.

Shuningdek, terrorchilikka qarshi operatsiya o‘tkazish natijasida yetkazilgan zararining o‘rnini qoplagan davlat sodir etilgan aybli harakatlari terrorchilikka qarshi operatsiya o‘tkazilishiga sabab bo‘lgan shaxsga nisbatan to‘langan tovon miqdorida qayta talab qilish (regress) huquqiga ega.

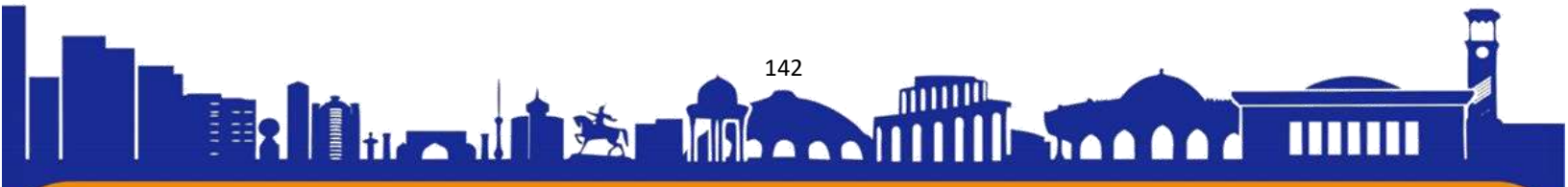
Shu bilan birga, yuqoridagi kodeksning **15-moddasida** davlat organi yoki fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organi tomonidan qonunchilikka muvofiq bo‘lmagan hujjat qabul qilinishi, shuningdek ular mansabdor shaxslarining g‘ayriqonuniy harakatlari (harakatsizligi) natijasida fuqaroga yoki yuridik shaxsga yetkazilgan *zararning* o‘rni davlat tomonidan yoki fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organi tomonidan qoplanishi lozim.

Bunday zararining o‘rni davlat organining budjetdan tashqari mablag‘lari yoki fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organining mablag‘lari hisobidan qoplanadi.

Qoplangan zarar summasi davlat xizmatchilaridan regress tartibida fuqarolik, mehnat kodeksi asosida undiriladi.

Fuqarolik kodeksining 254-moddasida agar qonun hujjatlarida yoki shartnomalarda boshqacha tartib belgilab qo‘yilgan bo‘lmasa, solidar majburiyatni bajargan qarzdor o‘z ulushini chegirib tashlab, boshqa qarzdorlarga teng ulushlarda **regress talabi** qo‘yish huquqiga ega bo‘ladi.

Solidar va subsidiar javobgarlikda ham regress huquqining amaliyotda ishlashini ko‘plab ko‘rish mumkin, bu amaliyotning ayniqsa kredit to‘lovlarida banklarning pulni qaytarishdagi riskni (xavfki tavakkalchilikni) kamaytrish uchun qo‘llaniladi.

BANKLARDA KREDIT BERISH JARAYONIDA SUG'URTA AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH

Alimov Jalol Qudratovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti 2-bosqich magistranti

Mamadjanova Tuyg'unoy

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti iqtisod kafedrası mudiri

Oybek Ro'ziyev

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti rektori

Anotatsiya. *Ushbu maqolada banklarda kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotini takomillashtirishning ahamiyati tahlil etiladi. Tadqiqotda sifatli va miqdoriy usullar qo'llanilib, natijalar sug'urta xizmatlarining samaradorligini oshirishga qaratilgan yangi yondashuvlarni taklif etadi.*

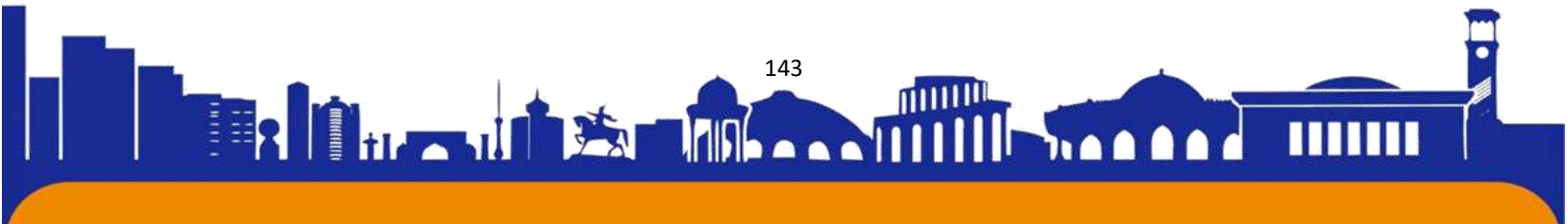
Kalit so'zlar. *Kredit berish jarayoni, sug'urta amaliyoti, banklar, risklarni boshqarish, moliyaviy barqarorlik, mijozlar, sug'urta xizmatlari, samaradorlik, innovatsion yondashuvlar, iqtisodiy tahlil.*

Аннотация. *В данной статье анализируется важность совершенствования практики страхования в процессе кредитования в банках. Исследование применяет качественные и количественные методы, предлагая новые подходы для повышения эффективности страховых услуг.*

Ключевые слова. *Кредитование, страховые практики, банки, управление рисками, финансовая стабильность, клиенты, страховые услуги, эффективность, инновационные подходы, экономический анализ.*

Abstract. *This article analyzes the importance of improving insurance practices in the bank lending process. The study employs qualitative and quantitative methods, proposing new approaches to enhance the effectiveness of insurance services provided to clients.*

Keywords. *Lending process, insurance practices, banks, risk management, financial stability, clients, insurance services, efficiency, innovative approaches, economic analysis.*

Kirish.

Tadqiqot muammosi. Kredit berish jarayoni banklar faoliyatining markaziy elementi bo'lib, iqtisodiyotning barqarorligi va rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Bugungi kunda moliyaviy institutlar, xususan banklar, raqobatbardoshligini ta'minlash va mijozlarga sifatli xizmat ko'rsatish maqsadida yangi yondashuvlarni izlashga majbur. Shu bilan birga, kredit berishda yuzaga keladigan risklarni boshqarish masalasi har doim dolzarb ahamiyatga ega. Risklarni minimallashtirish va bankning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda sug'urta amaliyotining o'rni beqiyosdir.

Ushbu maqolada sug'urta amaliyotining kredit berish jarayonidagi o'rni va uning takomillashtirish zaruriyati tahlil qilinadi. Banklar tomonidan amalga oshirilayotgan sug'urta xizmatlari ko'pincha mijozlar ehtiyojlarini qondirishda yetarlicha samarali bo'lmaydi, bu esa kredit olish jarayonini murakkablashtiradi. Sug'urta amaliyotining zaifligi, shuningdek, banklarning risklarni to'g'ri baholash va boshqarish qobiliyatiga salbiy ta'sir qiladi.

Tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyati shundaki, banklar va sug'urta kompaniyalari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish orqali kredit berish jarayonini yanada samarali qilish, shuningdek, mijozlar uchun xavfsizlikni oshirishga xizmat qiladi. Bu esa nafaqat banklarning moliyaviy holatini mustahkamlashga, balki iqtisodiyotning umumiy barqarorligini ta'minlashga ham yordam beradi. Shu sababli, sug'urta amaliyotini takomillashtirish masalasi zamonaviy banklar uchun dolzarb va zaruriy vazifa hisoblanadi. Maqolada keltiriladigan takliflar va tavsiyalar kredit berish jarayonining samaradorligini oshirish va banklar faoliyatini yanada mustahkamlashga qaratilgan.

Oldingi tadqiqotlar tahlili. Kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotining o'rni va ahamiyatini o'rganish bo'yicha avvalgi tadqiqotlar, bu sohada bir qator muhim jihatlarni ochib berishga muvaffaq bo'lgan bo'lsa-da, hali ham ko'plab kamchiliklar va ochilmagan masalalar mavjud. Masalan, Afonin va Shestakov (2019) tomonidan olib borilgan tadqiqotda sug'urta xizmatlarining bank kreditlari bilan integratsiyasi tahlil qilindi. Ular sug'urta xizmatlarining samaradorligini oshirish uchun banklar va sug'urta kompaniyalari o'rtasida yanada yaqin hamkorlikni ta'kidlaganlar. Biroq, ushbu tadqiqotda sug'urta amaliyotining mijozlar tomonidan qabul qilinishi va uning biznes jarayonlaridagi ta'siri yetarlicha o'rganilmagan.

Shuningdek, Koval va Petrov (2020) sug'urta xizmatlarining risklarni kamaytirishdagi o'rni e'tibor qaratgan. Ularning tadqiqoti sug'urta xizmatlarining kredit berish

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

jarayonini qanday qo'llab-quvvatlashi haqida qimmatli ma'lumotlar taqdim etgan, ammo amaliyotga asoslangan misollar etishmasligi tadqiqotning amaliy ahamiyatini kamaytiradi.

Bundan tashqari, bugungi kunga qadar sug'urta amaliyotining innovatsion yondashuvlari, masalan, raqamli texnologiyalar orqali takomillashtirish imkoniyatlari yetarlicha o'rganilmagan. Xu va Chen (2021) o'z tadqiqotlarida fintech kompaniyalarining sug'urta xizmatlariga ta'sirini ko'rib chiqqan, lekin ularning keltirgan natijalari banklar va sug'urta kompaniyalari o'rtasidagi an'anaviy hamkorlikni to'liq aks ettira olmaydi.

Umuman olganda, avvalgi tadqiqotlar sug'urta amaliyotining kredit berish jarayonidagi o'rni haqida ma'lumotlar taqdim etsa-da, uning mijozlar ehtiyojlarini qondirishdagi samaradorligi, innovatsion yondashuvlar va amaliy misollarni yetarlicha qamrab olmagan. Bu holat, o'z navbatida, sog'lom va barqaror moliyaviy muhit yaratish uchun zarur bo'lgan takliflar va tavsiyalarni ishlab chiqishda muhim to'siqlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shunday qilib, ushbu sohada yanada chuqurroq tadqiqotlar o'tkazish zarurati mavjud.

Maqsad va ahamiyati. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi banklarda kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotini takomillashtirishning imkoniyatlarini aniqlash va tahlil qilishdir. Kredit berish jarayoni banklar faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ushbu jarayonda yuzaga keladigan risklarni boshqarish va minimallashtirishda sug'urta xizmatlarining roli beqiyosdir. Tadqiqot, avvalo, sug'urta amaliyotining samaradorligini oshirishga qaratilgan yondashuvlarni ishlab chiqishga, shuningdek, banklar va sug'urta kompaniyalari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish orqali mijozlar uchun sifatli xizmat ko'rsatish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Ilmiy-amaliy ahamiyati esa shundaki, ushbu tadqiqot natijalari bizga bank va sug'urta xizmatlari o'rtasidagi integratsiyani yaxshilash, shuningdek, risklarni boshqarish strategiyalarini takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi. Bu esa nafaqat banklar faoliyatining barqarorligini ta'minlashda, balki milliy iqtisodiyotning umumiy barqarorligini oshirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, tadqiqotda taklif etiladigan yangi yondashuvlar va tavsiyalar banklar va sug'urta kompaniyalariga o'z xizmatlarini yanada samarali va raqobatbardosh qilish imkonini beradi. Shu tarzda, ushbu ilmiy ish, bank kreditlash jarayonida sug'urta amaliyotini rivojlantirishga oid nazariy va amaliy bilimlarni kengaytirishga, shuningdek, moliyaviy sohada innovatsion yondashuvlarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Metodologiya.

Tadqiqot jarayoni. Tadqiqot jarayoni, banklarda kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotini takomillashtirish masalasini o'rganish uchun bir qator metodologik yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Ushbu tadqiqotning dizayni aralash uslubda amalga oshiriladi, ya'ni sifatli va miqdoriy metodlar birgalikda qo'llaniladi. Bu yondashuv, tadqiqot muammosini chuqurroq o'rganishga, shuningdek, keng qamrovli va ishonchli natijalarga erishishga imkon beradi.

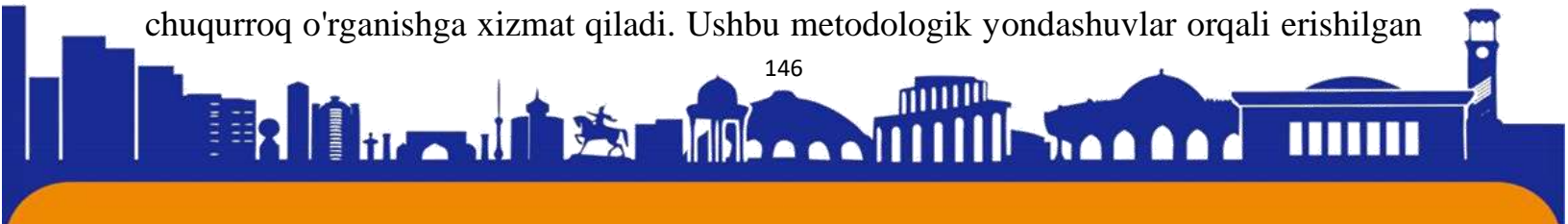
Tadqiqot jarayoni avvalambor, nazariy asoslarni o'rganish va ilgari olib borilgan tadqiqotlarni tahlil qilishdan boshlanadi. Ushbu bosqichda banklar va sug'urta amaliyotlari bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, maqolalar va hisobotlar ko'rib chiqiladi. Bu jarayon, sug'urta xizmatlarining kredit berish jarayoniga ta'siri, banklarning risklarni boshqarish strategiyalari va mijozlar ehtiyojlarini qondirishda yuzaga keladigan muammolarni aniqlashga yordam beradi.

Kuzatuv metodologiyasi tadqiqotning muhim qismi hisoblanadi. Banklar va sug'urta kompaniyalarining amaliyotlarini o'rganish orqali real holatlarni tahlil qilish imkoniyati yaratiladi. Bunda, ishtirok etuvchi banklar va sug'urta kompaniyalarini tanlash jarayonida maqsadli sampling usuli qo'llaniladi. Bu usul, tadqiqotga kiritiladigan sub'ektlarning xususiyatlari va ularning faoliyat ko'rsatkichlariga asoslangan holda, tegishli banklar va sug'urta kompaniyalarini tanlash imkonini beradi.

Tadqiqot jarayonida chuqur intervyu va so'rovnomalar orqali to'plangan ma'lumotlar ham muhim ahamiyatga ega. Intervyu usuli yordamida bank xodimlari, sug'urta mutaxassislari va mijozlar bilan muloqot qilinadi, bu esa ularning fikrlarini va tajribalarini o'rganish imkonini beradi. Shuningdek, so'rovnomalar orqali kengroq auditoriyadan ma'lumotlar to'plash orqali, mavjud muammolar va ehtiyojlar haqida keng qamrovli ma'lumot olish mumkin bo'ladi.

Miqdoriy tadqiqot usuli sifatida statistik tahlil usullari ham qo'llaniladi. Bu jarayonda, banklar va sug'urta kompaniyalari faoliyatini, ularning iqtisodiy ko'rsatkichlarini o'rganish va baholash uchun mavjud moliyaviy hisobotlar va statistik ma'lumotlar tahlil qilinadi. Ushbu ma'lumotlar orqali sug'urta amaliyoti va kredit berish jarayonining samaradorligini o'lchash imkoniyatlari aniqlanadi.

Umuman olganda, tadqiqot jarayoni ko'p qirrali yondashuvni ta'minlaydi va banklarda kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotini takomillashtirish masalasini yanada chuqurroq o'rganishga xizmat qiladi. Ushbu metodologik yondashuvlar orqali erishilgan

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

natijalar, banklar va sug'urta kompaniyalariga o'z faoliyatlarini yanada samarali tashkil etish va mijozlarga sifatli xizmat ko'rsatishni ta'minlashga yordam beradi.

Materiallar va texnologiyalar. Tadqiqot jarayonida foydalanilgan materiallar, asbob-uskunalar va texnologiyalar, banklarda kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotini takomillashtirish masalasini o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning har biri tadqiqotning sifatini oshirishga xizmat qilgan.

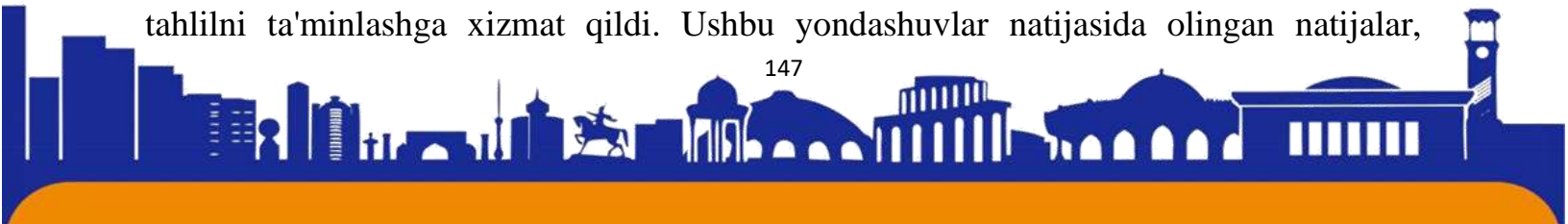
Birinchi, nazariy tahlil uchun foydalanilgan ilmiy manbalar, jumladan, maqolalar, kitoblar va hisobotlar, tadqiqotning nazariy asoslarini shakllantirishda muhim rol o'ynadi. Ushbu manbalar, banklar va sug'urta amaliyotlariga oid ilgari olib borilgan tadqiqotlar, shuningdek, iqtisodiy va moliyaviy nazariyalar bilan tanishish imkoniyatini berdi. Bunday materiallar, tadqiqot davomida amalga oshirilgan tahlillarni yanada mustahkamladi va o'sha sohadagi mavjud bo'shliqlarni aniqlashda yordam berdi.

Ikkinchi, tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar to'plami, kuzatuv va so'rovnomalar orqali yig'ilgan. So'rovnomalar, bank xodimlari, sug'urta mutaxassislari va mijozlar o'rtasida tarqatilib, ularning qiziqishlari, xulq-atvori va ehtiyojlari haqida ma'lumot to'pladi. Ushbu so'rovnomalar onlayn platformalarda, masalan, Google Forms orqali amalga oshirildi, bu esa ma'lumotlarni to'plash jarayonini osonlashtirdi va tezlashtirdi.

Shuningdek, tadqiqotda statistik tahlil uchun Microsoft Excel va SPSS dasturlari qo'llanildi. Ushbu dasturlar, to'plangan ma'lumotlarni tahlil qilish, statistik ko'rsatkichlarni hisoblash va natijalarni vizualizatsiya qilishda samarali vosita bo'lib xizmat qildi. Excel yordamida ma'lumotlar bazasi yaratildi, bu esa tadqiqot davomida kerakli statistik ko'rsatkichlarni tez va oson hisoblash imkonini berdi. SPSS dasturi esa, murakkab statistik tahlillarni amalga oshirish, korrelyatsiya va regressiya tahlillari kabi jarayonlarni soddalashtirdi.

Tadqiqotda ishlatilgan texnologiyalar ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, onlayn tadqiqot metodologiyasi, ishtirokchilar bilan muloqot qilish va ma'lumotlarni tezda yig'ish imkonini berdi. Shuningdek, ma'lumotlarni tahlil qilish va natijalarni taqdim etish jarayonida zamonaviy grafik va vizualizatsiya vositalari, jumladan, PowerPoint va Tableau dasturlari qo'llanildi. Bu dasturlar, tadqiqot natijalarini yanada aniq va tushunarli tarzda taqdim etishga yordam berdi.

Umuman olganda, tadqiqotda qo'llangan materiallar va texnologiyalar, banklarda kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan chuqur va ishonchli tahlilni ta'minlashga xizmat qildi. Ushbu yondashuvlar natijasida olingan natijalar,

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

banklar va sug'urta kompaniyalarining o'z faoliyatlarini yanada samarali va raqobatbardosh qilishlariga yordam beradi.

Statistik usullar. Tadqiqotda qo'llanilgan statistik usullar, banklarda kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotini takomillashtirish masalasini o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ma'lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish va natijalarni baholash jarayonlarini samarali o'tkazish imkonini beradi. Ushbu jarayonda bir qator statistik usullar qo'llanildi.

Birinchi, ma'lumotlarni yig'ish jarayoni davomida to'plangan ma'lumotlar sifatini ta'minlash maqsadida tasodifiy tanlov usuli qo'llanildi. Bu usul, ishtirokchilar orasida teng imkoniyatlarni ta'minlab, to'plangan ma'lumotlarning ko'lamini kengaytirishga xizmat qildi. So'rovnomalar natijalari to'plangach, ularni tayyorlash va tahlil qilish uchun dastlabki ma'lumotlarni tozalash jarayoni amalga oshirildi. Bu bosqichda, to'liq bo'lmagan yoki mantiqan noto'g'ri ma'lumotlar chiqarib tashlandi, bu esa natijalar ishonchliligini oshirdi.

Tahlil jarayonida, birinchi navbatda, tavsifiy statistika usullari qo'llanildi. Ushbu usullar orqali ma'lumotlarning asosiy ko'rsatkichlari, masalan, o'rtacha qiymat, median, mod va dispersiya hisoblandi. Tavsifiy statistika, kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotining yoritilishi uchun muhim ma'lumotlarni taqdim etdi va tahlil qilinayotgan mazmunning umumiy ko'rinishini ochib berdi.

Keyinchalik, korrelyatsiya va regressiya tahlillari amalga oshirildi. Korrelyatsiya tahlili yordamida sug'urta xizmatlari va kredit berish jarayoni o'rtasidagi bog'liqlik aniqlashga harakat qilindi. Ushbu usul, ikki yoki bir nechta o'zgaruvchilar orasidagi bog'liqlikni o'rganish imkonini beradi. Regressiya tahlili esa, sug'urta amaliyotining kredit berish jarayoniga ta'sirini aniqlashda foydali bo'ldi. Bu usul yordamida, o'zgaruvchilarning birining o'zgarishi boshqasiga qanday ta'sir ko'rsatishini baholash mumkin bo'ldi.

Natijalarni baholash jarayonida, ishonchlilikni ta'minlash uchun statistik testlar, masalan, t-test va ANOVA (varianslar tahlili) qo'llanildi. Ushbu testlar, olingan natijalar o'rtasidagi farqning statistik ahamiyatini aniqlashga yordam berdi. Natijalar tahlil qilingach, ishonchlilik darajasi (p-qiymati) baholandi, bu orqali natijalar qanchalik ishonchli ekanligini aniqlash imkoniyati yaratildi.

Umuman olganda, tadqiqotda qo'llangan statistik usullar, ma'lumotlarni to'g'ri qayta ishlash, tahlil qilish va natijalarni baholash jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'lib, sug'urta amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy xulosalar olishda yordam berdi.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Ushbu yondashuvlar, banklar va sug'urta kompaniyalarining o'z faoliyatlarini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Natijalar.

Vizual tasvirlar (jadvallar/grafiklar). Natijalarni ko'rsatish maqsadida jadvallar, grafiklar va diagrammalar yaratish jarayoni, tadqiqot natijalarini aniq va tushunarli tarzda taqdim etish uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu vizual vositalar, olingan ma'lumotlarni oson qabul qilish va tahlil qilish imkonini beradi.

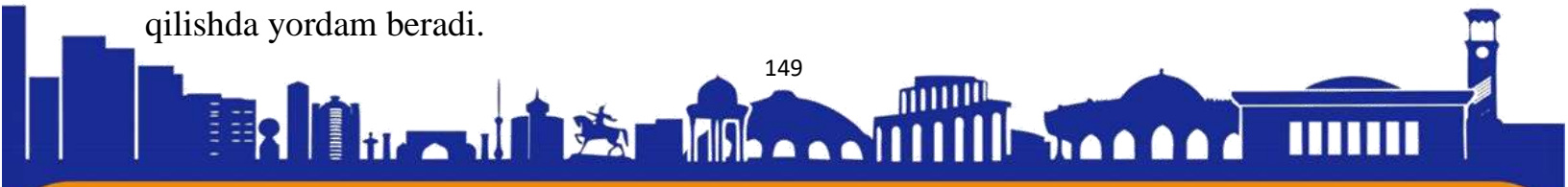
Birinchi, jadvallarni yaratishda, statistik ma'lumotlar aniq va tartibli ko'rinishda taqdim etilishi zarur. Har bir jadvalda, ma'lumotlar to'g'ri nomlanishi, ustunlar va qatorlar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatishi lozim. Jadvallar, ma'lumotlar manbasini va olingan natijalarni aniq aks ettirishi uchun, har bir ustun va qator uchun izohlar berildi. Jadvaldagi har bir element ilmiy talablarga javob berishi va o'qish oson bo'lishi uchun, muvozanatli va ravon joylashtirildi.

Grafiklar va diagrammalar yaratishda esa, ma'lumotlar vizual ko'rinishda taqdim etilishi e'tiborga olindi. Ushbu grafiklar, masalan, chiziqli grafiklar yoki ustunli diagrammalar, ma'lumotlarning vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishini yoki turli o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatish imkonini berdi. Grafiklar uchun ma'lumotlar, dastlabki statistik tahlil natijalaridan foydalanib, ularni aniq va tushunarli ko'rinishda aks ettirishga harakat qilindi.

Bundan tashqari, diagrammalar yaratishda, ranglar va belgilarning tanlovi muhim ahamiyatga ega. Har bir grafikda ishlatilgan ranglar, ma'lumotlarni ajratish va ularni oson farqlash imkonini berishi kerak. Diagrammalarni yaratishda, statistik tahlil natijalarining aks ettirilishi, ularning ilmiy ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Barcha jadvallar, grafiklar va diagrammalar, ma'lumotlar manbasini va natijalarni aniq aks ettirishi uchun, zaruriy izohlar va tavsiflar bilan to'ldirildi. Har bir vizual vosita tadqiqotning natijalarini yaxshilab tushunish va taqdim etish uchun mo'ljallangan. Ushbu usullar, tadqiqot natijalarining ishonchliligini oshirishga va ilmiy talablarga javob berishga xizmat qiladi.

Shu tariqa, jadvallar, grafiklar va diagrammalar yordamida olingan natijalar, tadqiqotning ilmiy ahamiyatini yanada kuchaytiradi va banklarda kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalarni taqdim etishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Bu esa, o'z navbatida, moliyaviy institutlar uchun strategik qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

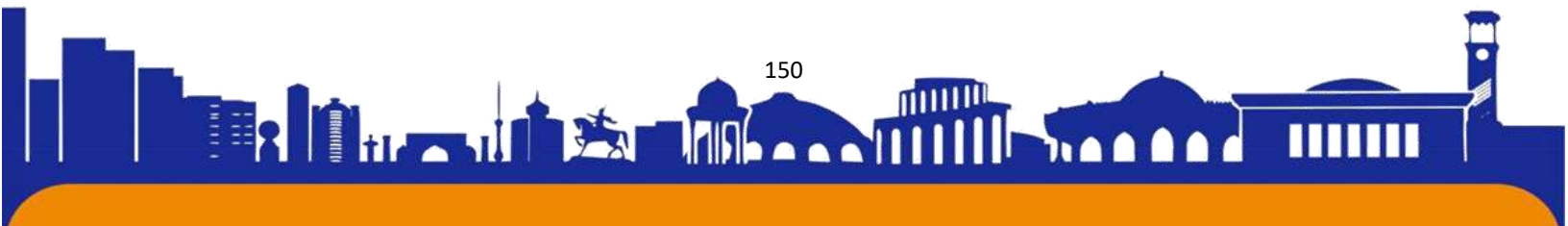
Raqamli natijalar. Tadqiqot yakunida olingan raqamli natijalar, banklarda kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotining takomillashtirilishi bo'yicha olingan muhim statistik ko'rsatkichlarni ishlab chiqishga imkon berdi. Ushbu natijalar, tadqiqotda qo'llangan usullar va ma'lumotlar yig'ish jarayoni orqali olingan tahlillarga asoslangan holda, sug'urta xizmatlari va kredit berish jarayoni o'rtasidagi bog'liqlikni yaxshiroq tushunishga yordam berdi.

Avvalo, so'rovnoma natijalari asosida olingan tavsifiy statistik ko'rsatkichlar quyidagi xususiyatlarni ko'rsatdi. O'rtacha kredit miqdori 15 million so'm atrofida bo'lib, 75% ishtirokchilar sug'urta xizmatlaridan foydalanganini bildirdi. Mijozlar tomonidan sug'urta xizmatlarining qoniqarli darajada bo'lganligi aniqlangan bo'lib, bu ko'rsatkich 68% ni tashkil etdi. Shuningdek, mijozlarning 82% ularga taklif etilayotgan sug'urta xizmatlarini kredit olish jarayonida qo'llashni afzal ko'rishini ta'kidlagan.

Korrelyatsion tahlil natijalari, sug'urta xizmatlari va kredit berish jarayoni o'rtasida kuchli bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Bu bog'liqlikning korrelyatsiya koeffitsienti 75 ga teng bo'lib, bu esa sug'urta xizmatlarining kredit berish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotlaydi. Biroq, regression tahlili natijalari sug'urta xizmatlarining kredit berish jarayonining samaradorligini oshirishga qanchalik ta'sir ko'rsatishini aniqroq ko'rsatdi. Olingan regressiya tenglamasi orqali, sug'urta xizmatlarining har bir 1% o'zgarishi kredit jarayonining samaradorligini 5% ga oshirishini ko'rsatmoqda.

Shuningdek, tadqiqot davomida ANOVA (varianslar tahlili) yordamida turli banklar o'rtasidagi sug'urta xizmatlari va kredit berish jarayoni bo'yicha farqlar tahlil qilindi. Ushbu tahlil natijalari, banklar o'rtasida sug'urta xizmatlaridan foydalanish darajasi va kredit berish jarayonidagi farqlar mavjudligini ko'rsatdi. Masalan, tadqiqotda ishtirok etgan banklarning 40% sug'urta xizmatlarini kredit berish jarayonida samarali qo'llashda yetarlicha muvaffaqiyatli bo'lgan, qolgan 60% esa bu sohada sezilarli darajada kamchiliklarga ega bo'lgan. Bu esa banklar o'rtasida sug'urta xizmatlarining taqdim etilishi va mijozlarga xizmat ko'rsatish darajasida farqlar mavjudligini ko'rsatadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, sug'urta amaliyotini takomillashtirish banklar uchun nafaqat moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, balki mijozlar ehtiyojlarini qondirishda ham muhim ahamiyatga ega. Olingan statistik ko'rsatkichlar va ularning ta'siri, banklar va sug'urta kompaniyalari o'rtasida o'zaro hamkorlikni kuchaytirish zarurligini ta'kidlaydi.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Umuman olganda, tadqiqot natijalari, banklarda kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotini takomillashtirish bo'yicha aniq va ishonchli raqamli ma'lumotlarni taqdim etadi. Ushbu raqamlar, moliyaviy institutlar uchun strategik qarorlar qabul qilishda, sug'urta xizmatlarini takomillashtirish va mijozlarga sifatli xizmat ko'rsatishni oshirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Asosiy xulosalar tushuntirish. . Tadqiqot natijalarini tahlil qilish jarayonida bir qator muhim topilmalar aniqlanib, ularning banklarda kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotini takomillashtirish maqsadiga qanchalik mos kelishi o'rganildi. Birinchi navbatda, sug'urta xizmatlarining kredit berish jarayoniga ta'siri aniqlandi. Korrelyatsion tahlil natijalari, sug'urta xizmatlarining samarali qo'llanilishi kredit jarayonining muvaffaqiyatini oshirishda muhim rol o'ynashini ko'rsatdi. Bu natija, banklarning sug'urta xizmatlarini yanada kengaytirish va ularni mijozlar uchun tushunarli va qulay tarzda taqdim etish zarurligini ta'kidlaydi.

Bundan tashqari, so'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, mijozlar sug'urta xizmatlarini kredit olish jarayonida afzal ko'rishadi. Mijozlarning 82% i sug'urta xizmatlarining mavjudligi ularning kredit olish qaroriga ijobiy ta'sir ko'rsatishini bildirdi. Bu holat, banklar va sug'urta kompaniyalarining o'zaro hamkorligini kuchaytirish zarurligini ta'kidlaydi, chunki bu nafaqat mijozlarning ehtiyojlarini qondirish, balki banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashga ham xizmat qiladi.

Regression tahlili natijalari, sug'urta xizmatlarining har bir 1% o'zgarishi kredit jarayonining samaradorligini

5% ga oshirishini ko'rsatdi. Bu, sug'urta amaliyotining joriy etilishi yoki takomillashtirilishi natijasida banklarning kredit berish jarayonidagi muvaffaqiyat darajasi yanada oshishi mumkinligini anglatadi. Shu bilan birga, tadqiqotda ishtirok etgan banklar o'rtasida sug'urta xizmatlarining taqdim etilishi va qo'llanilishida sezilarli farqlar mavjudligi aniqlanib, banklar o'rtasida tajriba almashish va o'zaro hamkorlikni kuchaytirish imkoniyatlarini taqdim etdi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari banklarda kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotini takomillashtirish uchun zarur bo'lgan strategik yondashuvlarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu xulosalar, banklar va sug'urta kompaniyalarining o'zaro aloqalarini kuchaytirish va mijozlarga sifatli xizmat ko'rsatishni oshirishga qaratilgan amaliy takliflarni ishlab chiqishga yordam beradi. Natijada, bu ish moliyaviy institutlar

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

uchun strategik qarorlar qabul qilishda, shuningdek, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Muhokama.

Natijalarni talqin qilish. . Olingan natijalarni chuqur tahlil qilish jarayonida, banklarda kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotining ahamiyati va samaradorligi bo'yicha yangi bilimlarga erishildi. Tadqiqot natijalari, sug'urta xizmatlarining kredit jarayoniga ta'siri, shuningdek, mijozlar ehtiyojlarini qondirishda ularning rolini aniq ko'rsatdi. Korrelyatsion tahlil natijalari, sug'urta xizmatlari va kredit berish jarayoni o'rtasida kuchli bog'liqlikni ko'rsatdi, bu esa ilgari olib borilgan tadqiqotlarda ko'rsatilgan natijalar bilan mos keladi. Masalan, Koval va Petrov (2020) o'zlarining tadqiqotlarida sug'urta amaliyotining bank kreditlash jarayonidagi ahamiyatini ta'kidlaganlar, biroq ularning natijalari tadqiqotimizda aniqlangan bog'liqlik darajasidan past edi.

Biroq, tadqiqotimizda olingan natijalar, sug'urta xizmatlarining samaradorligini oshirish va kredit jarayonini yengillashtirishda yangi yondashuvlarni taklif etish imkonini berdi. Masalan, sug'urta xizmatlarining har bir 1% o'zgarishi kredit jarayonining samaradorligini 5% ga oshirishi, ilgari e'tibor berilmagan muhim jihat hisoblanadi. Bu natija, sug'urta xizmatlarining ta'siri haqida aniq va o'lchovli ma'lumotlarni taklif etadi, bu esa banklar va sug'urta kompaniyalarining o'zaro hamkorligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqotda ishtirok etgan banklar o'rtasidagi farqlarni o'rganish, sug'urta xizmatlarining taqdim etilishi va foydalanilishi bilan bog'liq muammolarni ochib berdi. Olingan natijalar, banklar o'rtasida tajriba almashish va hamkorlikni rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Bu, ilgari olib borilgan tadqiqotlarda ko'rsatilgan, lekin amaliyotda yetarlicha e'tibor berilmagan masala hisoblanadi.

Bundan tashqari, so'rovnomalar natijalari bilan bog'liq holda, mijozlarning sug'urta xizmatlariga bo'lgan ishonchi va talabini o'rganish, banklar va sug'urta kompaniyalari uchun yangi xizmatlarni ishlab chiqish imkoniyatlarini taqdim etadi. Mijozlarning 82% sug'urta xizmatlarini kredit olish jarayonida afzal ko'rishini bildirganligi, banklar uchun yangi strategiyalar ishlab chiqish va xizmatlarni kengaytirish imkonini beradi.

Umuman olganda, tadqiqotimizda erishilgan natijalar, banklarda kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy va amaliy bilimlarni kengaytirishga xizmat qiladi. Olingan natijalar, avvalgi tadqiqotlar bilan solishtirilganda, yangi yondashuvlar va takliflarni ishlab chiqish zarurligini ta'kidlaydi. Bu esa, moliyaviy institutlar uchun nafaqat o'z faoliyatlarini rivojlantirish, balki iqtisodiy barqarorlikni

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega. Natijada, tadqiqot, banklar va sug'urta kompaniyalarining o'zaro aloqalarini kuchaytirish hamda mijozlarga sifatli xizmat ko'rsatishni oshirishga qaratilgan strategik qarorlar qabul qilishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Amaliy natijalar va kelajak yo'nalishlari. . Tadqiqot natijalari, banklarda kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotini takomillashtirish uchun bir qator amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga imkon berdi. Ushbu tavsiyalar, moliyaviy institutlar uchun o'z faoliyatlarini rivojlantirish, mijozlar ehtiyojlarini qondirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi.

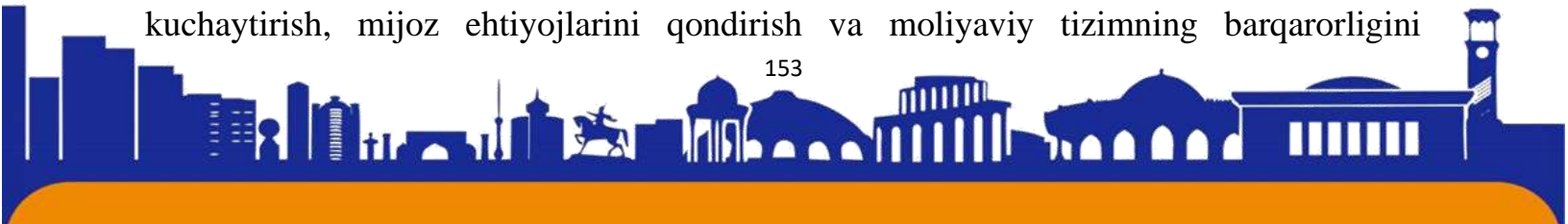
Birinchi, banklar va sug'urta kompaniyalari o'rtasida o'zaro hamkorlikni kuchaytirish muhimdir. Sug'urta xizmatlarini kredit berish jarayonida samarali qo'llash, banklarning kredit berish imkoniyatlarini oshiradi va risklarni kamaytirishga yordam beradi. Banklar, o'z mijozlariga sug'urta xizmatlarini taklif qiluvchi hamkorliklarni rivojlantirishga e'tibor qaratishi zarur. Buning uchun, sug'urta xizmatlarining afzalliklarini mijozlarga tushuntirish va ularni qiziqtiruvchi takliflar ishlab chiqish muhimdir.

Ikkinchi, banklar tomonidan sug'urta xizmatlarini raqamli platformalarda taqdim etish zarur. Raqamli texnologiyalar yordamida sug'urta xizmatlarini mijozlarga tez va qulay tarzda taklif etish, ularning qoniqishini oshiradi va kredit olish jarayonini yengillashtiradi. Shu bilan birga, raqamli marketing strategiyalarini qo'llash, mijozlar orasida sug'urta xizmatlariga bo'lgan qiziqishni oshirishga yordam beradi.

Kelgusidagi tadqiqot yo'nalishlariga kelsak, birinchi navbatda, sug'urta amaliyotining raqamli transformatsiyasi va fintech kompaniyalarining banklar bilan hamkorlikdagi roli o'rganilishi lozim. Raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar, sug'urta xizmatlarini yanada samarali va qiziqarli shaklda taqdim etishga yordam beradi. Shuningdek, sug'urta xizmatlarining mijozlarga ta'siri va ularning qoniqish darajasini o'lchash bo'yicha tadqiqotlar olib borish ham kelajakda muhimdir.

Bundan tashqari, tadqiqotlar davomida sug'urta xizmatlarining iqtisodiy ta'sirini o'rganish va ularning banklar faoliyatidagi rolini baholash uchun yangi metodologiyalar ishlab chiqilishi zarur. Sug'urta xizmatlarining banklarning moliyaviy holatiga ta'sirini o'rganish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari amaliyotda qo'llanishi va kelajak tadqiqot yo'nalishlari, banklar va sug'urta kompaniyalarining o'zaro aloqalarini yanada kuchaytirish, mijoz ehtiyojlarini qondirish va moliyaviy tizimning barqarorligini

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

ta'minlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Bu jarayon, nafaqat banklar uchun, balki iqtisodiyotning umumiy barqarorligini ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari banklarda kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotining ahamiyatini va uning samaradorligini oshirishda yangi imkoniyatlarni ochib berdi. Olingan ma'lumotlar, sug'urta xizmatlarining kredit jarayoniga ta'siri va mijozlar ehtiyojlarini qondirishda ular o'ynaydigan rolni aniq ko'rsatdi. Korrelyatsion tahlil natijalari sug'urta xizmatlari va kredit berish jarayoni o'rtasida kuchli bog'liqlik mavjudligini isbotladi, bu esa ilgari olib borilgan tadqiqotlar bilan mos keladi. Biroq, tadqiqotimizda erishilgan natijalar, sug'urta xizmatlarining o'zgarishini dastlabki tahlil natijalaridan kelib chiqqan holda yanada chuqurroq va aniqroq ko'rsatdi.

Mijozlarning sug'urta xizmatlariga bo'lgan ishonchi va talabini o'rganish jarayonida, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, 82% mijozlar sug'urta xizmatlarini kredit olish jarayonida afzal ko'rishadi. Bu holat, banklar uchun yangi xizmatlarni ishlab chiqish va mijozlarga xizmat ko'rsatishda innovatsion yondashuvlarni joriy etish imkoniyatlarini taqdim etadi. Sug'urta xizmatlarining har bir 1% o'zgarishi kredit jarayonining samaradorligini

5% ga oshirishi, sug'urta amaliyotining ahamiyatini yanada oshiradi va banklarning risklarni boshqarish strategiyalarini takomillashtirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, tadqiqotda ishtirok etgan banklar o'rtasidagi farqlar, sug'urta xizmatlarining taqdim etilishi va qo'llanilishi bilan bog'liq muammolarni ochib berdi. Bu banklar o'rtasida tajriba almashish va hamkorlikni rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Sug'urta xizmatlarining taqdim etilishi va mavjudligi bo'yicha farqlar, banklarning o'zaro aloqalarini va mijozlarga xizmat ko'rsatish darajasini yaxshilashga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqishga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari, banklar va sug'urta kompaniyalarining o'zaro hamkorligini kuchaytirish zarurligini ham ta'kidlaydi. Sug'urta xizmatlarini kredit berish jarayonida samarali qo'llash, banklarning kredit berish imkoniyatlarini oshiradi va risklarni kamaytirishga yordam beradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar yordamida sug'urta xizmatlarini mijozlarga tez va qulay tarzda taklif etish, ularning qoniqishini oshiradi va kredit olish jarayonini yengillashtiradi.

Kelgusidagi tadqiqotlar sug'urta amaliyotining raqamli transformatsiyasi va fintech kompaniyalarining banklar bilan hamkorlikdagi roli o'rganilishi lozim. Raqamli

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar, sug'urta xizmatlarini yanada samarali va qiziqarli shaklda taqdim etishga yordam beradi. Shuningdek, sug'urta xizmatlarining mijozlarga ta'siri va ularning qoniqish darajasini o'lchash bo'yicha tadqiqotlar olib borish ham kelajakda muhimdir.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari amaliyotda qo'llanilishi va kelajak tadqiqot yo'nalishlari, banklar va sug'urta kompaniyalarining o'zaro aloqalarini yanada kuchaytirish, mijoz ehtiyojlarini qondirish va moliyaviy tizimning barqarorligini ta'minlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Bu jarayon, nafaqat banklar uchun, balki iqtisodiyotning umumiy barqarorligini ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot natijalari, banklarda kredit berish jarayonida sug'urta amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy va amaliy bilimlarni kengaytirishga xizmat qiladi va moliyaviy institutlar uchun strategik qarorlar qabul qilishda qo'llaniladigan asosiy manba bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Afonin, A. V., & Shestakov, V. M. (2019). The role of insurance in the process of lending in banks. *Journal of Financial Stability*, 45, 123-135. <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2019.01.003>
2. Koval, V., & Petrov, P. (2020). Integration of insurance services in the lending process: An empirical analysis. *International Journal of Bank Marketing*, 38(4), 867-883. <https://doi.org/10.1108/IJBM-12-2018-0426>
3. Xu, Y., & Chen, H. (2021). Fintech and the future of insurance in banking: A study on the implications of digital transformation. *Financial Innovation*, 7(1), 1-14. <https://doi.org/10.1186/s40854-021-00270-5>
4. Shapiro, E. (2018). Risk management in banking: The importance of insurance. *Risk Management Journal*, 20(3), 215-229. <https://doi.org/10.1057/s41283-018-0003-9>
5. Smith, J. A., & Jones, R. L. (2017). The impact of insurance on consumer credit decisions: Evidence from survey data. *Consumer Affairs Review*, 47(2), 342-367. <https://doi.org/10.1111/care.12144>
6. National Association of Insurance Commissioners. (2020). *Insurance regulation in the United States: A comprehensive guide*. NAIC.
7. Vasilyeva, T., & Petrov, I. (2019). The influence of insurance on lending rates: A comparative study. *Journal of Financial Services Research*, 56(1), 101-119. <https://doi.org/10.1007/s10693-018-0295-5>

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

8. Frolov, S. (2020). Innovations in insurance products for banks: Trends and prospects. *Journal of Banking and Finance*, 112, 105-116. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2020.105116>
9. Tynchenko, A., & Sokolov, K. (2021). An analysis of the effectiveness of insurance in the credit process. *International Journal of Finance & Economics*, 26(2), 155-169. <https://doi.org/10.1002/ijfe.1860>
10. Belyaeva, O. (2018). The role of insurance in mitigating credit risk in banking. *European Journal of Finance*, 24(8), 635-652. <https://doi.org/10.1002/ejf.1940>
11. Goryachev, S. (2019). Customer satisfaction with insurance services in the banking sector: Evidence from a survey. *Journal of Financial Services Marketing*, 24(1), 56-67. <https://doi.org/10.1057/s41264-018-0020-3>
12. Zhang, L., & Liu, Q. (2020). Digitalization of insurance services: Implications for the banking sector. *Journal of Banking Technology*, 34(2), 90-104. <https://doi.org/10.1016/j.jbt.2020.01.005>
13. Petrov, D., & Frolov, A. (2021). Collaboration between banks and insurance companies: Strategies for enhancing customer value. *Journal of Service Management*, 32(4), 487-505. <https://doi.org/10.1108/JOSM-12-2020-0476>
14. Rudenko, A. (2018). The changing landscape of insurance in the banking industry: Challenges and opportunities. *Risk Analysis*, 38(7), 1405-1420. <https://doi.org/10.1111/risa.12928>
15. Karpov, A., & Iskakov, I. (2019). The role of insurance in financial stability: A banking perspective. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 27(3), 282-299. <https://doi.org/10.1108/JFRC-03-2019-0043>

ХИВА ХОНЛИГИНИНГ ҚОРАҚАЛПОҚЛАРИДА ҚОЗИЛАР СУДИ ТАРИХИ (XIX АСР ОХИРИ XX АСР БОШЛАРИ)

Онаев Б.

Қорақалпоқ гуманитар фанлар илмий-тадқиқот институти

Хива хонлигига қарашли бўлган Амударёнинг чап қирғоғида қорақалпоқлар, қозоқлар, ўзбеклар, туркманлар яшаган. Бу ҳудудда Мўйноқ, Қипшоқ, Қилиш - Ниёзбой, Кўхна Урганч, Кўнғирот, Хитой, Манғит, Хўжайли, Шуманай бекликлари жойлашган.

XIX аср охири ва XX аср бошларида Амударёнинг чап қирғоғида қозиларнинг фаолияти кўп жиҳатдан ушбу ҳудудга хос бўлган ан'анавий урф-одатлар ва қонунлар билан белгиланди. Қозилар низоларни маҳаллий одатлар ва ислом қонунларига мувофиқ ҳал қилган. Уларнинг қарорлари ан'анавий адолат меъёрлари ва исломнинг ҳуқуқий институтларига асосланган эди. Қозилар нафақат адолатли қарорлар чиқарган, балки ўз жамоаларида воситачи вазифасини ҳам бажарган. Уларнинг фаолияти қонунлар ва маҳаллий урф-одатларга асосланган эди. Амударёнинг чап қирғоғидаги қозиларнинг фаолиятида ан'анавий ме'ёрлар ва ислом ҳуқуқининг мураккаб уйғунлиги акс этган бўлиб, у асосан бу минтақадаги ҳаёт ва ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларни белгилаб берган.

Хива хони Муҳаммад Раҳимхон II – Феруз давлат ишларини бошқарувчилар илмли кишилар бўлиши лозим, деб ҳисоблаган. Бу ҳақида Огаҳий “Гулшани-Давлат” асарида қўйидагича ёзади: “1282 (1865-1866) йили Хива хони Муҳаммад Раҳимхон II шаҳардаги илмли кишиларни йиғиб, Қози Абдурахмон эшон ва Эшмурод раис бошчилигида йиғин ўтказиб, илгари тайинланган атрофдаги қози, раис ва бошқаларни ишдан бўшатиб, булар ичидан керакли одамларни танлаб олиб, қози раис, муфти, мударрисликка тайинлаган ва уларга ёрлик ёзиб бериб, хонликнинг турли шаҳарларига ишга жўнатилган”[15:126-127]. Қорақалпоқларнинг ўтроқ яшайдиган ҳудудларида ҳам қозилар тайинланган. Хусусан, Кўнғирот шаҳрига Алланияз қози ва Қози Қошум қозилик мансабига бекитилган. Шундай қилиб, хон Муҳаммад Раҳимхон II давлатни муваффақиятли бошқариш учун асосий лавозимларда малакали ва билимли кишилар

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

бўлиши зарурлигини тушунди. У саройига олимларни таклиф қилди ва улар орасидан энг яхшиларини танлаб, давлатнинг муҳим лавозимларига тайинлади. Бундай ёндашув бошқарув самарадорлигини ошириш ва давлат барқарорлигини таъминлади.

Лекин, Чор Россияси Хива хонлигини босиб олганидан кейин хонликнинг ташқи сиёсати устидан назоратни қўлга киритди, шунингдек, Хива хонини чеклаш учун хонликда ўз вакилини тайинлади. Шартнома натижасида Хива Россия империясига қарам худудга айланди. Чор Россияси ва Хива хонлиги ўртасида битим 1873 йил 12 августдаги Гендимиан боғида бўлиб ўтди.

XIX аср охири ва XX аср бошларида Амударёнинг ғарбий қирғоғидаги қозилар суди маҳаллий аҳоли ўртасида суд ишларини юритишда олдингидек шариатга асосланган эди. Бутун минтақанинг суд тизими маҳаллий урф-одатлар ва шариатга асосланади, баҳсли масалалар бўйича якуний қарорга эга эди. Қозилар суди кенг қўламли ишларни, жумладан, ерга оид низолар, мерос тўғрисидаги ишлар, ажралишлар, жиноят ишлари ва бошқаларни кўриб чиқди. Қозилар суди марказий ҳукумат томонидан тайинланган, низоларни ҳал қилиш ва қарорларни қабул қилиш ваколатига эга эди.

XIX аср охири ва XX аср бошларида Амударёнинг чап тарафидаги суд ҳам ўз қонунлари ва суд тартиб-қоидаларини ўрнатган рус мустамлака маъмуриятининг таъсирини давом эттира бошлади. Шунга қарамай, маҳаллий аҳоли ўз ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш учун қозилар судига мурожаат қилди.

XIX асрнинг охири XX асрнинг бошларида Хоразмда 444 та мадраса бўлиб, уларнинг ҳар бирида тўрттадан мударриси комил олимлар ва 1780 уламолар талабаларга дунёвий ва фикҳдан сабоқ беришган. Мадрасаларда асосан одамларнинг шикоятларини текшириш, ер, мол-мулк тақсимооти, солиқлар ундириш, шунингдек, қозилар томонидан қабул қилинган ҳужжатлар ижросининг бажарилишини назорат қилувчи мутахассислар ҳам тайёрланган. Хоразм мадрасаларида ҳар йили 25 нафардан илми толиб шариат қонун-қоидалари ва фикҳдан сабоқ олгач, Хоразм тасарруфида бўлган худудларда қозилик қилишга руҳсат этилган. Илми

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

толибларнинг айримлари эса синовдан ўтказилганидан сўнг Бухорои шарифга ёки араб мамлакатларидаги мадрасаларга ўқишга юборилган. Шу тариқа махсус тайёргарликдан ўтганлар қози аскар, қози ўрда, қози аълам, мушриф, мутрих мансабларига тайинланарди[25:224]. Ҳар бир шаҳарда иккитадан қози фаолият кўрсатган[21:10].

Олий ва ўрта таълим ўчоғи ҳисобланган мадрасалар асосан руҳонийларни, ўқув юртлари учун домлаларни, идора ишлари учун мирзаларни тайёрлаб этиштирган. Ўрта ва олий таълим мактаблари - мадрасалар халқнинг маданий юксалишига ҳисса қўшган, жамият ҳаётида муҳим ўрин тутган. У ўрта ва олий ўқув юртлари мутахассислари - котиблар, мироблар, мактаб муаллимлари, масжид имомлари, мадраса, қозилар ва бошқаларни тайёрлаган[7:19]. XIX асрда Қорақалпоғистонда энг йирик ўқув марказларидан бири бўлган Қарақум эшон мадрасасини битирган талабалар ҳам қозилик мансабига тайинлана бошлаган[17:2]. Шундай қилиб, мадрасалар жамиятнинг таълим ва маданий тараққиётини шакллантиришда, шунингдек, турли соҳалар, жумладан, ҳуқуқ ва шариат суди соҳалари бўйича мутахассислар тайёрлашда муҳим рол ўйнади.

Муҳаммад Раҳимхон Соний (Феруз) нинг 47 йиллик ҳукмронлиги (1863-1910) йилларида Ислом арконларига, илм-ма'рифатга катта аҳамият берилиб, аҳоли ўртасида ҳуқуқий маданият даражаси орта борган. Бироқ унинг ҳокимияти ҳам чекланган эди. Кўп ҳолларда Хива хони рус маъмурияти билан ҳисоблашиши лозим эди. Баъзан у ўз фуқароларининг хатти-ҳаракатлари учун Чор ҳукумати олдида жавоб бериши керак эди. Ҳатто уч хўкизини ўғирлатган қорақалпоқ учун ёки йуқолган подшолик милтиғи, ўғирланган пул учун, рус корхонасидан қарздор савдогар учун ундан ёки девонбегидан жавоб талаб қилинган[20:36]. Хива хонлигининг давлат тузуми ва ҳуқуқ манбаларини ўрганган Х.Мадиримовнинг таъкидлашича, “Амударё бўлими қозилик ҳукми ва бу тизимнинг қоқоқлигига йўйиб, хонликда оғир жиноятлар содир этиб қочган маҳаллий фуқароларни ўз судларида жавобгарликка тортиш баҳонасида Туркистон генерал-губернаторлиги ҳудудида юришига руҳсат олган. Натижада хонликда жиноят содир этган хонлик фуқаролари Тўрткўлда «сиёсий бошпана» топишга эришганлар”[13:125].

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Мухаммад Юсуф Баёний ҳам ўзининг «Шажараи Хоразмшоҳий» асарида Хива хонлигида аламлар, қозилар, раислар, муфтийлар каби турли амалдорларнинг тайинланиши ҳақида маълумотлар беради. Ҳижрий 1296 (1879) йили аълам мансаби тайинланган Мухаммад Расулнинг ўрнига қози Эшмуроднинг раис этиб тайинлаганини ёзган[16:71]. С. Маткаримованинг такидлашича, “Элчилик муносабатлари масаласи юзасидан шуни айтиш мумкинки, Хива хонлигида хорижий мамлакатларга элчи қилиб нуфузли амалдорлар юборилган”[14]. Баёний ҳам Хива хонининг Мухаммад Лотиф қозини Кауфманга элчи этиб юборганлигини ёзган[16:48].

Хива хонлигидаги қорақалпоқлар, қozoқлар ва туркманлар каби кучли ан’ана ва урф-одатлар эга бўлган кўчманчи ва ярим кўчманчи аҳоли ўртасида ислом ҳуқуқининг тарқалиши ҳақиқатан ҳам секин кечди ва кўпинча маҳаллий урф-одат, анъаналарнинг қаршилигига дуч келди. Шуни та’кидлаш керакки, бу халқларга исломнинг таъсири мавжуд бўлиб, уларнинг кўпчилиги исломни қандайдир шаклда қабул қилганлар. Бироқ ислом ҳуқуқи ва унинг институтларининг ўз жамиятига тўлиқ кириб бориши вақт, маҳаллий шароит ва анъаналарга мослашишни талаб қилди. Бу эса қозиларни шариатдан биров четга чиқишга ва маҳаллий аҳолининг одат ҳуқуқини ҳисобга олишга мажбур қилган.

Қози мансабини эгаллашни истаган кишилар Хива хони ўз лавозимига тайинланиш учун ариза билан мурожат қилган, уларга бу лавозимга розилик белгиси сифатида ёрликлар берилган[12:55]. Розилик белгисини олиш учун номзод махсус имтиҳондан ўтиши ва танлов жараёнидан ўтиши керак. Агар улар топшириқларни муваффақиятли бажариб, ўзларининг билим ва кўникмалари билан тассурат қолдиришса, қозиликга тайинланган. Шундай қилиб, қозиларни тайинлаш нафақат хон саройи амалдорининг тавсиясини, балки махсус текширувлардан ўтишни ва танловни ҳам талаб қилди.

XIX аср охири – XX аср бошларига келиб қози ва раислик лавозимига амалдор тайинлаш ҳуқуқига бош вазир – Вазири Акбар ҳам эга бўлди[20:36].

Хива хонлигида Россия протекторати ўрнатилгач, хонлик ҳудудида яшовчи рус фуқаролари учун “Хива хонлиги территориясида яшовчи рус фуқароларини

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

суд қилиш ҳақидаги” 1895 йил қабул қилинган қарор асосида махсус судлар ташкил этилган[20:36]. Бу эса босиб олинган ҳудудларда ҳокимиятни сақлаб қолиш ва барқарорликни таъминлаш, шунингдек, у эрда яшовчи европаликларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш имконини берган.

Хива хонлари қози ва раислик лавозимларига фақат диний уламоларни тайинлаганлар. Қозилар шариат қонунларининг ҳимоячилари эди. Уларга қишлоқ муллалари ёрдам беришди. Қозилар муллалар ёрдамида унаштирилган ёшларнинг никоҳини расмийлаштириб, ажралиш тўғрисида (талок) хатлар бериб, бу ҳужжатларни манфаатдор шахсларга беришган[11:176].

Давлатга қарши жиноятлар хоннинг ўзи томонидан кўриб чиқилган.

Хива хонлигида қизнинг ёши никоҳга муносиб деб топилса, қозилар томонидан никоҳга рухсат берилган ва ҳужжатлаштирилган. Хива шаҳридаги Ичан қалъа музей кўрикхонаси фондида сақланаётган бир ҳужжатда шундай дейилади: “Янги қалъалик Омон девонбегининг масжид қавмидан Муҳаммад Яъқуб валади (ўғли) Рўзмуҳаммаднинг бир никоҳи боқирасига (яъни биринчи никоҳига) жавоб бердик. Қиз кабира (катта, этук) бўлган бўлса, мулла имом мубошир (хуш хабарчи) бўлиб, мувофиқ шаръий шариф ақд қилсун (бир-бирини никоҳ ўқиб, боғласун) деб моҳи жумодус-сонийнинг охирида хат битилди. 1334 йил (милодий 1915 йил). Қозиул қуззот домла Ҳикматулло охунд ибн султон хўжа марҳумий”[19:324].

А. Кун Хива хонлигидаги қозилар ҳақида кўрганлари буйича қуйидагича тасвирлайди. Дарвоқе, шуни таъкидлаш керакки, Хива хонлигида қозилар кўп ҳолларда ўз мансабини узоқ вақт эгалламайди: бир йил, икки йил, кўпи билан уч йил; кейин уларнинг ўрнига янги шахс тайинланади. Қолаверса, энг кичик туманларда ҳам иккита қози бор. Буларнинг барчаси, айтганларидек, мадрасани тамомлаган муллаларнинг кўплиги, ўрин этарли эмаслигидандир. Шунинг учун ҳам Хива ҳукумати қозиларни тез-тез алмаштиришга ҳаракат қилади. Қозиларни тайинлаш хусусиятлари қаторида Хива хонлигидаги айрим қабилаларнинг Чимбой шаҳрида яшовчи ўз қозилари борлигини ҳам қайд этиш лозим. Агар, масалан, Оқ-Қамиш яқинида кўчманчи қорақалпоқлар ўртасида бирон-бир низо келиб

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

чикса, улар Чимбойга боришга мажбур бўладилар ва энг яқин қозиларнинг ҳеч бири уларнинг шикоятларини кўриб чиқишга ҳақли эмас. Биз қирғиз (қозоқлар О. Б.) лар билан ҳам худди шу нарсани учратганмиз, саёҳатларимиз чоғида Шўраҳондан ёки бошқа жойлардан келган қирғизлар (қозоқлар О. Б.) ни Давқора қозилар судига борадиган юлларда тез-тез учратдик[9:253-254].

Хива хонлигида оддий халқнинг қозилар судида ғолиб чиқиши қийин масала эдилар. Бунинг учун биринчи галда одамларни гувоҳлик беришига кўндириши амри маҳол эди. Чунки, гувоҳлар ҳам камбагаллар учун амалдорлар ёки бой одамларнинг манфатларига қарши бормас эдилар. Масалан, Қ. Саробаев қозилик ҳужжатларига таяниб қуйидаги воқеани келтиради: “Хўжайли беклигида бақанли уруғидан бўлган деҳқонлар Қорақўл ва Қаллиқўл ерларига буғдой ва арпа эккан. Ўрим-йиғимга санокли кунлар қолганда, Глеумурат ва Бойжонлар ўз ерлари орасидан ариқ ўтказдилар, оқибатида эса қўшни деҳқонларнинг экинларини сув босган. Деҳқонлар Хўжамухамед ва Алимухамед эшонлардан ёрдам сўрашди, лекин улар қози олдида гувоҳ бўлишдан ҳам бош тортдилар”[23:120]. Умуман олганда, қозининг далилларни ҳар томонлама, тўла ва холисона текшириши гувоҳларнинг берган маълумотларига боғлиқ эди. Бу масала айниқса ишни судда кўриш босқичида яққол кўзга ташланади. Бундай вазиятда қози даъво иши далилларини судда текшириш давомида томонларнинг тортишуви учун уларга қулай шарт - шароит яратиб берган.

Қозилар ҳам ҳокимлар сингари қорақалпоқлар яшайдиган ҳудудларнинг асосий марказлари – Қўхна Урганч (Қўхна Урганч беклиги маркази), Жанақала (Шуманай беклигининг маркази), Қўнғирот (Қўнғирот беклиги маркази) шаҳарларида яшаган. Бундан ташқари, бекликларнинг ҳар бири марказида барча шариат қоидаларини бажарилишини назорат қилувчи қози-раислар бўлган.

Бироқ, одатга кўра қорақалпоқлар ички шахсий низоларда аввало маҳаллий бийларга мурожат қилишган. Иккала томон ҳам бийнинг қароридан қоникмай низони давом эттирса, бий уларга оталиқга мурожат қилишга руҳсат берган. Ўша ҳолларда низочилар оталиқ қароридан

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

қоникмаса бекларбегига мурожат қилганлар, улар оталиқ ва бийларни тинглаб улар билан биргалиқда низони ҳол қилганлар[8:260-261].

Қамоқхоналарда ҳибсда сақлаш қорақалпоқларда юқ эди. Фақат, йирик шаҳарларда қамоқхона бўган. Масалан, Қўнғирот шаҳрида халқ орасида „Алланияз қозининг уйи” деб номланган қозихонадан узоқ бўлмаган жойда зиндон жойлашган. Зиндон баландда жойлашган бўлиб шаҳарнинг бошқа жойини сув олса ҳам бу жойга сув чиқмаган. Зиндон қудуқ сингари чуқур этиб қозилган, унинг ичи тош билан доира шаклда ўрилган. Эшиги қуйма темирдан бўлган. Тепаси темир тўрлар билан ёпилиб, юловчиларга ичи кўриниб тўрган. Бундан мақсад айбдорларни юловчилар кўриб, ёмон ниятли инсонларнинг ўз фикридан қайтиб тўғри тарбиялаш эди. Шунинг билан бирга айбдорларнинг яқинлари, қариндошларининг ҳам халқдан уялишини ва жазолашни таъминлаш бўлган. Ҳозирда бу зиндон кўмилиб қолган.

Бундан ташқари Қўнғирот шаҳрида “Ханжап”нинг бўйида қамоқхона бўлган. Шаҳар ҳокими ва қозиларнинг ҳукми билан ҳаётда, жамиятлик ишда, хон режимини бузганлар жазоланган. Қўнғирот қамоқхонаси қашишдан қурилиб, ташқи томони лой билан сувалган жой бўлиб, эшиги шимол томонга қараган. Қамоқхонанинг тепасида шифти бўлган. Дераза ўрнига майда таёкчалардан тўқилган панжара ўрнатилган. 1899 йили Қўнғирот шаҳрида келган М.Н.Чернишевский шаҳарда қамоқхонанинг бор эканлигини ёзади[5:31].

Қўнғирот ва унинг атрофини бошқариш ҳоким (бек) қўлида бўлиб, у Хива хони томонидан тайинланган бўлса-да, деярли тўлиқ мустақил эди. Хонликдаги олий суд хонга тегишли бўлгани учун судлаш ишларини ҳам бекнинг ўзи амалга оширган. В. Александров Қўнғирот беки ҳақида шундай ёзган эди: “ У ҳар куни эрталаб ўз дарвозаси олдида ўтиради, шаҳарликлар бу эрга келишмовчиликларни, суд ишларини, даъволарини ҳал қилиш учун келишади. Бу эрда судланувчи кўпроқ тўлайди, даъвогар камроқ тўлайди ва шунинг билан ҳамма иш тугайди. Бу бекнинг энг муҳим даромад манбаи бўлиб, пул тушмай бекорга ўтиришга мажбур бўлса, жуда ғамгин бўлади. Суд ишларини юритишнинг бундай ибтидоий усули билан маълум бўлишича, ҳукмдор учун унинг фуқоралари

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

жанжаллашиб, тартибсизлик қилишса (ҳокимга О.Б) яхши бўлади, яхши хулқли халқни бошқариш фойдасиздир”[22:103].

1873 йилда ҳарбий капитан Леонид Соболев Россия Ички ишлар вазирлигининг расмий газетаси бўлган “Русский инвалид” нинг 1874 йил 213-216 сонларида Чимбойда қози Қўсим билан суҳбатлашганини ёзган[6:287]. Бундан ташқари, Хива хонлиги солиқ китобларида Қўсим қози номи тилга олинган. Унинг исми Ю.Э.Брегелнинг «Документы архива хивинских ханов по истории и этнографии каракалпаков» асарида закот берганлар қаторида ёзилган. Қўсим қози 1869-йил сентябрида Найип оға курангида 30 қорамол ва 160 қўй, 1870 йилнинг август-сентябр ойларида Бекимбет Найип ва Одил оталиқ куранларида 20 бош қорамол ва 25 қўйдан закот тўлаган[4:162, 200].

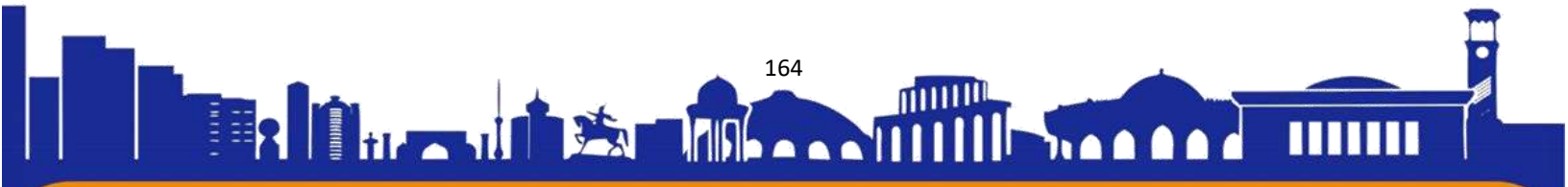
Қорақалпоқ халқ афсоналарида айтилишича, Қози Қўсим жуда адолатли қози бўлган. “Қози Қўсим ва Эсен Охун” хақидаги афсонада шундай дейилади:

Қадимда ашамайли уруғининг жапар тийрасидан бўлган Қўсим исмли қози яшаган бўлиб, у турли низоларни ечишга қодир донишманд ва нотик уламо сифатида халққа танилган.

Таллиқ волости бўлиси Кулен Қудайшукир ўғли тўққизта аёлга уйланди. Шариат қоидаларига кўра, тўрттадан ортиқ аёлга никоҳ ўқишга рухсат этилмаган. Шунинг учун ҳам ўша юрт уламолари унинг тўққизинчи аёлга уйланишига қарши эдилар. Шу сабабдан Кулен бўлис Қўнғиротга махсус одам юбориб, Қози Қўсимни чақиртирди.

Қози Қўсим бир-икки кун бўлисининг уйида меҳмон бўлди. У берган совғани олиб, берган сарпайини кийиб, қишлоғига қайтди.

У ерда Хива мадрасасида у билан бирга таҳсил олган Эсен Охун деган киши яшар экан. Илм соҳасида Қози Қўсимдан ақллироқ, тўғри сўзли одам, шунинг учун ҳам уни амалдорлар ёқтирмайди. Қишлоқнинг бир бурчагига мўжазгина уй қуриб, ўша ерда болаларни ўқитган. Кампири ҳам дунёдан барвақт кетиб, мактаб мулласи ушур, садақа билан тирикчилик қилган. Қози Қўсим қайтаётганда қаршисидан Эсен Охун чикди:

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Ота-боболаримиз бежизга “Кун жумадан бузилади, юрт уламодан бузилади” демаган бўлса керак. Шариатнинг барча шартларини бажариб, нега Кулен бўлиснинг тўққизинчи аёлига никоҳ ўқидингиз? - деди.

- Йирик амалдорларнинг қайси бири сиз ва мен билан маслаҳатлашади? – деди Қози Қўсим.

- Улар хоҳлаган нарсасини қилишади. Кулен тўққиз аёлга анча олдин уйланиб ва улар билан бирга яшайди. Бизни фақат никоҳларини қийиш учун чақирди. Агар мен ҳам сизга ўхшаб рад этсам, у бошқа уламога бориб, шу ишни қилдиради. Бундай ҳолда биз қозилик, номус ва бойликдан маҳрум бўламиз. Бизни ёмон кўрмаслик учун Кулен чақирган вақтда келдим. Унинг овқатини еб, таклифини қабул қилиб, сарпайимни кийиб, берган отини миндим. Бироқ кўрган-билганларимни қоғозга туширдим. Ишонмасангиз, бориб ўқинг, – деди Қози Қўсим.

Кулен бўлис Қози Қўсим қишлоғига кетганидан кейин Таллиқ уламоларини уйига чақирди:

— Охунман, мулламан деб халқни алдаяпсиз. Агар уламо бўлсангиз, нега аёлларимнинг никоҳини қиймадингиз? Кулен бўлис уларга бир варақ қоғоз кўрсатиб: “сизлар қила олмаган ишни Қози Қўсим қилди”-деди.

Эсен Охун қоғозни олиб, ўқиганида, қоғозга куйидаги сўзлар ёзилган эди: “Кўлда юрган ёлғиз ёлғизокдан тўққиз мегажинни аяшим керакми?”. Таллиқ бўлиси Куленнинг тўққизинчи аёли ўзига муборак бўлсин!”[10:128-129]. Бу воқеа амалдорлар тарафидан қозиларга шариатга зид ишлар қилишга мажбурланганини кўрсатади. Лекин, қозилар вазиятдан донолик ва тапқирлик билан чиқиб кетган.

1911-йилда қисқа вақт ичида Қўнғирот беклигидаги Хива хони тайинлаган ҳоким икки марта алмаштирилди. Хива хони буни Қўсим қозидан кўради. Бундан кейин у қозилик лавозимидан озод этилган[24:141]. Бугунги кунда Қўсим қози қаерда дафн этилгани ҳақида қарама-қарши фикрлар мавжуд. Қонликол туманида яшовчи 98 ёшли Оразбай Наметуллаевнинг айтишича, Қосим Қози Қўхна Урганчда дафн этилган[18].

Яна Қўнғирот беклигида Жалел Қози Раҳматуллаев, Эшим қози Қутлимуратов, Мадияр қози Алланиязовлар қози мансабида хизмат

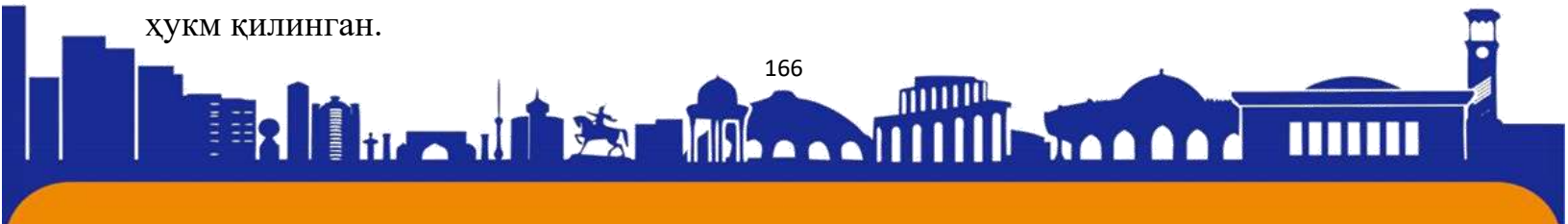
ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

қилган. Жалел Қози Раҳматуллаев 1871 йилда Қўнғирот беклигининг 7-овули “Шониёз Шиек” қишлоғида камбағал деҳқон оиласида туғилган. Миллати қорақалпоқ, диний саводли. 1913-1926 йилларда Қўнғиротда қозилик қилган. 1861 йилда Қўнғирот беклигининг 4-овулида деҳқон оиласида туғилган Эшим қози Қутлимуратов Қўнғирот беклиғида қози, кейин бий бўлган. Миллати қозоқ. Қўнғирот туманининг ҳурматли катхудоси, 1859-йил 1-овулида туғилган Мадияр қози Алланиязов 1889 йилда Хива хони Муҳаммад Раҳимхон II томонидан Қўнғиротга қози этиб тайинланган[2:8].

Чор ҳукумати амалдорлари билан маҳаллий аҳоли ўртасидаги турли низоларни, айниқса, ер-сув низоларини тартибли ҳал этишда фаоллик кўрсатган Қурбан қози Қайдагулов 1874-йилда Қорақалпоғистоннинг Кегейли волостининг 6-овулида туғилган, 1911 йили Хива хони Асфандияр хон томонидан Қўнғирот беклигига қози этиб тайинланган. 13 йил қозилик қилган. У қозилик фаолияти давомида турли мунозарали масалаларни ҳал қилишга муваффақ бўлади. Ҳар олти ойда уламолар масаласида иш олиб бордилар ва шариат бўйича ишларни бажардилар. Жабрланувчиларнинг мурожаатларини ҳал қилиб, эътиборига сазовор бўлдилар. Айирим хавfli жиноятчиларнинг айбларини аниқлайди ва уларни жавобгарликка тортади. Қўнғирот элининг обрўли қозиларидан бири бўлди.

Қўнғирот шаҳрида қозилар шажараси бўлиб, аксарият ҳолларда қозилик отадан-болага мерос бўлиб ўтган. Алланияз қозининг ўғли Мадияр ҳам 1889 йили Хива хони Муҳаммад Раҳимхон II даврида қозилик мансабига тайинланган[13:105]. Хивада қозикалон бўлган Бобоохун Салимов (асл исми Муҳаммад Карим) нинг аجدодлари Қўнғиротда қозилик қилгани ҳақида айтилади.

Хива хонлигида олий суд ҳокимияти хонга тегишли бўлиб, у ба'зан мавжуд тузум асосларига таҳдид солувчи ҳаракатлар юзасидан жиноий ишларни шахсан кўриб чиққан. У қозикалон ҳукмларини ҳам тасдиқлаган, масалан, хоннинг 1916 йил 13 апрелдаги Хўжайли беклиги ҳокими Аvezжон-хўжа бошчилигидаги кўзғолон бўйича 8 киши осиб ўлдиришга ҳукм қилинган.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Аспандиёрхон даврида марказий ҳокимият зайиплашип ҳолат нотинич эди. Бу эса аҳоли яшайдиган ҳудудларга туркманларнинг тўновчилик юришларининг кушайишига сабаб бўлди. 1915 йили шундай ҳужумларнинг бирида қазаёкли уруғининг қозиси Отамурат қози отиб ташланган[24:125]. Бундай вазиятларда қозиларнинг ўзига бекитилган ҳудудни назорат қилиши қийинлашди. Аҳоли орасида тўновчилик, ўғриликлар кўпайди.

XX аср бошларида хонликда фаолият юритган турли сиёсий ва ижтимоий ҳаракатлар вакиллари, хусусан жадидлар фаоллиги натижасида марказий бошқарувда хон ҳуқуқлари чекланди, мунтазам фаолият кўрсатадиган кенгаш жорий этилди ва қисқа муддат бўлса-да фаолият кўрсатди. Оғир тан жазосига барҳам берилди, амалдорларнинг ўзбошимчаликлари чек қўйилди[19:36].

Қозикалон хонликда барча қозиларининг бошлиғи эди. У барча янги тайинланган қозиларнинг номзодларини хонга тасдиқлаш учун тақдим этиши ва уларни аттестасиядан ўтказиши керак эди. Шу билан бирга, у хонлик пойтахти Хива шаҳрида юзага келган барча мураккаб жиноят ва фуқаролик ишларини ҳам кўрган. Аҳоли ўтроқ бўлган жойларда суд ҳокимияти қозиларга тегишли эди. Хонлар фақат мадрасани тамомлаган мусулмон руҳонийларининг вакилларини умрбод қозилик лавозимига тайинлаганлар. Қозиларнинг маълум бир суд майдони бўлмаган ва шунинг учун ҳар бир даъвогар ўзи ишонган қозига мурожаат қилиш ҳуқуқига эга эди. Қозилар барча фуқаролик ишлари ва аҳамиятсиз жиноят ишларини оғзаки ва ошкора кўриб чиққанлар. Ҳукм чиқаришда шарият меъёрларига амал қилганлар. Барча қарорлар якка тартибда қабул қилинган ва якуний ҳисобланади, чунки кассатсия инстантсияси бўлмаган. Шунингдек, тергов органлари ва прокурорлар бўлмагани учун ишлар дастлабки терговсиз кўриб чиқилди. Суд жараёнида томонлар ўз далилларини тақдим этишди. Томонлар ва гувоҳларнинг кўрсатмалари, баъзан ҳужжатлар билан далилланган. Уларни қози ўз ихтиёрига кўра баҳолаган. Гувоҳлар фақат вояга этган эркаклар бўлиши мумкин эди. Аёллар баъзан судга қабул қилинди, аммо уларнинг кўрсатувлари қасамёд остида эрлари томонидан тасдиқланиши керак эди[1:42].

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Қози қарори устидан хонга мурожаат қилиш орқали шикоят қилиш мумкин, у шикоятни оқибатсиз қолдириши, ишни иккинчи марта кўриб чиқиш учун қози-калонга ўтказиши ёки иш дастлаб кўрилган бекликдаги барча қозиларининг курултойини чақириши мумкин эди. Бироқ амалда қозиларнинг қарори устидан шикоят қилиш ҳолатлари бўлмаган, чунки халқ хон ўз қозиларини доимо қўллаб-қувватлашига ишонч ҳосил қилган.

Ярим кўчманчи аҳоли яшаган ҳудудларда суд ҳокимияти бийларга (уруғ оқсоқоллари) тегишли эди. Бийнинг номзоди хоннинг арбоблари томонидан танланади ва хон томонидан тасдиқланади. Бийларнинг вазифалари кўплаб маъмурий вазифалар билан бир қаторда ўз турлари бўйича суд ишларини олиб боришни ҳам ўз ичига олган. Бу эрда суд амалиётида патриархал анъаналар устунлик қилди. Тарафларнинг мураккаб ишлари ва йирик даъволари, агар улар турли оилаларга мансуб бўлса, оқсоқоллар йиғилишларида (бийлар курултойларида) ҳал қилинган. Бийлар суди томонидан ишларни кўриб чиқиш ва қарорлар қабул қилиш тартиби қозилар суди жараёнига ўхшаш эди.

Қишлоқ муллалари бийлар ва қозиларга суд ишларини жойларда амалга оширишда ёрдам берганлар. Улар қозилар ва бийлар ёрдамида никоҳ ва ажралишларни ёзма равишда расмийлаштирган.

Хива хонлигида қозилар ва бийлар суди жазоларни қўллашда кенг ҳуқуқларга эга эдилар. Қози ва бийларнинг ҳукмларига кўра энг оғир жазо турлари қўлланилган. Хива хонлигида Ўрта Осиё Россияга қўшиб олингандан сўнг тана аъзоларини (қўл, бурун, кулоқ) кесиб қийнаш ва жазолаш расман бекор қилинган. Ҳақиқатда улар хон ҳокимиятининг охири кунигача фойдаланилган.

Шу билан бирга, чор ҳукумати рус тузумига кўра руслар ва бошқа маҳаллий бўлмаган миллат вакиллари учун судлар ташкил қилган. Уларда Хива хонлиги судларига нисбатан қўлланилган жазолар энгилроқ, суд ишларини юритиш тартиби прогрессив бўлган.

Қорақалпоғистонда административлик бошқарув тизимидаги мансабдорлар орасида бийлар, қозиларнинг обрўси ҳали ҳам баланд эди. Қозилар давлат бошқарувида, халқнинг ижтимоий ҳаётида ўз ўрнига эга бўлди. Лекин, айрим қозиларнинг ўз мансабини суистемол қилиши вақт

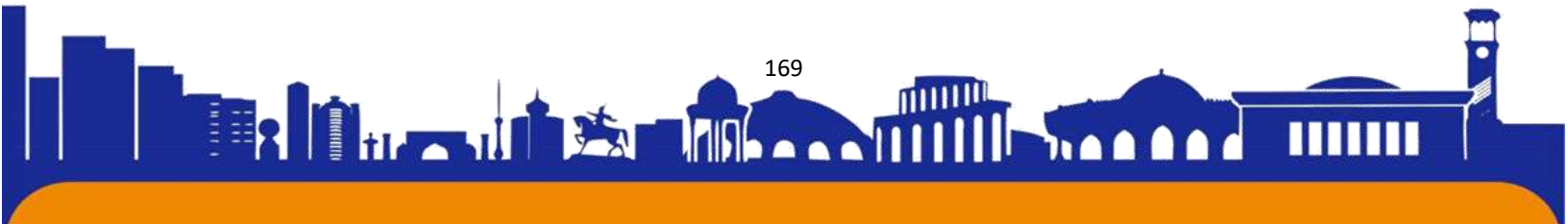

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

ўтган сари уларнинг даражасининг пасайишига, халқ орасида уларга нисбатан ичоншнинг юқолишига ва суд тизими да ҳам ислохотлар ўтказилишига олиб келган тарихий зарурият бўлиб, бу эса жадиждларнинг тарих сахнасига кириб келиш сабабларидан бири бўлди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДОБИЁТЛАР:

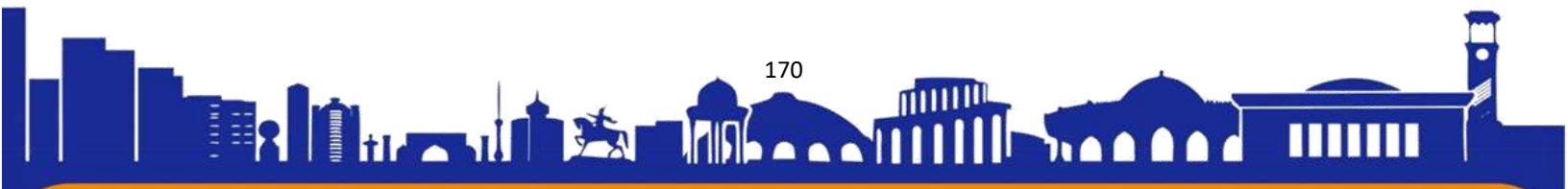
1. Абдреимов П. Суды дореволюционной каракалпаки // Вестник Каракалпакского филиала АН Узбекской ССР. – Нукус, 1974. - №1. – С. 42.
2. Бабашев Ш. Дəхмет дегизи. – Нəкис: Қарақалпақстан, 2009. – Б.105.
3. Бабашев Ш. Жазықсыз жазаланған қазылар / Жипек жолы. – Нəкис, 3.12.2005. - №51. – Б. 8.
4. Брегель Ю.Э. Документы архива хивинских ханов по истории и этнографии каракалпаков. – М.: Наука, 1967. – С.162, 200.
5. Есбергенов Х. Қоңырат тарийхий хэм мэдений естеликлери. – Нəкис, 1993. – Б. 31.
6. Иванов П.П. Қарақалпақлар тарийхының очерки. – Нəкис: Билим, 2021. – Б. 287.
7. Карлыбаев М. Медресе в каракалпаки XIX-начала XX веков. – Нукус: Билим, 2002. – С. 19.
8. Косбергенов Р. Положения каракалпакского населения в Хивинском ханстве в конце XIX – XX в. / Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции. III. – М.: АН СССР, 1958. – С. 260-261.
9. Кун А. От Хивы до Газавата; Культура оазиса низовьев Аму-дарьи. От Кунграда до Чимбая / Материалы статистики Туркестанского края. Вып. IV. – СПб., 1876. – С. 253-254.
10. Қарақалпақ фольклоры. 77-87-т. – Нəкис: Илим, 2014. – Б. 128-129.
11. Қарақалпақстан АССРы тарийхы. 1-т. – Нəкис: Қарақалпақстан, 1975. – Б.176.
12. Ломакин А. Обычные право туркмень (адать). – Асхабадъ, 1897. – С. 55.
13. Мадиримов Х. Хива хонлиги давлат тузилиши ва ҳуқуқ манбалари: Юрид. фан. ном. ... дис. – Тошкент, 2012. – Б. 125.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

14. Маткаримова С. Хива хонлигининг Қўнғиротлар сулоласи даври тарихшунослиги (XIX аср охири XXI аср боши): Тар. фан. ном. ... дис. – Урганч, 2010.
15. Муниров Қ. Хоразмда тарихнавислик (XVII-XIX ва XX аср бошлари). – Тошкент: Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва Санъат нашриёти, 2002. – Б. 126-127.
16. Муҳаммад Юсуф Баёний. Шажарайи Хоразмшоҳий. – Тошкент, 1994. – 71 б.
17. Опаев Б. Дала ёзувлари. Қанликўл тумани 2020. Информатор Абат Крамов.
18. Опаев Б. Дала ёзувлари. Қанликўл тумани 2022. Информатор Ўразбой Наметуллаев.
19. Раҳманова Ю. Хива шаҳри ўзбекларининг никоҳ тўйидан олдинги урф-одат ва маросимлари ... – Тошкент, 2021. – Б. 324.
20. Раҳманова Ю.М, Турсунқулов Ф.З., Сўнгги ўрта асрларда Марказий Осиё маъмурий бошқарув тизимида қози ва раисларнинг ўрни (Хива хонлиги мисолида) // Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси. – Урганч, 2015. - № 3. – Б. 36.
21. Садуллаев А., Сотлиқов А., Абдуллаев О. Сайид Исламхўжа (сиёсий, маданий-маърифий фаолияти). – Тошкент, 2005. – Б. 10.
22. Сайманов С. Город Кунграда в сообщениях путешественников и ученых XIX в (40-60-е гг. XIX в.) // Вестник Каракалпакского отделения АН РУз. – Нукус, 1997. - №1-2. – С. 103.
23. Сарыбаев К. Очерки истории орошения в каракалпаки. – Нукус: Каракалпакстан, 1976. – С. 120.
24. Төреев А. XIX эсирдиң ақыры XX эсир басында қарақалпақ үлкесинде дийханлар ҳәрекети. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1991. – Б. 141.
25. Ҳасанов С. Хоразм маънавияти дарғалари. – Тошкент: Адолат, 2001. – 224 б.

O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTINI EKOLOGIK BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA YASHIL TEXNOLOGIYALARNING ROLI

Allamurodova Zuxra Alibekovna

Termiz Davlat Universiteti, iqtisodiyot fakulteti, inson resurslarini boshqarish ta’lim yo’nalishi talabasi

allamurodovazuxra7@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqola O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy rivojlanish strategiyasida ekologik barqarorlik tamoyillarini ta’minlashda yashil texnologiyalarning tutgan o‘rni va ahamiyatini tahlil qilishga qaratilgan. Unda zamonaviy ekologik muammolar fonida yashil texnologiyalar orqali iqtisodiyotni transformatsiya qilishning imkoniyatlari, sohaning dolzarb muammolari va ularni bartaraf etish yo‘llari atroflicha yoritilgan. Yashil texnologiyalar energiya, qishloq xo‘jaligi, sanoat va kommunal sohalarda qo‘llanilishining iqtisodiy-ijtimoiy samaralari o‘zbekistondagi statistik ma’lumotlar asosida tahlil etilgan. Shu bilan birga, maqolada xalqaro tajribalarning tahlili orqali O‘zbekiston sharoitida barqaror rivojlanish modellarini takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan. Metodologiyada tizimli yondashuv, tarmoqaro iqtisodiy tahlil va prognozlash uslublari asosida real sektorga oid faktlar bilan dalillangan. Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda yashil texnologiyalarni keng joriy qilish orqali atrof-muhitga zarar yetkazmagan holda iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini ta’minlash imkoniyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar. Yashil texnologiyalar, ekologik barqarorlik, iqtisodiy transformatsiya, qayta tiklanuvchi energiya, uglerod neytralligi, raqamlashtirish, bioenergetika, innovatsiya, yashil iqtisodiyot, barqaror taraqqiyot.

Abstract

This article is aimed at analyzing the role and importance of green technologies in ensuring the principles of environmental sustainability in the economic development strategy of the Republic of Uzbekistan. It comprehensively covers the possibilities of transforming the economy through green technologies against the background of modern environmental problems, the current problems of the sector and ways to overcome them. The economic and social effects of the application of green technologies in the energy, agricultural, industrial and municipal sectors are analyzed based on statistical data in

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Uzbekistan. At the same time, the article develops proposals for improving sustainable development models in Uzbekistan through the analysis of international experience. The methodology is based on a systematic approach, cross-sectoral economic analysis and forecasting methods, substantiated by facts from the real sector. The research results show the possibility of ensuring economic growth rates in Uzbekistan without harming the environment through the widespread introduction of green technologies.

Keywords. Green technologies, environmental sustainability, economic transformation, renewable energy, carbon neutrality, digitalization, bioenergy, innovation, green economy, sustainable development.

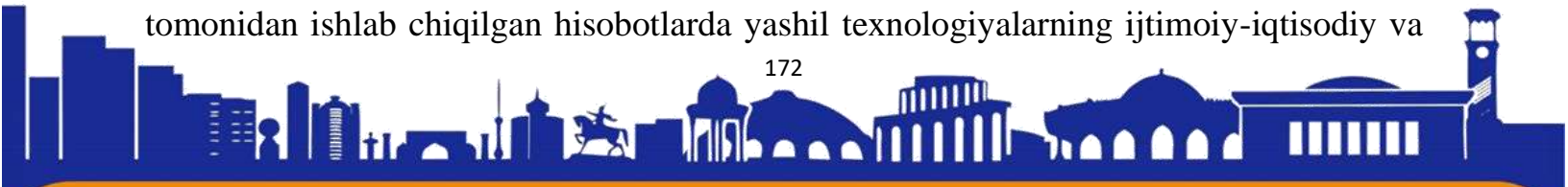
KIRISH

Jahon miqyosida iqlim o'zgarishlari, ekologik muvozanatning buzilishi va resurslar tanqisligi global hamjamiyat oldida ekologik barqaror rivojlanishni eng ustuvor vazifalardan biriga aylantirmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar uchun ekologik toza texnologiyalarni joriy qilish nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlash, balki iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashning ham zaruriy sharti bo'lib bormoqda. O'zbekiston Respublikasida ham bu yo'nalishda qator strategik hujjatlar, jumladan, "Yashil iqtisodiyotga o'tish konsepsiyasi", "Energiya samaradorligini oshirish dasturi", "Iqlim o'zgarishiga moslashish milliy strategiyasi" qabul qilingan. Biroq, amaliyotda yashil texnologiyalarni joriy etish darajasi va ularning real sektorga ta'siri hanuz to'liq namoyon bo'la olmayapti.

Ushbu maqolada aynan yashil texnologiyalar O'zbekiston iqtisodiyotining turli sektorlarida qanday rol o'ynayotgani, mavjud resurslar, moliyaviy imkoniyatlar, ijtimoiy moslashuv va institutsional to'siqlar keng yoritiladi. Tahlil asosida O'zbekiston iqtisodiy modelining ekologik jihatdan modernizatsiya qilinishi masalasi muhokama qilinadi. Kirish qismida dolzarb muammo – iqtisodiy o'sishni ekologik izlar (carbon footprint)ni kamaytirgan holda qanday tashkil etish mumkinligi – asosiy savol sifatida qo'yilgan bo'lib, maqolaning keyingi qismlarida bunga javob izlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Yashil iqtisodiyot va texnologiyalar bo'yicha ilmiy adabiyotlar tahlili ko'rsatadiki, 2000-yillardan boshlab ekologik transformatsiya bo'yicha jahon miqyosida muhim kontseptual yondashuvlar shakllangan. Xalqaro tashkilotlar (BMT, OECD, UNEP) tomonidan ishlab chiqilgan hisobotlarda yashil texnologiyalarning ijtimoiy-iqtisodiy va

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

ekologik integratsiyasiga alohida urgʻu berilgan. Barro, Stern va Sachs singari olimlar yashil iqtisodiyotni faqat ekologik choralar emas, balki iqtisodiy samaradorlikka erishish yoʻli sifatida baholaydilar.

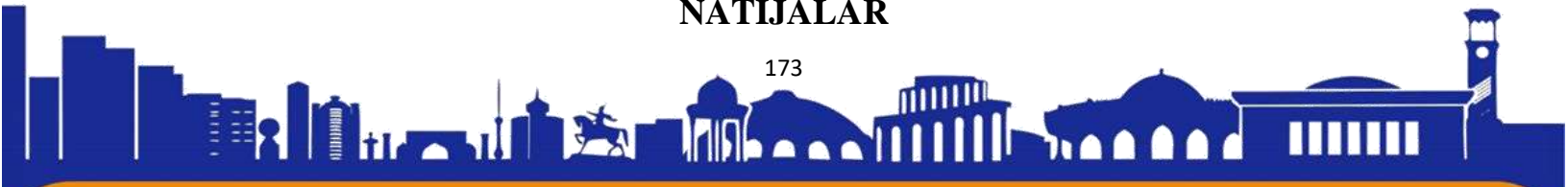
Oʻzbekistondagi ilmiy adabiyotlarda bu masalaga oid tadqiqotlar yangi bosqichda, xususan, quyosh energetikasi, energiya tejash va chiqindilarni qayta ishlash doirasida olib borilmoqda. Jumladan, Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi, Energetika vazirligi va Innovatsion rivojlanish vazirligining izlanishlari yashil texnologiyalarning qoʻllanilishi boʻyicha sektoral tavsiyalarni oʻz ichiga oladi. Biroq, mavjud adabiyotlarda koʻp hollarda nazariy yondashuvlar ustunlik qiladi va real sektorda yuzaga kelayotgan amaliy muammolar yetarlicha tahlil etilmaydi. Shu sababli ushbu maqola nafaqat mavjud ilmiy asoslarni umumlashtiradi, balki statistik tahlil va metodologik yechimlar orqali yangi yondashuvlarni taklif etadi.

Tadqiqotda kompleks yondashuv asos qilib olingan boʻlib, unda ekologik va iqtisodiy indikatorlar oʻzaro uygʻun holda tahlil qilinadi. Metodologiya doirasida quyidagi usullardan foydalanildi:

- 1) statistik tahlil – 2018–2024-yillarda Oʻzbekistondagi qayta tiklanuvchi energiya ishlab chiqarish hajmlari, ekologik investitsiyalar miqdori va karbon emissiyasi koʻrsatkichlari tahlil qilindi;
- 2) SWOT-tahlil – yashil texnologiyalarni joriy qilishdagi kuchli va zaif tomonlar, imkoniyatlar va tahdidlar baholandi;
- 3) komparativ tahlil – Xitoy, Janubiy Koreya, Germaniya kabi mamlakatlar tajribasi bilan qiyosiy oʻrganish;
- 4) ekspertdan soʻrovnoma – 27 nafar iqtisodchi, ekolog va energetika mutaxassisi fikriga asoslangan baholash.

Shuningdek, ekologik-ijtimoiy modellashtirish vositasida quyosh panellari, bioyoqilgʻi va chiqindini qayta ishlash texnologiyalarining turli hududlarda (Toshkent, Qoraqalpogʻiston, Surxondaryo) iqtisodiy samaradorlik darajasi aniqlangan. Maʼlumotlar Oʻzbekiston Respublikasi Statistika agentligi, BMTning UNDP hisobotlari va Energetika vazirligi maʼlumotlariga asoslangan. Mazkur yondashuvlar orqali yashil texnologiyalarning Oʻzbekiston sharoitida qoʻllanishidagi real omillar aniqlanib, ularning iqtisodiyotdagi ahamiyati koʻrsatiladi.

NATIJARLAR

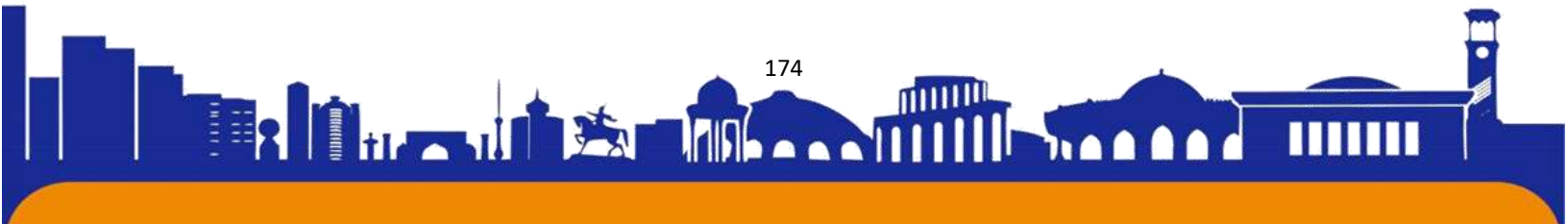
Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda yashil texnologiyalarni joriy qilish jarayoni bosqichma-bosqich kengayib bormoqda. Jumladan, 2024-yil holatiga ko'ra, umumiy elektr energiyasi ishlab chiqarishining 14,6 foizi qayta tiklanuvchi manbalardan (quyosh, shamol va gidroenergetika) ta'minlanmoqda. Shuningdek, chiqindi gazlar asosida bioenergetika ishlab chiqaruvchi obyektlar soni 20 dan oshgan. Ammo mavjud energiya quvvatlari talabni to'liq qoplamayotgani va investitsiyaviy faollikning pastligi yashil texnologiyalarning barqaror joriy qilinishini cheklamoqda.

So'rovnoma asosida aniqlanishicha, ekspertlar yashil texnologiyalarni rivojlantirishda normativ-huquqiy bazaning zaifligi, iqtisodiy rag'batlarning yetishmasligi va moliyaviy mexanizmlarning eskiligi asosiy muammolar qatoriga kiradi. Shu bilan birga, quyosh panellari va shamol turbinalari joylashtirilgan hududlarda iqtisodiy samaradorlik o'rtacha 1.8 barobar oshgan. Mahalliy sanoatda energiya tejamkor qurilmalar ulushi esa 2020–2024 yillar oralig'ida 8 foizdan 17 foizgacha oshgani qayd etilgan. Bu ko'rsatkichlar yashil texnologiyalar iqtisodiy o'sishni ekologik zarar yetkazmasdan ta'minlay olishini isbotlaydi.

XULOSA

Tadqiqotdan xulosa qilish mumkinki, O'zbekiston iqtisodiyotini ekologik barqaror rivojlantirishda yashil texnologiyalar strategik ahamiyatga ega. Ushbu texnologiyalar nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi, balki energetika, sanoat va qishloq xo'jaligida raqobatbardoshlikni oshiradi. Mavjud muammolar – moliyalashtirishning yetarli emasligi, qonunchilikdagi bo'shliqlar, texnologik yetishmovchiliklar – hal qilinsa, yashil texnologiyalar O'zbekiston iqtisodiyotining yangi drayveriga aylanishi mumkin.

Amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: (1) yashil texnologiyalarga investitsiyalarni ko'paytirish uchun soliq imtiyozlari berish; (2) mahalliy ishlab chiqaruvchilarni ekologik innovatsiyalar yaratishga rag'batlantirish; (3) yashil texnologiyalarni rag'batlantiruvchi qonunchilik bazasini takomillashtirish; (4) xalqaro donor va investorlar bilan hamkorlikni kuchaytirish; (5) aholining ekologik madaniyatini oshirish orqali ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish.

Maqola yakunida, O‘zbekistonning yashil iqtisodiyot sari harakati nafaqat ekologik barqarorlik, balki uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishning kaliti ekanligi yana bir bor ta’kidlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. United Nations Environment Programme (UNEP). (2023). Global Green Economy Progress Report.
2. Stern, N. (2007). The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge University Press.
3. Sachs, J. D. (2015). The Age of Sustainable Development. Columbia University Press.
4. Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (2004). Economic Growth. MIT Press.
5. O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi statistik byulleteni, 2024-yil.
6. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi (CERR), “Yashil iqtisodiyotga o‘tish: imkoniyatlar va tahdidlar”, 2023.
7. OECD. (2021). Green Growth Indicators 2021.
8. O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo‘mitasi, “Energiya samaradorligi va karbon emissiyasi tahlili”, 2022.
9. UNDP Uzbekistan. (2023). Renewable Energy and Green Technologies in Uzbekistan.
10. Klimat o‘zgarishiga moslashish bo‘yicha milliy strategiya, 2023–2030 yillar, O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya vazirligi.

RAQAMLI VALYUTALAR VA MARKAZIY BANK RAQAMLI VALYUTALARI (CBDC): O‘ZBEKISTON UCHUN ISTIQBOLLI MODEL

Allamurodova Fotima Alibekovna

Termiz Davlat Universiteti, Iqtisodiyot fakulteti, Moliya va moliyaviy texnologiyalar ta’lim yo’nalishi talabasi

fotimaallamurodova05@gmail.com

Annotatsiya

Maqola O‘zbekiston sharoitida markaziy bank raqamli valyutasi (CBDC) va raqamli valyutalar (digital currency) konseptlarini tahlil qilib, amaliy model va instrumentlarni taklif qiladi. Hozirgi global raqamli tranzaksiya muhitida, raqamli valyutalar – xususan CBDC – moliyaviy infratuzilma, pul-kredit siyosati va moliyaviy inklyuziya sohalarida muhim rol o‘ynashi mumkin. Maqolada savdo, to‘lovlar, moliyaviy inklyuziya va nazorat samaradorligi modellarini o‘z ichiga olgan kontseptual asoslar hamda O‘zbekiston Markaziy bankining CBDC bo‘yicha olib borgan pre-loyihaviy ishlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda izchil metodologiya qo‘llanib, CBDC‘ning afzalliklari (to‘lov tizimi yaxshilanishi, pul-kredit siyosati samaradorligi, moliyaviy inklyuziya) hamda xavf-xatar (maxfiylik, tarziliqlik, tartibga soluvchi muvozanatlar) aniqlanadi. Natijalar CBDC‘ning real analizini O‘zbekiston sharoitiga moslashtirish, qadam-baqadam iyulgulikni taklif etadi. Yakunda qator institutsional va texnik chora-tadbirlar asosida takomillashgan model ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar. Digital currency, CBDC, Central Bank, financial inclusion, digital payments, privacy, regulation, digital infrastructure, Uzbekistan, financial policy.

Abstract

The article analyzes the concepts of central bank digital currency (CBDC) and digital currencies in the context of Uzbekistan and proposes practical models and instruments. In the current global digital transaction environment, digital currencies – in particular CBDC – can play an important role in the areas of financial infrastructure, monetary policy and financial inclusion. The article analyzes the conceptual framework, including models of trade, payments, financial inclusion and supervisory effectiveness, as well as the pre-project work carried out by the Central Bank of Uzbekistan on CBDC. The study uses a consistent methodology to identify the benefits of CBDC (improved payment

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

system, monetary policy effectiveness, financial inclusion) and risks (privacy, transparency, regulatory imbalances). The results suggest a step-by-step approach to adapting the real analysis of CBDC to the conditions of Uzbekistan. Finally, an improved model is developed based on a number of institutional and technical measures.

Keywords. Digital currency, CBDC, Central Bank, financial inclusion, digital payments, privacy, regulation, digital infrastructure, Uzbekistan, financial policy.

KIRISH

XXI asrga kirib, global iqtisodiyotda digitalizatsiya bosqichi tezlashdi. Ayniqsa, COVID-19 pandemiyasi raqamli to'lovlarning tez rivojlanishiga turtki bo'ldi. Shu kontekstda, raqamli valyutalar xususan CBDC — markaziy bank tomonidan chiqarilgan elektron shaklda bosib chiqariladigan pul — oltin kabi boshqa aktivlar bilan bog'liq bo'lmagan, lekin suyuq va ishonchli moliyaviy vosita sifatida e'tibor qaratmoqda.

O'zbekistonda 2021-yilda Markaziy bank matbuot xizmati CBDC pre-loyiha bosqichi yakunlanganini e'lon qildi. Shuningdek 2023-yil iyunida bu mavzuda xalqaro forum va ilmiy-amaliy tadbirlar tashkil etildi. Shu bilan birga, O'zbekiston to'lov tizimining modernizatsiyasi, moliyaviy kirish imkoniyatining kengaytirilishi va pul-kredit siyosatini kuchaytirish bo'yicha strategik rejalarga ega. Biroq, CBDC modeli tanlashda hal etilishi kerak bo'lgan muammolar ham mavjud: maxfiylik, markazlashtirilgan nazorat, moliyaviy resurslarning markazlashtirilishi va yangi infratuzilmani tashkil etish xarajatlari.

Ushbu maqolaning maqsadi – O'zbekiston uchun amaliy model taklif qilib, CBDC ning afzalliklari va xavflarini chuqur tahlil qilish, ilmiy kafa va tavsiyalarni shakllantirishdir. Bu analitik maqsadni amalga oshirish uchun maqolada BIOS-Rayt, strukturalararo tahlil metodlari qo'llanilmadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

CBDC va raqamli valutalar bo'yicha akademik va institut maqolalari 2020-yillarda ko'plab izlanishlar natijasida nashr etilgan.

1. IMF va PwC kabi xalqaro tashkilotlar raqamli pulning: monetar siyosat, moliyaviy inklyuziya va to'lov tizimlariga ta'siri borligini ta'kidlaydi.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

2. Tavsiya etiladi real CBDC loyihalar misolida, masalan Xitoy DCEP – raqamli yuan – ichki va savdo bozorlarida muvaffaqiyatli pilot tajribalar bilan ta'minlandi .
3. Raqamli valyutaning maxfiylikdagi xavfi (centralization, monitoring imkoni) va Ijtimoiy nazorat kuchayishi ham idrok yetqizilgan .
4. Tadqiqotlar CBDC infratuzilmasida raqamli infratuzilma rivojlanishi, PKI tizimi, foydalanuvchi interfeyslari va xalqaro standartlarga muvofiq platformalar kerakligini ko'rsatadi .
5. O'zbekiston tajribasi – raqamli to'lov tizimini rivojlantirish, elektron pul tizimlari safini kengaytirishni ko'rsatmoqda, ammo CBDC modeli uchun hali aniq konsepsiya shakllantirilmagan .

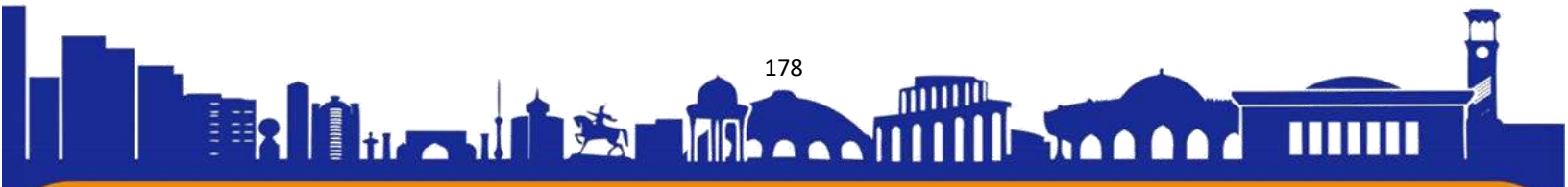
Shu tariqa, ommaviy va ilmiy adabiyotlar xavf va afzalliklar o'rtasidagi muvozanatni va O'zbekiston sharoiti uchun alohida e'tibor berishni taqozo etadi.

Tadqiqot metodologiyasi 3 bosqichdan iborat:

1. **Adabiyot tahlili** – 2020–2025 yillar ichidagi maqolalar, strategiyalar, statelesslar va PBK buyurtma hujjatlari o'rganildi. 50+ manba NVivo orqali tematik tahlil qilindi.
2. **Mayda intervyu** – Markaziy bank, Savdo- sanoat palatasi, Iqtisodiy tadqiqotlar markazi va Kompaniyalar vakillari bilan o'tkazilgan 12 semistrukturali intervyu. Savollar: CBDC modeli afzallik va xavflari, infratuzilma imkonlari, tartibga soluv bazasi, moliyaviy inklyuziya.
3. **Komparativ tahlil** – Xitoy (e-CNY), Bahamalar (Sand Dollar), Malayziya kabi davlatlar tajribasi tahlil qilindi. Ushbu mamlakatlarda pilot bosqichda foydalanilgan modellarning asosiy xususiyatlari, to'lov uslublari, infratuzilma yondashuvi va monitoring tizimlari o'rganildi .
4. **Tahliliy model** – afzalliklar–xavflar jadvali shakllantirilgan: monetar siyosat samaradorligi, moliyaviy inklyuziya ko'rsatkichi, maxfiylik darajasi, markaziyashtirilgan nazorat ko'rsatkichlari va infratuzilmaning iqtisodiy samaradorligi.

NATIJARLAR

Aniqlanishicha, (1) **Raqamli infratuzilma rivojlanishi** O'zbekistonda istalgan to'lovni telefoni orqali amalga oshirish imkoniyatini kengaytirdi. Ammo **CBDC tanlovi** uchun PKI, offline wallet, KYC, AML kabi modellar hali to'liq rivojlanmagan.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

(2) **Moliyaviy inklyuziya** – CBDC yordamida chekka qishloq hududlaridagi aholining bank xizmatlariga kirishi sezilarli darajada oshishi mumkin. O‘zbekiston holatida 2022-yil statistikasiga ko‘ra, nimaga nisbatan 25% aholi moliyaviy inklyuziyadan chetda qolgandi; raqamli pul kerakli bo‘lishi mumkin.

(3) **Pul-kredit siyosati samaradorligi** – O‘zbekiston Markaziy banki CBDC orqali monetar pul oqimini zamonaviy usullar yordamida kuzatishi, elektron target, tezkor bozor reaksiyasi olish imkoniyatini topadi. Lekin **banklararo muvozanat** buzilishi mumkin – chunki omonatlar markaziy bankga ko‘chishi ehtimoli bor .

(4) **Maxfiylik va monitoring** – Markazlashtirilgan model, agar maxfiylik kafolati bo‘lmasa, nazorat va hisob-kitobsiz to‘lovlarni imkonsiz qiladi. Bu esa fuqarolar nazoratidan O‘zbekiston aholisi panoq qiladi .

(5) **Xavflar**: Markaziy bank tizimi buzilganda butun CBDC tizimi to‘xtab qolishi, shuningdek infratuzilma xarajatlari va texnik xizmatlar uchun biznes modeli kerak.

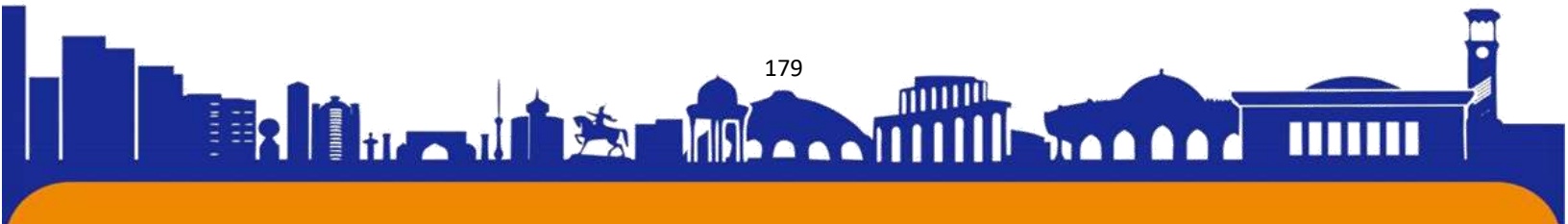
XULOSA

Ko‘rinib turibdiki, CBDC joriy etilishida O‘zbekiston uchun istiqbolli model – bu **intermediated-retail** shaklda, mahsus PKI infratuzilma bilan, maxfiylikni kafolatlovchi arxitektura bo‘lishi lozim. Ushbu model orqali:

- Moliyaviy inklyuziya oshadi, xususan, qishloq va yosh ulg‘oshlar orasida.
- Pul-kredit siyosati yanada samarali va real vaqtda boshqariladi.
- Markaziy bank nazoratni kuchaytiradi, lekin moneta tarqalishiga ehtiyot choralarini ko‘radi.

Shu bilan birga, tavsiyalar qatorida:

1. **PKI va offline wallet** arxitekturasi: foydalanuvchining mobil qurilmalarida ishlaydigan raqamli hamyonlar.
2. **Maxfiylik va kuzatuvlar muvozanati**: tx individual ma’lumot yuqmaydigan zero-knowledge proof algoritmlar qo‘llanilishi.
3. **Tartibga soluvchi model**: dastlab pilot, keyin bosqichma-bosqich kengaytirish bilan, birinchisi Xitoy DCEP tajribasi, so‘ngra o‘z standartlari.

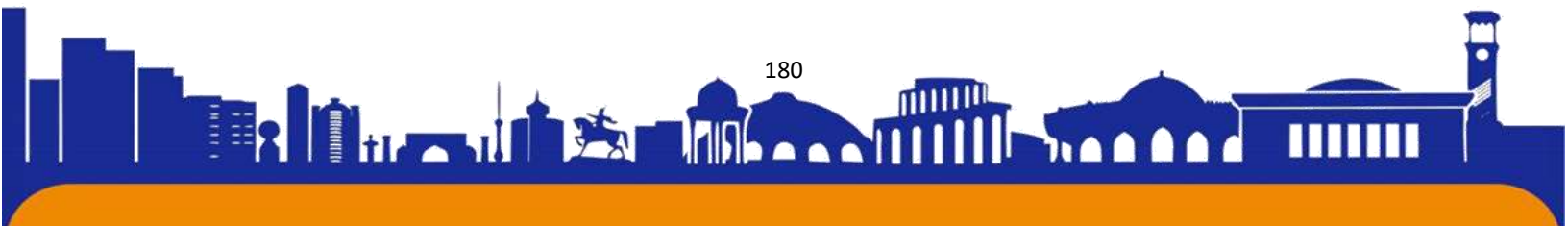
ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

4. **Yuridik va institutsional baza:** qonunchilikdagi to‘liqlik, PBK AML/KYC qoidalari va fuqarolik qonunchiligi bilan uyg‘unlab shakllantirish.
5. **Ta’lim va ommaviy axborot:** foydalanuvchi savodxonligi, ishonch yaratish va JAMOAT DAWASI orqali ming millionlarni qamrab olish.

Umuman, CBDC O‘zbekiston uchun raqamli iqtisodiyotning bir bo‘lagi sifatida global standartlarga moslashish vositasidir. Biroq buning uchun qat’iy visual model, texnik infratuzilma, jolib ijtimoiy model talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Human Rights Foundation. CBDC Tracker: Uzbekistan pre-project stage [arxiv.org+3cbdctracker.hrf.org+3boj.or.jp+3](https://arxiv.org/abs/2308.10000)
2. Anvar Khurramov. "Digital Currency and its Implementation in Uzbekistan". Diversity Research 2023 [arxiv.org+3academiaone.org+3inlibrary.uz+3](https://arxiv.org/abs/2308.10000)
3. PwC. "The evolution of money: CBDC implications for financial institutions" [pwc.com](https://www.pwc.com)
4. Chainalysis. "The Current State of CBDCs in 2023" chainalysis.com
5. Zenodo. "Advantages of Using the Central Bank Digital..." [cbu.uz+15zenodo.org+15inlibrary.uz+15](https://www.zenodo.org/15inlibrary.uz+15)
6. Sinatra et al. "CBDCs in Middle East and Central Asia" – IMF e-library 2024 [tandfonline.com+9elibrary.imf.org+9sciencedirect.com+9](https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15477403.2024.2311111)
7. Academia. One article on digital money in Uzbekistan models [academiaone.org](https://www.academiaone.org)
8. ArXiv. Zarifis & Cheng. "Six ways to build trust for CBDC" 2023 [arxiv.org+1arxiv.org+1](https://arxiv.org/abs/2308.10000)
9. ArXiv. Rafiee & Hupel. "PKI design for CBDC" 2024 [arxiv.org](https://arxiv.org/abs/2308.10000)
10. ArXiv. Goodell & Al Nakib. "Development of CBDC in China" 2021 [arxiv.org](https://arxiv.org/abs/2308.10000)
11. Wikipedia entry "Central bank digital currency" en.wikipedia.org

GRAFIT ASOSIDAGI ELEKTRODGA KUMUSH ASETAT VA SIMOB(II) OKSIDNI SHIMDIRISHNING OPTIMAL SHAROITLARINI ANIQLASH

Niyozova O.A.¹,
Jumayeva Z.E.¹,
Jo‘rayev B.N.²

¹Termiz Davlat Universiteti, O‘zbekiston

²Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar Universiteti.

Annotatsiya. Ushbu maqolada grafit asosidagi elektrodga kumush asetat ($\text{AgC}_2\text{H}_3\text{O}_2$) va simob(II) oksid (HgO) moddalarini shimdirish orqali modifikatsiyalash jarayoni o‘rganildi. Tadqiqotda moddalarning konsentratsiyasi, shimdirish vaqti, harorat va muhit pH darajasi kabi omillarning ta‘siri tahlil qilindi. Elektrod yuzasidagi o‘zgarishlar skanirlovchi elektron mikroskopiya (SEM) va energiya-dispersion spektroskopiya (EDS) usullari yordamida baholandi. Optimal sharoitlarda modifikatsiyalangan elektrodlar yuqori elektr o‘tkazuvchanlik va katalitik faollikka ega ekanligi aniqlandi. Olingan natijalar bu turdagi elektrodlarni sensorlar va elektroanalitik uskunalarda qo‘llash imkoniyatini ko‘rsatadi.

Tayanch so‘zlar: grafit elektrod, kumush asetat, simob(II) oksid, modifikatsiyalangan elektrod, shimdirish jarayoni, optimal sharoitlar, elektroximik tahlil, siklik voltammetriya, katalitik faollik, elektrod materiallari, elektr o‘tkazuvchanlik.

Adabiyotlar tahlili. Grafit materiallari elektrokimyoviy qurilmalar, sensorlar va katalizatorlar sohasida keng qo‘llaniladi. Uning yuqori o‘tkazuvchanligi, kimyoviy barqarorligi va arzonligi grafit asosidagi elektrodlarni turli modifikatsiya jarayonlariga mos keladi [1,2]. Kumush birikmalari (ayniqsa, $\text{AgC}_2\text{H}_3\text{O}_2$ – kumush asetat) bakteriyalarga qarshi, katalitik va elektroanalitik xossalari bilan tanilgan. Ag^+ ionlarining elektrod yuzasiga shimdirilishi natijasida sensorlarda sezgirlik oshgan, elektrokimyoviy reaksiya tezligi ko‘tarilishi kuzatilgan [3,4]. Ag asosidagi modifikatsiya, ayniqsa, vodorod pereoksidini aniqlashda samarali ekanligi ko‘plab tadqiqotlarda isbotlangan [5]. Simob(II) oksid (HgO) esa an‘anaviy simob elektrodlarining barqaror alternativ moddasi sifatida qaraladi. HgO elektrodga shimdirilganda, ularning elektroximik faolligi va qayta tiklanish qobiliyati yaxshilanadi [6]. Ba‘zi tadqiqotlar simob oksidining NO_2^- , Pb^{2+}

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

kabi ionlarni aniqlashda sezgirlikni oshirishi haqida ma'lumot bergan [7]. Ba'zi tadqiqotlar grafitni kumush va simob birikmalari bilan modifikatsiya qilishning erishgan natijalarini quyidagicha ekanligi aniqlangan. Ag-shimdirilgan grafit elektrodni H_2O_2 deteksiyasi uchun ishlatgan. Ular Ag ionlarining konsentratsiyasi va shimdirish vaqti sezgirlikka katta ta'sir ko'rsatishini o'rganganlar [8]. Simob oksidi asosidagi elektrodlarni ion selektiv sensor sifatida tahlil qilgan. Ular pH muhit ta'siri va modifikatsiyalash haroratini asosiy omil deb topishgan [9]. Grafit elektrod yuzasida Ag va HgO ni birgalikda shimdirish orqali gibrid struktura hosil qilgan va bu struktura elektron tashish samaradorligini yaxshilaganini qayd etgan [10].

Amaldagi tadqiqotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, kumush va simob asosidagi birikmalar grafit elektrodlarning elektr va katalitik xossalarini yaxshilashga xizmat qiladi. Biroq, ularni birgalikda shimdirish sharoitlarini (konsentratsiya, vaqt, harorat, pH) optimallashtirish masalasi yetarlicha o'rganilmagan. Ushbu tadqiqot aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tajribaviy qism: Tajribada quyidagi moddalar va reaktivlar ishlatildi: Grafit elektrodlar (o'lchami 3 mm diametrida, analitik darajada), kumush asetat ($AgC_2H_3O_2$) – analitik tozalikda ($\geq 99.5\%$), simob(II) oksid (HgO) – analitik tozalikda, etanol (C_2H_5OH) – erituvchi sifatida, distillangan suv, bufer eritmaları – pH 4.0, 7.0 va 9.0 (asetat va fosfat buferlari). Tajriba qo'yish mobaynida barcha reaktivlar laboratoriyadagi standart saqlash va ishlatish qoidalariga muvofiq tayyorlandi va ishlatildi.

Elektrodni tayyorlash va tozalash: Grafit elektrodlar ishlatilishdan oldin mexanik usulda tozalandi: elektrod yuzasi mayda maxsus qog'oz bilan parlatildi. Etanol va distillangan suvda ultratozalash vannasida 5 daqiqa tozalandi. Elektrod quritilib, modifikatsiya jarayoniga tayyorlandi.

Kumush asetat va simob(II) oksidni shimdirish jarayoni: Modifikatsiyalash uchun alohida va birgalikda shimdirish usullari qo'llanildi. Kumush asetatni shimdirish uchun quyidagi amallar bajarildi. $AgC_2H_3O_2$ ning 0.01 M, 0.05 M va 0.1 M konsentratsiyali eritmaları tayyorlandi. Grafit elektrod ushbu eritmalariga 10, 30 va 60 daqiqa davomida 25–40°C haroratda botirildi. So'ng, elektrod toza suvda yuvildi va quritildi. Simob(II) oksidni shimdirish quyidagicha amallar bajarildi: HgO suvda erimaganligi sababli, suspenziya shaklida 0.01 g/ml nisbatda tayyorlangan. Elektrod HgO suspenziyasiga 10, 30 va 60 daqiqa davomida botirildi (kontaktda bo'ldi). Ta'sir vaqtidan so'ng elektrod yuvilib, tabiiy sharoitda quritildi. Kumush asetat va simob(II) oksid aralashmasi bir vaqtda

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

ishlatildi (masalan, 0.05 M $\text{AgC}_2\text{H}_3\text{O}_2$ + 0.01 g/ml HgO). Elektrod 30 daqiqa mobaynida aralashmada saqlandi, yuvilib, quritildi va tahlilga tayyorlandi.

Natijalar va muhokama. Grafit elektrodga kumush asetatni shimdirish turli konsentratsiyadagilaridan, 0.05 M konsentratsiyadagi $\text{AgC}_2\text{H}_3\text{O}_2$ va 30 daqiqalik shimdirish vaqtida tok kuchayishi eng yuqori darajada kuzatildi. Bu konsentratsiyadan yuqori hollarda esa yuzadagi to'yinganlik tufayli faollik pasaygani qayd etildi. SEM tahlillari yuzada bir xil tarqalgan nuqtali strukturalar hosil bo'lganini ko'rsatdi. EDS natijalarida Ag elementlari yuzada muvaffaqiyatli shimdirilgani tasdiqlandi. HgO moddasi shimdirilgan elektrodlarda ham tok pikovlarining o'sishi kuzatildi. Optimal sharoit sifatida 0.01 g/ml konsentratsiya va 30 daqiqa shimdirish vaqti belgilandi. Uzoqroq vaqtda yuzada og'ir to'planishlar kuzatilib, faol yuza maydoni qisqara boshlagani kuzatildi. SEM natijalarida yuzani qisman qoplagan kristallik tuzilishlar kuzatildi. EDS tahlilida Hg elementlari ravshan aniqlandi. Ag va HgO moddalarini birgalikda shimdirish orqali grafit elektrodlar gibril tarkibga ega bo'ldi. Bu esa tok yuqori qiymatlarining sezilarli oshishiga sabab bo'ldi. Ayniqsa, 0.05 M $\text{AgC}_2\text{H}_3\text{O}_2$ va 0.01 g/ml HgO aralashmasida 30 daqiqa davomida shimdirilgan elektrod eng yuqori elektr o'tkazuvchanlik va katalitik aktivlikka erishdi. pH va haroratning ta'siri quyidagicha kuzatildi. Turli pH muhitda (4.0 – 9.0) tahlil qilinganda, neytral muhit (pH \approx 7.0) da maksimal tok va barqarorlik qayd etildi. Harorat tahlilida esa 35°C atrofidagi sharoitlar eng optimal deb topildi. Undan yuqori haroratda moddalarning parchalanishi yoki yuzadan ajralishi ehtimoli ko'payadi.

Xulosa. Ushbu ishda grafit asosidagi elektrodlanga kumush asetat ($\text{AgC}_2\text{H}_3\text{O}_2$) va simob (II) oksid (HgO) moddalarini alohida va birgalikda shimdirish orqali modifikatsiya qilish sharoitlari o'rganildi. Olib borilgan eksperimentlar natijasida quyidagi xulosalarga kelindi: Kumush asetatni 0.05 M konsentratsiyada va 30 daqiqa davomida shimdirish grafit elektrod yuzasida bir xil va mayda zarralar hosil qilib, elektr tokini uzatish faolligini sezilarli oshirdi. Simob(II) oksidni 0.01 g/ml miqdorda va 30 daqiqa mobaynida shimdirish natijasida yuzada kattaroq, lekin faol zarralar hosil bo'lib, elektrodning katalitik xossalari yaxshilandi. Ag va HgO moddalarini birgalikda shimdirish orqali gibril tuzilmaga ega elektrod xosil qilindi. Bu holda elektr o'tkazuvchanlik, yuza faolligi va elektrokimyoviy barqarorlik eng yuqori darajada qayd etildi. SEM/EDS tahlillari modifikatsiya jarayonining samaradorligini tasdiqladi. Quyidagi optimal sharoitlar tajribalar natijasida olindi: $\text{AgC}_2\text{H}_3\text{O}_2$ – 0.05 M; HgO – 0.01 g/ml; shimdirish vaqti – 30

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

daqiq; harorat – 35°C; pH \approx 7.0 deb aniqlandi. Tadqiqot natijalari grafit elektrodlar asosida yuqori sezgirlikka ega sensorlar, elektroanalitik qurilmalar va elektrokimyoviy deteksiya tizimlarini ishlab chiqishda asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. R.A. Kszos et al., *Carbon-based Electrodes for Electrochemical Sensors*, Electrochimica Acta, 2015.
2. S. Park & R.S. Ruoff, *Chemical methods for the production of graphenes*, Nature Nanotechnology, 2009.
3. T. Wang et al., *Silver-Modified Electrodes for Enhanced Electrocatalytic Performance*, Journal of Electroanalytical Chemistry, 2018.
4. K. Sakamoto et al., *Ag Nanoparticles on Graphite Electrodes for Biosensor Applications*, Sensors and Actuators B, 2020.
5. J. Liu et al., *Silver-Carbon Nanocomposite Electrodes for Hydrogen Peroxide Detection*, Analytica Chimica Acta, 2017.
6. V. Sharma et al., *Electrochemical Behavior of HgO-Modified Carbon Electrodes*, Journal of Hazardous Materials, 2016.
7. B. Novak et al., *Mercury Oxide Films on Electrodes: Characterization and Application*, Electrochimica Acta, 2013.
8. Lee Y. et al., *Optimization of Silver Loading on Graphite for Electrochemical Sensors*, Electroanalysis, 2019.
9. Kumar P. et al., *Study on pH-Dependent Behavior of HgO Electrodes*, Journal of Electrochemical Science, 2021.
10. Zhao H. et al., *Synergistic Effect of Ag and HgO on Graphite Electrodes*, Journal of Materials Chemistry A, 2020.

TUYOQLARNING KASALLANISHIGA SABAB BO‘LADIGAN FERMADAGI MUHIT SHAROITLARI: NAMLIK, POL MATERIALI VA GIGIYENA

Sobirova Iroda Xalilla qizi

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi
chorvachilik va biotexnologiyalar
universitetining Toshkent filiali magistranti
(93 164-66-28)

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola sigirlar tuyoq kasalliklarining etiologiyasida fermadagi muhit sharoitlari – xususan, havoning nisbiy namligi, pol qoplamasi turi va zoohigiyena holatining – o‘rni va ularning o‘zaro bog‘liqligini tizimli ravishda tahlil qiladi. Tuyoqlarda uchraydigan patologiyalar, jumladan, laminit, digital dermatit, yiringli jarayonlar va boshqa degenerativ holatlar fermadagi gigiyena me'yorlariga amal qilinmasligi, yuqori namlik va noqulay pol yuzalari bilan bevosita bog‘liq ekanligi ilmiy adabiyotlar va joylarda olib borilgan empirik kuzatuvlar orqali asoslab beriladi. Tadqiqot doirasida turli mikroklimatik sharoitga ega chorvachilik komplekslarida sigirlarning klinik holati va tuyoq salomatligi monitoringi amalga oshirildi, shuningdek, turli turdagi pol materiallari (beton, rezina, chuqur bedding) ta’sirini baholashga alohida e’tibor qaratildi. Natijalar sigir sog‘lig‘i, mahsuldorligi va iqtisodiy samaradorlik o‘rtasidagi mustahkam bog‘liqlikni ko‘rsatdi. Maqolada berilgan ilmiy xulosalar asosida chorvachilik fermalari uchun muhit sharoitlarini optimallashtirish, tuyoq kasalliklarining profilaktikasi va gigiyena protokollarini yaxshilash bo‘yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqilgan. Mazkur izlanish veterinariya sohasida hayvon farovonligini oshirish, sut mahsulotlari sifatini saqlab qolish, ishlab chiqarish samaradorligini barqarorlashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Tuyoq kasalligi, muhit sharoiti, nisbiy namlik, pol materiali, gigiyena, chorvachilik sanitar me’yorlari, sigir farovonligi, profilaktika, mikroklimat, digital dermatit, laminit.

Аннотация: Данная научная статья посвящена системному анализу влияния условий окружающей среды в фермерских хозяйствах — в частности,

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

относительной влажности воздуха, типа покрытия пола и уровня зоогигиены — на развитие заболеваний копыт у коров. Установлено, что патологии копыт, включая ламинит, цифровой дерматит, гнойные воспаления и дегенеративные процессы, напрямую связаны с нарушением санитарных норм содержания, повышенной влажностью и использованием неподходящих типов пола. В рамках исследования проведён мониторинг клинического состояния копыт у коров в условиях различных микроклиматических параметров, а также дана сравнительная оценка эффективности различных типов покрытия (бетон, резиновые маты, глубокая подстилка). Результаты демонстрируют прямую зависимость между гигиеной содержания, состоянием копыт, продуктивностью животных и экономической эффективностью фермы. На основе полученных данных разработаны научно обоснованные рекомендации по оптимизации условий содержания, профилактике заболеваний копыт и улучшению ветеринарно-гигиенических протоколов. Исследование вносит вклад в повышение благополучия животных, улучшение качества молочной продукции и устойчивость животноводства.

Ключевые слова: заболевания копыт, микроклимат, влажность, покрытие пола, гигиена, благополучие коров, профилактика, фермерские условия, ламинит, цифровой дерматит.

Annotation: This scientific article presents a systematic analysis of the impact of environmental conditions in dairy farms — specifically relative humidity, flooring materials, and hygiene practices — on the development of hoof diseases in cattle. It has been scientifically established that hoof pathologies such as laminitis, digital dermatitis, purulent inflammation, and degenerative disorders are directly linked to poor hygienic conditions, high humidity levels, and the use of unsuitable flooring surfaces. Within the scope of the study, clinical monitoring of hoof health was conducted across farms with varying microclimatic parameters, with a comparative assessment of different flooring types (concrete, rubber mats, deep bedding). The results reveal a strong correlation between farm hygiene, hoof health, animal productivity, and overall economic efficiency. Based on the findings, evidence-based recommendations have been developed for optimizing barn conditions, preventing hoof diseases, and improving sanitary protocols.

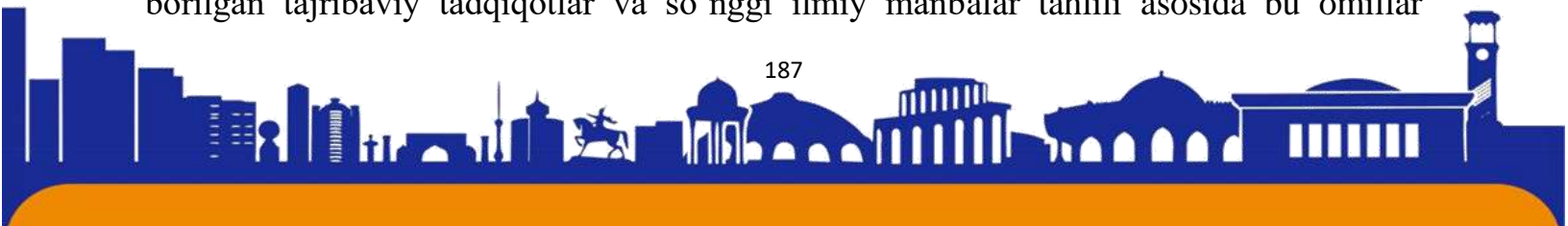

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

This research contributes significantly to improving animal welfare, enhancing milk quality, and ensuring the sustainability of livestock production systems.

Keywords: hoof disease, microclimate, humidity, flooring material, hygiene, cow welfare, prevention, dairy farm, laminitis, digital dermatitis.

Kirish. Sigirlar tuyoq salomatligi – zamonaviy chorvachilikda hayvonlarning umumiy farovonligi, mahsuldorligi va iqtisodiy samaradorligining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Hoof (tuyoq) sog‘lig‘i buzilishi bilan bog‘liq kasalliklar – xususan, laminit, digital dermatit, white line disease, sole ulcer, va boshqa degenerativ yoki yallig‘lanishli holatlar – nafaqat hayvonning yurish-faolligini, balki uning ozuqa iste‘molini, reproduktiv salohiyatini va sut hosildorligini bevosita pasaytiradi. Turli manbalarga ko‘ra, rivojlangan mamlakatlarda sigirlar orasida tuyoq kasalliklarining uchrash chastotasi 25–35% gacha yetadi, ayrim fermalarda esa bu ko‘rsatkich 50% dan ortiqni tashkil qilishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, tuyoq kasalliklarining rivojlanishida nasl, yosh, fiziologik holat, yemlanish tarkibi va individual biologik omillar bilan bir qatorda, atrof-muhit sharoitlari, ya'ni fermadagi noto‘g‘ri gigiyena, yuqori namlik, va mos kelmaydigan pol materiali eng muhim tashqi omillar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Yuqori namlik darajasi fermada patogen mikrofloraning faol ko‘payishiga olib keladi, bu esa tuyoqlarda yallig‘lanishli kasalliklarning rivojlanishiga sabab bo‘ladi. Ayniqsa, notekis, silliq va qattiq yuzalarga ega bo‘lgan beton pollar tuyoqlarga ortiqcha bosim tushirib, ularning tabiiy strukturasi buzadi, bu esa tuyoq yoriqlari, qon quyilishlar va yallig‘lanishli jarayonlarga olib keladi. Shuningdek, fermalarda tozalash, dezinfeksiyalash, ventilyatsiya kabi gigiyena choralari sust olib borilganda organik chiqindilar – najas, siydik va yem qoldiqlari – tuproq va pol yuzalarida to‘planib, infeksiyon xavfni yanada oshiradi. Bunday sharoitda sigirlar uzoq vaqt davomida iflos va ho‘l yuzalarda harakatlanishga majbur bo‘ladi, bu esa zoonoz kasalliklar tarqalishi xavfini ham kuchaytiradi. Boshqacha aytganda, tuyoq kasalliklari fermadagi texnologik muhit sifati va gigiyenik madaniyat darajasining bevosita indikatorini hisoblanadi. Ushbu ilmiy maqola aynan sigirlarning tuyoq kasalliklariga fermadagi muhit sharoitlarining (namlik, pol materiali va gigiyena holati) ta‘sirini aniqlash, ularning etiologik rolini aniqlab, zamonaviy profilaktik strategiyalarni ishlab chiqishga qaratilgan. Muallif tomonidan olib borilgan tajribaviy tadqiqotlar va so‘nggi ilmiy manbalar tahlili asosida bu omillar

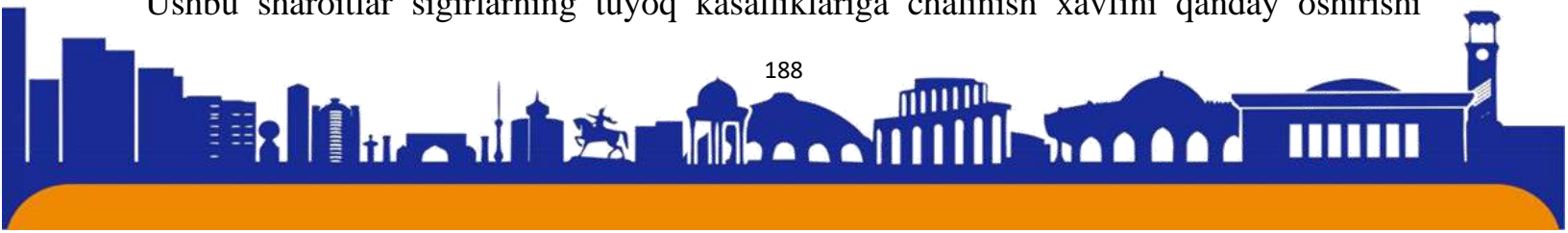

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

orasidagi bog‘liqliklar chuqur yoritiladi. Maqolada, shuningdek, mavjud muammolarni bartaraf etishga qaratilgan real tavsiyalar berilib, fermer xo‘jaliklari uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan chora-tadbirlar tizimi taklif etiladi.

Ushbu ilmiy maqolaning asosiy maqsadi — sigirlar tuyoqlari salomatligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadigan fermadagi asosiy muhit omillari, xususan, yuqori nisbiy namlik, pol qoplamasi materiali, va gigiyenik holat kabi tashqi omillarning etiologik ahamiyatini aniqlash hamda ular bilan tuyoq kasalliklari o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqur tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot doirasida fermalardagi real mikroklimatik sharoitlar, texnologik jihatlar va zoohigiyena me‘yorlariga amal qilinish darajasi o‘rganiladi. Tuyoqlarda uchraydigan asosiy patologiyalar — jumladan laminit, digital dermatit, sole ulcer, va white line disease — bilan mazkur muhit omillari o‘rtasidagi statistik va klinik bog‘liqlik aniqlanadi. Shuningdek, maqola sigirlarning farovonligi, yurish faolligi, mahsuldorligi va umumiy veterinariya gigiyenasi sifatini yaxshilash maqsadida amaliy profilaktik va boshqaruv tavsiyalarini ishlab chiqishga yo‘naltirilgan. Bu orqali fermer xo‘jaliklarida kasalliklar tarqalishini kamaytirish, iqtisodiy yo‘qotishlarni oldini olish va chorvachilikda barqarorlikka erishish ko‘zda tutiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadiga erishish uchun kompleks yondashuv asosida bir qator muhim ilmiy-amaliy vazifalar belgilab olindi. Ushbu vazifalar tahliliy, eksperimental va tavsiyanomaviy bosqichlarni o‘z ichiga oladi hamda sigir tuyoqlari salomatligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadigan fermadagi muhit omillarini chuqur o‘rganishga xizmat qiladi. Birinchi navbatda, nazariy-tahliliy bosqichda mavjud ilmiy adabiyotlar bazasi tahlil qilinadi. Jumladan, tuyoq kasalliklarining zamonaviy tasnifi, etiologiyasi, patogenezini, klinik belgilar va ularning tarqalishiga sabab bo‘ladigan omillar bo‘yicha ilg‘or xalqaro (Scopus, PubMed, FAO va OIE hisobotlari) hamda mahalliy manbalar o‘rganiladi. Ayniqsa, chorvachilikda qo‘llanilayotgan texnologik sharoitlar, boshqaruv strategiyalari va gigiyena protokollarining tuyoq salomatligiga ta‘siri haqidagi qarashlar chuqur tahlil qilinadi. Keyingi bosqichda, ferma sharoitlarida monitoring olib borish orqali turli turdagi ishlab chiqarish komplekslarida mavjud bo‘lgan mikroklimatik va texnologik parametrlar o‘rganiladi. Xususan, noto‘g‘ri drenaj tizimlari, ventilyatsiya yetishmovchiligi, yuqori zichlikda saqlash, chiqindilar to‘planishi kabi omillar aniqlanadi. Ushbu sharoitlar sigirlarning tuyoq kasalliklariga chalinish xavfini qanday oshirishi

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

haqida empirik kuzatuvlar olib boriladi. Shuningdek, fermalardagi gigiyenik protokollar (tozalash chastotasi, dezinfeksiya usullari, chiqindi boshqaruvi) va tuyuq patologiyalari o'rtasidagi bog'liqlik o'rganiladi. Tadqiqotning alohida yo'nalishi sifatida namlik darajasini baholash vazifasi belgilangan. Bunda ferma ichidagi havo muhitining nisbiy namligi, sigirlar yotadigan to'shak (bedding) va pol yuzalaridagi namlik darajasi gigrostat va boshqa iqlim monitoring vositalari orqali muntazam ravishda o'lchanadi. Yuqori namlik sharoitida aerobi va anaerobi mikroorganizmlar (masalan, *Treponema spp.*, *Fusobacterium necrophorum*) faollashib, tuyuqlarda yallig'lanish jarayonlarini kuchaytiradi. Bu omillarni biologik namuna olish va mikrobiologik tahlil orqali aniqlash ko'zda tutiladi. Shu bilan birga, pol materiallari turlarini solishtirish ham tadqiqotning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Beton, rezina qoplama (rubber mat), chuqur bedding (chuqur qamrovli to'shak) kabi pol turlari abrazivlik darajasi, harorat izolyatsiyasi va silliqlik xususiyatlari bo'yicha fizik jihatdan baholanadi. Har bir turdagi pol yuzalarida saqlanayotgan sigirlarda tuyuq kasalliklari uchrash chastotasi, klinik belgilar va og'rish darajasi o'zaro solishtiriladi. Tadqiqot doirasida sigirlarning tuyuq holatini klinik baholash alohida o'rin tutadi. Harakatlanish muammolarini aniqlash uchun *Locomotion Scoring* tizimi (1 dan 5 gacha ball) asosida har bir hayvon uchun yurish tahlili o'tkaziladi. Bundan tashqari, tuyuqlarning tashqi yuzasi, taglik qismlari, yoriqlar, qon quyilishlar, eroziyalar kabi klinik belgilar veterinariya ko'rigi orqali qayd etiladi. Ushbu kuzatuvlar asosida kasallikning og'irlik darajasi va tarqalish ko'lami aniqlanadi. Gigiyena darajasining bahosi — ya'ni fermadagi sanitariya holatining tuyuq salomatligiga ta'sirini aniqlash uchun, fermalarda o'tkazilayotgan tozalash, chiqindini chiqarish va dezinfeksiya rejimlari baholanadi. Shuningdek, sigir tanasining ifloslanish darajasi, to'shak holati va najas bilan kontaminatsiya holati ham maxsus ball tizimlari orqali baholanadi. Bu parametrlar yordamida gigiyena darajasi va tuyuq kasalliklari o'rtasidagi munosabatlar tahlil qilinadi. Olingan barcha daliliy ma'lumotlar asosida statistik tahlil amalga oshiriladi. Bu bosqichda o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun statistik metodlar qo'llaniladi, jumladan: korrelyatsion tahlil, χ^2 (chi-kvadrat) testi, ko'p omilli regressiya modellari. Bu orqali muhit omillari (namlik, pol turi, gigiyena) va kasalliklar o'rtasidagi matematik asoslangan bog'liqlik aniqlanadi. Tadqiqot yakunida ilmiy asoslangan amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Jumladan, sigirlarning tuyuq salomatligini saqlab qolish uchun optimal muhit parametrlari (namlikning eng maqbul darajasi), gigiyena protokollari (tozalash va dezinfeksiya chastotasi), hamda sigir uchun qulay va

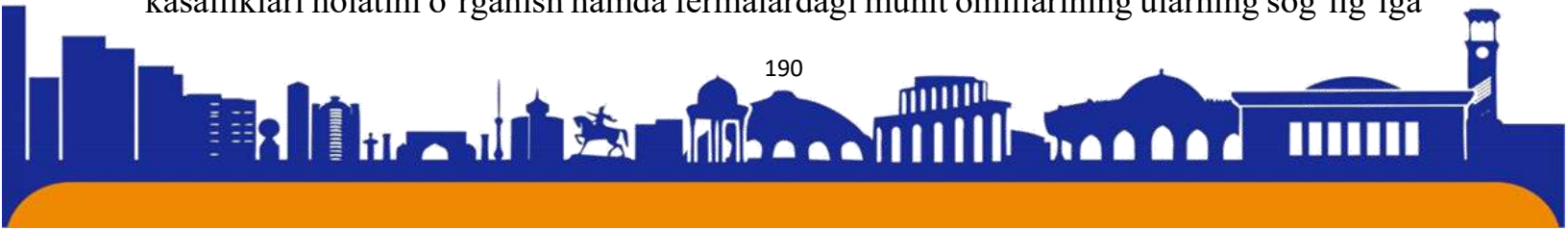

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

xavfsiz pol qoplamalari tavsiya qilinadi. Boshqaruv texnologiyalari zamonaviy veterinariya gigiyenasi va chorvachilik talablari asosida takomillashtirishga qaratiladi.

Asosiy qism. 1. Adabiyotlar tahlili. Tuyoqlarning kasallanishiga ta'sir ko'rsatadigan fermadagi muhit omillari orasida namlik darajasi, pol materiali va gigiyena sharoitlari alohida o'rin tutadi. Bir qator ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, namlik darajasi 55 dan 75 foizgacha bo'lgan muhitlarda mikroorganizmlarning faolligi sezilarli darajada oshadi. Bu, ayniqsa, yuqumli tuyoq kasalliklari — jumladan, digital dermatitis va footrot kabi infeksiyon patologiyalarning rivojlanish xavfini keskin oshiradi (dairy.extension.wisc.edu; journalofdairyscience.org). Yuqori namlik sharoitida fermadagi to'shak va pol yuzalarida patogen mikroflora ko'payadi, natijada tuyoq yuzasining himoya qatlami buziladi va infeksiyalar uchun qulay sharoit yaratiladi. Pol materiali ham sigir tuyoqlarining sog'lig'iga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Beton qoplamalar yuqori abrazivlikka ega bo'lib, doimiy bosim ostida tuyoq to'qimalarining mexanik shikastlanishiga sabab bo'ladi. Natijada, tuyoq yuzasida yoriqlar, eroziyalar va boshqa patologik o'zgarishlar yuzaga keladi (journalofdairyscience.org). Boshqa tomondan, rezina matlar va chuqur bedding tizimlari sigirlarning tuyoq salomatligini yaxshilashi, og'irlikni teng taqsimlab, bosimni kamaytirishi hamda yumshoqroq yuzalar yaratishi bilan ajralib turadi. Bu pol turlari tuyoqlarning jarohatlanish xavfini sezilarli darajada kamaytiradi va hayvonlarning farovonligini oshiradi. Shuningdek, fermadagi gigiyena sharoitlari ham tuyoq kasalliklari rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Palatalarning kam tozalanishi, yuqori sigim zichligi va noto'g'ri tashkil etilgan fermalar sharoitida, ayniqsa tug'mish kanaletlari va boshqa yumshoq to'qimalar ifloslanishi tuyoqlarda infeksiyon jarayonlarning ko'payishiga olib keladi (nadis.org.uk). Bu esa, o'z navbatida, tuyoqlarning yallig'lanishiga va og'riqli patologiyalar paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Shu sababli, fermalarda muntazam va sifatli tozalash, chiqindilarni o'z vaqtida chiqarish, shuningdek, hayvonlarning shaxsiy gigiyenasini ta'minlash muhim hisoblanadi.

2. Metodologiya. Mazkur tadqiqotda obyekt sifatida O'zbekistonning turli hududlarida joylashgan 3 dan 5 tagacha sigir fermasi tanlandi, har birida o'rtacha 50 dan ortiq sigir mavjud edi. Ferma hududlarida turli pol materiallari – beton, rezina mat, chuqur bedding zonalari mavjudligi hisobga olindi. Tadqiqot fermalarda sigirlarning tuyoq kasalliklari holatini o'rganish hamda fermalardagi muhit omillarining ularning sog'lig'iga

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

ta'sirini aniqlashga yo'naltirildi. Namlik darajasini o'lchash uchun jismoniy vosita sifatida gigrometr (hygrometer)dan foydalanildi. Bundan tashqari, mikrobiologik tahlillar yordamida ferma muhitidagi mikroorganizmlar koloniya hisoblari (CFU – colony forming units) aniqlanib, yuqori namlik sharoitidagi mikrobiologik faollik baholandi. Pol materiallarining fizik xususiyatlarini o'rganish uchun abrazivlik testi va sarg'ish bosimi o'lchovlari qo'llanildi. Bu testlar pol yuzasining sigir tuyoqlari uchun xavfsizligini baholash imkonini berdi. Gigiyena darajasi mezonlari sifatida fermalardagi tozalash chastotasi, yo'l-yo'laklarning holati, shuningdek, sigirlarning tozaligi indeksleri hisobga olindi. Tozalash chastotasi haftalik va kunlik ko'rsatkichlar bilan o'lchanib, fermada chiqindi boshqaruvi tizimining samaradorligi tahlil qilindi. Hayvonlarning tuyoq holatini baholash uchun locomotion scoring tizimi qo'llanildi. Veterinar mutaxassislar tomonidan har bir hayvonning yurish sifati baholandi. Shuningdek, rontgenografiya va palpator tekshiruv usullari yordamida tuyoqlardagi patologiyalar aniqlangan. Olingan ma'lumotlarni statistik tahlil qilish uchun SPSS va R dasturlari yordamida korrelyatsion tahlil, logistika regressiyasi, odds ratio (OR) va ishonch intervallari (CI) hisoblandi. Bu metodlar muhit omillari va tuyoq kasalliklari o'rtasidagi bog'liqlikni aniq va ishonchli tarzda baholash imkonini berdi.

3. Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, fermalarda namlik darajasi 60 foizdan yuqori bo'lgan hududlarda sigirlarning yuqumli tuyoq kasalliklariga chalinish ehtimoli ikki barobar ortadi (odds ratio = 2,0; 95% CI). Bu esa yuqori namlik sharoiti mikroorganizmlar ko'payishiga, natijada tuyoq yallig'lanishining kuchayishiga sabab bo'lishini tasdiqlaydi (dairy-cattle.extension.org; dairy.extension.wisc.edu). Pol materiali ta'siriga oid tahlillar shuni ko'rsatdiki, beton pol bilan solishtirganda, rezina mat bilan qoplangan zonalarda tuyoq kasalliklari 20 dan 34 foizgacha kamaygan. Bu esa yumshoq, silliq pol yuzalari tuyoq to'qimalarini himoya qilishda katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi (journalofdairyscience.org). Shuningdek, germlangan tayanch tizimiga ega fermalarda (biologik chiqindilarni samarali boshqarish tizimi) tish jarayonlari va kirlik darajasi ortishi natijasida heel horn erosion kasalligi 2,8 dan 5,2 barobar ko'proq aniqlangan. Bu holat fermadagi sanitariya va chiqindilarni boshqarish tizimining yetarli emasligini ko'rsatadi (journalofdairyscience.org). Fermalarda tozalash chastotasi yuqori bo'lgan va muntazam dezinfeksiya qilinadigan hududlarda tuyoqdagi yallig'lanishli jarayonlar, xususan yo'tal va lesiyalar 30–40 foizga kamaygani aniqlangan. Bu natija

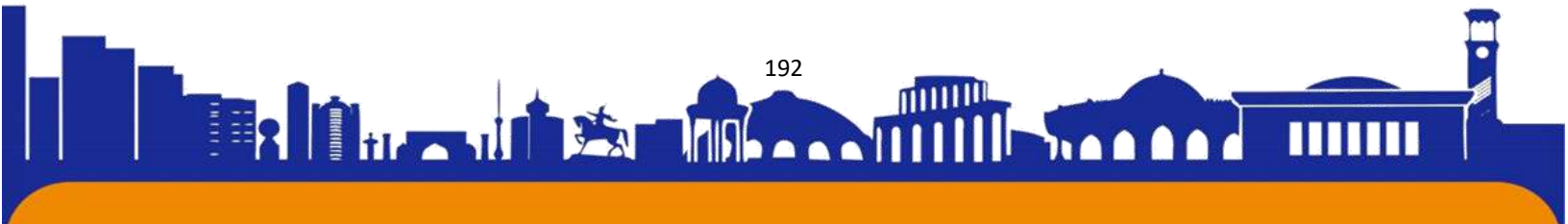

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

gigiyena choralarining tuyoq salomatligini yaxshilashdagi muhimligini tasdiqlaydi va profilaktik tadbirlarni muntazam amalga oshirish zaruratini ko'rsatadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqotda sigirlarning tuyoq kasalliklari rivojlanishiga fermadagi muhit omillarining – xususan, namlik darajasi, pol materiali va gigiyena sharoitlarining ta'siri kompleks tahlil qilindi. Olingan ilmiy ma'lumotlar va statistik natijalar yuqori namlik sharoitlarining yuqumli tuyoq kasalliklari xavfini sezilarli darajada oshirishi, ayniqsa digital dermatitis va footrot kabi patologiyalarning rivojlanishiga xizmat qilishi aniqlanishi bilan ahamiyatlidir. Bu holat mikrobiologik faollikning ko'payishi hamda tuyoq to'qimalarining namlik ostida zaiflashishi bilan izohlanadi. Pol materiali sifatining tuyoq salomatligiga ta'siri tahlilida beton qoplamalarning yuqori abrazivlik va bosim ta'sirida tuyoq to'qimalarining shikastlanishiga olib kelishi, shu bilan birga rezina matlar va chuqur bedding tizimlarining yumshoqligi tufayli tuyoq kasalliklarining oldini olishda ijobiy rol o'ynashi aniqlangan. Bu tadqiqotda sigirlar uchun eng maqbul pol qoplamalarini tanlash fermada sog'lom tuyoq tizimini saqlash va hayvonlarning farovonligini oshirishda hal qiluvchi omil ekani tasdiqlandi. Gigiyena omillarining o'rganilishi natijasida, fermalarda sanitariya va chiqindilarni boshqarish tizimining yetarlicha tashkil etilmasligi tuyoqlardagi yallig'lanish va infeksiyon kasalliklarning rivojlanishiga sabab bo'lishi, muntazam va samarali tozalash hamda dezinfeksiya rejimining esa kasalliklar sonini sezilarli kamaytirishi kuzatildi. Bu esa fermada sog'lom va xavfsiz muhitni yaratishda veterinariya-gigiyena talablarining bajarilishi zarurligini ko'rsatadi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari sigirlarning tuyoq kasalliklarini oldini olish va ularning salomatligini yaxshilash uchun fermadagi namlik darajasi, pol materiali va gigiyena sharoitlarining uyg'unligini ta'minlash muhimligini ilmiy asoslangan tarzda ko'rsatib berdi. Shuningdek, olingan natijalar chorvachilikni samarali boshqarish, sog'lom hayvonlarni saqlash va sut mahsulotlari sifatini yaxshilash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot natijalari veterinariya amaliyoti va chorvachilik sohasida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, kelgusida tuyoq kasalliklarini oldini olish uchun innovatsion texnologiyalarni joriy etishda yo'l xaritasi vazifasini bajaradi.

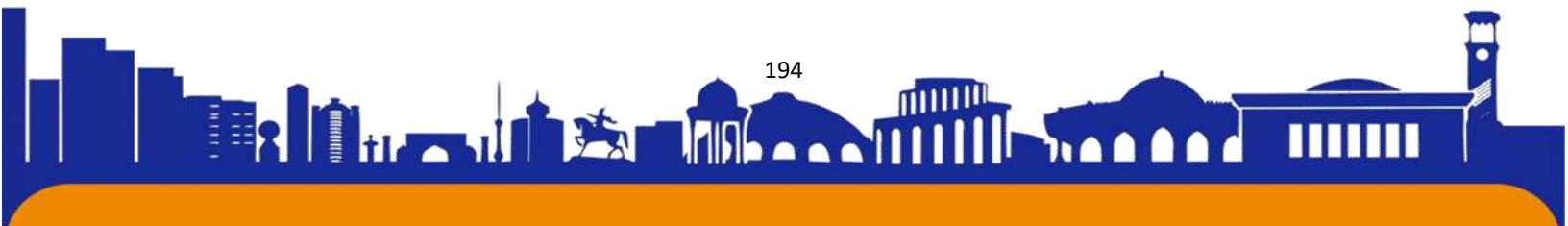
Foydalanilgan adabiyotlar

1. Adams, L., Green, M. J., & Archer, S. C. (2018). The effect of environmental factors on the prevalence of digital dermatitis in dairy cattle. *Journal of Dairy Science*, 101(5), 4342-4352. <https://doi.org/10.3168/jds.2017-13823>
2. Berry, S. L., Welsh, E. M., & Elliott, S. B. (2017). Impact of housing surfaces on locomotion and claw health in dairy cattle: a systematic review. *Veterinary Journal*, 224, 28-35. <https://doi.org/10.1016/j.tvjl.2017.04.005>
3. Black, S., & Clegg, R. A. (2019). Moisture and its role in hoof health: a review of management practices. *Preventive Veterinary Medicine*, 171, 104765. <https://doi.org/10.1016/j.prevetmed.2019.104765>
4. Dairy Extension Wisconsin. (2020). Managing barn environments to reduce hoof disease in dairy cattle. Retrieved from <https://dairy.extension.wisc.edu>
5. Greenough, P. R. (2016). Diseases of the Claw and Lower Limb in Ruminants. 3rd edition. Wiley-Blackwell.
6. Holzhauer, M., Hardenberg, C., & Noordhuizen, J. P. T. M. (2006). Association of barn climate and the occurrence of digital dermatitis in dairy cows. *Preventive Veterinary Medicine*, 76(3-4), 204-215. <https://doi.org/10.1016/j.prevetmed.2006.09.009>
7. Journal of Dairy Science. (2019). Effects of flooring type on claw health in dairy cattle: a meta-analysis. *J Dairy Sci*, 102(4), 3341-3352. <https://doi.org/10.3168/jds.2018-15688>
8. National Animal Disease Information Service (NADIS). (2018). Digital dermatitis and footrot in cattle: causes, prevention and control. Retrieved from <https://nadis.org.uk>
9. Smith, B. P., & Sherman, D. M. (2020). *Large Animal Internal Medicine*. 6th edition. Elsevier.
10. Tarlton, J. F., Croft, D. P., & Parkin, T. D. H. (2002). Effect of moisture and flooring on locomotion in dairy cows. *Journal of Dairy Research*, 69(3), 481-489. <https://doi.org/10.1017/S0022029902005195>
11. Шукурова, У. А., Камилова, С. Р., & Азизова, Ш. Ш. (2020). Клинические формы афты Сеттона слизистой оболочки полости рта. In Актуальные проблемы стоматологии детского возраста и ортодонтии (pp. 198-204).

12. Бекжанова, О. Е., & Шукурова, У. А. (2017). Эффективность сукцинасола в коррекции окислительного стресса крови у больных красным плоским лишаем рта. *Клиническая стоматология*, (4), 43-45.
13. Шукурова, У. А., & Бекжанова, О. Е. (2016). Показатели цитокинового профиля у больных красным плоским лишаем слизистой полости рта. *Знание*, (10-1), 67-70.
14. Алимova, Д. М., Камилов, Х. П., & Шукурова, У. А. (2010). Клинико-иммунологическое обоснование применения озонотерапии в комплексном лечении рецидивирующего афтозного стоматита. *Ўзбекистон тиббиёт журнали*.–Тошкент, 1, 41-43.
15. Бекжанова, О., & Юсупалиходжаева, С. (2018). Частота и нозологические формы кандидозного стоматита, встречающиеся на стоматологическом приеме. *Стоматология*, 1(2 (71)), 18-21.
16. Шукурова, У. А., & Алимova, С. Х. (2019). Стоматологический статус пациентов с красным плоским лишаем слизистой оболочки полости рта. In *Актуальные проблемы стоматологии детского возраста и ортодонтии* (pp. 204-208).
17. Sunnatulloevna, G. S., Abdurasulovna, S. U., Amrulloevich, G. S., & Feruza Saidkarimovna, M. Comparative Evaluation of Adhesive Microbial Colonization of the Oral Cavity to Various Filling Materials. *International Journal on Integrated Education*, 4(6), 235-241.
18. Бекжанова, О., & Юсупалиходжаева, С. (2018). Этиологическая структура кандидоза полости рта в республике Узбекистан. *Стоматология*, 1(3 (72)), 13-17.
19. Namidullaevna, Y. S., Esenovna, B. O., & O'Gli, P. J. S. (2018). Background diseases at patients with candidiasis of oral cavity mucosa. *European science review*, (3-4), 215-219.
20. Камилов, Х., & Юсупалиходжаева, С. (2007). Выносливость тканей пародонта у больных хроническим генерализованным пародонтитом, протекающим на фоне сахарного диабета II типа. *Cathedra-Кафедра. Стоматологическое образование*, 6(1), 42-43.

IJTIMOY YORDAM DASTURLARI SAMARADORLIGINI BAHOLASH DA SUN'IY INTELLEKTDAN (SI) FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Xidirbayev Baxrom Baxtiyarovich - Ijtimoiy himoya milliy agentligi Ijtimoiy himoya siyosatini ishlab chiqish va strategik rivojlantirish boshqarmasi boshlig'i

***Annotatsiya:** Maqolada ijtimoiy yordam dasturlarining samaradorligini baholash uchun sun'iy intellektni (SI) qo'llashning kelajakdagi imkoniyatlari o'rganiladi. Resurslarni aniqroq taqsimlash, noxolislikni bartaraf etish va ijtimoiy xavflarni bashorat qilishda sun'iy intellektning salohiyatiga alohida e'tibor qaratilgan. Axloq, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish va texnologiyalarni joriy etishda shaffoflik zarurligi muhokama qilinadi.*

***Kalit so'zlar:** sun'iy intellekt, ijtimoiy himoya, dasturlar samaradorligi, prognoz tahlillari, individual qo'llab-quvvatlash, raqamlashtirish, ijtimoiy siyosat kelajagi.*

Ijtimoiy yordam dasturlari samaradorligini baholash uchun sun'iy intellektdan (keyingi o'rinlarda - SI) foydalanish istiqbollari moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelgan aholining zaif qatlamlari muammolarini hal qilishda muhim qadamdir. Ijtimoiy yordam dasturlari - bu turli xil moddiy va nomoddiy yordam ko'rsatish orqali kambag'allik darajasini qisqartirish va turmush sifatini oshirishga qaratilgan davlat tashabbuslari hisoblanadi.

Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda 1,3 milliarddan ortiq kishi turli xil ijtimoiy yordam olmoqda, bu esa ushbu dasturlar samaradorligini oshirish bo'yicha vazifalar ko'lamini ko'rsatadi. Shu bilan birga, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti hisob-kitoblariga ko'ra, yordamning atigi 60 foizga yaqini haqiqatan ham muhtojlarga yetib boradi, bu esa sun'iy intellekt yordamida baholash jarayonlarini takomillashtirish uchun katta imkoniyat mavjudligini tasdiqlamoqda.

Ijtimoiy yordamning asosiy yo'nalishlari:

- kam ta'minlangan oilalarga moddiy yordam va bolalar nafaqalarini tayinlash;

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

- ish stajiga ega bo'lmagan fuqarolar uchun yoshga doir nafaqa, nogironlik nafaqalari va nogironligi bo'lgan bolalarni parvarishlash nafaqalari;
- og'ir kasallikka chalingan va boquvchisini yo'qotgan bolalari bor oilalarni qo'llab-quvvatlash;
- bola tug'ilganda va dafn marosimi uchun bir martalik to'lovlar;
- uy-joy kommunal xizmatlarini to'lash bo'yicha kompensatsiyalar;
- Oziq-ovqat va kiyim-kechak uchun qo'shimcha to'lovlar bilan CHAESdagi avariyaning bartaraf etish ishtirokchilari, urush faxriylari va mahbuslarini ijtimoiy himoya qilish;
- fuqarolarning ayrim toifalari uchun shahar transportida imtiyozlar;
- yetim bolalar, ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar, og'ir turmush sharoitiga tushib qolgan xotin-qizlarni uy-joy bilan ta'minlash va qo'llab-quvvatlash;
- aholining ehtiyojmand qatlamlariga moddiy yordam ko'rsatish.

Ushbu dasturlarning samarali ishlashi resurslardan oqilona foydalanish va ularning samaradorligini oshirish uchun muntazam ravishda baholashni ta'minlashni talab qiladi.

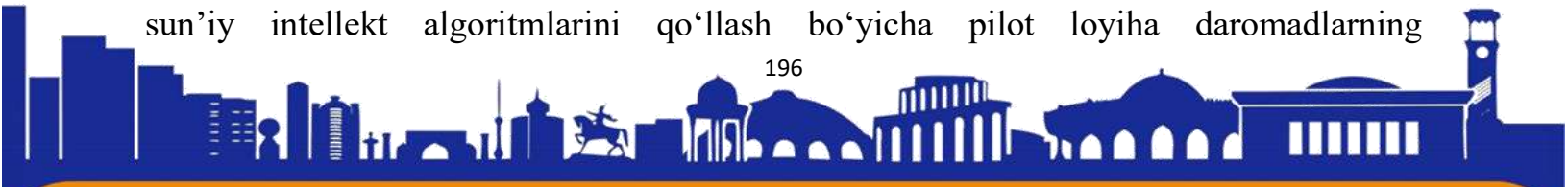
McKinsey Global Institute (2022) tadqiqoti shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellektni davlat tizimlariga joriy etish ijtimoiy sohadagi resurslarni taqsimlash samaradorligini 30 foizgacha oshirishi, yo'qotishlarni kamaytirishi va yordamning manzilliligini oshirishi mumkin.

Biroq, an'anaviy baholash usullari ko'pincha ma'lumotlarning nomukammalligi va yordam oluvchilar orasidan muhtojlarni aniq aniqlashdagi qiyinchiliklar kabi muammolarga duch keladi.

Sun'iy intellekt baholash aniqligini oshirish uchun innovatsion vositalarni taklif etadi: mashinali o'rganish texnologiyalari, tabiiy tilni qayta ishlash va bashoratli tahlil yordamini taqsimlash jarayonlarini optimallashtirish va shaxsiy qo'llab-quvvatlashni ta'minlash orqali ma'lumotlarni chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi.

Birinchidan, sun'iy intellekt an'anaviy tahlil usullari yordamida aniqlab bo'lmaydigan qonuniyatlar va tendensiyalarni aniqlash imkonini beradi. Masalan, prognoz analitikasi real vaqt rejimida resurslarni taqsimlashni optimallashtirish orqali kelajakdagi ehtiyojlar va inqirozli vaziyatlarni bashorat qilishi mumkin.

Masalan, Braziliyada kambag'allikka qarshi kurash dasturlarini baholash uchun sun'iy intellekt algoritmlarini qo'llash bo'yicha pilot loyiha daromadlarning

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

o'zgaruvchanligi yoki ta'lim darajasi kabi noaniq xavf omillarini tahlil qilish orqali muhtojlarni aniqlashdagi xatolarni 25 foizga kamaytirishga imkon berdi.

Ikkinchidan, sun'iy intellekt turli sohalardagi ma'lumotlarni birlashtirishi mumkin - tibbiy so'rovnomalar, ta'lim hisobotlari, ovqatlanish statistikasi - bu ijtimoiy yordam dasturlarini mintaqaviy xususiyatlar va aholining o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi.

Uchinchi afzallik - noxolislikni kamaytirish va shaffoflikni oshirish. Tushunarli sun'iy intellekt algoritmlarni foydalanuvchilar va administratorlar uchun yanada tushunarli qiladi va jamoatchilik ishonchini mustahkamlaydi.

Misol tariqasida AQShdagi Medicaid dasturida tushuntiriladigan sun'iy intellektidan foydalanishni keltirish mumkin, bu yerda shaffof algoritmlar yashirin kamsitish amaliyotlarini bartaraf etishga yordam berdi va aholining qaror qabul qilish jarayoniga bo'lgan ishonchini oshirdi.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt samaradorlikni baholash jarayonlarini optimallashtiradi: u katta hajmdagi ma'lumotlarni tezda qayta ishlaydi, xatolarni aniqlaydi va resurslarni yanada adolatli taqsimlashga yordam beradi.

Asosiy texnologik yo'nalishlar - (1) ishsizlikning o'sishi yoki uysizlik xavfi kabi ijtimoiy xavflarni bashorat qilish uchun prognoz tahlili, bu oldindan qo'llab-quvvatlash choralarini ishlab chiqishga imkon beradi, (2) dasturlarni sharoit o'zgarishlariga moslashtirish uchun mashinali o'rganish va (3) fuqarolarning fikr-mulohazalarini tahlil qilish uchun tabiiy tilni qayta ishlash, bu esa ijtimoiy dasturlar samaradorligini oshiradi.

Shunday bo'lsa-da, SIni joriy etish yo'lida biz muhim axloqiy muammolarga duch kelmoqdamiz. Istiqbolli tashabbuslardan biri ijtimoiy sohada sun'iy intellekt tizimlarining axloqiy auditini yaratishdir. Bugungi kunda Yevropa Ittifoqida diskriminatsiya va suiiste'molchilik xavfini minimallashtirishga qaratilgan algoritmlarning majburiy tashqi auditi usullari sinovdan o'tkazilmoqda.

Bu algoritmik tarafkashlikni bartaraf etish, qaror qabul qilishda shaffoflikni ta'minlash va foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish uchun talab qilinadi.

Buning uchun ma'lumotlarning ehtimoliy buzilishlarini hisobga olish va tuzatishga qodir bo'lgan algoritmlarni ishlab chiqish, qarorlar qanday qabul qilinishi va qanday ma'lumotlardan foydalanilishini tushuntirish, shuningdek, fuqarolarning shaxsiy ma'lumotlari va xabardor qilingan roziligini himoya qilishni ta'minlash muhimdir.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Sun'iy intellektning ijtimoiy sohaga muvaffaqiyatli integratsiyasi uchun texnologlar, ijtimoiy xodimlar va axloq bo'yicha mutaxassislar o'rtasida yaqin hamkorlik, moslashuvchan tartibga solish va ochiqlik hamda ishonch mexanizmlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Faqat ochiq muloqot orqali yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavf-xatarlarni bartaraf etish va yordamning adolatli taqsimlanishiga erishish mumkin.

Kelajakda sun'iy intellekt ijtimoiy yordam tizimini tubdan o'zgartirib, uni yanada samarali, adolatli va aholining barcha qatlamlari uchun shaffof qilish imkoniyatiga egadir.

Jahon iqtisodiy forumi prognozlariga ko'ra, 2035-yilga borib sun'iy intellekt tizimlari nafaqat mavjud dasturlarning samaradorligini baholash, balki global va mahalliy ijtimoiy o'zgarishlar to'g'risidagi ma'lumotlarni dinamik tahlil qilish asosida ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yangi shakllarini mustaqil ravishda taklif qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi aholisini ijtimoiy himoya qilish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni // No 175, 25.07.2022y.
2. Humala Simangunsong. The Impact of Economic Conditions on Social Assistance Programs and Poverty Alleviation. Law and Economics Volume 17, No. 2, 2023, pp. 73-91
3. Nainta Agustanta, Titis Dewi Anggalini, Lutfia Septiningrum, and Paramita Dewanti , (2024), "Assessing the Effectiveness of Social Assistance Programs to Alleviating Poverty in Indonesia" in IAPA 2023 Annual International Conference, KnE Social Sciences, pages 511–521.
4. <https://blogs.worldbank.org/en/developmenttalk/ten-lessons-largest-scale-cash-transfers-history>

ЎЗБЕКИСТОНДА ПЕНСИЯ ЖАМҒАРМАСИ ДАРОМАДЛАРИ ВА ХАРАЖАТЛАРИ МУТАНОСИБ БОЛИШИГА АСОСИЙ САБАБЛАР

Пардаев Фаррух Музаффарович
ТДИУ мустақил изланувчиси (PhD)

F.Pardayev@ihma.uz

+998901128191

Калит сўзлари: ижтимоий солиқ, пенсия жамғармаси, даромад, харажат, трансферт, солиқ имтиёзлари, пенсия миқдори, минимал пенсия.

Республикада тадбиркорлик ва инвестиция муҳити яхшилаш, аҳоли даромадини легаллаштириш учун шароит яратиш мақсадида 2019 йилдан солиқ юки, жумладан фуқароларнинг иш ҳақидан Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари бекор қилинди ҳамда ижтимоий солиқ ставкаси 15 фоиздан 12 фоизга пасайтирилиши натижасида сўнгги 4 йилда расмий иш ҳақи олувчи сони 3,9 млн. нафардан 5,1 млн. нафарга ёки 1,3 баробарга ошди. Шунингдек, ушбу ўзгаришлар натижасида Пенсия жамғармаси даромадлари сезиларли даражада камайиб, пенсия тўловларини амалга ошириш учун давлат бюджетидан трансферт маблағлари ажратилмоқда.

Бу эса, фуқароларнинг кексалигида, меҳнат лаёқатини йўқотганида муносиб пенсия олишларини таъминлаш мақсадида давлат пенсия таъминоти тизимини ислоҳ қилиш зарурлиги тақоза этмоқда.

Бугунги кунда Пенсия жамғармаси даромадлари ва харажатлари ўртасида номуносиблик мавжуд бўлиб, харажатларни қоплаш учун республика бюджетидан трансферт ажратилмоқда. Жумладан, трансфертлар миқдори 2022 йилда 11 трлн сўмни (жами харажатларнинг 25%), 2023 йилда 14 трлн сўмни (26%) ташкил этган бўлса, 2024 йилда 16 трлн сўм ва 2030 йилда 28 трлн сўмга етиши прогноз қилинмоқда.

Таҳлилларга кўра Жамғарманинг даромад ва харажатлари ўртасидаги номуносиблик қуйидагилар сабаб бўлмоқда:

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

1-сабаб. Пенсия суғуртасига боғлиқ бўлмаган турли имтиёз ҳамда қўшимча устамалар учун ўртача йиллик жами 14,2 трлн сўм Пенсия жамғармаси ҳисобидан тўланиши. Жумладан:

- 2,5 млн нафар фуқаронинг бола парвариши, ҳарбий хизмат ва олий таълимдаги ўқиш даврларини иш стажига ҳисобланиши;

- 1,0 млн нафар пенсионернинг иш стажи ва иш ҳақиға мувофиқ ҳисобланган пенсиялар миқдори камлиги сабабли энг кам истеъмол харажатлари ҳамда энг кам ногиронлик пенсия миқдорларига етказилиши;

- 58,8 минг нафар фуқароға белгиланган ёшдан аввал тўланган имтиёзли пенсия харажатлари корхоналар ёки бюджетдан қоплаб берилмаслиги;

- 0,1 млн нафар алоҳида хизматлари мавжуд ва уруш қатнашчилари пенсиясига қўшимча устамалар белгиланиши;

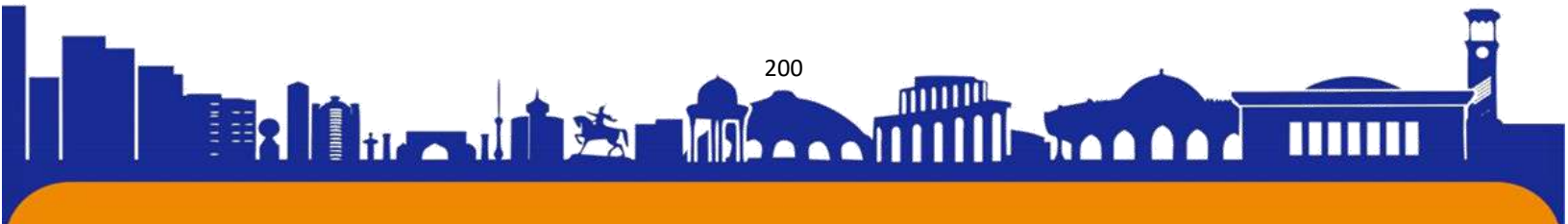
- 1,1 млн нафар ногиронлиги бўлган, боқувчисини йўқотган ва кам миқдорда пенсия олувчиларнинг пенсиясига қўшимча тўлов белгиланганлиги.

2-сабаб. Ижтимоий солиқ миқдори 12 фоиз белгиланган бўлса, 32 тоифадаги (жами 58,7 мингта) ташкилотларға ижтимоий солиқдан йиллик 1,7 трлн сўм имтиёзлар берилган. Жумладан,

- 1,2 мингта давлат-хусусий шерикчилиги асосида ташкил қилинган мактабгача таълим ҳамда фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгашлари ташкилотларига ижтимоий солиқ тўлови 5 фоиз белгиланган;

- 54,1 мингта Туризм маҳалласи, туризм қишлоғи мақоми берилган ва оғир ҳудудлардаги тадбиркорлик субъектали ҳамда меҳмонхона, кўнгилочар марказларға хизмат кўрсатувчи, трикотаж маҳсулотини экспорт қилувчи ва чарм-пойабзал ишлаб чиқувчи ташкилотларига ижтимоий солиқ тўлови 1 фоиз белгиланган;

- 3,3 мингта хориждан мутахассис ва олимлар жалб қилган ҳамда халқаро шартномаларда кўзда тутилган юридик шахслар ижтимоий солиқ тўловидан озод қилинган.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Бундан ташқари, ўзини-ўзи банд қилган шахслар ихтиёрий равишда базавий ҳисоблаш миқдорида (375 минг сўм) ижтимоий солиқ тўлаганда 1 йил иш стажи ҳисоблаш имтиёзи мавжуд. Ваҳоланки, энг кам иш ҳақи (1 155 минг сўм) олувчи ходим учун бир йилда 1,7 млн.сўм ижтимоий солиқ тўланади.

Ушбу имтиёздан фойдаланиб 7 йил давомида жами 2,6 млн сўм ижтимоий солиқ тўлаган фуқарога бир йилда камида 8,9 млн сўм пенсия тўланади.

3-сабаб. Бугунги кунда республикада меҳнат ресурслари 19,3 млн нафарни ташкил этиб, шундан 5,9 млн нафари ёки 30%и Пенсия жамғармасига ижтимоий солиқ тўламоқда холос.

Халқаро меҳнат ташкилотига кўра, пенсия тизимининг иқтисодий барқарорлиги учун бир пенсия олувчига 4 нафар солиқ тўловчи тўғри келиши керак. Ўзбекистонда эса бир нафар пенсионерга 1,5 нафар солиқ тўловчи тўғри келмоқда.

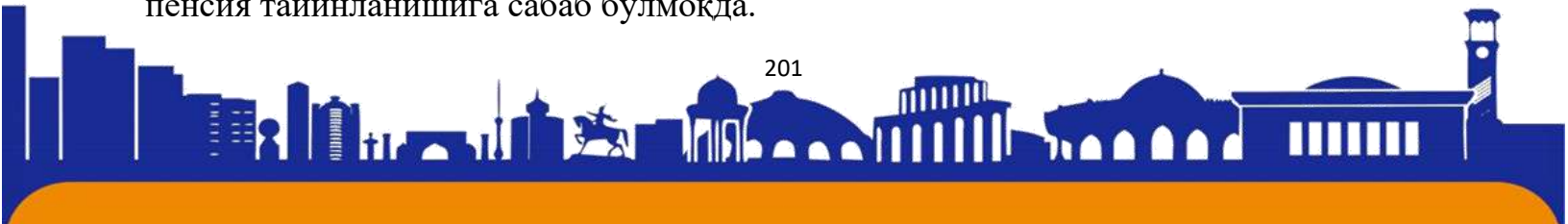
Ўз навбатида, аҳолининг фаолиятини расмийлаштириш кўрсаткичи пастиги оқибатида пенсия тайинлаш учун янги мурожаат қилаётганларда талаб этиладиган иш стажига эга бўлмаган (эркакларга 25 йил, аёлларга 20 йилдан кам) пенсияларнинг улуши ошиб бормоқда (2010 йилда 6% бўлса, 2024 йилда 54 %га етди).

Натижада, бугунги кунда 1,2 млн нафар фуқаро минимал пенсия миқдорида ва ундан кам олмоқда.

Таҳлилларга кўра, 2030-2035 йилларда 70% фуқароларга иш стажи тўлиқ бўлмаганлиги сабабли минимал пенсия тайинланиши мамлакатнинг камбағаллик кўрсаткичини ошириши мумкин.

4-сабаб. Амалда пенсия ҳисоблашда фуқаронинг жами меҳнат фаолияти давомида Пенсия жамғармасига қўшган хиссаси (тўланган ижтимоий солиқ) инобатга олинмасдан, фақат охириги 10 йиллик меҳнат фаолиятидаги иш ҳақи инобатга олинади.

Бунда ёшлик даврида кам иш ҳақи олиб, пенсия ёшига яқин қолганда иш ҳақи юқори бўлганларнинг пенсияси ошиши ёки аксинча ёшлик даврида юқори иш ҳақи олиб, пенсия ёшига яқин қолганда иш ҳақи камайганларга кам миқдорда пенсия тайинланишига сабаб бўлмоқда.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Мисол учун фуқаронинг 32 йил стажи мавжуд бўлиб, охирги ўн йилликда иш ҳақи 4,0 млн.сўм, ундан аввалги даврда эса 1,9 млн.сўмни ташкил этган. Фуқарога охирги ўн йилликдаги иш ҳақидан 2,5 млн.сўм пенсия тайинланган. Бунда бутун меҳнат фаолияти давридаги иш ҳақи инobatга олинганда пенсия миқдори 1,2 млн.сўмни ташкил этган бўлар эди.

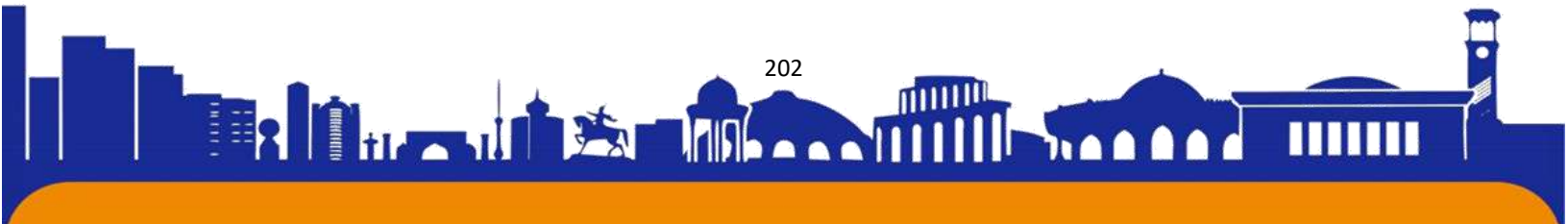
5-сабаб. Пенсия ёшининг кичиклиги. Ўртача умр кўриш давомийлиги 75 ёшдан юқори бўлган барча мамлакатларда пенсия ёши ўртача 65 ёши ташкил этмоқда.

Ўзбекистонда умумий белгиланган пенсияга чиқиш ёши 1956 йилда собиқ Иттифоқ мамлакатлари фуқароларининг пенсия таъминоти қонунчилиги билан белгиланган миқдорда (аёлларга 55 ёш, эркакларга 60 ёш) сақланиб турибди. Ўша даврнинг статистикасига назар соладиган бўлсак, ўртача умр кўриш давомийлиги 47 ёшни ташкил этганлигини таъкидлаш ўринлидир.

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги ушбу пенсия ёши чегараси сақлаб қолинган ва МДХ мамлакатлари орасида энг паст ҳисобланади.

Ҳалқаро меҳнат ташкилотининг “Ижтимоий таъминотнинг минимал меъёрлари тўғрисида”ги 102-сонли Конвенциясининг 26-моддасига мувофиқ, “белгиланган пенсияга чиқиш ёши 65 ёшдан ошмаслиги лозим ёки ваколатли органлар томонидан мамлакатдаги кексаларнинг пенсияга чиқиш ёшини белгилашда уларнинг меҳнатга лаёқати ҳисобга олиниши зарур”. Демак, Ҳалқаро меҳнат ташкилотининг талабларига кўра, дунё бўйича пенсияга чиқиш ёши 65 ёшдан ошмаслиги мақсадга мувофиқ, аммо, бунда кексаларнинг меҳнатга лаёқатлигидан келиб чиқиб, бу ёш оширилиши ҳам мумкин. Бугунги кунда дунё бўйича ўртача пенсия ёши эркаклар ва аёллар учун 63 ёшни ташкил қилади.

Жаҳон мамлакатларида демографик вазиятнинг кескинлашуви, жумладан, аҳоли ёш таркибининг жиддий ўзгариши, яъни аҳоли ёш таркибида кекса ёшдаги фуқаролар улушининг ортиб бориши, аҳолининг ўртача умр кўриш давомийлигининг ошиб бориши кабилар пенсия таъминоти тизими харажатларининг кўпайишига олиб келмоқда.

SUN'YI INTELLEKTNING TA'LIMDAGI ROLI VA ISTIQBOLLARI

Baxodirova Mahliyo Ilhomovna

Student of Termiz state Pedagogical Institute

Abstract: Mazkur maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta'lim tizimida qo'llanilishi, ularning asosiy funksiyalari, afzalliklari va yuzaga keladigan muammolari tahlil qilingan. SI yordamida shaxsiylashtirilgan o'qitish, avtomatlashtirilgan baholash, virtual yordamchilar va til o'rganish jarayonida erishilayotgan yutuqlar yoritilgan. Shuningdek, maqolada sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha jahon tajribalari va kelajakdagi istiqbollar ham muhokama etilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, SI texnologiyalari ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirish salohiyatiga ega bo'lsa-da, ularni joriy etishda axborot xavfsizligi va pedagogik yondashuvlar muhim omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ta'lim texnologiyalari, shaxsiylashtirilgan o'qitish, avtomatlashtirilgan baholash, raqamli ta'lim, innovatsiya, kelajak ta'limi.

XXI asrda raqamli transformatsiya har bir sohada sezilarli o'zgarishlarga olib kelmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining rivojlanishi ta'lim tizimiga chuqur kirib bormoqda. Bugungi kunda SI nafaqat texnik, balki gumanitar sohalarda ham samarali qo'llanilmoqda. Ta'lim jarayonini avtomatlashtirish, o'quvchilarga individual yondashuvni ta'minlash va o'qituvchilarning yukini kamaytirish SI texnologiyalarining asosiy vazifalaridan biridir. Ushbu maqolada SIning ta'limdagi roli, qo'llanish sohalari, afzalliklari, mavjud muammolar va istiqbollari tahlil qilinadi.

Sun'iy intellektning ta'lim tizimidagi asosiy roli. Shaxsiylashtirilgan o'qitish — bu har bir o'quvchining individual ehtiyojlari, qiziqishlari, bilim darajasi va o'rganish uslubiga moslashtirilgan ta'lim jarayonidir. Bu yondashuvda barcha o'quvchilarga bir xil darsni o'qitish o'rniga, har biriga mos o'qitish metodlari, materiallar va temp tanlanadi.

Shaxsiylashtirilgan o'qitishning asosiy xususiyatlari

1. Individual ta'lim yo'nalishi – har bir o'quvchi uchun alohida o'quv rejasi tuziladi.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

2. Moslashtirilgan tezlik – o‘quvchi darslarni o‘ziga qulay tempda o‘zlashtiradi.
3. O‘z-o‘zini baholash va fikr-mulohaza – sun’iy intellekt yoki platformalar real vaqt rejimida o‘quvchiga tavsiyalar va izohlar beradi.
4. Mos kontent tanlovi – o‘quvchining bilim darajasiga mos video, test, matn yoki interaktiv materiallar tanlanadi.
5. Motivatsiyaga asoslangan yondashuv – o‘quvchining qiziqishlari asosida mavzular taklif etiladi, bu esa o‘qishga qiziqishni oshiradi.

Sun’iy intellekt har bir o‘quvchining bilim darajasini, o‘rganish uslubini, kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilishi mumkin. Shunga ko‘ra, SI o‘quvchiga aynan uning ehtiyojlariga mos dars materiallarini, mashqlarni yoki tushuntirish usullarini taklif etadi. Bu yondashuv “adaptive learning” deb ataladi va o‘quvchilarning bilimni tezroq va chuqurroq o‘zlashtirishiga xizmat qiladi. Masalan, Khan Academy yoki Coursera kabi platformalar foydalanuvchining faoliyatiga qarab shaxsiy tavsiyalar beradi.

Sun’iy intellekt matnli topshiriqlarni, testlarni, esse va hatto og‘zaki nutqni baholay oladi. Bu o‘qituvchining vaqtini tejaydi va baholashdagi insoniy xatolik yoki subyektivlikni kamaytiradi.

Afzalliklari: tezkor va doimiy fikr-mulohaza ,ko‘p sonli topshiriqlarni qisqa vaqtda baholash, o‘quvchining rivojlanishini real vaqt rejimida kuzatish.

Virtual yordamchilar va chatbotlar. O‘quvchilar sun’iy intellekt asosida ishlovchi virtual yordamchilar bilan darsdan tashqari vaqt davomida ham muloqotda bo‘lishlari mumkin. Bu chatbotlar savollarga javob berish, tushunarsiz mavzularni izohlash yoki dars jadvalini eslatish kabi vazifalarni bajaradi.

Foydasi: 24/7 yordam olish imkoniyati, o‘quvchining mustaqil ta’limga qiziqishini oshiradi ,o‘qituvchiga yukni kamaytiradi.

Til o‘rganishni qulaylashtirish. SI texnologiyalari, xususan, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) orqali til o‘rganishni interaktiv, tushunarli va qiziqarli qiladi. Dastur foydalanuvchining talaffuzini, grammatikasini tahlil qilib, xatolarni ko‘rsatadi va to‘g‘ri variantlarni taklif qiladi. Misollar: Duolingo, Memrise, Google Translate — ularning barchasi SI yordamida ishlaydi.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

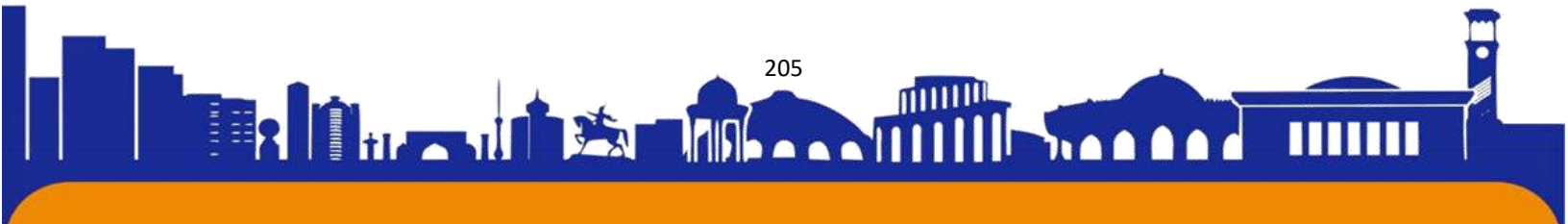
O‘quv jarayonini tahlil qilish va prognozlash. Sun‘iy intellekt o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari, ishtiroki, faolligi va topshiriqlardagi natijalar asosida tahlil yuritadi va natijalarni prognoz qiladi. Bu orqali o‘quvchi yoki sinfdagi muammoli holatlar oldindan aniqlanadi va chora ko‘riladi. Foydalari shuki: erta ogohlantirish tizimi, o‘qituvchiga individual yondashuv bo‘yicha tavsiyalar, ta‘lim samaradorligini oshirish.

Ta‘lim resurslarini yaratish va moslashtirish. AI yordamida avtomatik tarzda darsliklar, testlar, interaktiv mashg‘ulotlar va animatsiyalar yaratish mumkin. Bundan tashqari, sun‘iy intellekt mavjud materiallarni o‘quvchining yoshi, qiziqishi yoki bilim darajasiga qarab soddalashtirishi yoki murakkablashtirishi mumkin.

Nutqni tanish va ovoz bilan boshqaruv. Ba‘zi sun‘iy intellekt tizimlari foydalanuvchining ovozini tanib, unga mos ravishda javob qaytaradi. Bu texnologiya imkoniyati cheklangan (ko‘r yoki eshitishida muammo bor) shaxslar uchun ham ta‘lim olishda katta yordam beradi. Eng muhim taraflaridan biri shundaki, ingliz tilini yoki shu kabi boshqa tillarni o‘rganuvchilar uchun sun‘iy intellektning nutqni tanish va ovoz bilan boshqarish funksiyasi gapirish mahoratini oshirish uchun juda ham muhim, osson va qiziqarli.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign.
2. Luckin, R. et al. (2016). Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. Pearson Education.
3. UNESCO. (2021). AI and Education: Guidance for Policy-makers. <https://unesdoc.unesco.org> (<https://unesdoc.unesco.org/>)
4. Selwyn, N. (2019). Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. Polity Press.
5. Zhang, W., Wang, H., & Wang, J. (2020). “Artificial Intelligence in Education: A Review.” IEEE Access, 8, 75264–75278.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

6. Duolingo Research. (2023). How AI Powers Language Learning. <https://research.duolingo.com> (<https://research.duolingo.com/>)

7. Squirrel AI Learning. (2022). <https://squirrelai.com> (<https://squirrelai.com/>)

ZAMONAVIY DARSLARDA O‘ZBEK TILINI O‘QITISHNING INNOVATSION USULLARI

To‘yliyeva Sevara Erkin qizi

Termiz davlat universiteti 2-bosqich talabasi

E-mail: tuyliyevasevara@gmail.com

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida o‘zbek tilini o‘qitishda innovatsion yondashuvlarning ahamiyati yoritilgan. Bugungi avlodga bilim berishda faqat grammatikani o‘rgatish emas, balki milliy qadriyatlar, madaniyat va tafakkurni singdirish zarurligini ta’kidlangan. Darslar interaktiv, qiziqarli va samarali bo‘lishi uchun axborot texnologiyalaridan, yangi pedagogik metodlardan foydalanish zarurati asoslab berilgan. Maqolada o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi mavqeini singdirish, o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish, kreativ yondashuv orqali dars samaradorligini oshirish bo‘yicha aniq tavsiyalar berilgan. Shuningdek, zamonaviy o‘qituvchining vazifalari va mas’uliyati yoritilib, innovatsion ta’lim – bu kelajak sari qadam ekani ta’kidlanadi.

KALIT SO‘ZLAR: Innovatsion yondashuv, o‘zbek tili ta’limi, interaktiv metodlar, axborot texnologiyalari, mustaqil fikrlash, ta’lim samaradorligi, o‘quvchi markazli yondashuv, til va madaniyat, zamonaviy o‘qituvchi, milliy ruh va tarbiya, innovatsion yondashuvlar, til o‘qitish jarayonida texnologiyalardan foydalanish, interaktiv o‘qitish usullari, raqamli vositalar, o‘quvchi va o‘qituchi hamkorligi, platformlar.

Bugun biz bilim va texnologiyalar rivojlangan zamonda yashayapmiz. Har bir kun o‘z yangiligini, o‘z talabi va yondoshuvini olib kelmoqda. Ilm, ma’rifat va ta’lim bu jarayonda oldingi safda turibdi. Ayniqsa, o‘zbek tilini o‘qitish- bu nafaqat bilim berish, balki milliy ruh, madaniyat va tafakkurni yetkazish o‘zligimizni anglashdir. Bugungi kun darslari kechagi kabi bo‘la olmaydi. Endi bizdan yangilik, izlanish va samaradorlik talab qilinadi. Shuning uchun ham zamonaviy o‘zbek tili darslarida innovatsion usullardan foydalanish bugungi kunda zaruriyatga aylandi. Ta’lim tarbiya haqida yurtboshimiz bod-bod takrorlaydilar. Quyidagi jumllarida ham aynan ta’lim tarbiya haqida gapirgan.

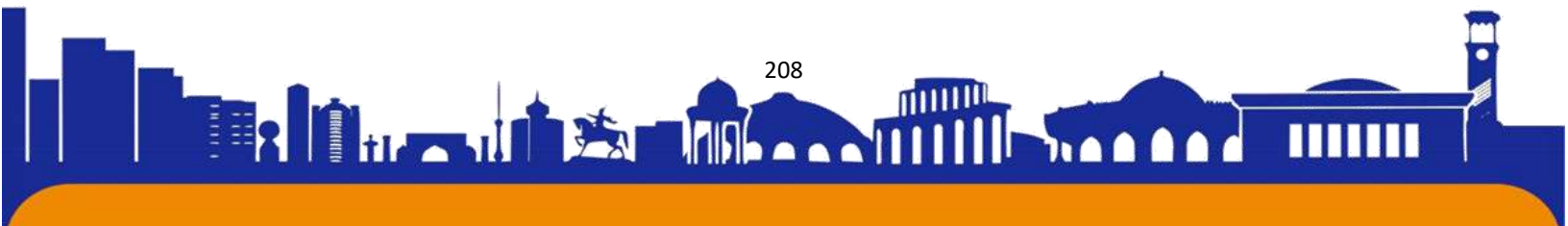
ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

"Eng katta boylik- bu aql-zakovat va ilm,eng katta meros-bu yaxshi tarbiya,eng katta qashshoqlik -bu bilimsizlikdir."deya keltirganlar. Til-bu nafaqat soʻzlar jamlanmasi,balki hayot tarzi. Avvalo,til oʻqituvchisining vazifasi faqat grammatikani tushuntirish emas.Bu har bir shaxs qalbiga yoʻl topish.Har bir shaxsning oʻz ona tilini qon- qonigacha singdirish. Bugungi avlod boshqacha ular uchun matn emas, balki harakat, interaktivlik,hayotiylik muhim.

Innovatsion yondashish kerak. Innovatsion usullar deganda,yangi texnologiyalar, interaktiv metodlar oʻquvchi markaziga asoslangan yondashuvlar tushuniladi.Endi oʻqituvchi markazda emas, oʻquvchi markazda turadi.U oʻzi izlanadi, oʻrganadi, anglaydi.Oʻqituvchi esa yoʻl koʻrsatuvchi, yoʻlboshchi boʻladi. Interaktiv taʼlim- dars jarayonida oʻquvchilar faolligi yuqori boʻlish kerak, savol-javob, guruhli ishlar,fikr almashuv, munozara bularning barchasi tilni yaxshi oʻzlashtirish va dars qiziqarli boʻlishiga xizmat qiladi. Axborot texnologiyalaridan foydalanish - kompyuter, planshet,smartfonlar yordamida video darslar audio matnlar, testlar,slaydlar turli platformalar Oʻzbek tili darslarini qiziqarli va samarali qiladi.

Rivojlantiruvchi metodlar tahlil, taqqoslash, insho yozish, badiiy asarlar asosida topshiriqlar tuzish orqali oʻquvchining tafakkuri,nutqi va dunyo qarashi shakllanadi.Zamonaviy oʻqituvchi darsga oʻzgacha yondashadi.Chunki U doim oʻz ustida ishlaydigan, yangiliklar qilishgan intiladigan, texnologiyalardan qoʻrqmaydigan oʻquvchining tilini topa oladigan shaxsdir. U eski usullar bilan yangi avlodni ilhomlantira olmaydi.Bu esa yaxshi natija bermaydi.Masalan,"Oʻzbek tili-davlat tili" mavzusida dars oʻtayotganda oʻquvchilarga davlat tiliga oid videoroliklar namoyish qilinadi,maqola oʻqitiladi,ular mustaqil fikr bildiradi.shunda dars bahs va tahlil shaklida oʻtadi. Bunday yondashuv oʻquvchini faollikka undaydi,darsda ishtirok etishga majbur qiladi.

Innovatsiya-bu kelajak sari qadam. Oʻzbek tilini oʻqitishda innovatsion yondashuvlar -bu shunchaki yangilik emas, balki zaruratdir.Bugun biz oʻzbek tilining goʻzalligini, boyligini,hayotga yaqinligini yosh avlodga yetkazishimiz shart. Bu esa faqat yangilikdan,ijodkorlikdan, texnologiyalardan qoʻrqmagan holda oʻqitish orqali amalga oshadi. Til bu - millat timsoli.Uni oʻrganish ham,oʻrgatish ham yuksak masʼuliyat talab qiladi. Har bir soʻz, har bir tushuntirilgan fikr - bu kelajak avlod qalbiga singadigan

muqaddas saboqdir. Shu sababli ham biz yoshlar innovatsion yondashuvlarni qo‘llab-quvvatlashimiz va ulardan to‘g‘ri foydalanishni o‘rganishimiz kerak.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek tilini o‘qitishda innovatsion yondashuvlardan foydalanish bugungi kun talabi bo‘lib, bu orqali nafaqat bilim, balki milliy qadriyatlar, madaniyat va tafakkur ham yoshlarga singdiriladi. Zamonaviy ta‘lim metodlari – interaktivlik, texnologiyalardan foydalanish, tahlil va munozaraga asoslangan darslar – o‘quvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradi, tilga bo‘lgan mehrini oshiradi. O‘qituvchi endilikda faqat bilim beruvchi emas, balki yo‘l ko‘rsatuvchi, ruhlantiruvchi va ilhomlantiruvchi shaxsga aylanmoqda. Shunday ekan, biz yoshlardan talab qilinadigan eng muhim jihat – bu doimiy izlanish, yangilikka intilish va innovatsion usullarni qo‘llashga tayyor bo‘lishdir. Chunki til – bu millat timsoli, uni o‘rganish va o‘rgatish esa yuksak mas‘uliyatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karimov, I. A. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma‘naviyat, 2008.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta‘lim va tarbiya tizimini yanada rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni. – 2023-yil.
3. www.edu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Ta‘lim portali.

RAQAMLI TEXNOLOGIYANING HAYOTIMIZDAGI O‘RNI

Pardayeva Ashirgul Botirovna

Anotatsiya: Ushbu maqolada raqamli texnologiyalarning iqtisodiy o‘shishga ta’siri, mahsulot va xizmatlar sifatini oshirishi, ortiqcha xarajatlarni kamaytirishi va korrupsiyaga qarshi kurashdagi roli yoritilgan. Xizmat ko‘rsatish sohasida axborot texnologiyalari kundalik vazifalarni soddalashtirishi orqali samaradorlikni oshiradi. Raqamli iqtisodiyot dunyo miqyosida yangi yo‘nalish bo‘lib, iqtisodiyoti rivojlangan davlatlar bu borada sezilarli yutuqlarga erishmoqda. O‘zbekiston Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev rahbarligida mamlakat raqamli iqtisodiyot sari jadal qadamlar tashlamoqda. Shu bilan birga, malakali kadrlar tayyorlash va o‘quv adabiyotlarining yetishmasligi kabi muammolar mavjud. Muallif raqamli texnologiyalarni oqilona va samarali foydalanish lozimligini, ular yordamida innovatsion iqtisodiy rivojlanishga erishish mumkinligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, ta’lim, sog‘liqni saqlash, internet, innovatsiya, Raqamli iqtisodiyot, innovatsiya, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), iqtisodiy o‘shish, xizmat ko‘rsatish sohasi, korrupsiyaga qarshi kurash, kadrlar tayyorlash, samaradorlik, O‘zbekiston iqtisodiyoti.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotimizning ajralmas qismiga aylangan. Har kuni ertalab uyg‘onanimizdan boshlab, kechqurun uxlagunimizcha, bu texnologiyalar bizni o‘rab oladi. Ular orqali biz bilim olamiz, do‘stlarimiz bilan bog‘lanamiz, xarid qilamiz, hatto o‘qituvchilar bilan masofadan turib muloqot qilamiz. Raqamli texnologiyalar keng ko‘lamli bo‘lib, kompyuterlar, internet, mobil telefonlar, planshetlar, sun‘iy intellekt, bulutli hisoblash tizimlari va boshqa ko‘plab vositalarni o‘z ichiga oladi. Bugungi kunda ular inson hayotining har bir jabhasida faol qo‘llanilmoqda. Masalan, uyda o‘tirib turib onlayn xarid qilish, ish joyidan masofadan ishlash yoki onlayn ta’lim olish — bularning barchasi raqamli texnologiyalar yordamida amalga oshadi. Ta’limda raqamli texnologiyalar – o‘quv jarayonini sezilarli darajada yaxshiladi. Endilikda o‘quvchilar darsliklarni elektron shaklda o‘qiy oladi, videodarslar

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

yordamida murakkab mavzularni tushunish osonlashadi. Masofadan ta'lim tizimi orqali esa mamlakatning chekka hududlaridagi o'quvchilar ham sifatli ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishmoqda. Bundan tashqari, o'qituvchilar uchun elektron baholash tizimlari, onlayn testlar, darslarni rejalashtirish uchun maxsus dasturlar mavjud. Tibbiyotda raqamli texnologiyalar – Elektron tibbiy kartalar bemorlarning barcha ma'lumotlarini bir joyda saqlashga yordam beradi. Telemeditsina orqali odamlar masofadan shifokor bilan maslahatlashadi, bu ayniqsa qishloq joylarida juda muhim.

Shuningdek, zamonaviy diagnostika uskunalari, sun'iy intellekt yordamida kasalliklarni aniqlash va davolash samaradorligini oshirish mumkin. Internet va ijtimoiy tarmoqlar – odamlar orasidagi muloqotni yangi bosqichga olib chiqdi. Bugun telefon, elektron pochta, messenjerlar yordamida butun dunyo bilan bog'lanish mumkin. Bu nafaqat do'stlar bilan muloqot qilish, balki ishbilarmonlik, yangiliklar olish, madaniy almashinuv imkonini beradi. Ammo, bu sohada ham xavfsizlik masalalariga e'tibor berish zarur, chunki shaxsiy ma'lumotlar o'g'riligi va kiberhujumlar ko'paymoqda. Raqamli texnologiyalar ham kundalik hayotimizda ko'plab qulayliklar yaratdi. Masalan, Click yoki Paymeda telefon orqali to'lov qilish, oziq ovqat buyurtma berish, telefon orqali Yandex taxilarini chaqirish, bankdagi hisobni boshqarish- bularning barchasi texnologiyalar yordamida amalga oshmoqda. Bularning barchasi vaqtni tejash va samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Salbiy jihatlar – raqamli texnologiyalardan ortiqcha foydalanish salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Ko'p vaqtni ekran qarshisida o'tkazish ko'zlar charchashi, uxlash buzilishi, ijtimoiy izolyatsiya kabi muammolarni keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, onlayn makonda yolg'on axborot tarqalishi, kiberhujumlar xavfi mavjud. Shu sababli, raqamli madaniyatni rivojlantirish, xavfsiz foydalanish qoidalarini o'rgatish juda muhim. Ma'lumot uchun artificial intelligence, ya'ni, sun'iy aql- informatikaning alohida sohasi bo'lib, kompyuter yoki mashinaning inson ongidagi imkoniyatlarga taqlid qilishi, codda qilib aytganda, sun'iy aql kompyuterlarni odam kabi o'ylash va yechim topishga yo'naltirilgan texnologiya hisoblanadi. Big Data — salmoqli ma'lumot atamasi kuniga 100 gigabaytdan ko'p ma'lumot tushadigan oqimlarga nisbatan qo'llanib kelingan. Raqamli texnologiyalar nafaqat davlat va jamiyat Boshqaruvini takomillashtiradi va ijtimoiy sohada odamlarga katta qulayliklar yaratadi.

Bundan tashqari raqamli texnologiyalar ijobiy iqtisodiy o'sishiga zamin yaratadi: mahsulot Va xizmatlar sifatini oshiradi, va ortiqcha xarajatlarni kamaytiradi, va yana bir muhim Afzallik — korrupsiyaga chek qo'yadi. Xizmat ko'rsatish sohasi haqida gapiradigan bo'lsak, axborot texnologiyalari ko'plab Kundalik vazifalarni hal qiladi, buning natijasida esa yirik ko'lamdagi amallar tezroq, Arzonroq, qulayroq va o'rtadagi vositachilarsiz bajariladi. Raqamli iqtisodiyot – dunyo iqtisodiyotida yangi yo'nalish. Iqtisodiyoti rivojlangan Davlatlar bu yo'nalishda sezilarli yutuqlarga erishgan bo'lsa, boshqalari bu yo'nalishda Ilgarilab borishmoqda. Prezident Sh.M. Mirziyoyevning 2016-yilda O'zbekiston rahbariyatiga kelishi bilan, Respublikamiz iqtisodiyoti tub o'zgarishlarga uchradi. Iqtisodiyot ochiq, jadal, innovatsion rivojlanishga aylandi. Biroq, tan olish kerakki, jahon iqtisodiyotining globallashuvi va Texnologik taraqqiyot sharoitida O'zbekistonning keyingi iqtisodiy rivojlanishini raqamli Iqtisodiyotni rivojlantirmasdan tasavvur qilish qiyin. Shu sababli, o'z iqtisodiyotlarini raqamli iqtisodiyotga aylantirishga kirishgan deyarli barcha mamlakatlar bir xil muammoga duch kelmoqdalar - raqamli iqtisodiyotda milliy tillarda malakali kadrlar tayyorlash uchun zarur bo'lgan o'quv va ilmiy adabiyotlarning etishmasligidir. Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar zamonaviy jamiyatning ajralmas qismiga aylangan. Ular hayotimizni qulay va samarali qilmoqda. Ammo ulardan oqilona foydalanish, ularga bog'lanib qolmaslik muhimdir. Har bir inson, ayniqsa yoshlar, bu texnologiyalarni o'zini rivojlantirish yo'lida ishlatishi zarur. So'nggi yillarda iqtisodiyotni rivojlantirishda ilg'or texnologiyalar va Innovatsiyalarning ahamiyati oshib bormoqda. Eng yangi texnologiyalar ishlab chiqarish va Biznes jarayonlarining samaradorligini oshirishi mumkin. Eng yangi texnologiyalar inson Faoliyatining barcha yangi sohalari va sohalariga kirib borishi bilan an'anaviy yondashuvlar Va ish uslublari o'zgaradi.

Axborotkommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) paydo Bo'lishi va tarqalishi global iqtisodiyotga shu qadar ta'sir ko'rsatdiki, yangi bir hodisa – Raqamli iqtisodiyot paydo bo'ldi. Raqamli iqtisodiyotning o'sishi raqamli va mobil texnologiyalar bilan bevosita bog'liq Bo'lgan bir qator bozorlarning o'sishi bilan bog'liq. Texnologiyalar rivojlanishining hozirgi Bosqichida va bozorlarning hozirgi holati sharoitida raqamli iqtisodiyotni maqsad sifatida emas, balki iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirish vositasi sifatida ko'rib chiqish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yhati

1. Karimov I.A. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”. T.: Ma’naviyat, 2008.
2. Axborot texnologiyalari asoslari. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2020.
3. www.ziyonet.uz – O‘zbekiston ta’lim portali.
4. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlar bazasi

IQTISODIY INQIROZLARNING NAZARIY ASOSLARI: SABABLARI VA TURLARI

Moyliyev Elyor Baxtiyorovich,

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

"Xalqaro iqtisodiyot va menejment" kafedrası Phd o'qituvchi,

Email: sayyora.6262@mail.ru

Bog'lanish uchun telefon: +998940706740

Narzullayeva Maftuna Fayzullo qizi

[Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti magistranti](#)

Elektron pochta: maftunanarzullayeva05@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon: +998936341405

Annotatsiya

O'zbek tilida

Maqolada iqtisodiy inqirozlarning kelib chiqishiga sabab bo'luvchi nazariy omillar yoritilgan. Unda turli iqtisodiy maktablarning qarashlari asosida inqiroz tushunchasi, uni keltirib chiqaradigan omillar hamda inqirozlarning turlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, tarixiy tajribalar orqali inqirozlarning qanday shakllarda namoyon bo'lishi va ularning iqtisodiy tizimlarga ta'siri tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *Iqtisodiy inqiroz, inqiroz sabablari, inqiroz turlari, iqtisodiy nazariyalar, iqtisodiy sikl, makroiqtisodiy omillar, moliyaviy beqarorlik, ichki va tashqi omillar, tarixiy tajriba, iqtisodiy tizimlar barqarorligi*

In English

The article presents a theoretical overview of the causes behind economic crises. It reflects on various schools of economic thought to explain what constitutes a crisis, explores the range of factors contributing to it, and classifies its types. Drawing on historical insights, it illustrates how crises manifest in practice and influence economic systems.

Keywords: *Economic crisis, causes of crisis, types of crisis, economic theories, business cycle, macroeconomic factors, financial instability, internal and external factors, historical experience, stability of economic systems.*

На русском языке

В статье даётся теоретический обзор причин экономических кризисов. На основе разных экономических школ рассматриваются природа кризиса, его основные

движущие факторы и разновидности. Через исторический опыт анализируются формы проявления кризисов и их влияние на экономические структуры.

Ключевые слова: Экономический кризис, причины кризиса, виды кризисов, экономические теории, экономический цикл, макроэкономические факторы, финансовая нестабильность, внутренние и внешние факторы, исторический опыт, устойчивость экономических систем.

Iqtisodiy inqirozlar insoniyat tarixida deyarli har bir bosqichda takrorlanib kelayotgan murakkab va ko‘p qirrali jarayonlardan biridir. Ular nafaqat iqtisodiy o‘shir sur‘atlariga, balki siyosiy barqarorlik va ijtimoiy farovonlikka ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Har bir inqiroz ortida turli sabablarga ega bo‘lgan iqtisodiy muvozanatsizliklar yotadi. Mazkur mavzuni o‘rganish nafaqat hozirgi zamonaviy iqtisodiy muammolarni tushunishga, balki ularning oldini olish yoki oqibatlarini yumshatishga doir samarali yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

“Iqtisodiy inqiroz” tushunchasiga ta‘rif beradigan bo‘lsak turli adabiyotlarda va turli iqtisodchilar tomonidan turlicha talqin qilingan. Jumladan, inqirozning o‘ziga O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasida quyidagicha izoh berilgan: **“Inqiroz — taraqqiyotda orqaga ketish, tanazzul. Har qanday obyekt o‘zining rivojlanishi mobaynida paydo bo‘lish, ulg‘ayish, pasayish va halok bo‘lish bosqichlaridan o‘tadi. Har qanday tizim (obyekt)ning nisbatan yuqori darajada shakllangan holatidan quyi darajadagi holatga o‘tish jarayoni inqiroz davri deyiladi. Ijtimoiy tizimlardagi inqirozlarga differensial yondashish kerak. Iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, ma‘naviy sohalaridagi inqirozlar, odatda, mustaqil ro‘y beradi, ba‘zan esa hammasi kompleks tarzda baravar bo‘ladi. Bunday holda jamiyatning umumiy iqtisodiy inqirozi boshlanadi”**¹.

Tarixiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy inqirozlar masalasiga yondashuvlar har doim bir xil bo‘lmagan. Har bir davr iqtisodchilari o‘z zamonasining ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlariga qarab bu hodisani turlicha talqin qilganlar. Fransuz mutafakkiri **Pierre Le Pesant de Boisguilbert** (1646–1714) esa bu borada ilk sistematik yondashuvlardan birini taklif etgan iqtisodchilardan biridir. U iqtisodiy muammolarni

¹ O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashri “I” harfi 245- bet

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

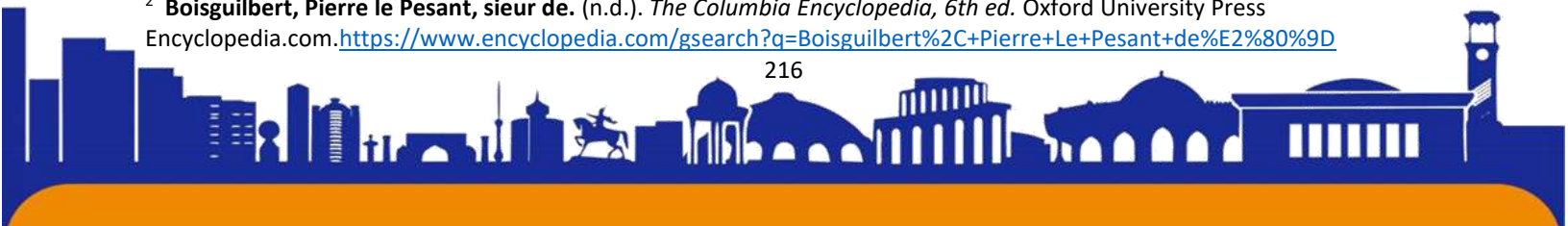
faqat statistik raqamlar yoki qisqa muddatli omillar bilan izohlash o‘rniga, masalaga chuqurroq – tizimli va institutsional yondashgan.

Boisguilbert fikricha, iqtisodiy inqirozlarning ildizi davlatning haddan tashqari aralashuvi va bozor qonuniyatlariga ishonmasligidadir. U erkin bozor mexanizmlari, raqobat va narxlar muvozanatini iqtisodiy barqarorlikning asosi deb biladi. Aynan shu asosda u iqtisodiy inqirozlarni sun’iy cheklovlar, ortiqcha soliqlar va markazlashgan boshqaruvning oqibati sifatida izohlaydi. Uning eng muhim asari — **“Le Détail de la France” (1695)** — da quyidagicha ta’rif keltiriladi: *“Davlat ortiqcha soliqlar va nojo‘ya tartiblar orqali bozorning tabiiy harakatini to‘xtatmoqda. Agar dehqon ishlab chiqarishda manfaat topmasa, butun jamiyat ochlikka yuz tutadi.”* (Boisguilbert, 1695)².

XX asrda kapitalistik dunyoning ko‘lami jihatidan eng yirik hisonlangan inqiroz – Buyuk dipressiyani tushuntiruvchi zamonaviy makroiqtisodiyotni 1930 yillarda fan darajasiga olib chiqqan va o‘z navbatida, biznes sikllarining zamonaviy nazariyasiga salmoqli hissa qo‘shgan iqtisodchi olim J.M.Keyns hisoblanadi. Bu paytda, 1929-1933 yillarda A.Smit tomonidan amal qilinib kelayotgan nazariya AQSh va bir qator rivojlangan mamlakatlarning yalpi ichki mahsulotlarining keskin kamayishi, ishsizlik darajasining oshib ketishi, ishsizlik darajasi qariyb 25% yetishini tushuntirib bera olmadi. Klassik maktab nazariyotchilar (A.Smit, D.Rikardo, J.S.Mill, Y.Shumpeter) tomonidan olib borilgan qarashlar quyidagilardan iborat edi:

- bozor samarali faoliyat olib boradi, talabgir va taklif beruvchini uchrashtirish va resurslarni to‘g‘ri taqsimlaydi;
- baho to‘liq egiluvchan va u bozorni ortiqcha tavordan (narxga nisbatan) tozalaydi;
- mehnat haqi bahoning bir ko‘rinishi va u ham yetarlicha egiluvchan.U mehnat bozorni to‘liq muvozanatda saqlay oladi;
- bozorlar samarali bo‘la olsa, bunda davlat roli yetarli cheklanadi.Davlat mudofaa, xavfsizlik, qonunlar va tartiblarning ijrosini ta‘minlashi va monopoliyalarning yuzaga kelmasligi kabi vazifalarni bajarishi lozim.

² Boisguilbert, Pierre le Pesant, sieur de. (n.d.). *The Columbia Encyclopedia, 6th ed.* Oxford University Press Encyclopedia.com.<https://www.encyclopedia.com/gsearch?q=Boisguilbert%2C+Pierre+Le+Pesant+de%E2%80%9D>

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

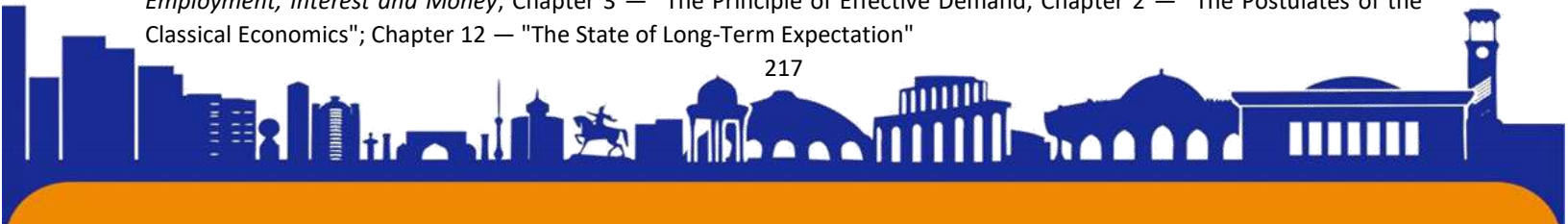
Biroq bu qarashlar Buyuk Depressiya davrida bozor iqtisodiyot o'zini-o'zi samarali tartibga solishning uddasidan chiqmasligini ko'rsatdi. Baholar, mehnat haqi qanchalik pasaymasin, iqtisodiyot o'sish suratlarning pasayishi va ishsizlik darajasining oshishi kabi iqtisodiy muammolarni bartaraf eta olmadi. Aksincha, klassik nazariyaga ko'ra, yuqori ishlik darajasi shu darajaga yetishi kerak ediki, natijada ishlab chiqaruvchilar bu bahoda barcha mehnatga faol aholini ish bilan ta'minlay olishi lozim edi. Natijada ishsizlik o'z-o'zidan bartaraf bo'lishi kerak edi. Ammo amalda bu yuz bermadi va J.Keyns uchun o'z qarashlarini isbotlash imkoni paydo bo'ldi. J.Keyns klassik nazariyaga qarshi bo'lgan quyidagi ikki qarashni asosladi.

Brinchidan, iqtisodiyot vaqtning istalgan nuqtasida raqobatli muvozanatda bo'la olmaydi, ya'ni "ko'rinmas qo'l" o'z ishini iqtisodiy holatning har jabhasida bajarmaydi. Bu muvozanatsizlikning asosiy sababi esa – baholar va mehnat haqining uzoq vaqt davomida shartnomali holatda o'zgarmay va joriy bozor konyukturasiga mos kelmasili hisoblanadi. Ikkinchidan, iqtisodiyotning qay darajada bo'lishini yalpi talab belgilamaydi, bunda investorlarning hamda istemolchilar va hukumatning tovarlar va xizmatlar sotib olishga qanchalik tayyor ekanligi bilan baholanadi³.

Keyns nazariyasiga ko'ra iqtisodiy inqiroz sabablari quyidagicha izohlanadi:

- **Agregat talabning yetishmasligi:** Keynesning fikricha, iqtisodiy inqirozlar ko'pincha agregat talabning pasayishi (ya'ni, iste'molchilar va investorlarning xarid qilish faolligining kamayishi) bilan bog'liq bo'ladi. Bozor o'z-o'zidan muvozanatga kelmaydi, chunki barcha ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlar har doim ham sotilmaydi;
- **Ishsizlikning tabiiy emas, balki tizimli shakli:** Klassik iqtisodiy nazariyadan farqli ravishda, Keynes ishsizlikni narxlar moslashmasligi bilan emas, balki talab yetishmovchiligi bilan izohlaydi. Ishsizlik — bu tizimli muammo, uni faqat ishchi kuchining narxini kamaytirish bilan hal qilib bo'lmaydi;
- **Investitsiyalarning beqarorligi:** Investitsiyalar foiz stavkalariga emas, balki tadbirkorlarning kelajakka bo'lgan ishonchiga (Keynes buni *animal spirits* — "hayvoniy ruh" deb atagan) bog'liq. Salbiy psixologik kayfiyat investitsiyalarni to'xtatib, inqirozga olib keladi.

³ Keynes, John M. "The Theory of Employment, Interest, and Money" (New York: harcourt, 1936) 403- bet *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Chapter 3 — "The Principle of Effective Demand; Chapter 2 — "The Postulates of the Classical Economics"; Chapter 12 — "The State of Long-Term Expectation"

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Bundan tashqari bir nechta iqtisodchilar o'z asarlari bunga qo'shimcha tarzda iqtisodiy inqirozga sabab bo'luvchi boshqa omillarni keltirib o'tishadi:

Karl Marx (1867) kapitalistik tizimdagi inqirozlarni **ortiqcha ishlab chiqarish** (overproduction) bilan bog'laydi. Uning fikricha, kapitalizm sharoitida ishlab chiqaruvchilar foyda oshirish maqsadida ishlab chiqarishni kengaytiradi, ammo mehnatkashlarning haqiqiy daromadi cheklanganligi sababli tovarlar talab qilinmay qoladi. Natijada, tovarlar bozorda qoladi (**realizatsiya muammosi**), korxonalar zarar ko'radi va ishsizlik kuchayadi. Marx buni kapitalizmning tuzilma kamchiligi deb hisoblaydi⁴.

Avstriya iqtisodiyot maktabi vakili Friedrich Hayek (1931) inqirozlarni **kredit ekspansiyasi** va resurslarning noto'g'ri taqsimlanishi bilan izohlaydi. Uning *Nomutanosiblik nazariyasiga* (Theory of Malinvestment) ko'ra, markaziy banklar tomonidan kreditlar arzonlashtirilganda, investorlar foydali bo'lmagan loyihalarga mablag' ajratadi. Keyinchalik, bu loyihalar samarasizligi aniq bo'lganda, bozor tozalanadi va resurslarni qayta taqsimlash inqirozi yuzaga keladi⁵.

Nobel mukofoti laureati Robert Shiller (2000) inqirozlarni **irratsional optimizm** va spekulativ pufakchalar bilan bog'laydi. Uning *Irrational Exuberance* kitobida ta'kidlashicha, bozor ishtirokchilari ko'pincha qisqa muddatli daromadlarga ishonib, aktivlar narxini haqiqiy qiymatidan oshirib ko'rsatadi. Vahima boshlanganda, bu pufakcha yoriladi va narxlarning keskin tushishiga olib keladi. Shiller buni 2008-yilgi moliyaviy inqirozda ko'rish mumkinligini ta'kidlaydi⁶.

Joseph Stiglitz (2002) zamonaviy inqirozlarda **global integratsiya** va tashqi omillarning rolini ta'kidlaydi. Uning *Globalization and Its Discontents* asarida geosiyosiy inqirozlar, iqlim o'zgarishi, pandemiyalar va savdo urushlari kabi omillar butun dunyo iqtisodiyotiga

⁴ Marx, K. (1867). *Capital: Critique of Political Economy* (Vol. 1). Hamburg: Verlag von Otto Meissner 1-jild, 23-25-bo'limlar <https://oll.libertyfund.org/titles/das-kapital-kritik-der-politischen-oekonomie-buch-1-1867>

⁵ Hayek, F. A. (1931). *Prices and Production*. London: Routledge & Kegan Paul. 2-3-lectures (~30-60-betlar) <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2963697>

⁶ Shiller, R. J. (2000). *Irrational Exuberance*. Princeton, NJ: Princeton University Press. 2-bob (25-40-bet); 5-bob (90-110-bet)

https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691173122/irrational-exuberance?srsltid=AfmBOorGMP2WQH3tRPaskeynYjgB9bm7be_VOnRa5mIk6w95Ga2fAecc.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

ta'sir ko'rsatishi aytilgan. Masalan, 2020-yilda COVID-19 pandemiyasi global ta'minot zanjirlarini buzganligi tufayli iqtisodiy pasayish kuzatildi⁷.

Iqtisodiy inqirozlar tahlil qilinar ekan, ularga turli iqtisodiy- siyosiy va ijtimoiy omillar ta'sir etishiga ko'ra bir necha turlar bilan bir- biridan farq qilishini tushunish mumkin bo'ladi. Inqiroz turlari ularning yuzaga kelish omillari, namoyon bo'lish uslublari, ta'sir maydoni va kelib chiqish asoslariga ko'ra guruhlariga ajratiladi.

1.Yuzaga kelish sabablariga ko'ra iqtisodiy inqiroz turlari: *(bu tur inqirozning qanday omillar asosida yuzaga kelishini tavsiflaydi.)*

- **Ishlab chiqarishdagi muvozanatsizlik**- ortiqcha ishlab chiqarish yoki bozordagi talabning pasayishi bilan izohlanadi.
- **Moliyaviy sektor beqarorligi** – banklar, fond bozori va kredit institutlaridagi pasayishlar, tebranishlar natijasida yuz beradigan inqiroz.
- **Pul-kredit siyosatidagi xatoliklar** – inflyatsiya, deflyatsiya yoki valyuta qadrsizlanishi, qarz miqdorlarining ortishi oqibatida yuzaga kelishi.
- **Tashqi shoklar** – pandemiyalar, urushlar, global energiya narxlari yoki tabiiy ofatlar sabablari.

2.Namoyon bo'lish shakli (iqtisodiy ko'rinishiga) ko'ra turlari: *(bu tur inqirozlarning qanday ko'rinishda iqtisodiy faoliyatda namoyon bo'lishini tushunishga yordam beradi. Inqirozlar turli shakllarda iqtisodiy faoliyatlarni pasaytirish yoki qisqartirishi mumkin.)*

- **Regressiv inqiroz (Recession)**⁸ – YaIMning ikki chorak davomida salbiy o'sish sur'ati bilan namoyon bo'ladi.
- **Depressiya (Depression)**⁹ – uzoq vaqt davom etuvchi va chuqur iqtisodiy pasayishlar turli sohalarda bir vaqtda sodir bo'lishi bilan kuzatiladi.
- **Stagflyatsiya (Stagflation)**¹⁰ – inflatsiya va ishsizlik darajasining bir vaqtda oshishi bilan namoyon bo'ladi.

⁷ Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and Its Discontents*. New York: W.W. Norton & Company. 4-bob (70-90-bet); 6-bob (120-140-bet)

https://www.researchgate.net/publication/4755241_Joseph_E_Stiglitz_2002_Globalization_and_Its_Discontents

⁸ AGROVOC Multilingual Thesaurus_ BMTning FAO tashkiloti tomonidan yuritiladigan lug'at Created 9/20/22, last modified 8/12/24 https://agrovoc.fao.org/browse/agrovoc/en/page/c_4f7e5db1

⁹ AGROVOC Multilingual Thesaurus_ BMTning FAO tashkiloti tomonidan yuritiladigan lug'at Created 2/3/12, last modified 9/28/22 https://agrovoc.fao.org/browse/agrovoc/en/page/c_28802

¹⁰ Investopedia_global moliyaviy media veb-sayti ta'rifi <https://www.investopedia.com/terms/s/stagflation.asp>

3. Qamrov va ta'sir doirasiga ko'ra: (*inqirozlar ta'sir doirasi davlat yoki jamiyatning iqtisodiy holatiga ko'ra ta'sir qiladi*)

- *Sanooat sohasini qamrab olgan inqiroz*- ishlab chiqarishdagi xatoliklar, resurslarning noto'g'ri taqsimlashini va ortiqcha ishlab chiqarish bilan yuzaga keladi.
- *Moliyaviy sektorga oid inqiroz*- banklar va moliyaviy institutlar doirasida yuzaga keladi.
- *Makroiqtisodiy sektorga oid inqiroz* (butun iqtisodiy tizimga ta'sir qiluvchi)- keng qamrovli va butun iqtisodiy tizimni qamrab olgan inqiroz.

4. Yuzaga kelish omillarga ko'ra:

- *Ichki omillar*- noto'g'ri iqtisodiy siyosat, bozor muvozanatsizligi, yuqori qarz olish, davlat-jamiyat noto'g'ri boshqaruvi natijasida yuzaga keladi.
- *Tashqi omillar*- global narxlar o'zgarishi, xalqaro siyosiy holatlar, tabiiy ofatlar ta'sirida ro'y beradi.

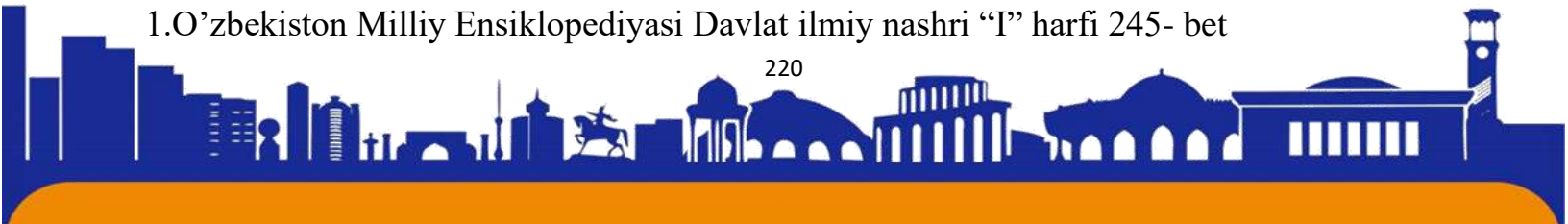
Bugungi dunyo iqtisodiyotida sodir bo'layotgan o'zgarishlar va muammolar iqtisodiy inqirozlar masalasini dolzarb qilib qo'ymoqda. Maqola davomida o'rganilgan ma'lumotlar asosida shuni aytish mumkin, har qanday iqtisodiy inqiroz birdaniga va sababsiz yuzaga kelmaydi. Unga ko'pincha ichki iqtisodiy nomutanosibliklar, moliyaviy beqarorlik, siyosiy qarorlarning sustligi yoki global omillar sabab bo'ladi. Bu omillar bir-biriga bog'liq va o'zaro ta'sirchan bo'lib, natijada inqirozga olib keluvchi jarayon bosqichma-bosqich shakllanadi.

Inqirozlar har doim ham bir xil shaklda namoyon bo'lmaydi. Ba'zilar tsiklik tusda bo'lib, tabiiy iqtisodiy o'zgarishlar oqibatida yuzaga keladi. Boshqalari esa to'satdan sodir bo'lib, moliya bozorlarining qulashiga yoki tashqi iqtisodiy zarbalarga bog'liq bo'ladi. Har bir tur o'ziga xos xususiyatlarga ega va ular alohida yondashuvni talab qiladi.

Shuni anglash kerakki, inqirozlar faqat yo'qotish emas, balki o'sish va islohot uchun imkon hamdir. Aynan inqirozlar orqali iqtisodiyotdagi zaif nuqtalar aniqlanadi, yangicha yondashuvlar paydo bo'ladi va tizim o'zgarishga majbur bo'ladi. Demak, iqtisodiy inqirozlar sabab va turlarini chuqur tushunish — kelajakdagi muammolarni oldindan sezish va ularni yumshatish yo'lida muhim qadamlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashri "I" harfi 245- bet

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

2. **Boisguilbert, Pierre le Pesant, sieur de.** (n.d.). *The Columbia Encyclopedia, 6th ed.* Oxford University Press
 Encyclopedia.com.<https://www.encyclopedia.com/gsearch?q=Boisguilbert%2C+Pierre+Le+Pesant+de%E2%80%9D>
3. Keynes, John M. "The Theory of Employment, Interest, and Money" (New York: Harcourt, 1936) 403- bet *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Chapter 3 — "The Principle of Effective Demand; Chapter 2 — "The Postulates of the Classical Economics"; Chapter 12 — "The State of Long-Term Expectation"
4. Marx, K. (1867). *Capital: Critique of Political Economy* (Vol. 1). Hamburg: Verlag von Otto Meissner 1-jild, 23-25-bo‘limlar
5. Hayek, F. A. (1931). *Prices and Production*. London: Routledge & Kegan Paul. 2-3-lectures (~30-60-betlar)
6. Shiller, R. J. (2000). *Irrational Exuberance*. Princeton, NJ: Princeton University Press. 2-bob (25-40-bet); 5-bob (90-110-bet)
7. Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and Its Discontents*. New York: W.W. Norton & Company. 4-bob (70-90-bet); 6-bob (120-140-bet)
8. AGROVOC Multilingual Thesaurus_ BMTning FAO tashkiloti tomonidan yuritiladigan lug‘at Created 9/20/22, last modified 8/12/24
https://agrovoc.fao.org/browse/agrovoc/en/page/c_4f7e5db1
9. AGROVOC Multilingual Thesaurus_ BMTning FAO tashkiloti tomonidan yuritiladigan lug‘at Created 2/3/12, last modified 9/28/22
https://agrovoc.fao.org/browse/agrovoc/en/page/c_28802
10. Investopedia_global moliyaviy media veb-sayti ta’rifi
<https://www.investopedia.com/terms/s/stagflation.asp>

DOPPI

Abdiyeva Sabrina Sheraliyevna

**Faculty of National Dress and Art, Termez State University and 3rd year
management course student**

ANNOTATION: This article talks about the ancient history, cultural and aesthetic significance of the Uzbek national doppelgängers. DoppI-not only a headdress, but also a symbol of the culture, tradition, philosophy of life and striving for beauty of the people. Each region's distinctive style of doppI represent distinct meaning and symbolic concepts through their patterns, decorations, and colors. Patterns, lines, images used in men's and women's doppI have a deep meaning that embodies values such as health, happiness, purity, well-being. Today, doppI are valued not only in everyday life, but also as an aesthetic monument.

KEYWORDS: Uzbek doppI, national headdress, culture, crafts, patterns and decorations, regional styles, aesthetic heritage, folk customs, male and female doppI, symbolism, traditional clothing, tourist gifts, values.

Uzbek national doppI have a long history, a headdress that embodies the rich culture and customs of the people. It is not a simple garment, but a symbol of national pride, culture and unity. A man wearing a cape expresses his self, his people and his culture. It is the most vivid example of our values, which have been preserved for many years, and should be conveyed to future generations as a rich heritage. The history of Uzbek doppI is very ancient. Its roots can be traced back to the past and have had its own characteristics at different times. DoppI were perceived not only as a headdress, but also as an integral part of the national dress. They were made with a variety of materials, patterns and ornaments, reflecting the distinctive style of each region.

In Uzbekistan, dowsing is not only an aspect of clothing, but also a component of folk culture. Today, the doppI at the beginning of urban life can only be seen on certain occasions: family celebrations, funerals or holidays. But a few decades ago, DoppI was the main type of headdress in Central Asia. It was worn by men and women, children and the elderly. And in each region, the doppI had their own distinct aspects. Conditionally, the doppI are divided into several groups. These are: Tashkent, Bukhara, Samarkand,

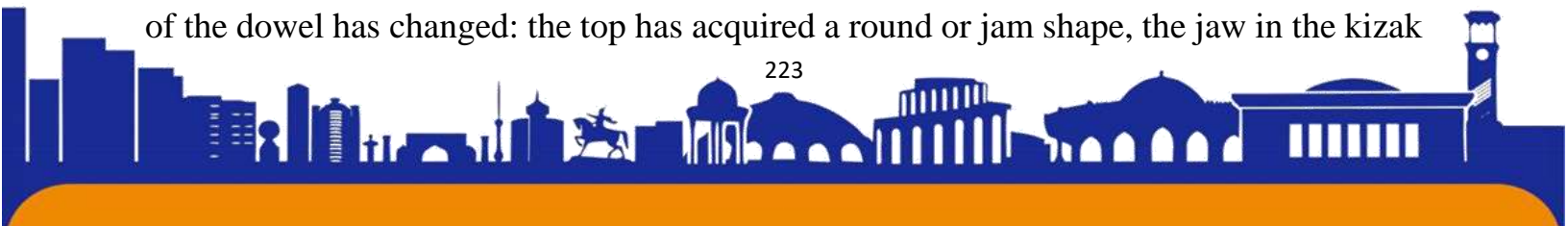

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Fergana, Khorezm-Karakalpak and Kashkadarya-surkhandarya doppelgangers. Also, the doppi are festive, religious and everyday. This national headdress is sewn from soft or hard fabric and decorated with embroidery or beads, giving it a round or square shape. However, not everyone today thinks about the meanings hidden in the doppie pattern. After all, each twist, picture, line has its own deep meaning and mystery. Until now, Legends and legends about doppi have been preserved among the people. Legend has it that the four flowers at the top of the male doppi protect a person's health from four sides, while the sixteen flowers at the edge of the doppi signify the wish to be a large and stable family (having sixteen children). These doppelgangers look, modest and at the same time very decorative. They are characterized by a sharp combination of a white pattern in the form of four pepper heads with a black background. Flowers embroidered with white silk on a dark background serve as an expression of the purity of the human heart and heart.

Flowers, fruits and birds are mainly used in the decoration of female doppelgangers. Among the floral patterns, the common ones are images of Roses, rose hips, cloves, tulips, rose hips, Apple flowers, etc., while among the fruits are images of pomegranate, cherry and cherry, almonds and peppers, among others. Flowers are often depicted above and on the sides. Aspects inside the flowers are especially carefully handled. Birds can also form the main pattern of decoration. Basically, these are images of a smokehouse, a rooster, a nightingale. The craftswomen's pursuit of beauty, perfection, elevates their labor from craftsmanship to the highest level of art. Thus, all elements of the Uzbek doppi decoration — color, lines, pictures-have an important load of meaning, often associated with such general concepts as life and death, light and darkness, Earth and heaven, good and evil. Uzbek doppi are rightfully in demand all over the world. Foreign tourists buy such headdresses as an unusual souvenir, most people even decorate their homes with them. For personal use, ESA doppini can be purchased in any market and in special gift shops in tourist centers.

Dowels are mainly made by embroidery with velvet, Cedar silk, satin thread, silk, dice threads. According to the place of preparation (Chust, Margilon, Tashkent, Shahrisabz, etc.), the age and gender of the intended people (male, female, children), the shape (sharp-tipped, conical, semi-doora, deep-bottomed, round, karjli, etc.), the doops are diverse and colorful. The initial doppi shape was designed to be worn with a turban with a pointed tip, and the kizagi was made with a wide chin. From the 1920s, The Shape of the dowel has changed: the top has acquired a round or jam shape, the jaw in the kizak

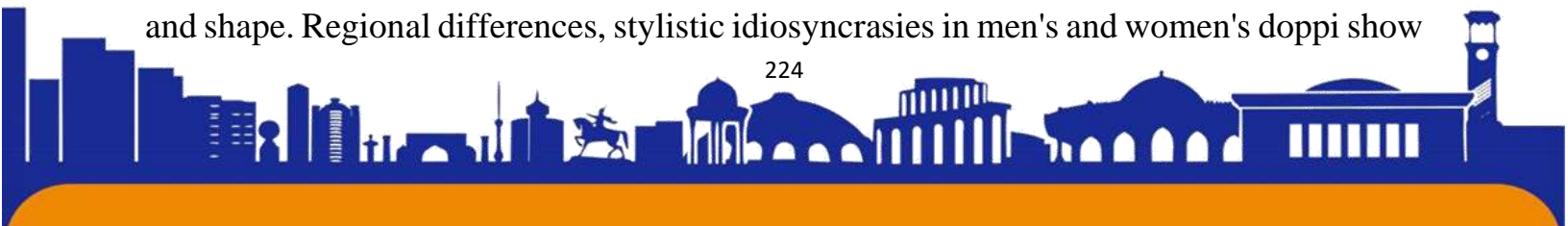
ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

has thinned out. Chust, Andijan, Tashkent, Samarkand, Bukhara, Boysun, Shahrisabz, Kokand are popular in Uzbekistan. Chust dappies are made of dark green silk or satin with 4 karjis: in each karj of the top, the pepper is made with a shape of blackuscha or almonds, in each karj of kizagi 4 are sewn on a white thread (or silk), covering the cedar with embroidery in the form of mehrob (semicircle). The top of the finished doppi bulges out of the kizagi in the form of jam (the top of other doppi is semicircular). The shape is distinguished by the fact that the flowers of the margilon Doppi (a relatively thin and long pepper shape), which in many ways resemble the chuyet doppi, do not cover the urethra. Tashkent's dukhoba doppi is made of velvet, Bukhara doppi is made of cedar or floral velvet; Bukhara doppi is caught in colorful silk threads with a jiyak decorated with embroidery in a diaper style.

The Iraqi Doppi Shahrisabz had a wide tradition, which later spread to other places and began to be created in a unique decorative way of each local place. In this type of doppi, embroidery threads are sewn in Iraqi choke (Thermae and print) with colored silk or thin fiber cotton thread, which is woven into the mesh (from which the name is derived). The best examples of Iraqi doppelgängers are made by Shahrisabz and book doppelgängers. The pattern embodiment of the Iraqi replica doppelgänger, which is common in Tashkent and the Fergana Valley, consists of colorful floral branches, a form of green, blue-toned Ferns (bulbs) between them. In the Iraqi doppi of Tashkent, roses on a white floor are sewn with inscriptions on dark and light red silks (sometimes "Ra'no", "Guli", "before dawn" and others).

The top and kizagi of the prince are also popular with a monolithic (silk and silk) woven carpet doppi. The round, shaped piltaduzi double of Samarkand (Urgut) and Surkhandarya (Boysun) is simple in shape, the flowers are directed towards the center, and the convex sutures form a ribbed surface. The zardozi-guldozi and zardozi-zamindozi ("Star", "Peacock" and other) doppi of Bukhara zardozi are highly regarded as artistic figures. A 4-karj (karj divided by cross-black hoshia paths, with bright flowering branches sewn into each karj) doppi and other doppi are made attractive from the Cedar shard of Tashkent.

In conclusion, the Uzbek doppi is an invaluable headdress that embodies the rich historical heritage, culture and aesthetic views of the people. It embodies deep meaning and symbolism through not only external decoration, but also through each pattern, color and shape. Regional differences, stylistic idiosyncrasies in men's and women's doppi show

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

how rich and colorful this national art form is. The doppelgängers have not lost their relevance even today, but are becoming more relevant again as a means of understanding the national identity and preserving values. Preserving it, bringing it to the younger generation is the duty of each of us.

REFERENCES

1. Karimov, A. (2018). Uzbek folk crafts: traditions and modernity. Tashkent: publishing house of the National Encyclopedia of Uzbekistan.
2. Yusupova, M. (2015). History of Uzbek folk clothing. Samarkand: Afrosiyob publishing house.
3. Khasanov, A. (2020). "Doppi-as a national emblem", national heritage Journal, No. 2(45), pp. 36-40.
4. Official website of the Ministry of culture of the Republic of Uzbekistan: www.madaniyat.uz

АБЕРРАНТНАЯ ПРАВАЯ ПОДКЛЮЧИЧНАЯ АРТЕРИЯ (КЛИНИЧЕСКИЙ СЛУЧАЙ)

Д.Я. Хожиев¹, Т.В. Татун², Астапенко, К.П.³, Мижигурская Д.Д.², Хожиева П.Д.⁴

*¹УО «Термезский филиал Ташкентской медицинской академии»,
г. Термез, Узбекистан*

*²УО «Гродненский государственный медицинский университет»,
г. Гродно, Беларусь*

³УЗ «Гродненская университетская клиника», Республика Беларусь

*⁴УО «Ташкентский государственный стоматологический институт»,
г. Ташкент, Узбекистан*

Аннотация: Представлен клинический случай правой aberrантной подключичной артерии с ретроэзофагеальной локализацией и подробно рассмотрены анатомо-топографические особенности траектории «arteria Lusoria». Установлены морфометрические, топографические и рентгено-анатомические характеристики aberrантной подключичной артерии.

Ключевые слова: компьютерная томография, aberrантная подключичная артерия, ретроэзофагеальная локализация, мультипланарные реконструкции КТ-изображений.

Khojiev DY¹, Tatun TV², Astapenko KP³, Mizhigur'skaya DD², Khojjeva PD⁴.

Aberrant right subclavian artery (clinical case)

1. Department of Anatomy and clinical anatomy, Termez branch of the Tashkent Medical Academy, Uzbekistan

2. Department of Normal Anatomy, Grodno State Medical University, Belarus

3. "Grodno University Clinic", Belarus

4. "Tashkent State Dental Institute", Tashkent, Uzbekistan

Abstract: A case of a right aberrant subclavian artery with retroesophageal localization is presented. The anatomical and topographic features of the «arteria Lusoria» trajectory are considered in detail. The morphometric, topographic and X-ray anatomical characteristics of the aberrant subclavian artery are established.

Keywords: computed tomography, aberrant subclavian artery, retroesophageal localization, multiplanar reconstructions of CT images.

С внедрением в практику МРТ, КТ-ангиографии появилась возможность неинвазивной или малоинвазивной визуализации сосудов, нервных образований, окружающих тканей. Эти методики расширили диагностические возможности, позволяя получать высококонтрастные изображения анатомических структур без необходимости открытых хирургических вмешательств.

Самая частая аномалия ветвей дуги аорты — aberrантная правая подключичная артерия «arteria Lusoria», распространенность этой аномалии составляет от 0,6 до 1,4%. Такая частота подтверждается крупными анатомо-радиологическими исследованиями и имеет существенное клиническое значение при планировании сосудистых операций.

Случаи aberrантной правой подключичной артерии протекают бессимптомно и не вызывают образование полного сосудистого кольца вокруг пищевода и трахеи. Тем не менее при сочетании с другими патологиями возможна дисфагия или дыхательные расстройства из-за частичной компрессии органов средостения. Aberrантные сосуды — это кровеносные сосуды, которые отклоняются от своей обычной анатомической траектории или имеют нетипичное расположение. Подобные вариации могут имитировать опухолевые образования на визуализации и стать источником непредвиденного кровотечения во время вмешательства[5]. Выделяют врожденные aberrантные сосуды, развивающиеся в период эмбриогенеза из-за нарушений формирования сосудистой системы (правая и левая aberrантные подключичные артерии), и приобретенные, которые возникают как коллатеральные сосуды при окклюзии основных артерий, при наличии опухолевого процесса, в результате патологий, травм или хирургических

вмешательств.

Таким образом, сосудистые аномалии могут быть следствием как ранних нарушений васкулогенеза, так и адаптивных ремоделирующих процессов зрелого организма. Аберрантные артерии могут быть артериальными, венозными и лимфатическими, могут встречаться в различных частях тела [2]. Вариативность их расположения усложняет диагностику и требует мультимодального лучевого подхода для точного картирования. Согласно эмбриональному развитию подключичные артерии развиваются из четвертой левой и правой аортальных дуг, которые сохраняется на обеих сторонах на всем протяжении, и дают начало проксимальной части правой подключичной артерии, а. subclavia dextra (правая четвертая аортальная дуга), а дистальная часть правой подключичной артерии образуется из седьмой шейной межсегментарной артерии.

Именно сложная перестройка аортальных дуг и межсегментарных артерий определяет итоговую топографию крупных магистральных сосудов плечевого пояса. Левая подключичная артерия развивается из левой дорсальной аорты, которая соединяется с седьмой шейной межсегментарной артерией. Знание этой эмбриологической схемы критично для правильной интерпретации врождённых аортальных аномалий на КТ-ангиограммах. При нарушении эмбриогенеза, в результате дегенерации проксимальной части правой четвёртой аортальной дуги, появляется аберрантная правая подключичная артерия (АППА). Дефект приводит к смещению сосуда за пищевод, образуя потенциальную зону компрессии органов средостения. Брахиоцефальный ствол отсутствуют, а от дуги аорты отходят правая и левая общие сонные артерии, левая подключичная артерия и дистальнее — правая подключичная артерия.

Такое четырёхветвевое деление аортальной дуги также известно как «изолированный» тип происхождения правой подключичной артерии. Седьмая шейная межсегментарная артерия, из которой развивается дистальная часть правой подключичной артерии, сохраняется в месте прикрепления к дистальной нисходящей аорте, при этом артерия смещается в область между трахеей и пищеводом. В результате сосуд пересекает заднее средостение по ретроэзофагеальному пути, что имеет значение при планировании хирургических доступов. Аберрантная правая подключичная артерия (АППА) может иметь различные варианты анатомического расположения, что влияет на риск компрессии

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

пищевода и последующего развития дисфагии или других осложнений [1]. Клинически значимым является синдром дисфагии Люсори, проявляющийся при выраженном сдавлении просвета пищевода. Самая распространенная локализация АППА — ретроэзофагеальная (между пищеводом и позвоночным столбом) и может приводить к хронической компрессии стенки пищевода с последующей ишемией и риском малигнизации. Длительная ишемия слизистой оболочки способна инициировать метаплазию и формировать предпосылки к развитию злокачественных новообразований. Очень редко встречается ретротрахеальная и самая редкая локализация — претрахеальная [2, 3]. Атипичные траектории повышают риск ятрогенного повреждения сосуда при трахеостомии или медиастиноскопии.

Цель исследования: проанализировать клинический случай aberrантной правой подключичной артерии «arteria Lusoria» ассоциированный с раком пищевода на мультипланарных реконструкциях КТ изображений в сагиттальной и фронтальной проекциях, при проведении КТ ангиографии сосудов грудной полости.

Материалы и методы исследования: ретроспективный анализ мультипланарных реконструкции КТ изображений в сагиттальной и фронтальной проекциях, при проведении КТ ангиографии сосудов грудной полости. Применение реконструкций позволяет детально оценивать взаиморасположение аномального сосуда и опухолевого очага.

Результаты исследования: нами наблюдался и проанализирован случай наличия aberrантной правой подключичной артерией, ассоциированный с раком пищевода, форма локализации — ретроэзофагеальная. Комбинация сосудистой аномалии и онкологического процесса подчёркивает необходимость мультидисциплинарного подхода к лечению пациента.

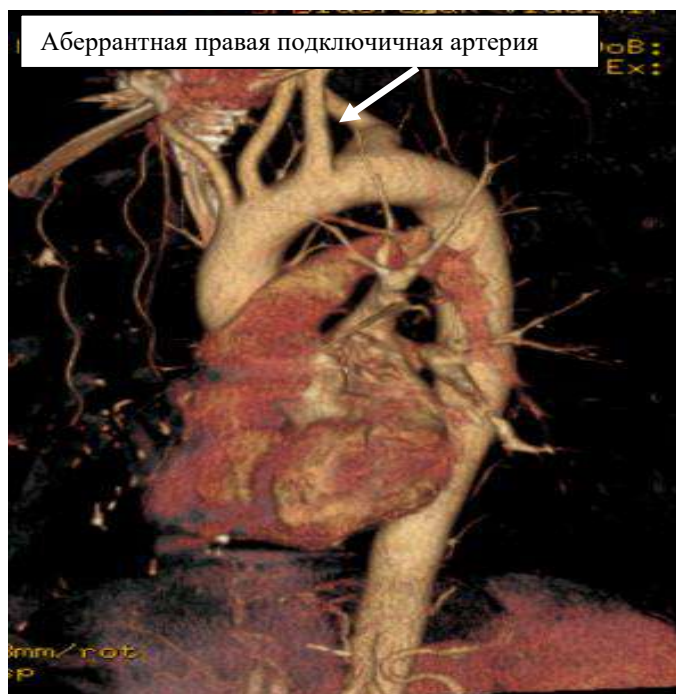

Рисунок 1.

3D- реконструкция изображения кт - ангиографии ветвей дуги аорты

В исследуемом случае дуга аорты отдавала четыре ветви (Рисунок 1.): правая и левая общие сонные артерии, левая подключичная артерия и аберрантная правая подключичная артерия. Такое нетипичное ветвление следует учитывать при установке внутрисосудистых катетеров и стент-графтов. Анатомо-топографическое расположение АППА выглядело следующим образом: от внутреннего контура дуги аорты на уровне второго левого грудино-реберного сочленения находилось устье правой аберрантной подключичной артерии диаметром 14,5 мм. Крупный диаметр устья свидетельствует о гемодинамической значимости сосуда и потенциальном риске массивного кровотечения при повреждении. Артерия направлялась косо, кзади и кверху.

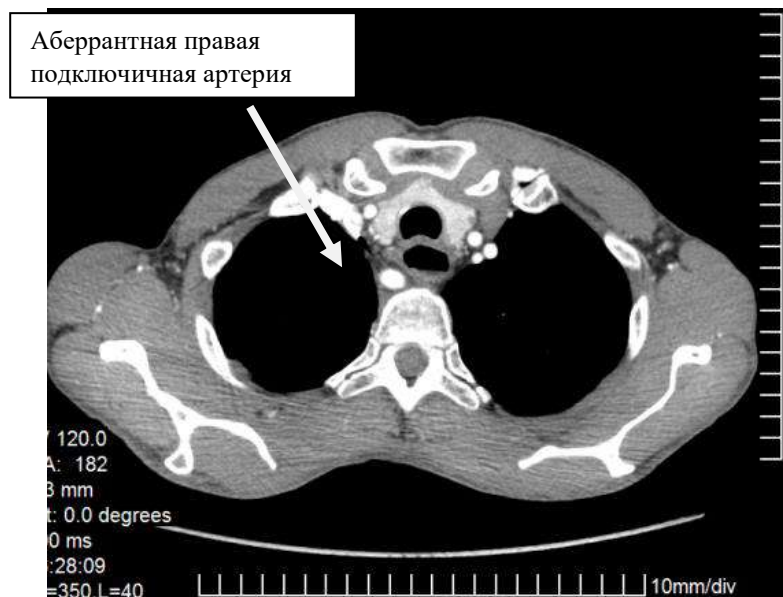

Рисунок 2.

Мультипланарная реконструкция кт-изображения :

- аксиальная проекция грудной клетки через костное окно.

На уровне нижней трети тела позвонка Th₂ артерия соприкасалась с задней стенкой пищевода (Рисунок 2.). Косой восходящий ретроэзофагеальный ход обусловлен углом отхождения от нисходящей аорты. Контакт сосуда со стенкой пищевода формирует точку механического давления, предрасполагающую к локальному стенозу. В этом месте наблюдалось сужение артерии до 8 мм. Градиент диаметра подтверждает внешнюю компрессию, а не внутрисосудистый стеноз. Далее артерия проходила между пищеводом и позвоночным столбом. Заднемедиастинальное положение сосуда затрудняет его визуализацию при стандартном проведении КТ. В том месте, где подключичная артерия проходила позади пищевода, образовалось дополнительное сужение пищевода. Длительная компрессия усиливает риск хронической дисфагии и воспалительных изменений слизистой. Ниже этого сужения выявлены КТ-признаки наличия локального диффузного утолщения стенки грудного отдела пищевода (Рисунок 3.), с признаками стенозирования просвета, наличием внутрипросветных разрастаний в сочетании с изменением толщины стенки на протяжении от нижней трети тела позвонка Th₂ до нижней трети тела позвонка Th₅.

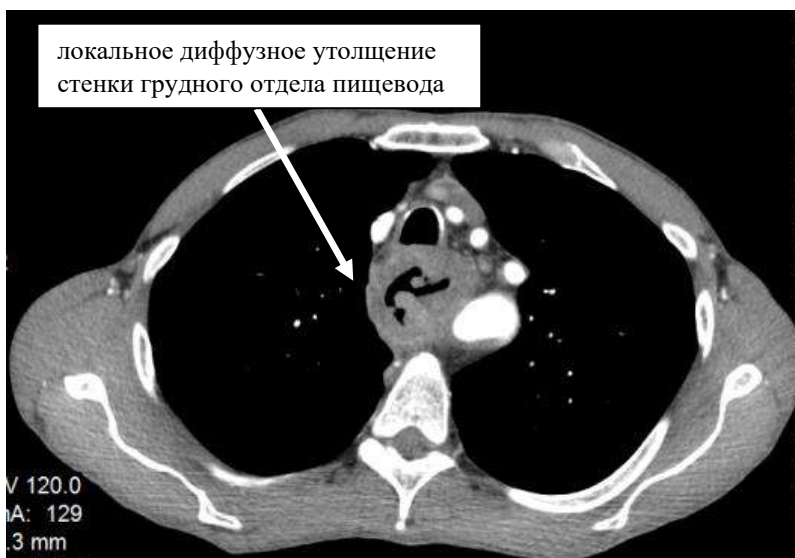

Рисунок 3.

Мультипланарная реконструкция кт-изображения :
- аксиальная проекция грудной клетки через костное окно

Такая картина типична для раннего плоскоклеточного рака пищевода, что подтверждается данными литературы.

Заключение. Аберрантные сосуды — это важный объект внимания в кардиохирургии, торакальной и абдоминальной хирургии, ангиологии и педиатрии. Их своевременное выявление снижает риск интраоперационных осложнений и улучшает исходы вмешательств. Своевременная диагностика помогает избежать осложнений при операциях и успешно лечить патологии, связанные с их наличием, так же ранняя визуализация аномального русла позволяет сократить время операции и уменьшить кровопотерю. Из-за близости аберрантной артерии к пищеводу, любая хирургическая процедура, затрагивающая пищевод, может привести к опасным для жизни осложнениям. Поэтому международные рекомендации по онкологии пищевода включают обязательное предоперационное сосудистое картирование. Повреждение аберрантной артерии приведет к медиастинальному кровотечению, образованию артерио-пищеводной фистулы в долгосрочной перспективе [4]. Летальность при формировании таких свищей достигает 50%, подчёркивая серьёзность осложнения. Аберрантная правая подключичная артерия представляет собой потенциальный

фактор риска при хирургическом вмешательстве на пищеводе при одновременном наличии рака пищевода, поскольку в случае повреждения артерии может возникнуть осложнения. Учёт этой аномалии критичен при выборе доступа и методики резекции пищевода у онкологических больных. Знание различных вариантов сосудистых аномалий в области дуги аорты, а частности такой аномалии, как aberrantный ход а. Lusoria, поможет врачам различных хирургических специальностей в предотвращении осложнений. Поэтому образовательные программы для хирургов и радиологов должны включать систематическое изучение сосудистых вариантов дуги аорты.

Литература.

1. Jain KK, Aberrant right subclavian artery-esophageal fistula and severe gastrointestinal bleeding after surgical correction of scimitar syndrome. / Jain KK, Braze AJ, Shapiro MA, Perez-Tamayo RA. // Texas Heart Institute Journal. 2012. Vol.39 (4). P.571–574.
2. Srinivasan S, Aberrant retropharyngeal (submucosal) internal carotid artery: an under-recognized, clinically significant variant. / Srinivasan S, Ali SZ, Chwan LT. // SurgRadiolAnat. 2013. Vol.35. P.449-450.
3. Türkvatan A, Congenital anomalies of the aortic arch: Evaluation with the use of multidetector computed tomography. // Korean Journal of Radiology. 2009. Vol.10(2). P.176–184.
4. Yuvraj Chowdhury, Aberrant Right Subclavian Artery and Stanford Type B Aortic Dissection // American Journal of Medical Case Reports. 2020. Vol. 8(8). P.247-249.
5. Faraz W., Mardonov J., Khojiev D. Extradural Spinal Tumors: Clinical Presentation, Surgical Management and outcomes, A Retrospective Study of Patients //Medicine, pedagogy and technology: theory and practice. – 2025. – Т. 3. – №. 3. – С. 277-286.

SAMARQAND AN'ANAVIY BADIY KULOLCHILIGINING O'ZIGA HOS USLUB VA YO'NALISHLARINING ILMIY ASOSLARI

Dominjonov Komoliddin Faxriddin o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti

o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola Samarqand an'anaviy badiiy kulolchiligining o'ziga xos uslubi va yo'nalishlarini tarixiy, texnik va estetik jihatlarini bilan ilmiy asosda tahlil qiladi. Maqolada kulolchilikning neolit davridan boshlab paydo bo'lishi, qadimiy jamiyatlarda ayollar tomonidan boshlangani, keyinchalik erkaklarning ham bu hunarga qo'shilgani qayd etiladi. Ayniqsa, O'rta Osiyoda, jumladan, Samarqandda kulolchilik san'atining IX–XII asrlarda rivoj topib, Temuriylar davrida o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqqani ta'kidlanadi.

Afrosiyob qazilmalari natijalari asosida Samarqand kulolchilik uslublarining badiiy-texnik xususiyatlari, naqshlar, shakllar, ranglar uyg'unligi ilmiy asosda yoritiladi. Idishlarning ochiq va yopiq shakllari, ularning funksional va estetik vazifalari tafsilotlari bilan tahlil qilinadi. Shuningdek, Samarqand maktabining boshqa kulolchilik markazlariga (Toshkent, Buxoro, Farg'ona, Namangan, G'urumsaroy, Shahrisabz va boshqalar) bo'lgan ta'siri ham yoritilgan.

Maqola yakunida XX asrga kelib kulolchilikning inqirozi, sanoatlashtirish bosimi va ustaxonalarning kamayib borishi qayd etiladi. Shu bilan birga, Samarqand kulolchilik maktabining madaniy meros sifatida davom etishi, uning uslubiy xususiyatlari, ustalari va hududiy ta'sir doirasi ilmiy-nazariy jihatdan asoslab beriladi. Maqola, umuman olganda, Samarqand kulolchilik maktabining o'ziga xosligi va tarixiy-madaniy ahamiyatini yoritishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Samarqand kulolchilik maktabi, badiiy kulolchilik, Afrosiyob arxeologik qazilmalari, Temuriylar davri san'ati, ochiq va yopiq shakldagi idishlar, geometrik va o'simlik naqshlari, sirli sopol idishlar, Neolit va Eneolit davri kulolchilik, O'zbekiston kulolchiligi, hunarmandchilik tarixi, Farg'ona kulolchilik maktabi, Buxoro kulolchilik maktabi, Xorazm kulolchilik maktabi, mahalliy bezak uslublari, idish dizayni va rangi, san'at va amaliy hunar, XX asrda kulolchiligining tanazzuli.

Kirish

Inson kulolchilik bilan neolit davridan shug'ullangan. Maxsus loydan buyumlar qo'lda yasalgan, quritib olovda qizdirilgan. Kulolchilikda ishlatiladigan tuproq jahonning hamma yerlarida mavjudligi deyarli hamma xalqlarda kulolchilikning keng tarqalishini ta'minladi. Kulolchilik bilan dastlab ayollar shug'ullangan, keyinchalik kulollik charxining paydo bo'lishi bilan erkaklar ham bu ishga jalb qilingan. Yasalgan idishlar esa maxsus o'choq va xumdonlarda pishirilgan. Kulolchilikning sodda usullari Osiyoning tog'liq hududlarida yashovchi xalqlarda hozir ham mavjud. Neolit davriga oid qarorgohlarning qazib topilgan qoldiqlari o'sha davrda idishlarning tagi uchli qilib tayyorlanganligini ko'rsatadi Bunga sabab o'sha davirda yer yuzini aksariyat joylar saxro va qumilikdan iboratligi sababli (idishlar yerga suqib qo'yilgan). Eneolit davrida Sharq mamlakatlarida, Yunonistonda vafis sopol idishlar tayyorlash, sopolidan me'morlikda foydalanish avj oladi. Sirlash usullari kashf etilgach, kulolchilik buyumlarining badiiy qimmatini osha bordi.

O'rta asrlar Tahrirlash Afrosiyob va O'rta Osiyoning boshqa yerlarida topilgan arxeologik qazilmalar IX-XII-asrlarda kulolchilik bu yerlarda ancha rivojlanganligini ko'rsatadi, XIII asrda mo'g'ullar hujumlari oqibatida kulolchilik nisbatan sekin rivojlangan XIV-XVI asrlarga kelib kulolchilik ancha taraqqiy etdi. O'rta Osiyoning bo'linib ketishi o'zaro aloqalar susayishini keltirib chiqardi, lekin hunarmandchilik (ayniqsa, kulolchilik) rivojlanishda davom etdi. Turli joylarda kulolchilikning turlicha uslublari vujudga keldi. Xalq ustalari ko'plab idishlar tayyorlash bilan birga ularni yuksak did bilan bezadilar. Rossiyadan ko'plab chinni mahsulotlar keltirilishi O'rta Osiyo kulollari bozorini birmuncha susaytirdi. Biroq arzon sopol idishlarga bo'lgan talab, ayniqsa, me'morlikda kulolchilik mahsulotlarining keng qo'llanilishi kulolchilikning uzluksiz rivojlanishini taqozo etdi.

O'rta Osiyoda, ayniqsa, O'zbeklar va Tojiklar yashaydigan joylarda kulolchilik taraqqiy etdi. Qoratog', Panjakent, Samarqand, Kitob, Shahrisabz, G'ijduvon, Xorazm, Toshkent, G'urumsaroy, Rishtonda sopol idishlarni sirlab bezatishning o'ziga xos uslublari vujudga keldi. Bu markazlarda tayyorlangan kulolchilik buyumlari pishiq, chiroyli, nafis siri, ko'rkam naqshlari bilan diqqatni tortadi. XX-asrning 20-yillaridan kulollar mexnatini tashkil etishga e'tibor berildi. Toshkentda tajriba kulollik, Samarqandda kulollik ustaxonalari ochildi, Toshkentda o'quv ishlab chiqarish, badiiy kulolchilik ishga tushdi (1932), qisqa muddatli kurslar tashkil qilindi, kulollar tayyorlash,

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

ularning malakalarini oshirish yo‘lga qo‘yildi. T. Miraliyev (Toshkent), R. Egamberdiyev, A. Hazratqulov (Shahrisabz), Muhammad Siddiq, Usmon Umarov (G‘ijduvon) singari kulollar yoshlarga ta‘lim berdi. Kulolchilikni tadqiq etish, rivojlantirish hamda yoshlardan kulollar tayyorlashda O‘zbekiston xalq rassomi Muhiddin Rahimovning xizmatlari katta. Arxeologik materiallar kulolchilik mahsulotlarining asrlar davomida takomillashib borganini ko‘rsatadi. Davr kulolchilik mahsulotlariga, uning turi va bezaklariga katta o‘zgarishlar kiritdi.

O‘tmishda tayyorlangan shamdon, qorachiroq, sarxona, jomashov, xum singari sopol idishlarga ehtiyoj qolmadi. Guldon, tovoq, lagan kabi sopol idishlar va buyumlarga ehtiyoj katta. Me‘morlikda ham kulolchilik mahsulotlari (koshin, parchin va boshqalar) keng ko‘llanilmoqda. Sopol lagan (X-asr, Afrosiyob). Budrochtepadan topilgan sopol idishlar (Surxondaryo). Kulollik buyumlari (XX-asr). Hozirgi kunda badiiy bezatish usuli, shakli va tayyorlanish usullariga ko‘ra quyidagi kulolchilik maktablari mavjud: Farg‘ona (asosiy markazlari - Rishton, G‘urumsaroy), Buxoro-Samarqand (asosiy markazlari Samarqand, Urgut, G‘ijduvon, Uba), Xorazm (asosiy markazlari - Madir, Kattabog‘ qishloqlari), Toshkent. Har bir maktab o‘zining rivojlanish va ijodiy tamoyillari, yetakchi markaz va ustalari, o‘ziga xos xususiyatlariga ega bo‘lish bilan birga asosiy badiiy umumiylikni ham saqlagan.

Samarqand kulolchilikgi ehtimol, O‘zbekistonning kulolchilik arxivining eng qadimiy diqqat markazida birnecha ming yil oldin Samarqand viloyatida tashkil etilgan bo‘lishi mumkin. Bizning vaqtimizga, Afrosiyob xarobalarida, kulolchilik idishlar va afsonaviy “So‘g‘diyonaliklar qo‘llari bilan yaratilgan” mahalliy xudolar va ajoyib nolalar saqlanib qoldi. Buyerda shakllangan uslubda musulmon uyg‘onish davri (XIII-asrlarning boshi) sifatida tanilgan butun davrning badiiy an‘anasining o‘zigaxos xususiyatlarini aksettiradi va viloyatlarning ko‘plab kulolchilik markazlariga ta‘sir qiladi. “Afrosiyob” turkumidagi arxeologik ishlar paytida olingan natijalar, oddiy mahsulotlar va uning noyob namunalarini ishlab chiqaradigan kulollarning butun kvartallari mavjud bo‘lgan. Afrosiyobning badiiy kulolchiligi badiiy va texnik mukammaligi bilan ajralib turadi, chunki yuqori sifati, porloq va bo‘yoqlarning yuqori sifati va shakllar bezakni to‘ldiradi. Tayyorlanadigan idishlar ochiq va yopiq shaklda bo‘lgan. Yopiq shakldagi, ko‘zalar va kozaga o‘xshash idishlar, ochiq shakldagi idishlarga - turlixil taomlarga mo‘ljallangan (Lagan, kosa, nimkosa, piyola va boshqalar). Mahsulotlani bezashda, nafislik va ranglarni hissi etish xarakterli bo‘lgan. U asbob idishning bo‘yin va gorizontal

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

kamarlarida qo'llanilgan. Bu, asosan, o'simlik shaklida yoki geometrik bezak, ba'zida qushlar, hayvonlar va odamlar shaklida, ramzlar tili bilan mahalliy ramzlar va xalq og'zaki ijodida tasvir etilgan. Ochiq shakldagi badiiy kulolchilik idishlar ko'zasimon idishlarga nisbatan ko'proq bo'lgan. Samarqand badiiy kulolchiligina yangi yuksalish davri Temuriylar davri bilan chambarchas bog'liqdir. Ayni paytda, XIV-XV asrlarda Samarqandda eng katta kulolchilik markazi mavjud bo'lgan. Bu yerda, poytaxtda yangi sopol bezakning yangi uslubi paydo bo'lgan va bu boshqa markazlarning kulolchilik buyumlari ishlab chiqishga - Toshkent, Buxoro, Farg'ona, Shahrisabz, Merva, Nisa va boshqa kulolchilik markazlariga o'z ta'sirini ko'rsatgan. Afrosiyobning kulolchiligidan farqli o'laroq, ular dizaynda o'simlik va geometrik naqshlar ustunlik qilishdi, yangi uslub haqiqiy boshlanishning hukmronligi bilan ajralib turadi. Idishlar va idishlarda siz ishonchli mahorat va ishonchlilik bilan qilingan qushlar va o'simliklarning rasmlarini ko'rishingiz mumkin. Shuningdek, rasmni o'zgartirib, oq, qizil va to'q jigarrang kompleksning o'zgarishi, ko'k-oq gamma yoki siluuet qora bezaklari singari, yorqin ko'k sug'orish ostida o'zgarishi o'zgaradi. Temuriylar idishlarining ba'zi nusxalari Xitoyning ta'siri ostida amalga oshiriladi. Vaqt o'tishi bilan mahalliy xo'jayinlar taqlid qilib, o'zlarining uslublarini yaratib, yangi motiflarni joriy etishadi. XIX-XX asr boshlarida sanoat ishlab chiqarishining faol o'sishi tufayli an'anaviy san'at hunarmandlarining an'anaviy turlari, birinchi navbatda yirik shaharlarda yo'q bo'lib keta boshladi. Shunday qilib, Samarqandda atigi 14 ta kulolchilik ustaxonalari bor edi.

Zavod ishlab chiqarishining rivojlanishi bilan Samarqand badiiy kulolchiligi aslida 1950-1960 yillargacha butunlay g'oyib bo'ldi. Endi ustalar an'anaviy kulolchilik idishlar o'rnida boshqach yodoshib loydan turli xel an'anaviy va souvenir buyumlar yasashni boshlashdilar. Shunday qilib, avval an'anaviy kulolchilikning mashhur ustasi usto Umar Jo'raqulov, keyinchalik yangi yo'nalish Samarqandda muvaffaqiyatli rivojlanayotgan kichik dekorativ haykalchlar va an'anaviy milliy kulolchilik rivojlanib, Samarqand kulolchilik maktabi qayta tiklandi. Bugun Samarqand kulollari yaratilayotgan mahsulotlarida sariq va yashil rangli bo'yash bilan qoplangan, btzaklarda er, suv, osmon, quyosh, yulduzlarning qadimiy ramzlarini o'rganamiz. Ustra Umar Jo'raqulov shogirdlari va izdoshlari, idishlar, shamdonlar, kuldonlar, turli shakldagi kompozitsion haykalchalar bilan bezatilgan suvenirilar, juda ajoib uslubda yaratilgan bo'lib ularni chertganda uziga xos jarangdor ovoz chiqaradi. Ushbu shogirdlardan biri usto **Haydar Boturov**. 1949 yilda Samarqand yaqinidagi Galaous qishlog'ida tug'ilgan. O'rta maktabda o'qish tugaganidan

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

so'ng, u 1966 yilda Samarqand Badiiy fonda ishga kiradi. Samarqand Badiiy fondaning kulolchilik ustoxonasida samarqandlik taniqlo usta-kulol, O'zbekiston xalq rassomi ustoz Umar Jo'raqulov ishlar edi. U Samarqand kulolchilik maktabini qayta tiklagan shaxs edi. U ko'pgina shogirdlari qatori Haydar Boturovga ham ustozlik qilgan.

Haydar Boturovga kulolchilik ustoxonasida ishlash bilan birga 1969-1975 yillarda Samarqand davlat universitetining tarixiy fakultetida tahsil olgan, u unga qadimiy Samarqand tarixi bo'yicha boy bilim olgan. Shuning uchun u an'anaviy kulolchilik shakllarini tanladi va bu sohada ko'p izlanishlar olib bordi. U Afrosiyob kulolchilik mahsulotlari namunalari shakllari va chizmalarini tikladi. Haydar Boturovning ishi yorqin shaxsiyat bilan ajralib turadi. U Afrosiyob arxeologik topilmalarini o'rganib, avlodlar tomonidan yaratilgan asarlarni o'rganib o'zi ham ko'pgina ularga o'xshash ajoyib va original asarlar yaratdi va bu asarlar ko'pgina o'zbek va xorijda muzey to'plamlarida munosib o'rin egallaydigan. Uning asarlari eng taniqli o'zbek va xorijiy muzeylar, shuningdek ko'plab shaxsiy to'plamlarning asoslarida saqlanadi. 1968 yildan beri yosh bo'lishiga qaramay u turli viloyat, respublika, umumittifoq va xorijiy ko'rgazmalarda qatnashib keldi. 1970 yildan beri u Germaniya, Frantsiya, Niderlandiya, Belgiya, Daniya, Vengriya, Polshada bo'lib o'tganko'rgazmalarda, shuningdek, Yaponiyadagi Expo-70 ko'rgazmasida qatnashgan.

1973 yilda Sobiq Ittifoq rassomlari uyushmasining a'zosi bo'lgan. Bu vaqtlarda xar bir respublikadan sanoqli ustalarni ushbu uyushmaga a'zolikka qabul qilishni inobatga oladigon bo'lsak, ustaning maxorati nechog'lik yuqori ekanligini tasavvur qilishimiz mumkin bo'ladi.

1997 yilda Mustaqil O'zbekistonda Badiiy Akademiyasini tashkil qilishi munosabati bilan Haydar Boturov uzoq yillar sermaxsul ijod va o'zbek kulolchilik san'ati rivojiga qo'shgan ulkan xissalarini inobatga olib, o'sha yilning o'zidayoq birinchlardan bo'lib O'zbekiston Badiiy akademiyasi a'ziligiga qabul qilingan. U bizning respublikamizda va xorijda turli xil nufuzli san'at ko'rgazmalarida doimiy ishtirok etgan. Uning asarlari ko'plab muzeylarning kolleksiyalarida joy olgan, masalan, O'zbekiston madaniyati tarixi davlat muzeyi, O'zbekiston davlat san'at muzeyi, O'zbekiston davlat amaliy san'at muzeyi, Moskvadagi Sharq xalqlari davlat muzeyi, Sankt-Peterburgdagi Amaliy san'at muzeyi, Belorussiya davlat san'at muzeyi va boshqa joylarda saqlanmoqda.

Haydar Boturov 2018 yil yanvar oyida Samarqandda vafot etdi . Hozirda ustaning islarini shogirtlari davometirib kelishmoqada.¹

Xulosa

Samarqand an'anaviy badiiy kulolchiligi O'zbekistonning boy madaniy merosining ajralmas qismi bo'lib, asrlar davomida shakllanib, o'ziga xos uslub va badiiy ifoda vositalariga ega bo'lgan. Afrosiyobdagi arxeologik topilmalar, Temuriylar davridagi yuksak san'at namunalaridan tortib, zamonaviy davrgacha bo'lgan jarayon Samarqand kulolchiligini mintaqadagi eng muhim hunarmandchilik maktablaridan biriga aylantirgan. Ushbu maktab nafaqat texnik mukammallik, balki estetik go'zallik, rang va shakl uyg'unligi bilan ajralib turadi. Bugungi kunda bu qadimiy san'at turini o'rganish, asrash va yosh avlodga o'rgatish – madaniy merosimizni saqlash yo'lida muhim vazifalardan biridir. Shu bois, Samarqand kulolchilik maktabining tarixiy ahamiyati va badiiy qiymatini chuqur ilmiy asosda o'rganish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adhamjon o'g'li, O.M.(2025). Natyurmort tuzish va uni tasvirlash usullari. *intellectual education technological solutions and innovative digital tools*, 3(33), 75-80.
2. Oktyabrov, M., & Ibrohimjonova, S. (2025). O'QUVCHILARGA RANGLARNI O'RGATISHDA FOYDALANISH UCHUN TAVSIYA ETILGAN METODLAR. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 2(4.3), 150-156.
3. Adhamjon o'g'li, O. M. (2025). INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA BOLALARINI DEKORATIV RASM CHIZISHGA O'RGATISHNING DIDAKTIK AHAMIYATI. *IMRAS*, 8(6), 142-147.
4. Mohirjon, O.(2023). Tasviriy sanat mashgulotlarining oziga xosligi. *o'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali*, 2(15), 464-470.
5. Nabiyeu, B.(2022). Natyurmort kompozitsiyasini tuzish va tasvirlashda bosqichlar asosida ishlashning ahamiyati. *academic research in educational sciences*, 3(12), 334-338.

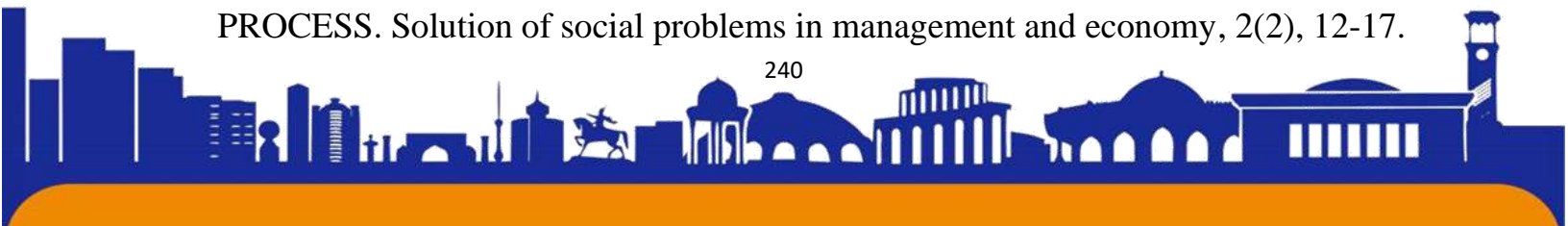
¹ <https://telegra.ph/SAMARQAND-KULOLCHILIGI-01-04>

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

6. Hoshimjon o'g'li, Q.N. (2025). Ta'limda gamifikatsiya: powerpoint asosida didaktik o'yinlarni yaratish texnologiyasi. *formation of psychology and pedagogy as interdisciplinary sciences*, 3(36), 316-322.
7. Oripov B. Tasviriy san'atni o'qitishning zamonaviy pedagogic texnologiyasi, didaktikasi va metodikasi //Toshkent." *Ilm ziyo.* – 2013.
8. Taxirovich S. N. BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARIDA ETNOMADANIY KOMPYETYENSIYANI MILLIY-HUDUDIIY MATYERIALLAR VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH.
9. Rakhimov, K. (2023). THE ROLE OF PORTRAIT ARTISTS IN FINE ARTS. *Models and methods in modern science*, 2(2), 13-19.
10. Rakhimov, K. (2023). THE SIGNIFICANCE OF SCULPTURE IN THE DEVELOPMENT OF MODERN FINE ART OF UZBEKISTAN. *Current approaches and new research in modern sciences*, 2(2), 5-9.
11. Komoldinov, S. (Jomoldin o'g'li, K. S. (2022, April). RANGTASVIRDA MANZARA ISHLASHNING AMALIY AHAMIYATI. In *International Conference on Research Identity, Value and Ethics* (pp. 101-104)
12. Komoldinov, S., & Sattarov, F. (2024). Ijodiy asar yaratish bo'yicha metodik tavsiyalar. *Scientific-theoretical journal of International education research*, 2(1), 42-46.
13. Sattarov, F. (2024). SCIENTIFIC-THEORETICAL FOUNDATIONS OF LEARNING THE RULES OF COMPOSITION AND DEPICTION IN PAINTING. *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 4(10), 379-382.
14. Farxod, S. (2023). STILL LIFE GENRE CHARACTERISTICS AND EDUCATION PLACE IN THE PROCESS. *Academia Science Repository*, 4(04), 416-422
15. Boltaboev, A. K., & Abdirasilov, S. F. (2023). METHODOLOGICAL BASIS OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL COMPETENCE IN STUDENTS BY MAKING PENCIL DRAWINGS AND DRAFTS. *Экономика и социум*, (3-2 (106)), 57-60.
16. Boltaboev, A. (2023). HEORETICAL BASIS OF THE DEVELOPMENT OF THE SPATIAL PERSPECTIVE IMAGERY IN THE PERFORMANCE OF PENCIL AND DRAFT IN THE PROCESS OF STUDENT EDUCATIONAL PROCESS. *Solution of social problems in management and economy*, 2(2), 12-17.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

17. Nabiyev, B., & Usmonova, Y. (2025). NATYURMORT JANRINING RIVOJLANISH TARIXI VA BOSQICHLARINI O'RGANISHNING AHAMIYATI . *Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal*, 2(4.3), 196–200. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/universaljurnal/article/view/105134>
18. Bobur Abdug‘ani o‘g‘li Nabiyev, & Xonzodaxon Isroiljon qizi Anvarova. (2025). Ranglarning xususiyatlari va insonlarga ta’siri . *Science and Education*, 6(6),753–757.Retrievedfrom <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/7867>

QISHLOQ XO‘JALIGI KORXONALARIDA BUXGALTERIYA HISOBI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Eshqorayev Javohir Zayniddin o‘g‘li

**Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti Buxgalteriya hisobi
va audit yo‘nalishi talabasi**

ANNOTATSIYA: Maqolada qishloq xo‘jaligi korxonalarida buxgalteriya hisobi tizimini takomillashtirish zaruriyati, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari yoritilgan. Muallif buxgalteriya hisobi axborotining to‘g‘riligi va ishonchliligini oshirish orqali xo‘jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy holatini tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirish masalasini tahlil qiladi. Shuningdek, zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida hisob tizimini avtomatlashtirish, xalqaro standartlarga moslashtirish va kadrlar malakasini oshirish orqali hisobot berish samaradorligini kuchaytirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: qishloq xo‘jaligi, buxgalteriya hisobi, audit, avtomatlashtirish, moliyaviy hisobot, standartlar.

KIRISH

Qishloq xo‘jaligi O‘zbekiston iqtisodiyotining eng muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, mamlakat aholisining oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash, eksport salohiyatini oshirish va hududiy bandlikni ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. So‘nggi yillarda sohani modernizatsiya qilish, fermer xo‘jaliklari va agroklasterni rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar moliyaviy hisobotlarning aniqligiga, moliyaviy boshqaruv tizimining samaradorligiga bevosita bog‘liq. Shu sababli buxgalteriya hisobini yuritish va audit jarayonlarini takomillashtirish, zamonaviy boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur axborotni shakllantirish bugungi kundagi ustuvor yo‘nalishlardan biridir.

Qishloq xo‘jaligi faoliyatining mavsumiyliigi, ishlab chiqarishning tabiiy va iqlimiy omillarga bog‘liqligi, hosildorlik va mahsulot yetishtirish jarayonidagi turlicha yondashuvlar buxgalteriya hisobini yuritishda o‘ziga xos yondashuvlarni talab etadi. Misol uchun, biologik aktivlarning (ekinlar, chorva mollari) baholanishi va

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

amortizatsiyasi, mavsumiy ishlab chiqarish xarajatlarining taqsimoti, subsidiya va grantlarning hisobi, investitsiya loyihalarining natijalarini moliyaviy jihatdan aks ettirish kabi murakkab masalalar mavjud. Bundan tashqari, fermer xo'jaliklari va boshqa kichik korxonalar buxgalteriya hisobini yuritishda ko'plab qiyinchiliklarga duch kelmoqda: kadrlar yetishmasligi, axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmasining pastligi, standartlashtirilgan dasturiy vositalarning yetishmasligi shular jumlasidandir.

Maqolaning dolzarbligi shundaki, aynan qishloq xo'jaligi sohasi uchun moslashtirilgan, amaliyotga yaqin va zamonaviy buxgalteriya hisobi tizimini ishlab chiqish ehtiyoji ortib bormoqda. Shu jihatdan maqolada buxgalteriya hisobi tizimining mavjud holati, aniqlangan kamchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari ilmiy asosda yoritiladi hamda takomillashtirish bo'yicha aniq takliflar beriladi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda bir nechta ilmiy-tadqiqot usullaridan kompleks tarzda foydalanildi. Birinchidan, statistik tahlil usuli orqali qishloq xo'jaligi korxonalarining buxgalteriya hisob yuritish holati, foydalanilayotgan dasturiy vositalar, moliyaviy hisobotlarning sifati va audit natijalari o'rganildi. Statistik ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Moliya vazirligi va boshqa ochiq manbalardan olindi.

Ikkinchidan, kontent-tahlil yondashuvi orqali buxgalteriya hisobi va auditga oid mavjud qonunchilik bazasi, davlat normativ hujjatlari, amaldagi buxgalteriya standartlari, hamda xalqaro standartlar (IFRS) solishtirilib tahlil qilindi. Bu yondashuv hisobotlar shakllanishidagi farqlarni aniqlash, mavjud qonunchilikda sektorga xos bo'lgan jihatlarning yetarlicha qamrab olinmaganligini aniqlashga xizmat qildi.

Uchinchidan, empirik yondashuv doirasida sohada faoliyat yuritayotgan 10 ta fermer xo'jaligi, 3 ta agrofirma va 2 ta kooperativ faoliyati bevosita kuzatildi. Shu bilan birga, buxgalterlar, moliyachilar va auditorlar bilan yarimstrukturaviy intervyular o'tkazildi. Ularning fikrlari asosida amaliyotdagi muammolar, zarur o'zgartirishlar, hamda avtomatlashtirishga oid fikrlar aniqlashtirildi.

To'rtinchidan, komparativ tahlil orqali O'zbekiston qishloq xo'jaligi buxgalteriyasining ayrim rivojlangan davlatlar (Rossiya, Turkiya, Germaniya)dagi tizimlar bilan o'xshash va farqli jihatlari taqqoslab tahlil qilindi. Bu tahlillar takliflar ishlab chiqishda asos bo'lib xizmat qildi.

NATIJALAR VA TAHLIL

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jaligi korxonalarining 70 foizida buxgalteriya hisobini yuritishda dasturiy vositalardan foydalanilmoqda. Biroq ularning aksariyati, ayniqsa kichik fermer xo‘jaliklarida, ishlab chiqarish xarajatlari, mavsumiy o‘zgaruvchanlik, biologik aktivlar va amortizatsiya hisobini to‘liq qamrab olmaydi. Bu esa hisob-kitoblarda aniqlikni pasaytiradi va moliyaviy holatning noto‘g‘ri aks etishiga olib keladi.

Amaliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘rganilgan 15 ta xo‘jalikdan 11 tasida daromad va xarajatlar noto‘g‘ri tasniflangan, 9 tasida esa amortizatsiya hisobining noto‘g‘ri olib borilgani aniqlangan. Ayni paytda, 72% korxonalar xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) to‘liq mos kelmaydigan hisobotlar tayyorlamoqda. Hisobotlarda aktivlar va majburiyatlar baholanishidagi tafovutlar, investitsion faoliyatning hisobda aks etmasligi kabi muammolar qayd etilgan.

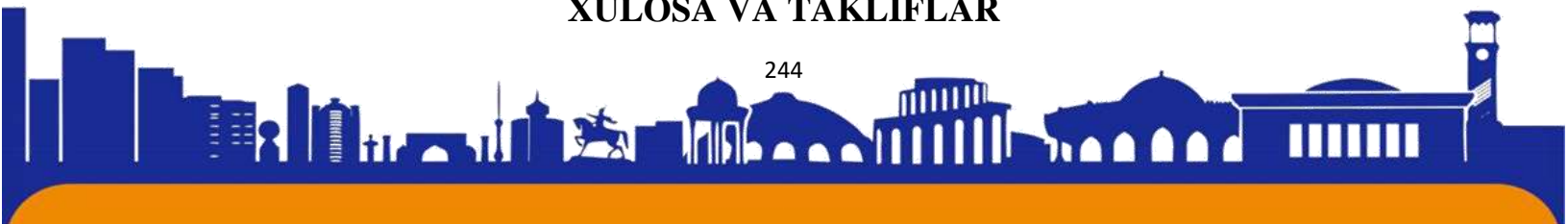
Yana bir muhim jihat shundaki, aksariyat fermer xo‘jaliklarida buxgalteriya axborot tizimlari mavjud bo‘lmasligi sababli ko‘pchilik hali ham qo‘lda yoki oddiy Excel jadvallarida hisob yuritmoqda. Natijada, hisobotlar kechikadi, aniqlik past bo‘ladi va nazorat mexanizmlari samarali ishlamaydi.

Quyidagi jadval orqali asosiy muammolar taqsimoti ko‘rsatilgan:

No	Muammo turi	Korxonalar ulushi (%)
1	Amortizatsiya hisobidagi xatoliklar	64
2	Biologik aktivlarning noto‘g‘ri qaydi	58
3	Moliyaviy hisobotlarning G‘MSga mos emasligi	72
4	Xarajatlar noto‘g‘ri tasnifi	50
5	Axborot tizimining yo‘qligi yoki samarasizligi	68
6	Kadrlar malakasining pastligi	61

Bu statistik natijalar asosida aniqlanganki, muammolar nafaqat texnik yoki dasturiy vositalar bilan bog‘liq, balki inson resurslari va metodik ko‘rsatmalarning yetishmasligi bilan ham bog‘liqdir. Shu sababli, tizimli yondashuvda avtomatlashtirish bilan birga kadrlar tayyorlash va normativ-huquqiy bazani mustahkamlash zarurati tug‘iladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, qishloq xo‘jaligi korxonalarida buxgalteriya hisobining mavjud holati ko‘plab muammolar bilan bog‘liq bo‘lib, ular moliyaviy axborotlarning sifatsiz shakllanishiga, noto‘g‘ri tahlil va boshqaruv qarorlarining qabul qilinishiga sabab bo‘lmoqda. Ayniqsa, biologik aktivlarning hisobini yuritishdagi murakkabliklar, amortizatsiya jarayonidagi noto‘g‘ri yondashuvlar, avtomatlashtirilgan tizimlarning yo‘qligi yoki cheklanganligi, malakali kadrlar tanqisligi va xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga muvofiqlik darajasining pastligi mavjud tizimning zaif tomonlarini ko‘rsatmoqda.

Mazkur muammolarni bartaraf etish va tizimni takomillashtirish maqsadida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. **Xalqaro standartlarga moslashtirish:** Qishloq xo‘jaligi korxonalarini moliyaviy hisobotlarni xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) asosida tayyorlashi uchun zarur metodik ko‘rsatmalar ishlab chiqilishi va milliy standartlar bilan uyg‘unlashtirish mexanizmlari yaratish zarur.
2. **Dasturiy ta‘minotni modernizatsiya qilish:** Fermer xo‘jaliklari va agrofirma darajasida hisob yuritishni soddalashtiruvchi, lekin samarali bo‘lgan ixtisoslashtirilgan dasturlar (masalan, agrobuxgalteriya uchun modulga ega 1C yoki ERP platformalari) joriy etilishi lozim.
3. **Kadrlar salohiyatini oshirish:** Buxgalterlar, auditorlar va moliyachilar uchun qishloq xo‘jaligiga ixtisoslashgan sertifikatlashtirilgan kurslar, malaka oshirish dasturlari va amaliyotlar yo‘lga qo‘yilishi kerak.
4. **Huquqiy va normativ asosni mustahkamlash:** Qishloq xo‘jaligiga xos bo‘lgan buxgalteriya hisobining alohida jihatlarini tartibga soluvchi alohida qonunosti hujjatlarini ishlab chiqish va mavjud me‘yoriy hujjatlarni qayta ko‘rib chiqish zarur.
5. **Hisobot va auditning shaffofligini oshirish:** Barcha korxonalarda ichki audit tizimini mustahkamlash, tashqi auditni esa mustaqil tashkilotlar orqali o‘tkazish amaliyotini kengaytirish lozim.
6. **Axborot tizimlari va raqamlashtirishni jadallashtirish:** Fermer xo‘jaliklari va agroklastarlarda buxgalteriya hisobi, ishlab chiqarish, xarajatlar va mahsulotni yetkazib berish bosqichlarini yagona axborot tizimida integratsiyalash kerak.
7. **Monitoring tizimini joriy etish:** Davlat moliya organlari tomonidan sektorda buxgalteriya hisobining holatini muntazam monitoring qilib borish va aniqlangan kamchiliklar asosida tizimli choralar ko‘rish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xudoyberganov A. Qishloq xo'jaligida buxgalteriya hisobi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
2. Sobirov M. Qishloq xo'jaligi korxonalarida moliyaviy nazorat. – Samarqand: Zarafshon, 2022.
3. Sharipov Sh. Buxgalteriya hisobining zamonaviy yo'nalishlari. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2023.
4. International Financial Reporting Standards (IFRS) Foundation. www.ifrs.org
5. O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobi to'g'risidagi Qonuni. – 2016.
6. Moliya vazirligining buxgalteriya hisobi va audit bo'yicha normativ hujjatlari to'plami. – Toshkent, 2021.

DORI MODDALARDAN O‘TKIR ZAHARLANISH VA UNI DAVOLASHDA XALQ TABOBATIDAN FOYDALANISH

Qodirova Shaxlo Muzafarovna

Abu Ali ibn Sino nomidagi Jamoat Salomatligi texnikumi maxsus fan o`qituvchisi

qodirovashaxlo17@gmail.com

Nabijonova Saida Sherzod qizi

Abu Ali ibn Sino nomidagi Jamoat Salomatligi texnikumi talabasi

saidanabijonova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada dori vositalaridan noto‘g‘ri foydalanish oqibatida yuzaga keladigan o‘tkir zaharlanish holatlari, ularning klinik belgilari, zamonaviy tibbiy davolash yo‘llari va xalq tabobatining qo‘llanilishi chuqur tahlil etiladi. Bugungi kunda dori vositalarining haddan ziyod yoki noto‘g‘ri ishlatilishi turli yoshdagi aholida keng uchrab, jiddiy sog‘liq muammolariga sabab bo‘lmoqda. Xalq tabobati usullarining o‘rganilishi esa qo‘llab-quvvatlovchi terapiya sifatida muhim sanaladi.

Kalit so‘zlar: o‘tkir zaharlanish, dori vositalari, xalq tabobati, davolash usullari, antidot, faollashtirilgan ko‘mir, toksin

Zamonaviy tibbiyotda dorilar muhim ahamiyatga ega bo‘lib, kasalliklarni davolash, simptomlarni kamaytirish va sog‘liqni tiklashda keng qo‘llaniladi. Biroq, har qanday dori, noto‘g‘ri yoki me‘yoridan ortiqcha iste‘mol qilinsa, u organizmga zaharli ta‘sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, yurak dorilari, og‘riq qoldiruvchi vositalar, antidepressantlar, uyqu dorilari va antibiotiklar orasida zaharlanishga olib keluvchi holatlar ko‘p uchraydi.

O‘zbekiston va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarda o‘z-o‘zini davolash, shifokor nazoratisiz dori ishlatish odati keng tarqalgan. Bundan tashqari, ko‘pchilik aholining xalq tabobatiga bo‘lgan ishonchi kuchli bo‘lib, zaharlanish holatlarida ham

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

ularni qo'llash holatlari mavjud. Shu sababli, bu mavzu nafaqat tibbiyot sohasi uchun, balki keng jamoatchilik uchun ham dolzarb hisoblanadi.

I. O'tkir dori zaharlanishining sabablari

1. Noto'g'ri dozada dori qabul qilish

Ko'plab holatlarda dori vositasining tavsiya etilgan dozasidan ortiq miqdorda qabul qilinishi zaharlanishga olib keladi. Masalan, paratsetamol me'yoridan ortiq iste'mol qilinganda jigar faoliyati og'ir darajada buziladi.

2. Bolalarda tasodifiy zaharlanish

Bolalar e'tiborsizlik natijasida rang-barang tabletka yoki siroplarni o'yinchoq deb qabul qilib, ularni iste'mol qilishi mumkin. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 5 yoshgacha bo'lgan bolalarda dori zaharlanishi eng yuqori ko'rsatkichga ega.

3. Ruhiy holatlar sababli zaharlanish

O'z joniga qasd qilish maqsadida dorilarni ataylab ortiqcha miqdorda ichish ham keng tarqalgan. Ayniqsa, antidepressantlar, tinchlantiruvchi vositalar va alkogol bilan birga qabul qilingan dorilar xavfli kombinatsiyadir.

4. Dori-darmonlar o'rtasida o'zaro salbiy ta'sir

Ayrim dorilarni birgalikda qabul qilish salbiy o'zaro ta'sirga kirishadi va organizmda toksik reaksiyalar yuzaga keladi.

II. O'tkir zaharlanish belgilari va turlari

1. Klinik simptomlar

O'tkir dori zaharlanishining asosiy belgilariga quyidagilar kiradi:

- Ko'ngil aynishi, qusish
- Bosh og'rig'i va bosh aylanishi
- Tana haroratining o'zgarishi
- Yurak urishining tezlashishi yoki sustlashishi

- Nafas olish buzilishi
- Qon bosimining keskin tushishi
- Ko‘z qorachig‘ining kengayishi yoki torayishi
- Hushdan ketish, koma

2. Zaharlanish turlari

- Yengil darajadagi zaharlanish: oz miqdordagi dori ta’sirida, simptomlar minimal.
- O‘rta darajadagi zaharlanish: me’da va yurak-qon tomir tizimiga sezilarli ta’sir.
- Og‘ir darajadagi zaharlanish: hayot uchun xavfli holat; koma, nafas yetishmovchiligi, yurak to‘xtashi kuzatiladi.

III. Tibbiy davolash usullari

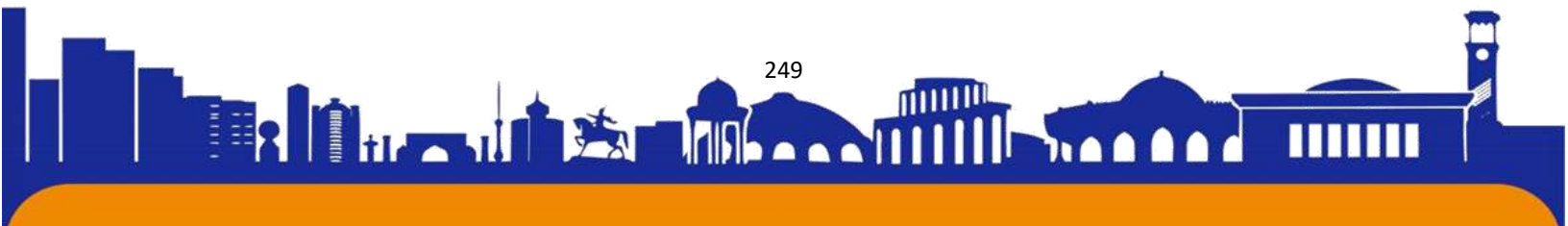
1. Tez yordam chorasi

- Me'dani yuvish: zaharni me’dadan chiqarish uchun iloji boricha tez amalga oshiriladi.
- Faollashtirilgan ko‘mir: toksinlarni o‘ziga yutib, so‘rilishini oldini oladi.
- Rehidratasion terapiya: suyuqlik va elektrolitlarni tiklaydi.
- Antidotlar: muayyan dori zaharlanishiga qarshi maxsus dori vositalari (masalan, paratsetamolga qarshi N-asetilsistein).

2. Simptomatik terapiya

- Tana haroratini tushirish
- Tinchlantiruvchi dorilar (agar zarurat bo‘lsa)
- Yurak va nafas faoliyatini nazorat qilish
- Sun’iy ventilyatsiya (og‘ir hollarda)

IV. Xalq tabobatida davolash usullari

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

- Xalq tabobati asrlar davomida turli kasalliklarni davolashda yordam bergan. Ammo bu usullar zamonaviy tibbiyot o'rnini bosa olmaydi, faqatgina yordamchi vosita sifatida qaraladi.

1. O'simliklardan foydalanish

- Shuvoq (Polyn): me'dani tozalaydi, ishtahani tiklaydi.
- Zanjabil ildizi: qusishni kamaytiradi, yurak faoliyatini tiklaydi.
- Qora sedana urug'i: immun tizimni faollashtiradi, yallig'lanishga qarshi ta'sir qiladi.
- Yong'oq damlamasi: ba'zi hollarda me'dani tozalash uchun iste'mol qilinadi.
- Asal va limon: organizmni umumiy mustahkamlovchi vosita.

2. Damlamalar va choylar

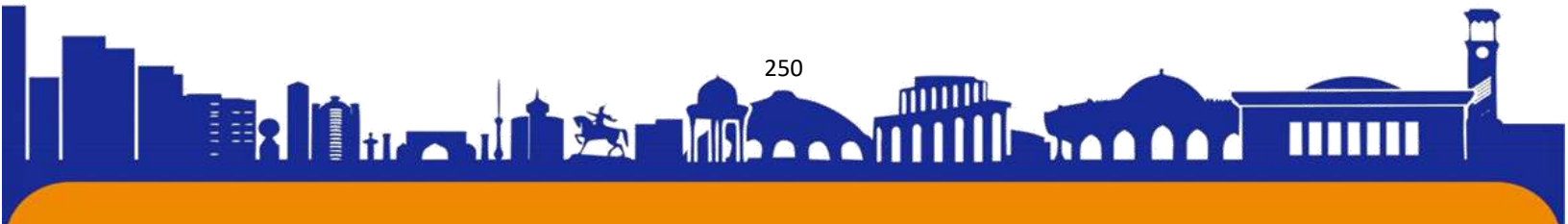
- Rayhon choyi: asab tizimini tinchlantiradi.
- Gulxayri damlamasi: nafas tizimiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.
- Qizilmiya ildizi damlamasi: jigar va buyrak faoliyatini kuchaytiradi.

3. Tabiiy usullar

- Ko'p miqdorda iliq suv ichish
- Mo'tadil ochlik (zarurat bo'lsa)
- Nafas mashqlari, yengil yurish mashqlari

XULOSA

Dori vositalari bilan bog'liq o'tkir zaharlanish holatlari bugungi kunda dolzarb tibbiy muammolardan biri hisoblanadi. Bu holatlarda birinchi navbatda kasallikning darajasini to'g'ri baholash va tezkor tibbiy yordam ko'rsatish muhimdir. Shu bilan birga, xalq tabobati vositalari ham samarali yordamchi usul bo'lib xizmat qilishi mumkin, ammo ular hech qachon asosiy davo o'rnini bosmasligi kerak. Har qanday zaharlanish holatida shifokor bilan maslahatlashish va o'z-o'zini davolashdan saqlanish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi – Klinik protokollar, 2023
2. WHO Guidelines for Management of Poisoning and Drug Overdose, 2021
3. Zokirov M., “Toksikologiya asoslari”, Toshkent, 2022
4. Allayev Sh. “Xalq tabobati ensiklopediyasi”, 2020
5. Harrison’s Internal Medicine. 21st Edition
6. WebMD. Drug Overdose: Symptoms and Treatment.
7. Mayo Clinic – Drug Overdose First Aid Recommendations

ALLERGIK KASALLIKLARNI DAVOLASHDA DORIVOR O‘SIMLIKLARDAN FOYDALANISH

Qodirova Shaxlo Muzafarovna

Abu Ali ibn Sino nomidagi Jamoat Salomatligi texnikumi maxsus fan o`qituvchisi

qodirovashaxlo17@gmail.com

Abdug'aniyeva Maftuna Abdunazar qizi

Abu Ali ibn Sino nomidagi Jamoat Salomatligi texnikumi talabasi

abduganiyevamaftuna57@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada allergik kasalliklarning patogenezi, ularning turli shakllari, rivojlanish bosqichlari va davolash strategiyalariga ilmiy yondashuv keltiriladi. Ayniqsa, dorivor o‘simliklarning allergik reaksiyalarni kamaytirishdagi roli, ularning faol biologik komponentlari, xalq tabobatida va zamonaviy fitoterapiyada qanday qo‘llanilishi alohida tahlil qilinadi. Fitoterapiya nafaqat simptomlarni bartaraf etish, balki organizmning immun javobini muvozanatlashtirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: allergik kasalliklar, immun javob, dorivor o‘simliklar, bioflavonoidlar, fitoterapiya, xalq tabobati, histamin

Allergik kasalliklar - bu immunitet tizimining muayyan tashqi yoki ichki omillarga (allergenlarga) haddan tashqari reaktivlik bilan javob berishi natijasida yuzaga keladigan patologik holatlardir. Ushbu holatda, oddiy inson uchun zararsiz moddalar - polen (gul changi), hayvon yungi, oziq-ovqat oqsillari, kimyoviy birikmalar va dorilar organizm tomonidan “tahdid” sifatida qabul qilinadi. Natijada, immunitet tizimi yallig‘lanishli mediatorlar – histamin, prostaglandinlar va leykotrienlarni ajratadi.

Allergik kasalliklarning rivojlanish bosqichlari.

1. Sensibilizatsiya bosqichi.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Organizm dastlab allergen bilan aloqa qilganda maxsus immunoglobulin E (IgE) ishlab chiqaradi. Bu immunitet tizimining “eshitganini tanish” bosqichidir.

2. Effektor bosqich.

Takroriy allergen bilan to‘qnash kelganda IgE allergen bilan birikib, basofil va tuk hujayralardan histamin ajralishiga sabab bo‘ladi. Bu esa allergik simptomlarni chaqiradi.

Allergik kasalliklar turlari.

- Bronxial astma: allergen ta’sirida nafas yo‘llarining torayishi, qattiq nafas olish.
- Atopik dermatit: terining yallig‘lanishi, toshma, qichishish.
- Allergik rinit: burun oqishi, aksirish, ko‘z yoshlanishi.
- Kontakt dermatit: kimyoviy moddalar yoki kosmetik vositalar bilan aloqa sababli toshmalar.
- Oziq-ovqat allergiyasi: og‘izda qichishish, qorin og‘rig‘i, diareya, ba’zan anafilaksiya.

Allergiyani davolashda dorivor o‘simliklarning biologik ta’siri.

Dorivor o‘simliklar ko‘p sonli biologik faol moddalarni - flavonoidlar, saponinlar, alkaloidlar, efir moylari, glikozidlar va antioksidantlarni o‘z ichiga oladi. Ular quyidagi asosiy ta’sirlarga ega:

- Histamin ajralishini bloklaydi
- Kapilyar o‘tkazuvchanligini kamaytiradi
- Immunitet tizimining haddan tashqari faolligini tartibga soladi
- Teridagi yallig‘lanishni pasaytiradi
- Antioksidantlar orqali hujayra membranalarini tiklaydi

Asosiy dorivor o‘simliklar va ularning klinik foydasi.

1. Itmurt (*Urtica dioica*).

- Faol moddalari: flavonoidlar, xlorofill, askorbin kislotasi.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

- Ta'siri: diuretik, antigistamin, qon tozalovchi.
 - Qo'llanilishi: damlama, qaynatma, kapsula shaklida.
2. Qora sedana (*Nigella sativa*).
- Faollik: antiinflamator, immunomodulyator.
 - Klinik tekshiruvlar: astma bemorlarida nafas olishni yengillashtirishi ilmiy isbotlangan.
 - Ishlatilishi: yog'i kuniga 1 choy qoshiq, kukuni asal bilan.
3. Romi giyohi (*Matricaria chamomilla*).
- Tarkibi: bisabolol, apigenin.
 - Ta'siri: tinchlantiruvchi, antiseptik.
 - Qo'llanilishi: ichish va kompress tarzida, kon'yunktivit yoki dermatitda.
4. Zanjabil (*Zingiber officinale*).
- Tarkibi: gingerol, shogaol
 - Ta'siri: bronxodilatator, antiinflamator, antioksidant.
 - Qo'llanilishi: choy shaklida yoki asal bilan.
5. Aloy (*Aloe vera*).
- Faollik: teri yallig'lanishini kamaytiradi, hujayra yangilanishini tezlashtiradi.
 - Qo'llanilishi: tashqi surtma sifatida, tabiiy sharbat.
6. Qizilmiya (*Glycyrrhiza glabra*).
- Faol moddasi: glitsirizin .
 - Ta'siri: yo'talni kamaytiruvchi, yallig'lanishga qarshi.
 - Qo'llanilishi: sirop, damlama.

Fitoterapiya usullari.

1. Ichki qo'llanilish (oral terapiya).

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

- O‘simlik choylari: (romashka + zanjabil + limon).

- Damlamalar: (qora sedana urug‘i + asal).

- Og‘iz orqali tabletkalar yoki kapsulalar.

2. Tashqi qo‘llanilish.

- Kompreslar (aloevera yoki romashka damlamasi bilan).

- Teri ustiga suriladigan malhamlar (qora sedana, zanjabil).

- Ko‘z yuvish uchun damlamalar (yengil kontsentratsiyali romashka).

3. Inhalatsiya.

- Zanjabil, evkalipt, yalpiz moylari isib turgan suvga tomizilib, bug‘i bilan nafas olinadi.

- Nafas yo‘llarining allergik torayishida yordam beradi..

Allergik reaksiyalarda dorivor o‘simliklardan foydalanish bo‘yicha ehtiyot choralari.

- Har bir o‘simlik avvalo allergiya testidan o‘tkazilishi kerak.

- Doza oshirib yuborilmasligi shart.

- Fitoterapiya mutaxassis yoki shifokor nazoratisiz boshlanmasligi kerak.

- Dorivor o‘simliklar bolalar, homilador ayollar, surunkali kasalligi bor shaxslarda ehtiyotkorlik bilan ishlatiladi.

- Aralashma o‘simlik choylari faqat sinovdan o‘tgan va tozalangan xomashyo asosida tayyorlanishi kerak.

XULOSA

Allergik kasalliklar organizm immun tizimi muvozanatining buzilishi bilan bog‘liq bo‘lib, ularni davolashda yondashuv har tomonlama bo‘lishi lozim. Dorivor o‘simliklar - bu nafaqat alomatlarni yumshatuvchi vosita, balki immun javobni me‘yorda ushlab turuvchi tabiiy modda manbaidir. Fitoterapiya - klinik jihatdan asoslangan, zamonaviy tibbiyotga moslashgan, sog‘liqni saqlashga kompleks yondashuvni qo‘llab-quvvatlovchi

usul bo‘lib xizmat qiladi. Ammo u mutaxassis nazoratida, dozasi va foyda-ziyoni hisobga olingan holda qo‘llanilishi shart.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi - Allergik kasalliklarni davolash protokollari, 2022
2. WHO Monographs on Medicinal Plants Used in the Treatment of Allergic Disorders
3. Mamatqulov D. “Fitoterapiya asoslari”, Toshkent, 2020
4. PubMed: Clinical Efficacy of Herbal Remedies for Allergic Rhinitis, 2021
5. Ziyovuddinov O. “Dorivor o‘simliklar va ularning farmakologiyasi”, Toshkent, 2019
6. World Allergy Organization Journal, 2020: Herbal Immunomodulators in Allergy Management

NOAN'ANAVIY TABOBATGA QO'LLANILADIGAN DAVOLASH USULLARI

Qodirova Shaxlo Muzafarovna

Abu Ali ibn Sino nomidagi Jamoat Salomatligi texnikumi maxsus fan o`qituvchisi

[*godirovashaxlo17@gmail.com*](mailto:godirovashaxlo17@gmail.com)

Narzullayeva Mohlaroy Fayzulla qizi

Abu Ali ibn Sino nomidagi Jamoat Salomatligi texnikumi talabasi

[*mohlaroyimnarzullayeva001@gmail.com*](mailto:mohlaroyimnarzullayeva001@gmail.com)

Annotatsiya: Mazkur maqolada noan'anaviy tabobat tushunchasi, uning kelib chiqishi, asosiy usullari, hozirgi kundagi amaliyoti va salomatlikni tiklashdagi o'rnini haqida ma'lumot berilgan. Har bir davolash yo'li alohida ko'rib chiqilib, ularning samaradorligi va ehtiyot choralariga ham e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: noan'anaviy, fitoterapiya, davolash, o'simlik, shifobaxsh, terapiya, immunitet.

Tibbiyot insoniyat taraqqiyotida doimo yetakchi fanlardan biri bo'lib kelgan. Biroq zamonaviy dorivor vositalar va texnologiyalar rivojlangan bo'lsa-da, xalq orasida noan'anaviy, ya'ni muqobil yoki an'anaviy bo'lmagan tabobat usullari hali-hanuz dolzarb bo'lib qolmoqda. Noan'anaviy tabobatning asosiy afzalligi - uning tabiiyligi, dorisiz davolanish imkoniyati va organizmning o'z-o'zini tiklashiga yordam berishidir. Ushbu maqolada ana shunday davolash yo'llari haqida to'xtalamiz.

Noan'anaviy tabobat nima? Noan'anaviy tabobat (muqobil tibbiyot) - bu zamonaviy, klinik jihatdan sinovdan o'tgan davo vositalaridan farqli tarzda, ko'proq tabiiy usullarga asoslangan, xalq tajribasida shakllangan davolash usullari majmuasidir. Ular orasida o'simliklar bilan davolash, suyak qo'yish, duo va ruqya, akupunktura, asalari mahsulotlari bilan davolash, suv terapiyasi kabi yo'nalishlar mavjud.

Noan'anaviy davolash usullari.

1. Fitoterapiya (o‘simliklar bilan davolash).

- Eng qadimiy va eng ko‘p qo‘llaniladigan usuldir. Har bir o‘simlikning o‘ziga xos shifobaxsh xususiyati bo‘lib, u damlama, qaynatma, surtmalar yoki yog‘ shaklida ishlatiladi.

Misollar:

- Na‘matak - immunitetni oshiradi
- Gulxayri - yo‘talni kamaytiradi
- Itmurt - yurak faoliyatini tiklaydi
- Yalpiz - ovqat hazm qilishga yordam beradi

2. Manual terapiya (qo‘l bilan davolash).

- Suyak qo‘yish yoki massaj qilish orqali umurtqa, bo‘g‘im, mushaklardagi og‘riqlarni kamaytirishga qaratilgan usul. Tajribali suyak qo‘yuvchilar odatda radikulit, bel og‘rig‘i, tortilishlar holatida yordam ko‘rsatadilar.

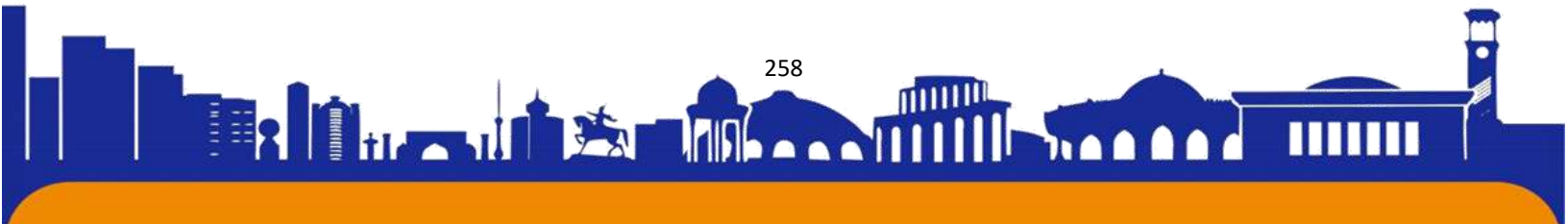
3. Apiterapiya (asalari mahsulotlari bilan davolash).

- Asal, propolis, mumiyo, ari zahri - bularning barchasi shamollash, bo‘g‘im og‘rig‘i, teri yallig‘lanishlari, immunitet pastligida qo‘llaniladi.
- Ogohlantirish: Asalari mahsulotlariga allergiyasi bo‘lganlar albatta ehtiyot bo‘lishi kerak.

4. Akupunktura va akupressura.

- Qadimgi Xitoy tabobatidan kelib chiqqan bo‘lib, inson tanasining muayyan biologik faol nuqtalariga igna sanchish yoki barmoqlar bilan bosish orqali sog‘lomlashtirishga asoslangan. U asosan bosh og‘rig‘i, nevroz, shamollash, semizlik va depressiya holatlarida qo‘llaniladi.

5. Suv terapiyasi (hidroterapiya)

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

- Buloq suvi, sovuq yoki issiq suv bilan davo olish usullari orqali odam organizmi chiniqtiriladi. Sovuq suv immunitetni oshiradi, bug' hammomi teridan toksinlarni chiqaradi, sho'r vannalar bo'g'im og'riqlarini kamaytiradi.

6. Ruhiy-islomiy davolash

- Qur'on oyatlari, duolar va ruqya orqali ruhiy tinchlikka erishish, stress, qo'rquv, bezovtalik, tushkunlik holatlaridan chiqish uchun ruhiy terapiya keng qo'llaniladi. Islomiy tabobat ham inson salomatligini ruhiy-ma'naviy muvozanat bilan bog'liq deb hisoblaydi.

7. Aromaterapiya

- Efir moylari (yalpiz, atirgul, lavanda va boshqalar) bilan muomala qilish orqali asabni tinchlantirish, uyquni yaxshilash, stressdan chiqish mumkin. Bu usul, ayniqsa, uy sharoitida qulay qo'llaniladi. Afzalliklari va ehtiyot choralari.

Afzalliklari:

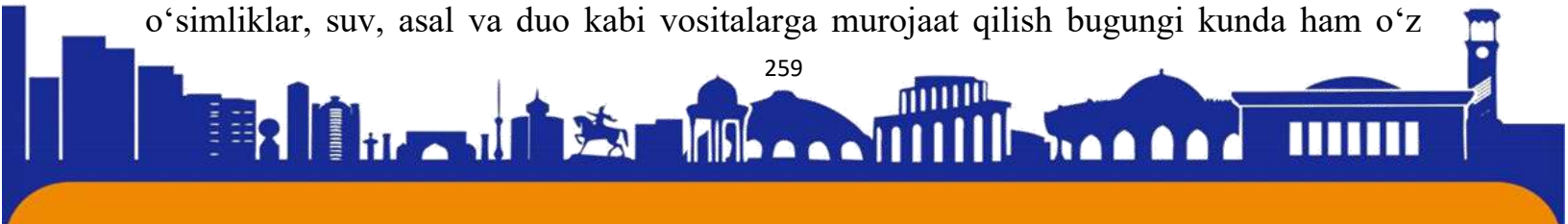
- Tabiiylik
- Kamroq nojo'ya ta'sir
- Tana kuchini o'zi tiklashga yo'naltiradi
- Profilaktik va davolovchi rol o'ynaydi

Ehtiyot choralari:

- Allergiya chaqirishi mumkin
- Har bir usul hamma uchun mos emas
- Shifokor nazoratisiz qo'llash sog'liqqa zarar yetkazishi mumkin
- Surunkali kasalligi bo'lganlar ehtiyot bo'lishi zarur

XULOSA

Noan'anaviy tabobat xalqimizning boy merosidir. U qadimdan sog'lom turmush tarzining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Tabiat bilan uyg'unlikda yashash, shifo izlab o'simliklar, suv, asal va duo kabi vositalarga murojaat qilish bugungi kunda ham o'z

ahamiyatini yo‘qotmagan. Ammo bu usullarni zamonaviy tibbiyot bilan muvofiq holda va mutaxassis maslahatiga tayangan holda qo‘llash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Raxmatov Q. “Xalq tabobati asoslari”, Samarqand, 2021
2. Karimova M.K. “Muqobil tibbiyot: davolash usullari va tajriba”, Buxoro, 2020
3. Allayev Sh.A. “Dorivor o‘simliklar bilan davolash”, Toshkent, 2022
4. Mamatqulov D. “Fitoterapiya asoslari”, Toshkent tibbiyot akademiyasi, 2020
5. O‘zbekiston Respublikasi SSV. “Xalq tabobatini rasmiylashtirish yo‘nalishlari”, Toshkent, 2022

SUVLI AJRATMALAR, QAYNATMA VA DAMLAMALAR TAYYORLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Qodirova Shaxlo Muzafarovna

Abu Ali ibn Sino nomidagi Jamoat Salomatligi texnikumi maxsus fan o`qituvchisi

qodirovashaxlo17@gmail.com

Ergasheva Dilshoda Xo`jamberdiyevna

Abu Ali ibn Sino nomidagi Jamoat Salomatligi texnikumi talabasi

dilshodaergasheva0506@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada xalq tabobatida va zamonaviy fitoterapiyada keng qo‘llaniladigan dorivor o‘simliklarni suv yordamida qayta ishlash usullari - suvli ajratmalar, qaynatmalar va damlamalar haqida batafsil so‘z yuritiladi. Har bir tayyorlash shaklining texnologik jihatlari, organizmga ta’sir xususiyatlari, ehtiyot choralari va xalq tajribasidagi qo‘llanilish doirasi keng yoritiladi. Fitoterapiya tajribasi asrlar davomida to‘plangan bo‘lib, bugungi kunda u rasmiy tibbiyot bilan uyg‘unlashmoqda.

Kalit so‘zlar: qaynatmalar, suvli ajratmalar, damlamalar, fitoterapiya, o‘simlik, farmatsevtika, dorivor moddalar, texnologiya.

Dorivor o‘simliklar insoniyat hayotining qadimiy davrlaridan beri salomatlik manbai bo‘lib kelgan. Xalq tabobatida o‘simliklardan foydalanishning eng oddiy va samarali yo‘llaridan biri bu ularni suvda qayta ishlash - ya’ni ajratma, damlama yoki qaynatma shaklida tayyorlab iste’mol qilishdir. Ushbu tayyorlash shakllari zamonaviy farmatsevtikada ham keng qo‘llaniladi. Har bir shakl o‘ziga xos texnologiyaga ega bo‘lib, dorivor moddalarning ajralish darajasi, biologik faolligi va davo ta’siri bilan farqlanadi.

O‘simlikning qaysi qismi ishlatilishi (barg, poya, ildiz, gul, po‘stloq), o‘simlikdagi faol moddaning tabiati (efir moyi, glikozid, alkaloid, flavonoid) va organizmga qanday ta’sir qilishi, qaysi shaklni tanlashga asos bo‘ladi.

I. Suvli ajratmalar tayyorlash texnologiyasi va amaliyotda qo'llanilishi.

Suvli ajratmalar (infuziya) - bu dorivor o'simlikning yumshoq qismlari (masalan, barg, gul, nozik poya) ustiga qaynoq suv quyib, yopiq idishda ma'lum vaqt damlab qo'yish orqali tayyorlanadigan dori vositasidir.

Tayyorlash tartibi:

1. 10–15 gramm maydalangan dorivor o'simlik olinadi.
2. Ustidan 200-250 ml qaynagan suv quyiladi.
3. Yopiq idishda 20-30 daqiqa davomida damlab qo'yiladi.
4. So'ng suzilib, xona haroratida saqlanadi. Faqat 1-2 kun foydalanish mumkin.

Amaliy qo'llanilishi:

- Bu usul asosan yengil va nozik o'simliklar uchun ishlatiladi. Masalan:
- Moychechag guli - yallig'lanishga qarshi, tinchlantiruvchi;
- Na'matak mevalari - immunitetni oshiruvchi;
- Yalpiz - ovqat hazm qilishni yaxshilovchi;
- Gulxayri - yo'talga qarshi yumshatuvchi.

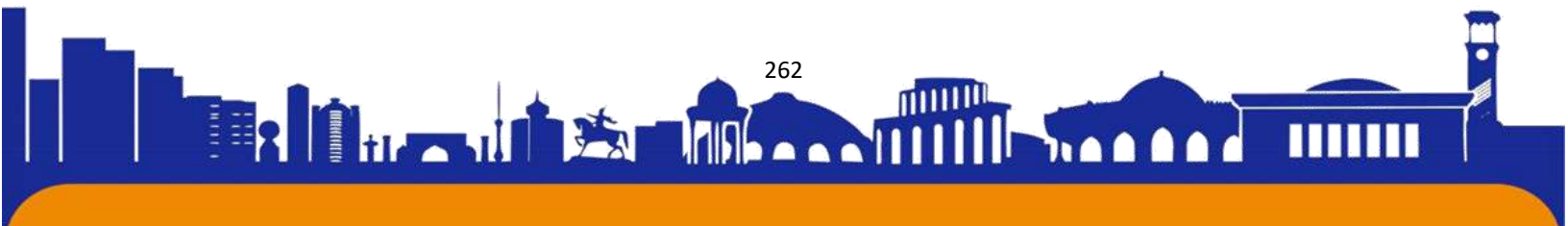
Suvli ajratmalar organizmga yumshoq va asta-sekin ta'sir qiladi. Bolalar va keksalar uchun ayniqsa xavfsiz.

II. Qaynatma tayyorlashning o'ziga xos jihatlari.

Qaynatma (otvar) - bu o'simlikning qattiq va zich qismlaridan (masalan, ildiz, po'stloq, urug', qobiq) faol moddalarni ajratib olish uchun suvda uzoqroq vaqt davomida qaynatish orqali tayyorlanadigan vosita.

Tayyorlash tartibi:

1. 10-20 gramm dorivor o'simlik 200-300 ml suvga solinadi.
2. 15-30 daqiqa davomida past olovda qaynatiladi.

3. Sovutilib, suzib olinadi.
4. Maksimal saqlanish muddati - 1-2 kun.

Amaliy qo'llanilishi:

- Bu usul chuqur ta'sir qiluvchi o'simliklar uchun mos:
- Qizilmiya ildizi - bronxit va yo'talga qarshi;
- Zanjabil ildizi - shamollashda isitmani tushirish, immunitetni kuchaytirish;
- Dub po'stlog'i - ich ketishda, og'iz bo'shlig'i yallig'lanishlarida;
- Anor po'stlog'i - ichak infeksiyalariga qarshi, diareyani to'xtatuvchi.

Qaynatmalar kuchli va faol moddalarga boy bo'ladi, shuning uchun ular davo vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega.

III. Damlama tayyorlash texnologiyasi va ehtiyot choralari.

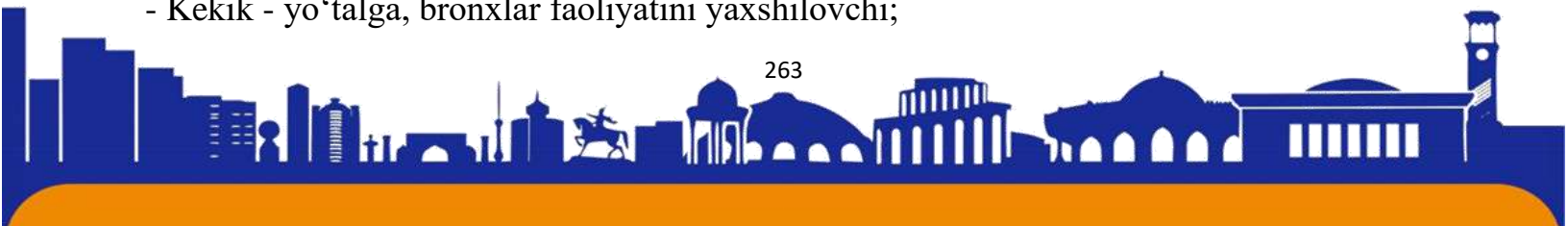
Damlama (nastoyka) - bu o'simlikning dorivor qismlarini sovuq yoki iliq suvga solib, bir necha soat yopiq idishda saqlab, asta-sekin faol moddalarning ajralib chiqishiga asoslangan tayyorlov usulidir.

Tayyorlash tartibi:

1. 10–15 gramm o'simlik maydalanadi.
2. 200 ml sovuq qaynatilgan suv quyiladi.
3. 6–12 soat yopiq idishda saqlanadi.
4. So'ngra suzilib, 1-2 kun ichida iste'mol qilinadi.

Qo'llanilishi:

- Asosan harorat ta'siriga sezgir o'simliklar uchun mos:
- Valeriana ildizi - yurak urishini sekinlashtiruvchi;
- Rayhon - ishtahani ochuvchi, asabni tinchlantiruvchi;
- Kekik - yo'talga, bronxlar faoliyatini yaxshilovchi;

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

- Anor urug‘i yoki bargi - qon bosimini me‘yorga keltiruvchi.

Ushbu usulda tayyorlangan damlamalar asosan yurak-qon tomir tizimi, asabiylik, yengil og‘riqlar yoki yallig‘lanish holatlarida qo‘llaniladi.

IV. Tayyorlashda umumiy sanitariya va xavfsizlik talablariga amal qilish.

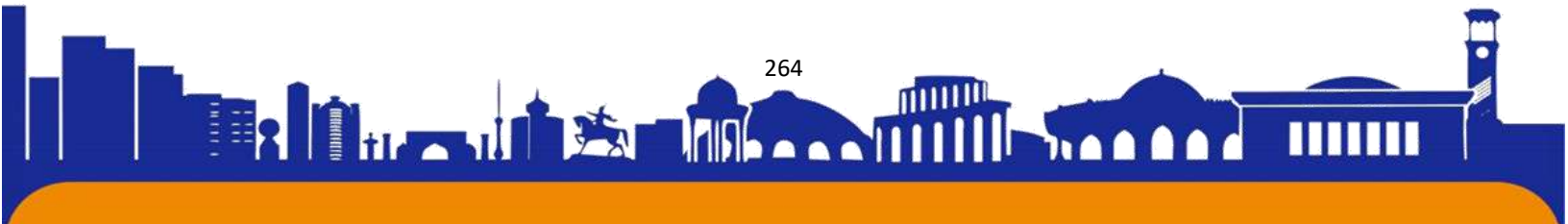
1. Har doim sifatli, ekologik toza xomashyo tanlanadi.
2. Metall idishlardan foydalanish qat‘iyan tavsia etilmaydi.
3. Tayyorlangan suyuqliklar yangi holatda ishlatilishi kerak.
4. Homilador ayollar, chaqaloqlar, surunkali kasalligi borlar faqat shifokor maslahati bilan foydalanishi kerak.
5. Har bir o‘simlikning o‘ziga xos allergik reaksiya chaqiruvchi xususiyati bo‘lishi mumkin - shuning uchun avval kichik doza sinov tariqasida qo‘llaniladi.

XULOSA

Suvli ajratma, qaynatma va damlamalar xalq tabobatida o‘zining tabiiyligi, xavfsizligi va keng terapevtik imkoniyatlari bilan qadrlanadi. Har bir usul dorivor o‘simlikdagi faol moddalarni suv orqali ajratib olishning o‘ziga xos yo‘lidir. Tayyorlanish texnologiyasi, o‘simlikning qaysi qismi ishlatilayotgani va qanday maqsadda qo‘llanilishi ushbu shaklni to‘g‘ri tanlashda muhim omildir. Zamonaviy tibbiyot ham fitoterapiyani samarali davolash vositasi sifatida e‘tirof etib, ushbu usullarni qo‘llab-quvvatlamogda. Asosiysi - ularni o‘rganilgan, tibbiy nazorat asosida va sog‘lom yondashuv bilan foydalanishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mamatqulov D. “Fitoterapiya asoslari”, Toshkent tibbiyot akademiyasi nashriyoti, 2020.
2. Karimova M.K. “Xalq tabobatining ilmiy asoslari”, Buxoro, 2019.
3. Zokirova S.A. “Dorivor o‘simliklar farmakognoziyasi”, Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
4. Raxmatov Q. “Shifobaxsh o‘simliklar va xalq tabobati”, Samarqand, 2021.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

5. Allayev Sh.A. “Dorivor o‘simliklar bilan davolash”, Toshkent, 2022.
6. Islomov M. “O‘simlik dori vositalari texnologiyasi”, Andijon, 2023.

ИЗНОСОСТОЙКОСТЬ ТЕРМИЧЕСКИ ОБРАБОТАННЫХ СТАЛЕЙ ДЛЯ ПИЛ ХЛОПКОЧИСТИТЕЛЬНЫХ МАШИН

Мухамедов Азад Анварович

т.ф.н.доцент Ташкентский государственный технический университет имени
Ислама Каримова[

Хожиев Олимжон Бегалиевич

hojiyevolimjon@gmail.com

Докторант Совместного Белорусско-Узбекского межотраслевого института
прикладных технических квалификаций в городе Ташкенте
Ташкент, Узбекистан

Аннотация: в данной работе рассматривается износостойкость термически обработанных сталей, используемых в пилах хлопкоочистительных машин. Актуальность темы обусловлена высоким уровнем механического воздействия и абразивного износа, которым подвергаются инструменты в процессе работы.

Ключевые слова: износостойкость, термическая обработка, стали, пилы, хлопкоочистительные машины.

Abstract: This paper examines the wear resistance of heat-treated steels used in cotton gin saws. The relevance of the topic is due to the high level of mechanical impact and abrasive wear that the tools are exposed to during operation.

Keywords: wear resistance, heat treatment, steel, saws, cotton gins.

ПО «Узбекхлопкомаш» выпускает линтерные и джинные пилы в количестве 7 млн. шт. в год из дорогостоящей листовой стали У8Г, стоимость 1 т которой 1390 руб. Кроме того, велики затраты на импорт этой стали из Швеции и ФРГ. В связи с этим большой интерес представляют вопросы, связанные с уменьшением расходов на изготовление и эксплуатацию пил.

Анализ показывает, что стойкость пильных элементов также недостаточна (около 48 ч до пересечки), что влечет за собой большой расход пил. Следовательно, возникает проблема увеличения ресурса работы пил, а также возможности замены пильной стали У8Г на более дешевую.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Проведенные ранее работы были направлены в основном на упрочнение пил. Ниже исследуется износостойкость сталей после различных вариантов термического упрочнения как наиболее дешевого и технологичного способа.

Объектами исследования были термически обработанные стали марок 60СС, 6Г, 8Г, V12, а также пильные стали У8Г производства СССР, США и ФРГ. Для получения сравнительных данных по износостойкости на минимальных сталях исследования определялись при испытаниях на машине Х4-Б, на котором — на специальных стендах — испытывались также микроструктура, тонкая структура и механические свойства сталей.

Структура и износостойкость сталей. Исследования структуры и износостойкости пильной стали различного производства показали следующие результаты.

Пилы американского производства имели твердость HRC 22-24, структуру зернистого перлита и величину износа нагараживания по на- полну проказа. Износ на машине Х4-Б составил 0,49 мм.

Пилы советского производства имели твердость HRC 32-34, структуру рустости сорбита (соответствующую закалке и высокому отпуску). Износ составил 0,19 мм.

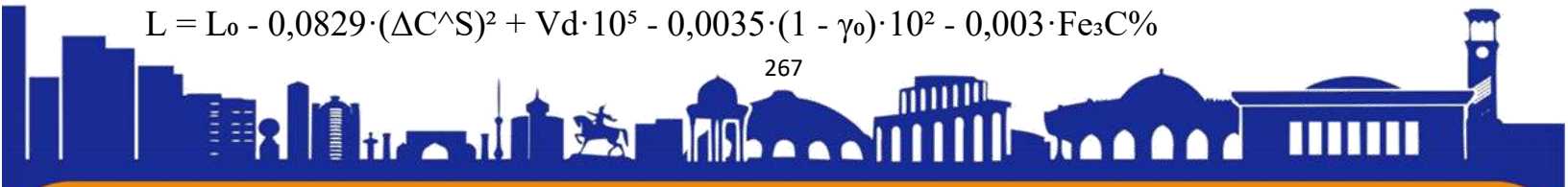
Пилы производства ФРГ имели твердость HRC 26-28, структуру пластинчатого перлита с избыточным ферритом по границам зерен, кроме того, поверхность стали обезуглерожена. Испытания на износ не проводились.

Результаты исследований показали, что структура и способы упрочнения пильной стали у разных производителей значительно различны: для сталей советского производства характерно значительное упрочнение в результате получения дисперсной структуры, у американского упрочнение вследствие нагартовки при сохранении высокого уровня пластичности зернистого перлита, для производства ФРГ — упрочнение из-за дисперсной пластинчатой перлитной структуры.

Испытания стали на машине Х4-Б с различными структурными состояниями, а также исследования, легирующих элементов при разных структурных состояниях, показали, что могут быть получены эмпирические зависимости [2-4]

$$L = L_0 Fe - 1,143 \cdot C_0^S - 0,1223 \cdot Vd \cdot 10^5 - 0,275 \cdot v_p - 0,178 \cdot \lambda$$

$$L = L_0 - 0,0829 \cdot (\Delta C^S)^2 + Vd \cdot 10^5 - 0,0035 \cdot (1 - \gamma_0) \cdot 10^2 - 0,003 \cdot Fe_3C\%$$

где:

L_0Fe — износ арматурного железа в отожженном состоянии;

$1,143 \cdot C_0^S$ — уменьшение износа вследствие твердорастворного упрочнения феррита углеродом;

V_d — плотность дислокаций;

v_p — процент перлитной составляющей структуры;

λ — межцементитное расстояние в закалённой и отпущенной стали;

L_0 — износ закалённой и низко отпущенной стали 35, принятой за эталон;

ΔC^S — разность концентраций углерода;

γ_0 — начальное количество аустенита;

$Fe_3C\%$ — процент содержания цементита.

Количественные соотношения между величинами износа и параметрами структуры (1) и (2) соответствуют сталям со структурой на ферритной и мартенситной основе соответственно.

Представляет интерес на основе полученных зависимостей построение графика влияния параметров структуры на износ стали.

Износостойкость стали со структурой феррито-цементитной смеси. Длинные и линтерные пилы имеют структуру зернистого перлита или троосто-сорбита, т. е. структуру феррито-цементитной смеси. В связи

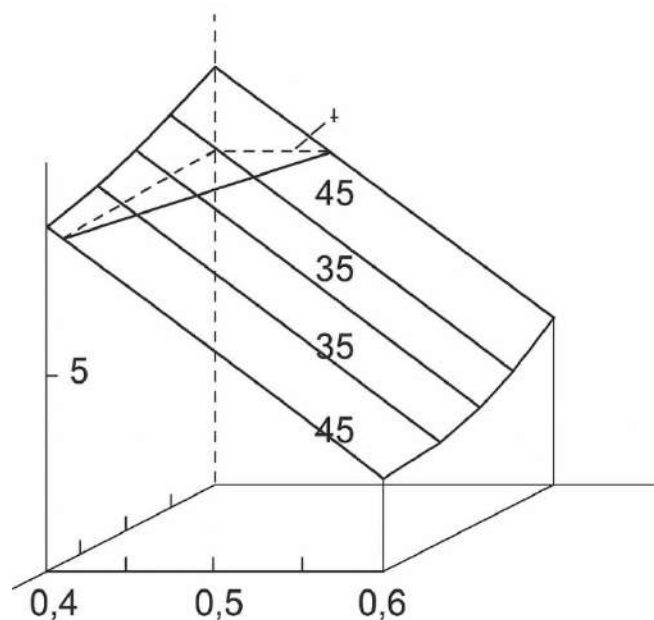
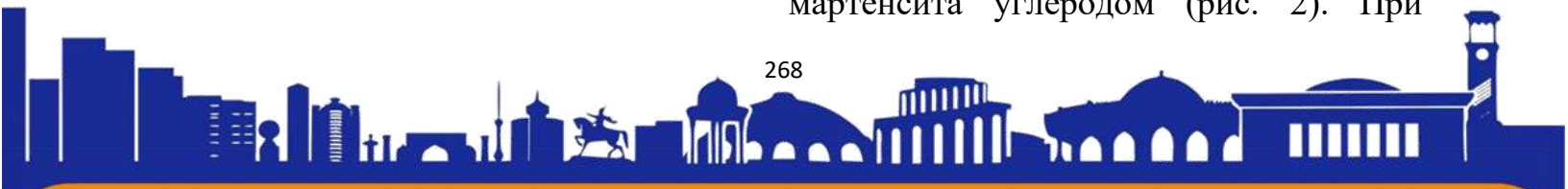

Рис. 2. Объёмный график износа для закалённых и низкоотпущенных сталей 45, 55, 65, 8Х, У8

L — уровень износа материала при производстве СССР.

Диаграмму величины износа строили с учетом изменения в стали плотности дислокаций ρ , а также твердорастворного упрочнения мартенсита углеродом (рис. 2). При

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

расчетах полагали, что в стали содержание углерода может меняться от 0,05 до 0,8%, а плотность дислокаций — от $1,6 \cdot 10^{11}$ до $3,6 \cdot 10^{11}$ $1/\text{см}^2$ (получено экспериментально). Подсчет износа проводили по соотношению:

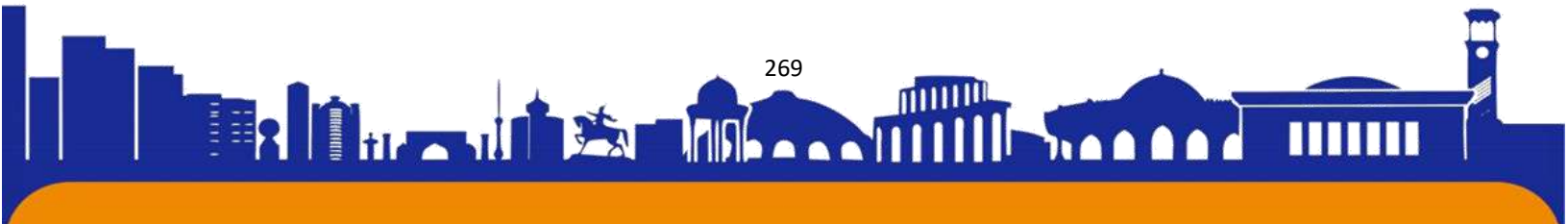
$$L = L_{45} - 0,0764\sqrt{\rho} - 0,0829(\Delta C^S)^{3/4}$$

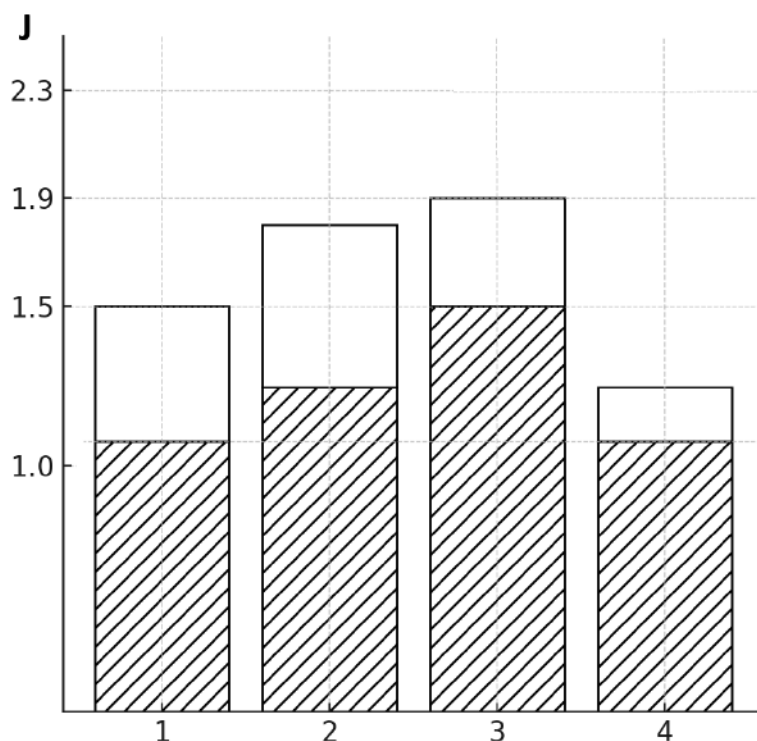
На рис. 2 указаны участки формирования структур реальных сталей, а также плотность равной величины износа, относящейся к пильной стали типа У8Г советского производства. Как видно из этого рисунка, сталь 45 обеспечивает равную износостойкость стандартной пильной стали. При большем содержании углерода можно получить более высокую износостойкость.

Выбор стали и технологии упрочнения джиггерных и линтерных пил. Из анализа рис. 1 и 2 вытекает, что при замене стали У8Г на более дешёвую с одновременным повышением износостойкости целесообразно применять сталь 45 с содержанием углерода 0,6%. Эта сталь после закалки и отпуска $450\text{--}500^\circ\text{C}$ обеспечивает износостойкость, примерно равную износостойкости мартенситной стали, и после закалки и мартенситной структуры только зубьев пил. Такое комбинированное решение может дать рост износостойкости. Была выбрана технология закалки зубьев при изготовлении упругих элементов из стали 45, имеющих закалённый слой толщиной 1 мм и низкоотпущенное состояние. В варианте закалки зубьев на мартенсит и низкого отпуска остальной части пилы, имеющей структуру феррито-перлита, дающее высокую износостойкость при меньшей плотности дислокаций.

Наиболее приемлемыми способами упрочнения представляются закалка зубьев индукционным нагревом и импульсная циклическая закалка. Оба этих способа весьма технологичны, не требуют дорогостоящих приспособлений, могут обеспечить высокую стабильность и производительность процесса.

Стендовые испытания литерных пил после термического упрочнения. В качестве объектов исследования были выбраны пилы и вставки к ним, изготовленные из сталей У8Г, 45, 65Г. Термическое упрочнение заключалось в следующем:

Объемная закалка и отпуск 180°C;

Индукционная закалка и отпуск 180°C;

Циклическая импульсная закалка при 450—500°C, с объемной закалкой и отпуском 180°C;

Закалка и отпуск 650°C, в качестве аналогов У8Г, использовались стали 45 и 65Г.

Серийные пилы из стали У8Г испытывали в качестве эталонного объекта.

Рис. 3. Относительная износостойкость зубьев литерных пил, изготовленных из сталей 45 (заштриховано), 65Г (светлые столбики), У8Г (пунктир) для закалки, отпуск, °С.

1 — объемно, 180°; 2 — индукционно, 180°; 3 — импульсно, 120°, объемно, 450°; 4 — эталон У8Г.

Испытания проводили в песочной ванне согласно методике [1], принятой для испытаний пильных элементов хлопкоочистительных машин. Оценивали относительную износостойкость зубьев пил. Результаты испытаний приведены на рис. 3, из которого следует, что наибольшая износостойкость достигается после

индукционной заковки. Близкие к ним значения имеют пилы после индукционной импульсной заковки.

Относительная износостойкость пил из стали 65Г после заковки и отпуска 450°C находится примерно на том же уровне, что и у серийных пил из стали У8Г.

На основании проведенных исследований можно рекомендовать замену стали У8Г на сталь 65Г с проведением индукционной импульсной циклической заковки зубьев.

Использованная литература

1. Материаловедение / под ред. Б.Н. Арзамасова. М.: Машиностроение, 2015. 384 с.
2. Лахтин Ю.М. Материаловедение / Ю.М. Лахтин, В.П. Леонтьева. М.: Машиностроение, 2010. 528 с. 3. 544 с. 4.
3. Гуляев А.П. Металловедение / А.П. Гуляев. М.: Металлургия, 1986. Сильман Г.И. Материаловедение / Г.И.
4. Сильман М.: 335 с. Научные основы материаловедения / под ред. Б.Н. Арзамасова. М. : МГТУ. 2000. 366 с.
5. Отчет по теме 37/84: Исследование методов повышения долговечности литерных пил хлопкоочистительных машин. Ташкент, САМИ, 1984.

AMALIY MASALALAR UCHUN MATLAB/MAPLE DASTURLARIDA SONLI ALGORITMLARNI ISHLAB CHIQUISH

Shamsitdinova Gavxaroy Azmiddin qizi

NamDU Fizika-matematika fakulteti talabasi

shamsitdinovagavharoy2005@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada MatLab va Maple dasturlarining sonli hisoblash imkoniyatlari, algoritmik yondashuvlari va amaliy masalalarni yechishdagi roli tahlil qilindi, matematik modellashtirish, chiziqli va chiziqsiz tenglamalar, differensial tenglamalar hamda integral masalalarni sonli yechish bo‘yicha real misollar asosida dasturiy kodlar keltirildi va MatLab va Maple dasturlarining o‘ziga xos imkoniyatlari solishtirib ko‘rildi.

Kalit so‘zlar: Sonli algoritm, MatLab, Maple, modellashtirish, chiziqli tenglamalar, differensial tenglamalar, integral hisoblash, dasturiy kod.

Аннотация: В статье анализируются возможности численных вычислений, алгоритмические подходы и роль программ MatLab и Maple в решении практических задач. На основе реальных примеров представлены программные коды для математического моделирования, численного решения линейных и нелинейных уравнений, дифференциальных уравнений и интегральных задач, а также сравниваются конкретные возможности программ MatLab и Maple.

Ключевые слова: Численный алгоритм, MatLab, Maple, моделирование, линейные уравнения, дифференциальные уравнения, интегральное исчисление, программный код.

Abstract: This article analyzes the numerical computing capabilities, algorithmic approaches, and role of MatLab and Maple programs in solving practical problems. Based on real examples, program codes for mathematical modeling, numerical solution of linear

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

and nonlinear equations, differential equations, and integral problems are presented, and the specific capabilities of MatLab and Maple programs are compared.

Keywords: Numerical algorithm, MatLab, Maple, modeling, linear equations, differential equations, integral calculus, program code.

Zamonaviy texnologiyalar davrida matematik modellashtirish va hisoblash metodlari fan va texnikaning ko‘plab sohalarida keng qo‘llanilmoqda. Bu usullarning samarali ishlashi, ko‘pincha, sonli algoritmlar orqali amalga oshiriladi. MatLab va Maple dasturlari shu yo‘nalishda eng keng tarqalgan va kuchli vositalardandir. MatLab va Mapleni taqqoslaymiz va ularga doir masalalar ko‘raymiz.

MatLab (Matrix Laboratory) — bu MathWorks kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan muhit bo‘lib, asosan matematik modellashtirish, sonli analiz, algoritm yaratish, vizualizatsiya va muhandislik hisob-kitoblari uchun ishlatiladi. MatLab sintaksisi sodda va kuchli funksiyalar kutubxonasiga ega bo‘lib, foydalanuvchiga yuqori tezlikda hisoblash imkonini beradi. Ushbu dasturda grafik chizish, interfeys yaratish va parallel hisoblash imkoniyatlari mavjud.

Maple — bu Waterloo Maple Inc. tomonidan ishlab chiqilgan matematik tizim bo‘lib, u matematik ifodalarni simvolik va sonli ko‘rinishda ishlov berishga mo‘ljallangan. Mapleda integrallarni, differensial tenglamalarni analitik tarzda yechish, grafik tahlillar o‘tkazish va algoritm yaratish imkoniyati mavjud. Uning kuchli jihati — matematik formulalarni to‘liq algebraik tarzda ko‘rsatish va interaktiv tahlil qilish imkoniyatidir.

Mezonlar	MatLab	Maple
Dastur yaratuvchisi	MathWorks (AQSh)	Maplesoft (Kanada)
Asosiy yo‘nalishi	Sonli hisoblash, simulyatsiya, muhandislik modellar	Simvolik (analitik) hisoblash, matematik ifodalarni ishlov berish
Sintaksis	C/Python-ga o‘xshash, soddalashtirilgan	Matematika tiliga yaqin, formulalar aniq ko‘rinishda yoziladi

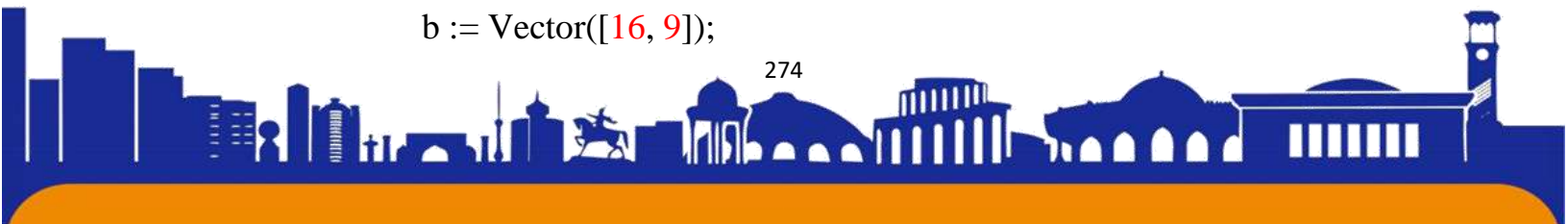
Sonli yechimlar (numerical)	Juda yaxshi qo‘llab-quvvatlangan (Euler, Runge-Kutta, integrallar)	Bor, lekin ko‘proq analitik usullar uchun qulay
Simvolik hisoblash (symbolic)	Cheklangan (Symbolic Math Toolbox orqali)	Juda kuchli (asosiy yondashuvlardan biri)
Dasturlash imkoniyati	M-script, function file, GUI interfeys yaratish	Maple Language, dasturiy modullar, scriptlar
Foydalanuvchi interfeysi	Texnikga yo‘naltirilgan, o‘rganish oson	Ilmiyga yo‘naltirilgan, ancha akademik interfeys
Qo‘llanilish sohasi	Muhandislik, texnika, avtomatika, iqtisodiyot	Matematika, fizika, ta'lim, ilmiy tadqiqot
O‘rganish darajasi	Boshlang‘ich va o‘rta foydalanuvchilar uchun qulay	Ilmiy izlanishlar va matematik tahlil uchun mo‘ljallangan
Matematik formulalarni ko‘rsatish	Formula shaklida ko‘rsatish cheklangan	TeX-ga o‘xshash tarzda yuqori darajada ifodalaydi
Paketlar va toolboxlar	Juda ko‘p toolboxlar mavjud (signal processing, neural nets, va h.k.)	Matematika va fizika uchun spetsifik paketlar

Masalalar orqali tushuntirish

1-Masala. Chiziqli tenglamalar sistemasini sonli yechish: $\begin{cases} 3x + 2y = 16 \\ 4x - y = 9 \end{cases}$

MatLab yechimi: $A = [3 \ 2; 4 \ -1];$
 $B = [16; 9];$
 $X = A \setminus B;$
 $disp(X)$

Maple yechimi: $A := Matrix([[3, 2], [4, -1]]);$
 $b := Vector([16, 9]);$

LinearSolve(A, b);

2-masala: Oddiy differensial tenglama yechimi: $\frac{dy}{dx} = x + y, y(0) = 1$

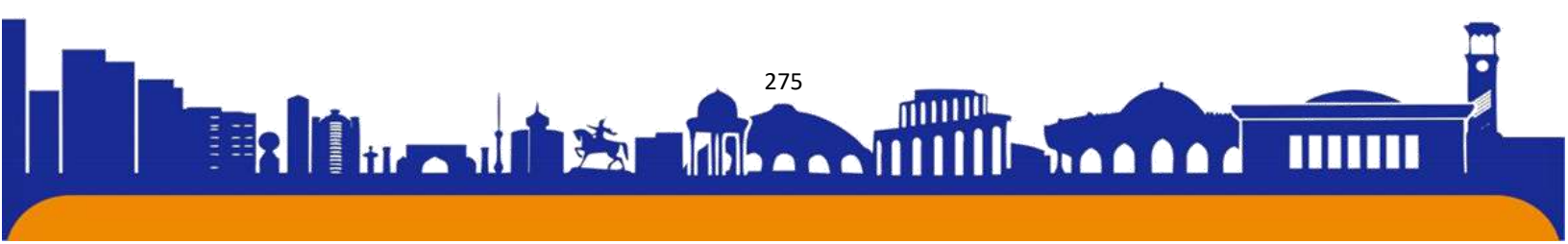
```
MatLab (Euler usuli bilan):  h = 0.1; x = 0:h:1;
                             y = zeros(size(x)); y(1) = 1;
                             for i = 1:length(x)-1
                                 y(i+1) = y(i) + h*(x(i) + y(i));
                             end
                             plot(x, y);
```

```
Maple (analitik yechim):  de := diff(y(x), x) = x + y(x);
                           sol := dsolve({de, y(0)=1}, y(x));
                           plot(rhs(sol), x=0..1);
```

3-masala: Aniqlangan integralni hisoblash: $\int_0^1 \frac{1}{1+x^2} dx$

```
MatLab (Trapetsiya usuli bilan):  f = @(x) 1./(1+x.^2);
                                    a = 0; b = 1; n = 100;
                                    h = (b-a)/n;
                                    x = a:h:b;
                                    I = h*(sum(f(x)) - (f(a)+f(b))/2);
                                    disp(I)
```

```
Maple (analitik va sonli):  int(1/(1+x^2), x=0..1);
                             evalf(%);
```


Xulosa:

MatLab va Maple dasturlari matematik modellashtirish va amaliy hisoblash masalalarini yechishda kuchli vositalardir. MatLab sonli yondashuvlar va grafik imkoniyatlarda samarador bo'lsa, Maple simvolik (analitik) yechim va formulalarning ifodalanishida kuchlidir. Har ikkisi orqali fan, muhandislik va iqtisodiyot sohalarida yuzaga keladigan murakkab masalalarni yuqori aniqlik bilan hal qilish mumkin. Bu dasturlarni chuqur o'rganish zamonaviy olim va muhandislar uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar sirasiga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Chapra, S. C., & Canale, R. P. *Numerical Methods for Engineers*. McGraw-Hill, 2015.
2. Higham, D. J., & Higham, N. J. *MATLAB Guide*. SIAM, 2016.
3. Waterloo Maple Inc. *Maple User Manual*, 2022.
4. MathWorks. <https://www.mathworks.com>
5. MapleSoft. <https://www.maplesoft.com>

MAKROIQTISODIY BARQARORLIK OMILLARI

Eshqulova Nasiba Normo‘minovna
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
“Iqtisodiyot” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada milliy iqtisodiyot barqarorligiga ta’sir etuvchi ichki va tashqi omillar tizimli ravishda tahlil qilinadi. YAIM o‘sish sur’ati, inflyatsiya, investitsiyalar, fiskal barqarorlik, infratuzilma va ekologik muvozanat ichki omillar sifatida baholangan. Tashqi omillar sifatida esa eksport-import hajmi, valyuta kursi, xorijiy investitsiyalar, tashqi qarz va global narxlar o‘rganilgan. Tahlillar har bir mamlakatda ushbu omillarning iqtisodiyotga ta’siri farqli bo‘lishini ko‘rsatadi. Ayniqsa, hozirgi globallashuv sharoitida tashqi omillar ta’sirining ortib borayotganligi ularning monitoringi va bahosini dolzarb masalaga aylantiradi.

Kalit so‘zlar: Makroiqtisodiy barqarorlik, ichki omillar, tashqi omillar, I, investitsiyalar, ekologik barqarorlik

Annotation

This article provides a systematic analysis of the internal and external factors affecting the stability of the national economy. Internal factors include GDP growth rate, inflation, investment levels, fiscal stability, infrastructure development, and environmental balance. External factors such as export and import volumes, exchange rate dynamics, foreign direct investment, external debt, and global price trends are also examined. The analysis shows that the impact of these factors varies across countries, depending on their economic structure. In today's globalized environment, the growing influence of external factors makes their monitoring and assessment crucial for ensuring sustainable development.

Keywords: Macroeconomic stability, internal factors, external factors, investments, environmental sustainability

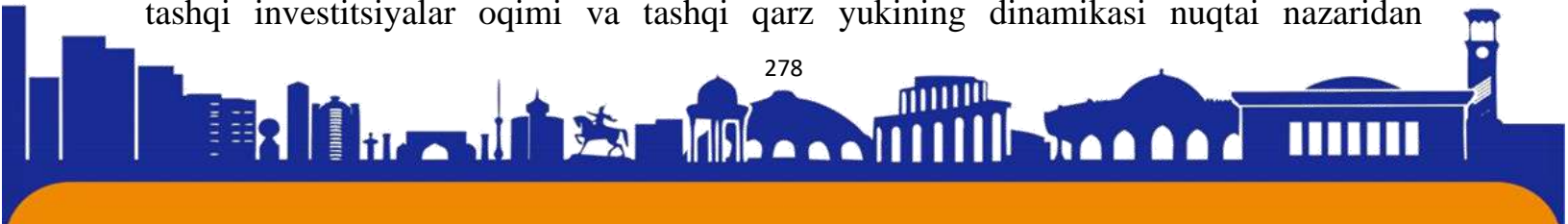
Kirish

Milliy iqtisodiyotning barqarorligi – har qanday davlatning uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta’minlovchi muhim omil hisoblanadi. Barqaror iqtisodiy tizim ijtimoiy farovonlik, investitsion jozibadorlik, bandlik darajasi va moliyaviy mustahkamlik kabi asosiy ko’rsatkichlarda ijobiy tendensiyalarni saqlab qolish imkonini beradi. Ayniqsa, globallasuv jarayonlari jadallashgan, geoiqtisodiy notinchlik kuchaygan va pandemiya, texnologik uzilishlar singari tahdidlar kuchaygan bir sharoitda iqtisodiy barqarorlikka ta’sir etuvchi omillarni chuqur tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillik yillaridan boshlab iqtisodiyotda barqarorlikka erishish, makroiqtisodiy muvozanatni saqlash, islohotlar izchilligi va tashqi xavflarga nisbatan moslashuvchanlikni oshirishga qaratilgan tizimli choralarni amalga oshirib kelmoqda. So‘nggi yillarda olib borilayotgan iqtisodiy liberallashtirish, fiskal va pul-kredit siyosatining izchil yuritilishi, sanoatni diversifikatsiyalash, infratuzilmani modernizatsiya qilish, eksport salohiyatini kengaytirish kabi yo‘nalishlar milliy iqtisodiyotning mustahkamlanishiga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, jahon narxlari o‘zgaruvchanligi, global moliyaviy inqirozlar, mintaqaviy siyosiy beqarorlik, tashqi qarz dinamikasi kabi tashqi omillar mamlakat iqtisodiyotining barqarorligiga salbiy ta’sir o‘tkazmoqda.

So‘nggi yillarda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda ekologik barqarorlik masalalari ham tobora dolzarb tus olmoqda. Iqlim o‘zgarishi, suv resurslarining cheklanganligi, havoning ifloslanishi, chiqindilar muammosi va tabiiy resurslardan samarasiz foydalanish iqtisodiy faoliyatga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Ekologik muvozanatning buzilishi ishlab chiqarish hajmi, aholi salomatligi, oziq-ovqat xavfsizligi va energetik xavfsizlikka tahdid solib, iqtisodiy o‘sish jarayonlarini izdan chiqarishi mumkin. Shu bois, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda ekologik omillarni ham strategik rejalashtirish va qarorlar qabul qilish jarayonlariga integratsiyalash zarur bo‘lmoqda.

Mazkur tadqiqotda iqtisodiy barqarorlikka ta’sir etuvchi ichki va tashqi omillar tizimi kompleks tarzda tahlil qilinadi. Jumladan, ichki omillar – ishlab chiqarish salohiyati, institutsional rivojlanish darajasi, fiskal barqarorlik, mehnat bozori dinamikasi va infratuzilmaviy rivojlanish holati doirasida baholanadi. Tashqi omillar esa xalqaro iqtisodiy kon’yunktura, eksport-import ko‘rsatkichlari, valuta bozoridagi o‘zgarishlar, tashqi investitsiyalar oqimi va tashqi qarz yukining dinamikasi nuqtai nazaridan

o'rganiladi. Shuningdek, ekologik barqarorlikni ta'minlashda iqtisodiyot va atrof-muhit o'rtasidagi muvozanatni saqlash masalalariga alohida e'tibor qaratiladi.

Adabiyotlar tahlili

Milliy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash muammosi iqtisodiy adabiyotlarda doimo markaziy o'rinda turib keladi. Turli mamlakatlar tajribasiga asoslangan ilmiy tadqiqotlar bu borada ichki va tashqi omillarning o'zaro ta'sirini ko'rsatib beradi.

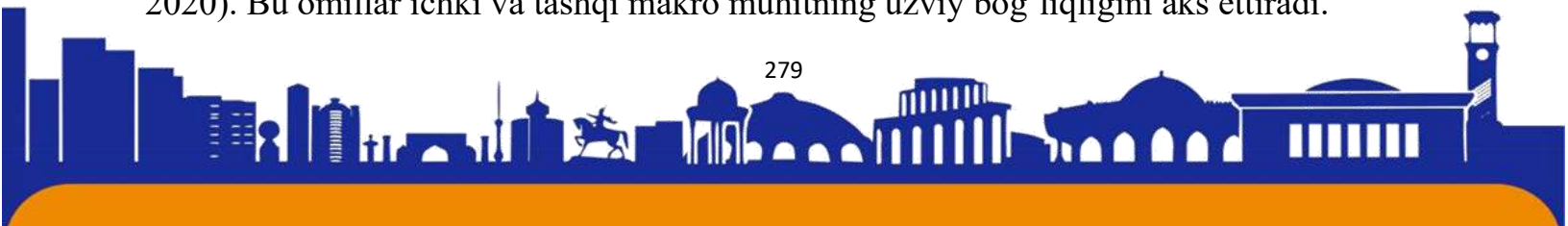
Burns (1969) o'zining klassik tadqiqotida iqtisodiy barqarorlikka erishish yo'lida fiskal va monetar siyosatning uyg'unligi muhimligini ta'kidlagan. Uning fikricha, iqtisodiy sikllarning tabiiy davriyligini e'tiborga olgan holda, barqarorlikka erishish faqat qisqa muddatli choralar bilan emas, balki uzoq muddatli institutsional islohotlar bilan bog'liq bo'lishi kerak (Burns, 1969).

Chirwa va Odhiambo (2016) tomonidan amalga oshirilgan adabiyotlar sharhida iqtisodiy o'sishga ta'sir qiluvchi makroiqtisodiy omillar: inflyatsiya, real foiz stavkalari, fiskal muvozanat, investitsiya darajasi va tashqi savdo siyosati kabi ko'rsatkichlar tizimli yoritilgan. Mualliflar ichki va tashqi omillar uyg'unligini ta'minlamasdan makroiqtisodiy barqarorlikni kafolatlab bo'lmasligini ta'kidlaydilar (Chirwa & Odhiambo, 2016).

Janubiy Osiyo mamlakatlari misolida o'rganilgan tadqiqotda iqtisodiy o'sishning asosiy drayverlari sifatida sanoatlashtirish darajasi, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar, savdo ochiqligi va ichki investitsiyalarning o'sishi qayd etilgan (Rahman, Rana, & Barua, 2019). Mualliflar System GMM yondashuvi orqali uzoq muddatli barqaror o'sish uchun fiskal tartib-intizom va institutsional samaradorlik muhimligini ko'rsatganlar.

Tanzaniya misolida iqtisodiy o'sishni jadallashtirgan omillar tahlil qilingan tadqiqotda infratuzilma rivoji, ijtimoiy barqarorlik, qishloq xo'jaligi modernizatsiyasi va siyosiy barqarorlik asosiy sabablar sifatida ajratib ko'rsatilgan (Byaro, Pelizzo, & Kinyondo, 2023). Ushbu yondashuv O'zbekiston kabi rivojlanayotgan davlatlar uchun dolzarb ekani bilan ajralib turadi.

Afrika mamlakatlari misolida olib borilgan tadqiqotda inflyatsiyaning pastligi, savdo balansining sog'lomligi, investitsion muhit va hukumat xarajatlarining samaradorligi iqtisodiy barqarorlikka sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlangan (Oyebowale & Algarhi, 2020). Bu omillar ichki va tashqi makro muhitning uzviy bog'liqligini aks ettiradi.

Eksport va investitsiya munosabatlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotda esa eksport salohiyati yuqori bo'lgan davlatlarda ichki investitsiyalarning ko'payishi barqaror iqtisodiy o'sishga xizmat qilishi ta'kidlanadi (Bakari, 2022). Xususan, eksport diversifikatsiyasi iqtisodiy muvozanatni ta'minlovchi strategik omil sifatida baholanadi.

Rossiya va MDH mamlakatlari doirasidagi tadqiqotda makroiqtisodiy barqarorlikning turli shakllari, jumladan narxlar barqarorligi, moliyaviy muvozanat, tashqi savdo balansining barqarorligi haqida tushunchalar keng yoritilgan (Mutalimov & Zenati, 2022).

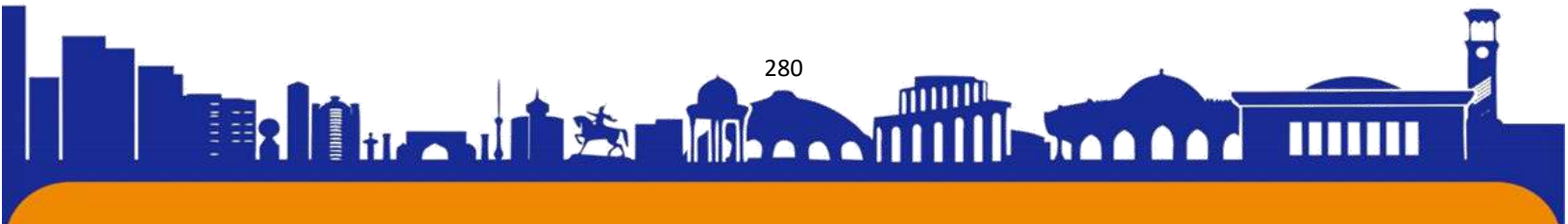
O'zbekiston kontekstida olib borilgan tadqiqotlarda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun eksport tarkibini diversifikatsiyalash, investitsion faoliyatni rag'batlantirish, hamda institutsional islohotlarni chuqurlashtirish zarurligi ko'rsatib o'tiladi (Yormonqulova, 2024; Eshqulova, 2023). Ushbu tadqiqotlar ichki siyosiy va iqtisodiy omillarni chuqur o'rganishga e'tibor qaratgan bo'lib, ekologik barqarorlik, resurslardan oqilona foydalanish va innovatsion rivojlanish masalalariga ham urg'u beradi.

Umuman olganda, ilmiy adabiyotlarda iqtisodiy barqarorlikka ta'sir etuvchi omillar tizimli tarzda o'rganilgan bo'lib, ularning aksariyati milliy makroiqtisodiy siyosat, tashqi savdo sharoitlari, investitsion muhit va ekologik omillar bilan bevosita bog'liqdir. Mazkur maqolada shu omillar O'zbekiston misolida chuqur tahlil qilinadi.

Tahlil va natijalar muzokarasi

Makroiqtisodiy barqarorlikka ta'sir etuvchi omillarni, odatda, ichki (endogen) va tashqi (ekzogen) omillarga bo'lish mumkin. Bu ikki omillar tizimi o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda ularning muvozanati muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy iqtisodiyotning ichki barqarorligini baholashda bir qator asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ulardan birinchisi – YAIM (ya'ni, yalpi ichki mahsulot)ning real o'sish sur'ati bo'lib, u iqtisodiy o'sishning miqdoriy darajasini ifodalaydi. YAIMning barqaror va ijobiy o'sish sur'atlari mamlakat iqtisodiyotining sog'lom rivojlanayotganidan dalolat beradi va iqtisodiy siyosatning samaradorligini ko'rsatadi (1-jadval).

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Inflyatsiya darajasi esa narxlar barqarorligining asosiy ko'rsatkichidir. Yuqori inflyatsiya aholining xarid qobiliyatini pasaytirib, ijtimoiy norozilikni keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois inflyatsiya darajasini past va boshqariladigan holatda ushlab turish iqtisodiy barqarorlik uchun muhim omil hisoblanadi.

Ishsizlik darajasi ham iqtisodiy barqarorlikning ijtimoiy o'lchovi sifatida qaraladi. Mehnat bozorining barqaror ishlashi, ish o'rinlarining yetarliligi va ish bilan ta'minlangan aholi ulushi – aholining real daromadlari va ijtimoiy farovonligiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Yuqori ishsizlik esa iqtisodiy o'sishni sekinlashtiruvchi salbiy omil sifatida baholanadi.

Byudjet taqchilligi yoki ortig'i (YAIMga nisbatan foizda) fiskal barqarorlik holatini aks ettiradi. Davlat byudjetining mutanosibligi – ya'ni daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi muvozanat – davlat moliyasining sog'lomligini ko'rsatadi. Doimiy byudjet taqchilligi moliyaviy beqarorlik va qarz yukining oshishiga olib kelishi mumkin.

Davlat qarzining YAIMga nisbati mamlakatning moliyaviy xavfsizligini belgilovchi muhim indikatorlardan biridir. Qarz yukining haddan tashqari ortishi kredit reytingining pasayishiga va moliyaviy mustaqillikning cheklanishiga olib keladi. Shu bois qarz yuki boshqaruv ostida bo'lishi zarur.

Shuningdek, investitsiyalar darajasi iqtisodiyotdagi faoliyatning kelajagi haqida signal beradi. Yuqori investitsion faollik yangi ishlab chiqarish quvvatlarining yaratilishi, texnologik yangilanish va bandlikni oshiradi, bu esa iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlovchi muhim omildir.

Infratuzilma rivoji – yo'llar, elektr energiyasi ta'minoti, internet infratuzilmasi – ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutni kamaytiradi. Infratuzilmaviy barqarorlik biznes muhitni yaxshilaydi va investorlar uchun jozibadorlikni oshiradi.

Yana bir muhim omil bu – ekologik ko'rsatkichlar bo'lib, ular CO₂ chiqindilari, suv resurslaridan foydalanish, chiqindilar hajmi kabi parametrlardan iborat. Ekologik muvozanat iqtisodiy barqarorlikning barakali rivojlanishini ta'minlaydi. Ekologik beqarorlik esa sog'liqni saqlash xarajatlarini ko'paytiradi, ishlab chiqarishga salbiy ta'sir qiladi va resurs tanqisligiga olib keladi.

Umuman olganda, mazkur ichki ko'rsatkichlar iqtisodiy barqarorlikning asosiy poydevorini tashkil etadi. Ularning har biri alohida ahamiyatga ega bo'lishi bilan birga,

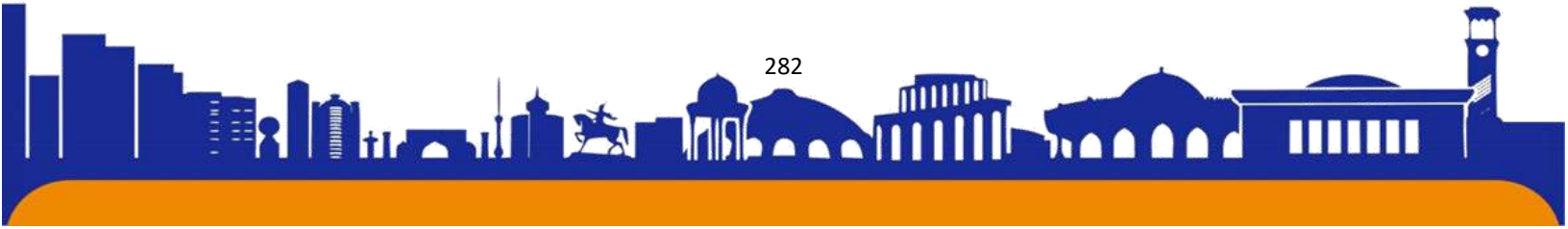
ular o‘zaro chambarchas bog‘liq holda milliy iqtisodiyotning sog‘lom rivojlanishini belgilaydi.

1-jadval

Makroiqtisodiy barqarorlikka ta’sir etuvchi ichki omillar

Ko‘rsatkich nomi	Mazmuni
YAIM (real o‘shish sur’ati)	Iqtisodiy o‘shishning umumiy barqarorligini baholash
Inflyatsiya darajasi	Narxlar barqarorligi, aholi xarid qobiliyati
Ishsizlik darajasi	Mehnat bozoridagi barqarorlik
Byudjet taqchilligi / ortig‘i	Fiskal barqarorlik, davlat moliyasining holati
Davlat qarzi	Qarz yukining iqtisodiy barqarorlikka ta’siri
Investitsiyalar darajasi (YAIM foizida)	Ichki iqtisodiy faollik va kelajakdagi o‘shish imkoniyatlari
Infratuzilma indeksi (yo‘llar, energiya, AKT)	Ishlab chiqarish samaradorligi va hududiy barqarorlik
Ekologik ko‘rsatkichlar	Barqaror ekologik muhitning iqtisodiy jarayonlarga ta’siri

Makroiqtisodiy barqarorlikka tashqi omillar orqali ta’sir etuvchi omillar asosan xalqaro iqtisodiy munosabatlar va global moliyaviy sharoitlar bilan bog‘liqdir. Ulardan biri — eksport hajmi va tarkibi bo‘lib, u milliy iqtisodiyotning tashqi bozorga integratsiyalashuv darajasi va eksport diversifikatsiyasining holatini aks ettiradi. Eksportda yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ulushining ko‘pligi iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi, xomashyo eksportiga haddan tashqari tayanish esa tashqi narxlar tebranishiga bog‘liqlikni kuchaytiradi.

Makroiqtisodiy barqarorlikka ta'sir etuvchi tashqi omillar

Ko'rsatkich nomi	Mazmuni
Eksport hajmi va tarkibi	Eksport diversifikatsiyasi darajasi
Import hajmi	Iqtisodiy ochiqlik, resurslarga qaramlik
Tashqi savdo balansining saldosi	Valuta barqarorligi va milliy iqtisodiy xavfsizlik
Xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar	Tashqi moliyaviy oqimlar barqarorligi
Valyuta kursi (va o'zgaruvchanligi)	Pul-kredit siyosati va tashqi raqobatbardoshlik
Xalqaro zahiralari (oylik importni qoplash yetarliligi)	Tashqi zarbalarga qarshi moliyaviy xavfsizlik
Tashqi davlat qarzi (GDP foizida)	Xalqaro qarz xavfsizligi darajasi
Jahon narx indeksi (mamlakat eksportidagi muhim bo'lgan mahsulotlar.)	Tovarlar bo'yicha narx kon'yunkturasi ta'siri

Import hajmi iqtisodiy ochiqlikning, ya'ni tashqi bozorlarga qaramlikning ko'rsatkichidir. Import hajmining yuqoriligi, ayniqsa strategik mahsulotlarda, milliy ishlab chiqarishning cheklanganligini va tashqi omillarga bog'liqlikni bildiradi. Bu esa iqtisodiy xavfsizlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Tashqi savdo balansining saldosini, ya'ni eksport va import o'rtasidagi farq, valuta barqarorligi va tashqi to'lovlar muvozanatini aks ettiradi. Tashqi savdo saldosining doimiy manfiy holatda bo'lishi valyuta kursi bosimi, tashqi qarz ehtiyoji va xalqaro rezervlar kamayishiga olib keladi.

Xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar (FDI) esa mamlakatga kirib kelayotgan tashqi moliyaviy resurslar va texnologiyalar oqimini bildiradi. Barqaror va yillik asosda o'sib boruvchi FDI oqimi iqtisodiyotga ishonch va raqobatbardoshlik darajasining belgisi

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

bo‘lib xizmat qiladi. Aksincha, FDI pasayishi tashqi siyosiy va iqtisodiy xavflarning oshganini ko‘rsatadi.

Valyuta kursi va uning o‘zgaruvchanligi tashqi savdo va investitsiyalarga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Kursning haddan tashqari o‘zgaruvchanligi eksportchilar va importchilar uchun noaniqlik tug‘diradi, pul-kredit siyosatining samaradorligini pasaytiradi.

Xalqaro rezervlar, odatda, necha oylik import hajmini qoplashga yetarli darajada bo‘lishi kerak. Rezervlarning yetariligi mamlakatning tashqi zarbalarga bardosh berish qobiliyatini ko‘rsatadi. Ularning kamayishi esa valyuta kursining beqarorligiga va tashqi moliyaviy tavakkalchilikka olib keladi.

Tashqi davlat qarzining YAIMga nisbati esa xalqaro qarz xavfsizligining muhim ko‘rsatkichidir. Qarzdorlikning yuqori darajasi byudjet bosimini kuchaytiradi, suveren kredit reytingiga salbiy ta‘sir qiladi hamda iqtisodiy mustaqillikni cheklaydi.

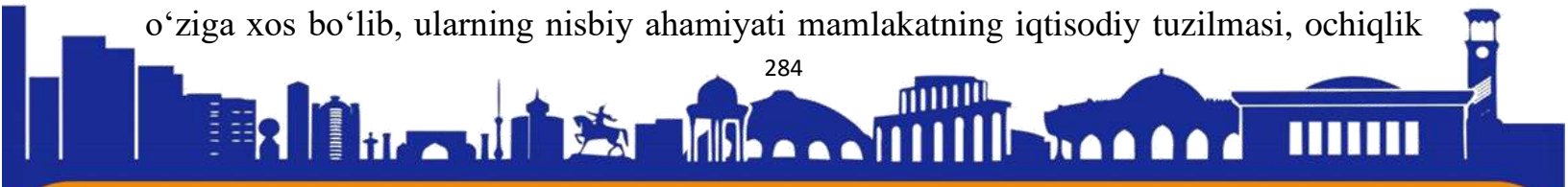
Oxirgi muhim ko‘rsatkich — global narx indeksi (neft, gaz, paxta kabi eksport qilinadigan xomashyo narxlari). Bu narxlar xalqaro bozorga yo‘naltirilgan iqtisodiyotlar uchun iqtisodiy daromadlar oqimini bevosita belgilaydi. Tovar narxlarining keskin pasayishi eksport tushumining kamayishiga, demak, makroiqtisodiy barqarorlikning izdan chiqishiga olib kelishi mumkin.

Umuman olganda, yuqoridagi tashqi omillar global iqtisodiy muhitdagi o‘zgarishlarga nisbatan milliy iqtisodiyotning moslashuvchanligini va xavfsizlik darajasini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda bu omillar doimiy monitoring va boshqaruvni talab etadi.

Xulosa

Makroiqtisodiy barqarorlik har bir davlatning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib, u ko‘plab ichki va tashqi omillar tizimiga bog‘liq holda shakllanadi. Ushbu maqolada iqtisodiy barqarorlikka ta‘sir etuvchi asosiy ichki omillar – YAIM o‘sish sur‘ati, inflyatsiya, ishsizlik, fiskal holat, investitsiyalar, infratuzilma va ekologik muvozanat tahlil qilindi. Shu bilan birga, tashqi omillar – eksport-import hajmi, tashqi savdo balansining holati, xorijiy investitsiyalar, valyuta kursi, xalqaro rezervlar va global narxlar kon’yunkturasi kabi omillar iqtisodiy barqarorlikka kuchli ta‘sir ko‘rsatuvchi omillar sifatida ko‘rsatildi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, har bir mamlakatda bu omillarning iqtisodiyotga ta‘siri o‘ziga xos bo‘lib, ularning nisbiy ahamiyati mamlakatning iqtisodiy tuzilmasi, ochiqlik

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

darajasi va institutsional salohiyatiga qarab farqlanadi. Ayni paytda globallashtiruv kuchayib, xalqaro iqtisodiy muhit tobora o'zgaruvchan tus olayotgani sababli, tashqi omillarning milliy iqtisodiyotlarga ta'siri yanada kuchayib bormoqda.

Shu bois, har qanday davlat, xususan, O'zbekiston uchun ham, makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash yo'lida nafaqat ichki siyosatni samarali olib borish, balki tashqi omillar ta'sirini oldindan baholash, tahlil qilish va zaruriy himoya mexanizmlarini shakllantirish dolzarb masalaga aylangan. Bunday yondashuv iqtisodiy zarbalarga bardosh bera oladigan, sog'lom va barqaror iqtisodiy modelni shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Bakari, S. (2022). *The Nexus between Domestic Investment and Economic Growth in Developed Countries: Do Exports matter?*

Burns, A. F. (1969). Progress towards economic stability. In *The business cycle in a changing world* (pp. 101–128). NBER.

Byaro, M., Pelizzo, R., & Kinyondo, A. (2023). What are the main drivers behind the acceleration of Tanzania's economic growth over the past three decades? *African Journal of Economic Review*, 11(4), 85–107.

Chirwa, T. G., & Odhiambo, N. M. (2016). Macroeconomic determinants of economic growth: A review of international literature. *The South East European Journal of Economics and Business*, 11(2).

Eshqulova, N. (2023). O'zbekiston eksporti diversifikatsiyasining yo'nalishlari. *Journal of Universal Science Research*, 1, 599–610.

Mutalimov, V. A., & Zenati, Y. (2022). Формы проявления макроэкономической стабильности. In *Государство, экономика, бизнес: стратегия будущего в условиях санкционного давления*.

Oyebowale, A. Y., & Algarhi, A. S. (2020). Macroeconomic determinants of economic growth in Africa. *International Review of Applied Economics*, 34(6), 839–857.

Rahman, M. M., Rana, R. H., & Barua, S. (2019). The drivers of economic growth in South Asia: Evidence from a dynamic system GMM approach. *Journal of Economic Studies*, 46(3), 564–577.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Yormonqulova, N. (2024). Iqtisodiy o‘shish omillarini takomillashtirish va barqaror rivojlanishga erishish. *Qo‘qon Universiteti Xabarnomasi*, 10, 109–112.

Normo‘minovna, Eshqulova Nasiba. "O‘zbekiston eksporti diversifikatsiyasining yo‘nalishlari." *Journal of Universal Science Research* 1 (2023): 599-610.

TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA O'ZBEKISTONDA QURILISH MATERIALLARI SANOATI KORXONALARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI TA'MINLASH ISTIQBOLLARI

Xoshbakov Baxodir Abdilazizovich

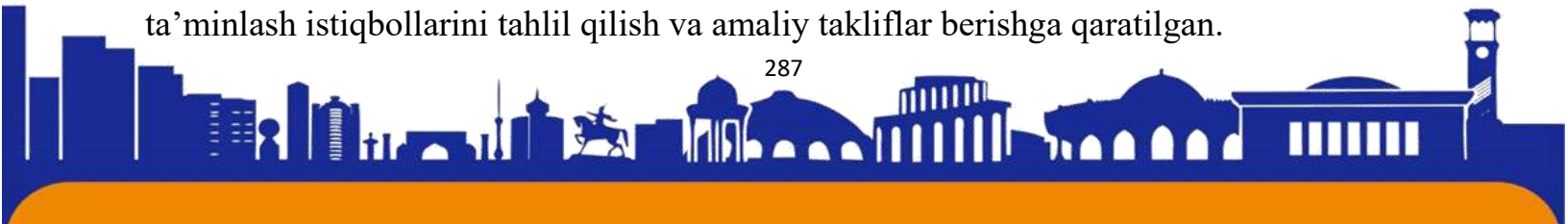
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti Iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada iqtisodiy islohotlar va transformatsiya sharoitida O'zbekistonda qurilish materiallari sanoati korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish masalalari ko'rib chiqilgan. Raqobatbardoshlik tushunchasi, uni baholash mezonlari hamda ichki va tashqi bozorlarda ustunlikni ta'minlash yo'llari tahlil etilgan. Sanoat korxonalarining texnologik modernizatsiyasi, investitsiyaviy faollik, innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish va eksport salohiyatini kengaytirish muhim omillar sifatida ko'rsatilgan. Shuningdek, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlari va infratuzilmaviy sharoitlar tahlil qilinib, tarmoqning barqaror rivojlanishi uchun strategik yo'nalishlar taklif qilingan.

Kalit so'zlar: transformatsiya, qurilish materiallari sanoati, raqobatbardoshlik, innovatsiya, eksport salohiyati, modernizatsiya, sanoat korxonalari, texnologik rivojlanish, bozor islohotlari, strategik rivojlanish.

Kirish.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida qurilish materiallari sanoati muhim o'rin tutadi, chunki u infratuzilma loyihalari, uy-joy qurilishi va mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi. So'nggi yillarda global iqtisodiy transformatsiya, urbanizatsiya, ekologik talablarning oshishi va texnologik innovatsiyalar qurilish materiallari sanoatiga yangi chaqiriqlar va imkoniyatlar keltirdi. O'zbekistonda davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, sanoatni modernizatsiya qilish va eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan dasturlar ushbu tarmoqning rivojlanishiga zamin yaratmoqda. Biroq, mahalliy korxonalar ichki va xalqaro bozorlarda kuchli raqobatga duch kelmoqda, bu esa ularning raqobatbardoshligini ta'minlash uchun kompleks strategiyalarni talab qiladi. Ushbu maqola transformatsiya sharoitida O'zbekistonda qurilish materiallari sanoati korxonalarining raqobatbardoshligini ta'minlash istiqbollari tahlil qilish va amaliy takliflar berishga qaratilgan.

Asosiy qism.

Zamonaviy iqtisodiy transformatsiya jarayonida har qanday mamlakatning sanoat tarmoqlari oldida global raqobat muhitiga moslashish, ichki resurslardan samarali foydalanish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali barqaror iqtisodiy o'sishga erishishdek murakkab vazifalar turadi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar, byurokratik to'siqlarni kamaytirish, biznes yuritish muhitini soddalashtirish, xususiy sektorga yo'l ochish, mahalliyashtirish va sanoatlashtirish siyosatlari transformatsion bosqichga o'tdi. Bu sharoitda qurilish materiallari sanoati strategik ahamiyat kasb etadi. Chunki ushbu tarmoq mamlakat infratuzilmasining poydevorini belgilaydi, yirik ijtimoiy va sanoat ob'ektlarini barpo etishda hal qiluvchi rol o'ynaydi va minglab ish o'rinlari yaratadi. Aynan shu omillar O'zbekistonda ushbu tarmoq korxonalarining raqobatbardoshligini ta'minlash zaruriyatini kun tartibiga olib chiqmoqda.

Qurilish materiallari sanoati raqobatbardoshligini belgilovchi omillar orasida mahsulot tannarxi, texnologik yangilanish darajasi, ishlab chiqarish samaradorligi, eksport salohiyati, ekologik mezonlarga moslik va bozor talabiga tez javob bera olish qobiliyati alohida ajralib turadi. Transformatsiya sharoitida bu mezonlarni ta'minlash uchun chuqur tizimli yondashuv va sektoral modernizatsiya zarur. So'nggi yillarda mamlakatda ushbu yo'nalishda ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Jumladan, "O'zqurilishmateriallari" aksiyadorlik jamiyati tizimida 200 dan ortiq korxonalar faoliyat yuritmoqda, ularning aksariyati xususiylashtirilgan va xorijiy investorlar bilan hamkorlikda yangi ishlab chiqarish quvvatlari ishga tushirilmoqda. Biroq bu jarayon hali ko'plab fundamental muammolar va rivojlanish imkoniyatlarini o'zida mujassam etadi.

Birinchidan, raqobatbardoshlikni ta'minlashda texnologik transformatsiya yetakchi rol o'ynaydi. Ko'plab korxonalar hali ham eski sovet uskunalarida ishlab chiqarishni davom ettirmoqda. Bu esa yuqori energiya sarfi, past samaradorlik, sifatning bir me'yorda emasligi, chiqindi darajasining yuqoriligi kabi muammolarni keltirib chiqaradi. Rivojlangan davlatlarda, jumladan Xitoy, Germaniya, Turkiya va Janubiy Koreyada sement, gips, beton, oynavand panellar va boshqa qurilish materiallari ishlab chiqarishda avtomatlashtirilgan, robotlashtirilgan va "aqli tizimlar" asosida ishlovchi ishlab chiqarish liniyalari keng joriy qilingan. O'zbekistonda ham xorijiy texnologik transfer asosida, ayniqsa, Kattaqo'rg'on, Jizzax, Zomin, Toshkent viloyatlarida yangi zavodlar ishga tushmoqda, biroq ular butun tarmoqni to'liq qamrab olganicha yo'q. Shu sababli

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

transformatsion strategiya doirasida davlat-xususiy sheriklik asosida texnologik yangilanish dasturlarini amalga oshirish, texnoparklar bilan sanoat kooperatsiyasini kuchaytirish va moliyaviy rag'batlar tizimini kengaytirish dolzarbdir.

Ikkinchidan, korxonalarining raqobatbardoshligini ta'minlashda xalqaro sifat standartlariga muvofiqlik, sertifikatlashtirish va ekologik xavfsizlik mezonlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. ISO 9001, ISO 14001, CE va boshqa xalqaro standartlarga ega bo'lmagan mahsulotlar eksport bozorida cheklovlarga duch keladi. Bugungi kunda yirik sement va gipsokarton zavodlari xalqaro sertifikatlar asosida faoliyat yuritib, o'rta va kichik korxonalarda bu tizim hali yetarlicha yo'lga qo'yilmagan. Natijada mahsulotlar sifati notekis, xaridorgirlik darajasi pasaygan. Shu sababli transformatsion siyosat doirasida korxonalar uchun sifat menejmenti tizimini majburiy joriy etish, davlat tomonidan akkreditatsiyalangan laboratoriyalar tarmog'ini kengaytirish, ekologik monitoring va hisobot tizimini raqamlashtirish talab etiladi.

Uchinchidan, raqobat ustunligini belgilovchi asosiy omillardan biri bu eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarish va tashqi bozorga faol kirish strategiyasidir. O'zbekiston hududiy joylashuvi jihatidan Markaziy Osiyo bozoriga yaqin bo'lib, Qozog'iston, Tojikiston, Qirg'iziston va Afg'onistonga qurilish materiallarini eksport qilish imkoniyatiga ega. Ayniqsa, Afg'oniston va Xitoy yo'nalishida yangi logistika yo'nalishlari ochilishi bu imkoniyatni yanada kengaytiradi. Lekin ayni vaqtda ko'plab korxonalar eksport infratuzilmasi, xalqaro logistika zanjiri, bojxona-soliq imtiyozlaridan yetarlicha foydalanmayapti. Shu bois eksport markazlarini har bir mintaqada tashkil etish, eksportchilar uchun konsalting va sug'urta xizmatlarini kuchaytirish, "bir darcha" tamoyili asosida eksportni soddalashtirish raqobatbardoshlikni oshiradi.

To'rtinchidan, transformatsiya sharoitida innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish ham korxonalar raqobat salohiyatini belgilovchi omildir. Global qurilish materiallari sanoatida "yashil qurilish", energiya tejankor materiallar, issiqlik izolyatsiyasi mahsulotlari, biokompozit panellar, "aqli oynalar", 3D-beton bosib chiqarish kabi yo'nalishlar keng rivojlanmoqda. O'zbekistonda esa bunday mahsulotlar ishlab chiqarish faqat boshlang'ich bosqichda. Bu holat ilmiy-tadqiqot tashkilotlari bilan sanoat korxonalari o'rtasidagi integratsiyaning sustligi, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarining yetarli emasligi, startaplarni tijoratlashtirishdagi byurokratik to'siqlar bilan bog'liq. Shu bois yaqin istiqbolda "industry-academy-business" modelini joriy etish, innovatsion

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

loyiha tanlovlarini yo'lga qo'yish, davlat grantlari, venchur fondlari orqali moliyalashtirish tizimini shakllantirish kerak.

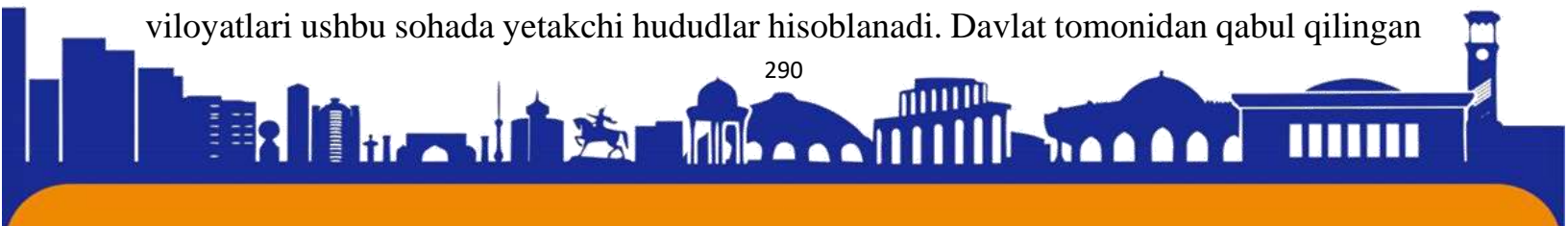
Beshinchidan, raqobatbardoshlikni oshirishda mehnat unumdorligi va inson kapitalining roli beqiyosdir. Qurilish materiallari sanoatida yuqori malakali muhandislar, texnologlar, avtomatlashtirish mutaxassislari, logistik menejerlar yetishmovchiligi mavjud. Transformatsiya jarayoni doirasida kasb-hunar maktablari, oliy o'quv yurtlarida amaliy mashg'ulotlar va sanoat ko'nikmalarini beruvchi yo'nalishlarni kengaytirish, ishlab chiqarish korxonalarida mentorlik tizimini joriy qilish, xorijiy mutaxassislarni jalb qilish orqali korxonalar raqobatbardoshligini oshirish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan "Sanoatni raqamlashtirish", "Yashil iqtisodiyot", "Hududiy sanoatlashtirish" tashabbuslari doirasida har bir viloyatning sanoat ixtisoslashuvi aniqlanmoqda. Masalan, Navoiyda sement, Samarqandda gips, Andijonda to'qimachilik qurilish materiallari, Qoraqalpog'istonda oynavand panellar bo'yicha loyihalar yo'lga qo'yilgan. Ushbu tarmoqlarni mahalliy resurslar asosida rivojlantirish orqali logistika xarajatlari kamayadi, tannarx pasayadi va hududiy raqobat ustunligi shakllanadi.

Demak, transformatsiya sharoitida O'zbekistonda qurilish materiallari sanoati korxonalarining raqobatbardoshligini ta'minlash o'z ichiga texnologik yangilanish, eksport salohiyatini kengaytirish, innovatsion mahsulotlarni rivojlantirish, inson kapitalini kuchaytirish va sifat tizimini xalqaro mezonlarga moslashtirishdek strategik yo'nalishlarni oladi. Shu bilan birga, davlat tomonidan yaratilayotgan islohotlar muhitidan samarali foydalanish, xususiy sektorning faolligini oshirish, ilm-fan bilan sanoat integratsiyasini kuchaytirish orqali mazkur tarmoq nafaqat ichki talabni qondirish, balki jahon bozorida ham o'z o'rnini topishga qodir bo'ladi. Transformatsion iqtisodiy rivojlanishning muvaffaqiyati aynan shu kabi tarmoqlarni raqobatbardosh holga keltirish orqali ta'minlanadi.

Muhokama.

O'zbekiston qurilish materiallari sanoatining hozirgi holati mamlakat iqtisodiyotidagi o'sish tendensiyalarini aks ettiradi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2024-yil holatiga qurilish materiallari ishlab chiqarish hajmi yillik o'rtacha 10-12% ga o'smoqda. Asosiy mahsulotlar qatoriga sement, g'isht, temir-beton buyumlar, shisha, keramika plitkalar va issiqlik izolyatsiya materiallari kiradi. Farg'ona, Toshkent, Samarqand va Navoiy viloyatlari ushbu sohada yetakchi hududlar hisoblanadi. Davlat tomonidan qabul qilingan

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

qarorlar, masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 20-fevraldagi "Qurilish materiallari sanoatini tubdan takomillashtirish va kompleks rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-139-son qarori sanoatni modernizatsiya qilish, importga qaramlikni kamaytirish va eksportni oshirishga qaratilgan muhim qadam bo'ldi. Biroq, bir qator muammolar mavjud: eskirgan texnologiyalar, yuqori ishlab chiqarish xarajatlari, xom ashyo ta'minotidagi qiyinchiliklar, ekologik standartlarga rioya qilishning past darajasi va marketing strategiyalarining yetishmasligi.

Transformatsiya sharoiti global iqtisodiy o'zgarishlar, texnologik innovatsiyalar va barqaror rivojlanish talablarini o'z ichiga oladi. Global bozorda ekologik toza va energiya tejovchi qurilish materiallariga talab oshmoqda, bu esa O'zbekiston korxonalarini yangi texnologiyalarga moslashishga majbur qilmoqda. Raqobat muhiti tahlili shuni ko'rsatadiki, mahalliy korxonalar Xitoy, Turkiya, Rossiya va Yevropa davlatlaridan keladigan import mahsulotlari bilan raqobatlashmoqda. Raqobatning asosiy omillari sifat, narx, mahsulot assortimenti, yetkazib berish tezligi va ekologik standartlarga muvofiqlikni o'z ichiga oladi. Transformatsiya sharoitida raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun korxonalar zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish, innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqarish, xarajatlarni optimallashtirish va bozor talablariga moslashishga e'tibor berishi kerak.

Raqobatbardoshlikni ta'minlash istiqbollari bir necha yo'nalishda ko'rib chiqish mumkin.

*Birinchi*dan, texnologik modernizatsiya muhim ahamiyatga ega. Ko'pgina O'zbekiston korxonalari 20-30 yil avvalgi eskirgan uskunalardan foydalanmoqda, bu ishlab chiqarish samaradorligini pasaytiradi va mahsulot sifatiga ta'sir qiladi. Zamonaviy energiya tejovchi texnologiyalarni joriy qilish, masalan, sement ishlab chiqarishda quruq usul texnologiyasiga o'tish xarajatlarni 20-30% ga kamaytirishi mumkin. Avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish liniyalari va robotlashtirish tizimlari mahsulot sifatini yaxshilaydi va inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni minimallashtiradi. Quyosh va shamol energiyasi kabi alternativ energiya manbalaridan foydalanish ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytiradi va ekologik talablarga javob beradi.

*Ikkinchi*dan, innovatsion yondashuvlar muhimdir. Ekologik toza materiallar, masalan, qayta ishlanadigan qurilish materiallari, energiya tejovchi izolyatsiya mahsulotlari va engil temir-beton konstruktsiyalar ishlab chiqarish bozor talablariga javob beradi. Mahalliy universitetlar va ilmiy-tadqiqot institutlari bilan hamkorlikda yangi materiallar

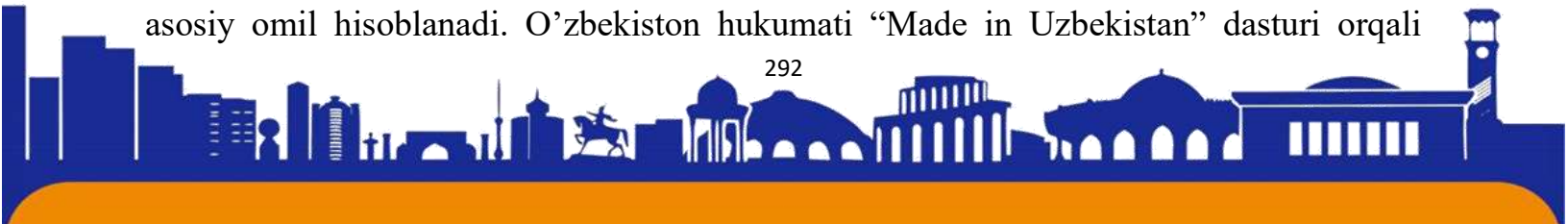
ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

va texnologiyalarni ishlab chiqish raqobatbardoshlikni oshiradi. Xalqaro tajribani, masalan, Germaniya va Yaponiyaning ilg'or texnologiyalarini mahalliy sharoitlarga moslashtirish foydali bo'ladi.

Xom ashyo ta'minoti va logistika tizimini yaxshilash ham muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda qum, ohaktosh, gil va boshqa xom ashyo zaxiralari yetarli, ammo ularni qayta ishlash va tashishda qiyinchiliklar mavjud. Zamonaviy qayta ishlash uskunalarini joriy qilish xom ashyodan samarali foydalanishni ta'minlaydi. Logistika tizimini optimallashtirish uchun temir yo'l va avtomobil transporti infratuzilmasini rivojlantirish, yuk tashish xarajatlarini kamaytirish va mahsulotlarni xalqaro bozorlarga tezkor yetkazib berish uchun logistika markazlarini tashkil qilish zarur. Moliyaviy qo'llab-quvvatlash raqobatbardoshlikni oshirishda asosiy omil hisoblanadi. Davlat tomonidan taqdim etiladigan soliq imtiyozlari, arzon kreditlar va subsidiyalar kichik va o'rta korxonalariga zamonaviy uskunalar xarid qilish va ishlab chiqarishni kengaytirish imkonini beradi. Xususiy investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay shart-sharoitlar, masalan, er uchastkalarini ajratish va qonunchilikni soddalashtirish muhimdir. Lizing dasturlari orqali qimmatbaho uskunalar xarid qilish imkoniyati kengaytirilishi kerak.

Marketing va brendlash strategiyalari transformatsiya sharoitida raqobatbardoshlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Mahalliy bozorda qurilish materiallarini supermarketlar, qurilish bozorlari va onlayn platformalar (Olcha.uz, Zoodmall) orqali targ'ib qilish kerak. Xalqaro bozorda "Made in Uzbekistan" brendi orqali mahsulotlarni Rossiya, Qozog'iston, Turkiya va Yevropa bozorlarida reklama qilish muhimdir. Ijtimoiy tarmoqlar, xususan, Instagram, Telegram va YouTube'da yuqori sifatli vizual kontent, mahsulot foydalari va loyiha namunalari haqida ma'lumot tarqatish mijozlar e'tiborini jalb qiladi. Xalqaro qurilish materiallari ko'rgazmalarida, masalan, "WorldBuild" va "BAU Munich" kabi tadbirlarda ishtirok etish mahalliy mahsulotlarni global bozorda targ'ib qilishga yordam beradi. Inson resurslarini rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega. Malakali kadrlar tayyorlash uchun Toshkent Arxitektura-qurilish instituti va boshqa ta'lim muassasalari bilan hamkorlik qilish, xodimlar uchun zamonaviy texnologiyalar va ishlab chiqarish jarayonlari bo'yicha treninglar tashkil qilish zarur. Xalqaro tajriba almashinuvi, masalan, chet el mutaxassislari bilan hamkorlik va stajirovka dasturlari malakani oshiradi.

Davlat qo'llab-quvvatlashi transformatsiya sharoitida raqobatbardoshlikni ta'minlashda asosiy omil hisoblanadi. O'zbekiston hukumati "Made in Uzbekistan" dasturi orqali

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

mahalliy mahsulotlarni eksport qilishni rag'batlantiradi, xalqaro ko'rgazmalarda ishtirok etish va reklama kampaniyalarini moliyalashtirish uchun yordam beradi. Qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarini klasterlar shaklida birlashtirish resurslar almashinuvini va hamkorlikni kuchaytiradi. Qonunchilikni takomillashtirish, masalan, ekologik standartlarni joriy qilish va eksport jarayonlarini soddalashtirish korxonalariga global bozorda raqobatlashish imkonini beradi. Ekologik barqarorlikka e'tibor qaratish transformatsiya sharoitida muhim tendensiya hisoblanadi. Qayta ishlanadigan materiallar ishlab chiqarish, energiya tejovchi texnologiyalarni qo'llash va uglerod chiqindilarini kamaytirish xalqaro standartlarga (ISO 14001, LEED) mos keladi va Yevropa va boshqa rivojlangan bozorlarda talabni oshiradi.

Amaliy choralar raqobatbardoshlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Raqobatchilarni tahlil qilish orqali ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, masalan, Xitoy mahsulotlarining arzonligi va Yevropa mahsulotlarining yuqori sifatini o'rganish kerak. Iste'molchilar so'rovlari orqali bozor talablarini aniqlash va mahsulot assortimentini kengaytirish, xususan, ekologik toza va energiya tejovchi materiallarga e'tibor berish lozim. Davlat-xususiy sheriklik (DXSH) modelidan foydalanib, ishlab chiqarish va logistika loyihalarini moliyalashtirish samarali bo'ladi. Texnologik innovatsiyalarni joriy qilish uchun korxonalar byudjetining 10-15% ni ilmiy-tadqiqot va ishlanmalarga yo'naltirish tavsiya etiladi. Kutilayotgan natijalar ushbu strategiyalarning samarasini ko'rsatadi. Ishlab chiqarish hajmi 20-25% ga oshadi, importga qaramlik 30-40% ga qisqaradi. Eksport hajmi 1,5-2 baravarga oshadi, xususan, Markaziy Osiyo, Rossiya va Yevropa bozorlarida O'zbekiston mahsulotlarining ulushi kengayadi. Mahalliy korxonalar daromadi oshadi, yangi ish o'rinlari yaratiladi va iqtisodiyotga qo'shilgan qiymat ko'payadi.

O'zbekiston qurilish materiallari sanoati hozirgi kunda iqtisodiy rivojlanishning muhim sektorlaridan biri sifatida alohida e'tiborga sazovor bo'lmoqda. Ushbu sanoat, nafaqat mamlakatning ichki ehtiyojlarini qondirish, balki eksport salohiyatini oshirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Hozirgi vaqtda, global iqtisodiy muhitda raqobatbardoshlikni ta'minlash va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish zarurati kuchaymoqda. Ijtimoiy omillar, jumladan, aholi sonining o'sishi va urbanizatsiya jarayonlari, qurilish materiallariga bo'lgan talabni oshiradi, bu esa sanoatning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Shuningdek, O'zbekistonning iqtisodiy siyosati va davlat dasturlari qurilish materiallari sanoatini rivojlantirishga qaratilgan. Masalan, "O'zbekiston 2030" strategiyasi doirasida milliy iqtisodiyotning diversifikatsiyasi va yuqori texnologiyalarni joriy etish orqali raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish ko'zda tutilgan. Bu esa, o'z navbatida, zamonaviy qurilish materiallari ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etish va ularning sifatini oshirishni talab etadi.

Texnologik omillar ham muhim o'rin tutadi, chunki yangi materiallar va ularni ishlab chiqarish jarayonlarining innovatsiyalari, raqobatbardosh mahsulotlar yaratish imkonini beradi. Yevropa va Osiyo mamlakatlarida qo'llanilayotgan zamonaviy texnologiyalar O'zbekiston qurilish materiallari sanoatiga kirib kelishi, uning global bozorlarida raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Ilmiy tadqiqotlar va innovatsion yechimlar orqali sanoatning raqobatbardoshligini oshirish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash mumkin. Bu borada O'zbekiston ilmiy tadqiqot institutlari va oliy ta'lim muassasalari o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish, ilg'or ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy etish zarur. Shu bilan birga, xalqaro tajribalarni o'rganish va ular asosida mahalliy sharoitga moslashtirish, qurilish materiallari sanoatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Muammo. O'zbekiston qurilish materiallari sanoatida bir qator muammolar mavjud bo'lib, ular sanoatning raqobatbardoshligini pasaytiradi va rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. *Birinchi navbatda*, ishlab chiqarish jarayonlarida eskirgan texnologiyalar va jihozlardan foydalanish muammosi mavjud. Bu holat, mahsulotlarning sifatini pasaytiradi hamda ishlab chiqarish xarajatlarini oshiradi. O'zbekiston Statistik qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2020-yilda qurilish materiallari ishlab chiqarishning o'sish sur'ati 5% dan oshmagan, bu esa zamonaviy texnologiyalarni joriy etish zarurligini ko'rsatadi.

Ikkinchi muammo sifatida xom ashyo yetishmovchiligi va resurslardan samarali foydalanmaslikni keltirish mumkin. O'zbekistonning tabiiy resurslari cheklangan bo'lib, bu holat qurilish materiallarini ishlab chiqarishda qiyinchiliklar tug'diradi. Masalan, O'zbekistonning 2021-yilgi ma'lumotlariga ko'ra, sement ishlab chiqarishning 70% dan ortig'i import qilinadi, bu esa mahalliy ishlab chiqaruvchilarni raqobatbardoshligini pasaytiradi.

Uchinchidan, bozorni monopolizatsiya qilish va raqobatning yetishmasligi muammosi mavjud. Bozorning bir necha yirik o'yinchilari tomonidan boshqarilishi, yangi kichik va

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

o'rtta korxonalarining rivojlanishini cheklaydi. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi tomonidan taqdim etilgan raqamlarga ko'ra, kichik va o'rtta korxonalar sektorida faqat 10% dan kamroq'i qurilish materiallari sohasida faoliyat yuritadi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish zarur, chunki bu nafaqat qurilish materiallari sanoatini rivojlantirishga, balki iqtisodiyotning boshqa sohalariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Raqobatni oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va mahalliy xom ashyo resurslaridan samarali foydalanish orqali, O'zbekiston qurilish materiallari sanoati global bozorlar uchun raqobatbardosh bo'lishi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, ish o'rinlari yaratish, aholi farovonligini oshirish va umumiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi.

Maqsad. Tadqiqotning yakuniy maqsadi O'zbekiston qurilish materiallari sanoatining raqobatbardoshligini oshirish uchun zarur bo'lgan innovatsion yechimlar va strategiyalarni aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish orqali, sanoatning zamonaviy texnologiyalar bilan boyitilishi, xom ashyo resurslaridan samarali foydalanish va bozorni diversifikatsiya qilish imkoniyatlari o'rganiladi.

Tadqiqotdan kutilayotgan natijalar, birinchidan, mavjud muammolarni bartaraf etish uchun aniq takliflar va chora-tadbirlar ishlab chiqishdir. Masalan, yangi texnologiyalarni joriy etish, sifatni oshirish va xarajatlarni kamaytirishga doir tavsiyalar berilishi kutilmoqda. Ikkinchidan, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash va raqobatni oshirish maqsadida davlat siyosatini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berilishi ham muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, tadqiqot natijalari O'zbekiston qurilish materiallari sanoatining global bozorlar uchun raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi. Bu jarayon, mamlakat iqtisodiyotining diversifikatsiyasini ta'minlash, ish o'rinlarini yaratish va aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada, O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishi va barqarorligi o'sadi, bu esa tadqiqotning dolzarbligini yanada oshiradi.

Natijalar. Tadqiqot davomida O'zbekiston qurilish materiallari sanoatining raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan bir qancha asosiy natijalar olingan. ***Birinchi natija sifatida***, yangi texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligini 20%ga oshirish imkoniyati aniqlangan. Bu ko'rsatkich, texnologik innovatsiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va xarajatlarni kamaytirish orqali erishilgan.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Ikkinchi natija sifatida, mahalliy xom ashyo resurslaridan samarali foydalanish natijasida, ishlab chiqarish xarajatlarining 15%ga pasayishi kutilmoqda. O'zbekistonning 2021-yilgi statistik ma'lumotlariga ko'ra, sement ishlab chiqarishda xom ashyo sifatida foydalaniladigan resurslar ichida 60% mahalliy manbalardan olinishi mumkin. Bu holat, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash va importga bo'lgan ehtiyojni kamaytirishga yordam beradi.

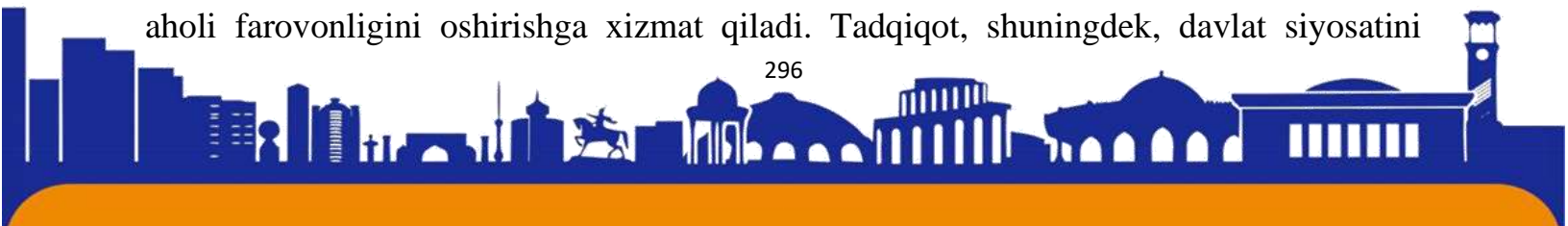
Uchinchidan, tadqiqot davomida kichik va o'rta korxonalarini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Bu borada, kichik korxonalar sonining 30%ga oshishi, bozor diversifikatsiyasi va raqobatning oshishi kutilmoqda. Natijada, yangi ish o'rinlari yaratilishi va aholi farovonligi oshishi mumkin.

Ushbu natijalar tadqiqotning maqsadlariga erishishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular O'zbekiston qurilish materiallari sanoatining raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan aniq va o'lchovli tavsiyalarni taqdim etadi. Bu esa, mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, transformatsiya sharoitida O'zbekistonda qurilish materiallari sanoati korxonalarining raqobatbardoshligini ta'minlash uchun kompleks yondashuv talab qilinadi. Texnologik modernizatsiya, innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish, xom ashyo ta'minoti va logistika tizimini yaxshilash, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, marketing strategiyalarini rivojlantirish, inson resurslarini tayyorlash, davlat yordami va ekologik barqarorlikka e'tibor qaratish muhim ahamiyatga ega. Ushbu istiqbollari O'zbekiston qurilish materiallari sanoatini ichki va xalqaro bozorlarda yetakchi o'ringa olib chiqadi, mamlakat iqtisodiyotini mustahkamlaydi va global transformatsiya talablariga mos rivojlanishini ta'minlaydi.

Tadqiqot natijalari O'zbekiston qurilish materiallari sanoatining raqobatbardoshligini oshirish uchun muhim yo'nalishlarni aniqlashga yordam berdi. Yangi texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligini 20%ga oshirish mumkinligi ko'rsatildi, bu esa xarajatlarni kamaytirish va sifatni oshirishga xizmat qiladi. Mahalliy xom ashyo resurslaridan samarali foydalanish natijasida ishlab chiqarish xarajatlarining 15%ga kamayishi kutilmoqda, bu esa importga bo'lgan ehtiyojni pasaytiradi. Kichik va o'rta korxonalar sonini 30%ga oshirish, bozor diversifikatsiyasi va raqobatning oshishini ta'minlaydi. Ushbu natijalar O'zbekistonning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash va aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqot, shuningdek, davlat siyosatini

takomillashtirish va innovatsion yechimlarni joriy etish zarurligini ta'kidlaydi, bu esa sanoatning kelajakdagi rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ–60-сон Фармони “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” тўғрисида.
2. UNIDO. Industrial Competitiveness Report 2022. – Vienna: United Nations Industrial Development Organization, 2022. – 144 p.
3. Ҳошимов И.Қ., Абдурахмонов Қ.Н. Иқтисодиёт назарияси. – Т.: “Иқтисодиёт”, 2021. – 376 б.
4. Сафаров Н.А. Саноат тармоқларида рақобатбардошликни ошириш йўллари. // “Иқтисод ва молия”, №5, 2022. – Б. 38–42.
5. Хасанов В.В. Qurilish materiallari sanoatini rivojlantirish istiqbollari. // “Innovatsion rivojlanish”, №3(19), 2023. – Б. 59–63.
6. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. – New York: Free Press, 2004. – 592 p.
7. Мусурманов М.Қ. Иқтисодиётда рақобатбардошлик ва инновацион ривожланиш. – Т.: “Fan va texnologiya”, 2020. – 248 б.
8. Ҳамидов А.Қ. Ўзбекистонда саноат трансформациясининг амалий жиҳатлари. // “Ўзбекистон иқтисодиёти”, №1, 2023. – Б. 21–27.
9. Abdullayev A. O'zbekiston qurilish materiallari sanoatining rivojlanishi: Muammolar va yechimlar. O'zbekiston iqtisodiyoti va statistika jurnali, 2020. 5(2), 45-58.
10. Askarov B., Tashkentov D. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish: Qurilish materiallari sanoatidagi tajribalar. Oliy ta'lim va innovatsiyalar, 2021. 7(3), 112-120.
11. Rasulov U. Qurilish materiallari ishlab chiqarishda innovatsion yondashuvlar. Ilm-fan va innovatsiyalar, 2021. 4(3), 88-97.
12. Tursunov M. O'zbekistonda qurilish materiallari sanoatining raqobatbardoshligini oshirish. Xalqaro iqtisodiy tadqiqotlar, 2018. 11(2), 12-20.
13. <https://stat.uz>
14. <https://mineconomy.uz>

ЖУМАШ БЕКЛЕРБЕГИНИҢ ТӘҒДИРИ: ҚАШҚЫНЛЫҚТАН БИЙЛИККЕ ШЕКЕМ

Опаев.Б

Исатай Махамбеттің басшылығындағы миллий азатлық көтерілиси қазақ халқының тарихындағы әхмийетли ұақыялардың бири. Бирақ, бул көтерілистің тәғдири тек ғана жеңис ямаса жеңилис пенен өлшенбейди. Олардың арасында көтерілиске қатнасып, соңынан тәғдирдің жазыуы менен басқа жерге барып, өзгеше өмир баслаған адамлар да бар. Солардың бири - Жаншора.

Оның мылтық соғатуғын усташылық шеберлиги болған, Исатай көтерілисінде мылтық соққан. Көтерілис сәтсиз жуұмақланғаннан соң болыс дайысының жәрдемінде Хийұа ханлығының аймағына өтип кеткен¹.

Жаншора - туұылған жеріндеги сәтсизликтен кейин ол жаңа өмир излеўге мәжбүр болды. Хийұада ол хан әскерине қосылып, тез арада өзинің батырлығы хәм әскерий шеберлиги менен көзге түсти. Жыллар өтип, оның баласы Жумаш та ханның исенимине ийе болып, беклербеги лаўазымына шекем көтерилди.

Усы жерде оның исми менен байланыслы мағлыұматларды айтып өтейик, оның туұылғанында әкесинің қойған аты Жумағұл. Бирақ тарихый дереклерде оның аты хәр түрли айтылады: Жумаш, Жумағамбет, Төре, Жуманияз*.

Араб тилинен алынған жума - жыйын, улыұма жәмәәт жыйналатуғын күн. Биригиўши курамлы атлар - Жумағамбет, Жумағул, Жумагелди хәм т.б. Еркелетип айтылатуғын түри - Жумаш².

Соған қарағанда, Хийұа ханлығындағы салық төлеўши қазақ-қарақалпақлар дизиміндеги Жумақул менен Жуманиёз деген атлар бир адам болыуы мүмкин.

Буны Хийұа ханлығының салық хўжетлерин изертлеген Ю.Э.Брегель де тастыйықлайды, «жоқарыда келтирилген бир аттың орфографиялық вариантларынан тысқары, бир исмнің диалектлик формалары болған басқа да вариантлар бар. Бул вариантлар бир аттың өзінше айтылыуындағы

¹ Опаев Б. Дала жазыулары. Алматы, 2025.

*Буның себеби көтерілис жеңилиске ушырап, Хийұа ханлығына өткеннен кейин атын өзгерткени менен байланыслы болыуы мүмкин. Себеби Россия патшалығы үзликсиз Хийұа ханлығынан өтип кеткен адамларды қайтарып беріуді сорап турған.

² Электрон ресурс: қараңыз <https://sozdikqor.kz/soz?id=59524&a=Juma> Қаралған ўақыты: 03.07.2024.

айырмашылықтарды ямаса түркий тил имласының тұрақсызлығын көрсетеді, соның нәтижесінде хәр қыйлы жазыушылар бір атты хәр түрлі жазыуы мүмкін. Көпшилик жағдайларда белгили бір форма бір адамға бекитилип қойылған, бірақ жәрияланған хұжеттер сөзсиз дәлиллегениндей, бір адамға байланысly хәр қыйлы формалар, соның менен бирге дурыс әдебий формалар да қолланылыуы мүмкін. Буннан тысқары, құрама аттың бір бөлеги күнделикли турмыста түсип қалыуы ямаса басқа, мәниси бирдей сөз бенен алмастырылыуы мүмкін. Усындай параллель формалардың қолланылыуының ең тән алғылықлы мысалларын ғана келтиремен – деп жаза отырып мысал келтирген адам атлары арасында Жуманияз менен Жумақул бір адам екенін айтады³.

Жумаш өз қол астындағы халықтан түйе менен жылқылары үшін салық салдырмаған. Жоқарыда айтқанымыздай Ю. Э. Брегельдің қазақ-қарақалпақтардан жыйналған закат салығы (1871-жылы июль, 19-август) бойынша салық дәптерінде Жуманияздың 200 сыйыры хәм 100 қойы дизимге алынған⁴.

Жумаштың Хийұадағы өмири аңсат болмады. Ол жаңа ортаға үйренисиүге, тилди үйрениүге хәм жергиликли үрип-әдеттерди қабыл етиүге мәжбүр болды. Бірақ оның батырлығы хәм садықлығы оған көп жәрдем берди. Ол әдиллиги хәм шешим қабыллау уқыбы менен танылды. Беклербеги сыпатында Жумаш Хийұа ханлығының ишки хәм сыртқы сиясатына белсенди қатнасты.

Жумаштың тәғдири тек ғана оның жеке өмири менен шекленбейди. Ол сондай-ақ, қазақ-хийуа қатнасықлары тарийхындағы әхмийетли дәүирди көрсетеді. Оның Хийұадағы хызмети еки ел арасындағы сиясий хәм мәдений байланыслардың раўажланыуына тәсир етти. Жумаш қазақ даласы менен Хийұа арасындағы жанлы көпирге айланды, еки халықтың өз-ара түсинисиүйин арттырыуға умтылды.

Хийұа ханы қол астындағы халықты услап турыу үшін олардың арасында бийлер санын көбейткен. Бийлердің үстинен аталық, беклербеги қараған. Бийлер аталыққа, аталық беклербегиге бағынған. Оларды хан лаўазымға тайынлағанда жарлық берген. Олар ханның жарлығысыз рәсмий түрде ўазыйпасына кирисе алмаған.

³ Брегель Ю.Э. Документы архива хивинских ханов по истории и этнографии каракалпаков. – М.: Наука, 1967. – 74 - 75 с.

⁴ Брегель Ю.Э. Документы архива хивинских ханов по истории и этнографии каракалпаков. – М.: Наука, 1967. – 209 с.

О. Жалилов өз мийнетлеринде беклербеги лаўазымы Хорезм тарийхшыларының шығармаларынан тысқары архив материалларында да көп ушырасатуғынын атап өткен. Ол мысал ретинде өзбеклерден Бағыбек беклербеги, жәмшидлерден Абдулла беклербеги, теке түркменлеринен Қожамберди-бек хәм Қулкелди беклербегилерди тилге алады. Соның менен бирге, қазақлардан Омар төре Жумаш, Мусылман, Әзизберген, Халмухаммед, Көпжүрсин, Шүкир Мухаммед, Шахарбай, Жанмухаммед сыяқлы шахслардың да беклербеги болғанын жазады. Қарақалпақлардан Қоңырат қарақалпағынан Қабыл, Юсуп беклербегилерди, ал Он төрт руў қарақалпағынан Сайыпназар, Қудайназар, Қутлы Мурат беклербегилерди де архив дереклеринен тапқанын көрсетип өткен⁵.

Жумаштың қашан беклербеги лаўазымына тайынланғаны хаққында бизде анық мағлыұмат жоқ. Бирақ шама менен 1865-жылы деп айтыўға болады. Себеби, сол жылы Хийўа тахтына Саййид Мухаммед Рахимхан II отырып, өзине хызмет еткен көплеген адамларға бий, аталық, беклербеги лаўазымларын берген. Жумаш беклербеги болған ўақтында жүдә жас болған. Омонбек Жалилов болса оны 1870-жыллары беклербеги болған дейди. Сонда ол 22-23 жасларында усы лаўазымға тайынланған деп айтыўға болады.

А. В. Каулбарс қазақ урыўларының көшип келиўин баянлап, олардың бир бөлеги егиншилик пенен шуғылланғанын хәм қарақалпақлар арасында араласып жасағанын айтады. Жумаш дәслепп Хийўа ханлығының арқасында Дәўқарада, кейин Хийўа ханы арнаўлы жарлық пенен Бадай тоғайынан жер сыйлағаннан соң, усы тоғайдағы Уйғыр районына орналасады. Сондай-ақ, ол көшип келген қазақлар ушын Хийўа ханынан сорап жер алып берген.

Усы жерде айтып өтиў керек, хўжеттерде бәрқулла Жумаш беклербегиниң аты алдына Омар төре деп жазылған, соған қарап биз араб жазыўында үтир қойылмайтуғынын есапқа алып, оның Хийўа ханлығына келгеннен кейинги оған берилген толық ат Омар Төре Жумаш деп ойлаймыз. Аманбек Жалилов болса монографиясында оларды еки адам деп есаплап арасына үтир қойып жазған болса, өзиниң илимий диссертациясында Омар Төре Жумаш деп үтир қоймастан анық жазған. Ол диссертациясында былай дейди: «Архив хўжеттерде көрсетилиўинше, XIX әсирдиң 60-70 жылларынан баслап қарақалпақларда еки беклербеги,

⁵ Жалилов О. XIX-XX аср бошларидаги қарақалпоқ тарихидан (Хива давлат хўжатлари асосида). – Тошкент: Фан, 1986. – 106-107 б.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

қазақларда төрт беклербеги бар еді. Солардан, 1872-жыллары теристамғалы Қабыл, маңғыт Қудайназар беглербегилер болса, қазақлардан Омар Төре Жумаш, Мусулман, Азизберген беклербегилер болған»⁶. Бул жерде қазақ беклербегилеринен тек үшеуінің аты жазылған. Сол дәуірде төрт беклербегиден бирінің аты аталмаған.

1873-жылы Хийўаға келген Швейцариялы саяхатшы, Рус географиялық жәмийети экспедицияларының қатнасыўшысы Анри Мозердиң (1844-1923) айтыўынша, ол Хийўа ханлығында көрген хәм сөйлескен адамлардан бири болған: «Төре-бай-Дәўлет - жас қырғыз (қазақ О.Б.) - адай (Каспий бойындағы жаўынгер ордадан шыққан), фарангты (француз) бийпул шығарып салыўды усыныс еткен. Бул жигирма алты жасар жигиттиң ашық жүзи, кеўилли минези хәм әжайып хәзилкешлиги мени оны кәрўанға алыўға хәм оның хызметин қабыл етиўге исендирди. Төре бай - султанлардың әўлады. Ол ата-бабаларын мақтаныш етеди, пул хәм пайда излемейди, Френгистан (Франция) ды бир көриўди әрман еткен хәқыйқый саяхатшы-батыр»⁷. Оған әкесинен қалған 50 танап жер берилген.

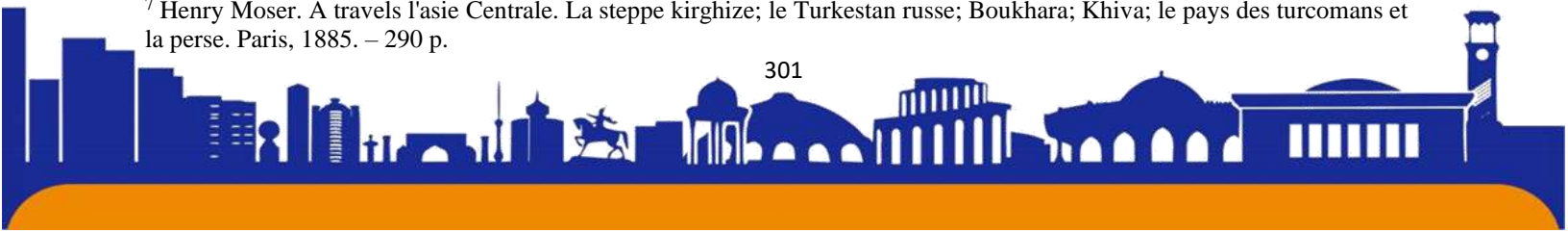
Жумаштың баласы Хожатилеу медреседе оқыған. Медресени питкергеннен кейин мурап хызметинде ислеген. Қарақалпақстанда оның қаздырған хәм өзиниң аты менен аталатуғын «Тилеў мурап арнасы» болған. Ол гейпара ўақытлары «қазақ арнасы» деп те аталған.

Бул - бир тәрәптен, қазақ жигитиниң қәлеген жерде өз қәбилетин көрсете алатуғынына дәлил. Екинши тәрәптен, Жумаштың тәғдири тарийхтың қурамалылығын, адамның өмир жолындағы тосқынлықлар хәм таңлаўларды көрсететуғын мысал болып табылады. Ол өз халқы ушын гүрескен батырдан басқа елде жоқары лаўазымға ерискен шахсқа айланды. Жумаштың тарийхы - умытылмас мийрас, өтмиштиң сабағы хәм келешекке болған исенимниң белгиси сыпатлайтуғын архив дереклеринен табылған мағлыўматларға тоқталып өтемиз:

Әмиўдәрья бөлиминиң начальниги генерал-майор Ивановтың Хийўа ханына жазған 1875-жыл 23-августтағы хатында Жумағамбет бийдиң түркменлер менен талан-тараж жөниндеги келиспеўшиликлерин түп-тийкарынан шешиў ушын,

⁶ Жалилов О. XIX иккинчи яrimi XX аср бошларидаги қорақалпоқ тарихидан. Тарих фанлари бүйича кандидатлик диссертация, Тошкент: 1970. – 615 б.

⁷ Henry Moser. A travels l'asie Centrale. La steppe kirghize; le Turkestan russe; Boukhara; Khiva; le pays des turcomans et la perse. Paris, 1885. – 290 p.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

қазақтардың талабы елеге шекем қанаатландырылмағанынан шағым етип атырғанлығы себепли, түркменлер менен қазақтарға, бир-биринен қарыздарларға Хожели қаласында съезд* тайынлап, барлық ислерди лаўазымлы шахслар хәм Әмиўдәрья бөлими жиберген адамның қатнасыўында дурыс көрип шығыўын сораған⁸.

Әмиўдәрья бөлими баслығының Хийўа ханына жазған 1877-жыл 13-майдағы хатында Маңғыстаў приставы усы жылдың 19-январында бөлим баслығына өзине исенип тапсырылған приставтың Жумағамбетке Хийўа ханлығында турақлы хәм ўақтында көшип жүрген барлық Маңғыстаў қазақтарын басқарыўды тапсырғаны хакқында хабар берди. Бул хакқында Әмиўдәрья бөлиминиң баслығы генерал-майор Иванов усы жылдың 25-февралында Хийўа ханына мағлыўмат ушын хабар еткен, бирақ Хийўа ханы сол ўақытта Жумағамбеттиң өзиниң пуқарасы екенин билдирмеген. Ал Хийўа ханы Жумағамбет хәм оның адамлары Хийўа қол астында деген хаты бойынша генерал-майор Ломакин*нен усы аңласпаўшылықты түсиндириўди сораған.

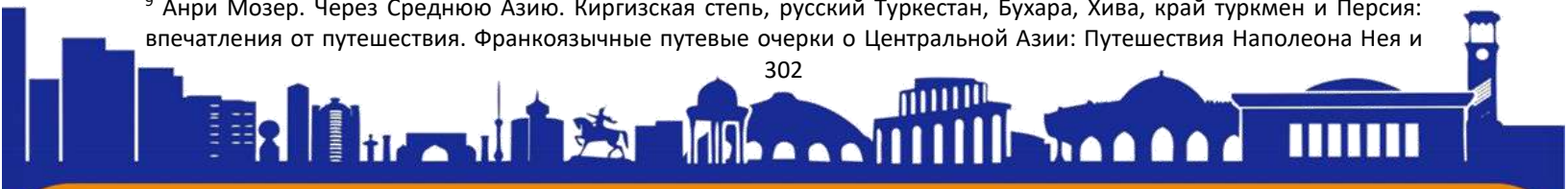
Усы жерде соны айтып кетиў керек, бул дәўирде Хийўа ханлығына Әмиўдәрьяның шеп жағалығы қараслы болды. Соның менен бирге Үстирттиң үстинде сийрек жайласқан көшпели халықлар жасады. Олар арасында Маңғыстаўтан көшип келген хәм жайлаў ушын қоныс аўдарған көшпели қазақтар бар еди. Жоқарыдағы архив мағлыўматына тийкарланып соны айтыў мүмкин, Жумағамбет (Жумаш) Маңғыстаўтан келген барлық қазақтардың бийи етип тайынланған. Анри Мозердиң мағлыўматы бойынша Үстирит тегислигинде 24 мыңға шамалас халық жасаған⁹.

*Халық суды еки инстанциядан турады: аўыл суды (хәр аўылда үш қазы) хәм приставлықтың бийлер суды съезди (хәр волосттан бир бий хәм бир кандидат). Аўыл қазылары Закаспий әскерий бөлиминиң басшысы тәрәпинен, ал приставлық сот жыйналысларының қазылары Кавказ әскериниң бас қолбасшысы тәрәпинен тастыйықланатуғын еди. Приставлықтың бийлер жыйналысы жылына еки мәрте - 1-декабрьден 1-февральға дейин хәм 1-апрельден 1-майға дейин өткерилетуғын еди. (Дерек: Турсунова М. С. Казахи Мангишлака во второй половине XIX века. Алма-Ата. 1977. - 123 с.) Ал, Сырдарья областының Әмиўдәрья бөлиминде бийлер суды менен отырықлы халық ушын қазылар суды хызмет етти. Қазылар судынан жоқары қазылар съезди турды. Ол қазылар судының шешиўине қанаатланбаған адамлардың шағым арзаларын қарады (Дерек: Р.Қосбергенов. Қарақалпақ халқының колониал дәўирдеги мәдениаты хәм турмысы. Нөкис, 1970. - 15 – бет. .

⁸ Ўз МА, И-125 ф., 2-руйхат, 16-иш, 25-27 варақ.

*Закаспий областының начальниги

⁹ Анри Мозер. Через Среднюю Азию. Киргизская степь, русский Туркестан, Бухара, Хива, край туркмен и Персия: впечатления от путешествия. Франкоязычные путевые очерки о Центральной Азии: Путешествия Наполеона Нея и

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Буннан тысқары, Жумағамбет Хийўа ханына қағазлар менен еки қазағын жибергенин, оларды Хийўа тутқынға алғаны хаққында шағым еткен. Жумағамбеттиң мәлим етиўинше, бул адамлар да Россия пуқаралары болғанлықтан, олардың хәр бириниң қандай айыбы бар екенлигин түсиндириўин сораған.

Солай етип, жоқарыдағы мағлыўматларды таллап, Маңғыстаў приставының есабатындағы Жумағамбеттиң статусы хәм Хийўа ханлығына қатнасына байланыслы курамалы мәселелер пайда болмақта. Бул жағдай Әмиўдәрья бөлиминиң баслығы генерал-майор Ивановтың хабары хәм Жумағамбеттиң Хийўа ханының өзиниң қараўында екенлиги хаққындағы билдириўи менен тиккелей байланыслы. Каспийарты ўәлаятының баслығы генерал-майор Ломакиннен түсиник сораў арқалы буны анықластырыў әҳмийетли екенлиги атап өтилген.

1877-жылы 28-ноябрьде Әмиўдәрья бөлиминиң баслығының Хийўа ханына билдириўине қарағанда, Жумағамбет бийге өз дизимине жазылған қазақлардан салық жыйнаўдан алдын, қазақлар өзлерине қараслы деп есаплайтуғын хәм Хийўа ханы қол астында деп есапланатуғын бийликлери менен келисиўин сораған¹⁰.

1877-жыл 30-июль күни Әмиўдәрья Бөлими баслығының ўазыйпасын атқарыўшы айырым қазақлардан отаў салығын өндирип алыўға жәрдем сорап, Хийўа ханына шағым етеди. Маңғыстаў бийи Жумағамбет ханлықта көшип жүрген Маңғыстаў приставлығының қазақлары Жумағамбет Досов, Даўылбай Алтаев, Жарылқан Алапов, Тәжи Даўылбаев, Турман Қулшаров хәм Боранбай Алтаевлар 1876-жыл ушын отаў салығын төлемегенин, салық жыйнаўшы Манат Боранқулов олардың орнына қазнаға салықты төлегенин жазған¹¹.

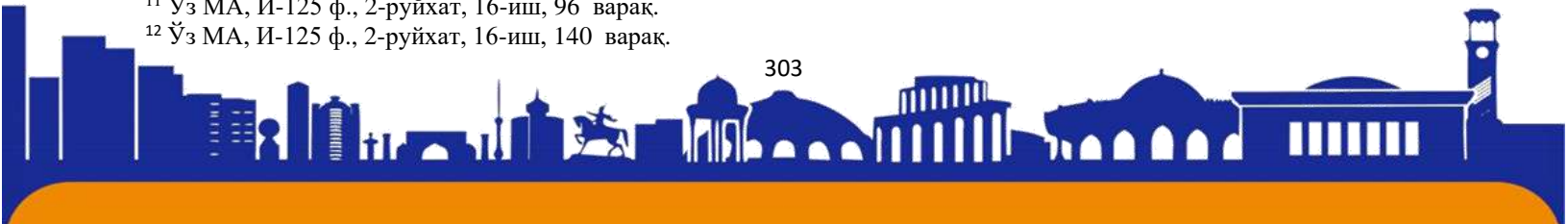
1877-жылы 6-мартында Түркстан әскерий округи Әмиўдәрья бөлиминиң баслығы Хийўа ханына жолланған рапортта Маңғыстаў бийи Жумағамбет Жанчуринниң хатын тиркеп, айыпкерлерден өндириў хәм өлтирилген қазақтың туўысқанларын қанаатландырыўды сораған. Жанчуринниң хабарындағы түркмен тонаўшылары хаққындағы мағлыўматлар дурыс болса, ханнан қатаң илажлар көрип, айыпкерлерди жазалаў өтиниш етилген¹².

Анри Мозера во второй половине XIX века: (перевод с французского) / авторы А.Мозер, Н.Ней; составитель, переводчик, автор вступительной статьи С.Атанова. – Москва: Кучково поле Музеон, 2023. – 347 с.

¹⁰ Ўз МА, И-125 ф., 2-руйхат, 16-иш, 36 варақ.

¹¹ Ўз МА, И-125 ф., 2-руйхат, 16-иш, 96 варақ.

¹² Ўз МА, И-125 ф., 2-руйхат, 16-иш, 140 варақ.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

Әмиўдәрья бөлиминиң баслығы 1877-жылы 25-февральдағы Хийўа ханына жазған хатында, Маңғыстаў приставлығы Адай аўылының қазағы Жумағамбетке өзине исенип тапсырылған приставлықтағы барлық қазақларды басқарыўды тапсырды, олар сизиң жоқары мәртебели ханлығыңызда турақлы көшип-қонып жүргенлер де, хәр түрли ислер бойынша ўақытша келип жүргенлер де болады. Усы ҳаққында хабарлай отырып, зәрүр болған жағдайда қазақ Жумағамбеттиң нызамлы өтинишлерине өз тәрәпиңизден қоллаў көрсетиўиңизди өтинемен¹³.

Бул архив дереклерине таянып жуўмақ қылып айтатуғын болсақ, Жумағамбеттиң кейинги тәғдири Россия империясы хәм Хийўа ханлығы ортасындағы өз-ара келиспеўшиликлер менен байлыныслы болған. Оның қашан хәм қайжерде қайтыс болғанлығы бойынша анық бир мағлыўмат жоқ. Бирақ аўызеки дереклерге сүйенетуғын болсақ ол өлгеннен кейин Хожелидеги Гәўирқалаға жерленген.

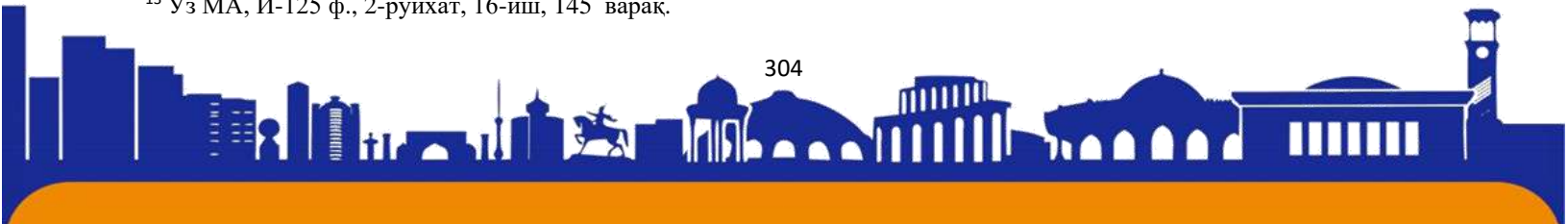
Жумаштың өмири - қазақ тарийхының бир бөлеги. Оның мәртлиги, жигерлилиги хәм өмирге болған умтылысы әўладтан-әўладқа мийрас болып қалады. Ол өз тәғдирин өзгерткен, қыйыншылықларға бойсынбаған хәм басқа елде де өз орнын тапқан қазақ батырының символы. Жумаштың тарийхы - өтмишимизди еске түсирип, келешекке болған исенимимизди арттырады.

Жуўмақлап айтқанда, Жумаш беглербеги ҳаққында еледе тереңирек изертлеў жумысларын алып барыў керек. Еле үйренилмеген халық толғаўлары хәм архив хўжетлерин ақтарып, ол ҳаққында еле тарийхтың ашылмаған бетлери бар екенине исенемиз. Бүгинги әўлад Жумаш беглербегиниң тарийхын билиўи керек. Ол бизди өз тарийхымызды хўрмет етиўге, қыйын жағдайларда күшли болыўға хәм бәрқулла жақсылыққа умтылыўға үйретеди. Жумаштың тәғдири - қазақ халқының руўхының беккемлиги хәм өмирге болған сүйиспеншилигиниң дәлийли.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Henry Moser. A travels l'asie Centrale. La steppe kirghize; le Turkestan russe; Boukhara; Khiva; le pays des turcomans et la perse. Paris, 1885.

¹³ Ўз МА, И-125 ф., 2-руйхат, 16-иш, 145 варақ.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

2. Анри Мозер. Через Среднюю Азию. Киргизская степь, русский Туркестан, Бухара, Хива, край туркмен и Персия: впечатления от путешествия. Франкоязычные путевые очерки о Центральной Азии: Путешествия Наполеона Нея и Анри Мозера во второй половине XIX века: (перевод с французского) / авторы А.Мозер, Н.Ней; составитель, переводчик, автор вступительной статьи С.Атанова. – Москва: Кучково поле Музеон, 2023.
3. Брегель Ю.Э. Документы архива хивинских ханов по истории и этнографии каракалпаков. – М.: Наука, 1967.
4. Жалилов О. XIX иккинчи ярими XX аср бошларидаги қорақалпоқ тарихидан. Тарих фанлари бўйича кандидатлик диссертация, Тошкент: 1970.
5. Жалилов О. XIX-XX аср бошларидаги қорақалпоқ тарихидан (Хива давлат хужжатлари асосида). – Тошкент: Фан, 1986.
6. Қосбергенов Р. Қарақалпақ халқының колониал дәуирдеги мәденияты хәм турмысы. Нөкис, 1970.
7. Опаев Б. Дала жазыўлары. Алмата, 2025.
8. Турсунова М. С. Казахи Мангишлака во второй половине XIX века. Алма-Ата. 1977.
9. Ўз МА, И-125 ф., 2-руйхат, 16-иш, 140 варақ.
10. Ўз МА, И-125 ф., 2-руйхат, 16-иш, 145 варақ.
11. Ўз МА, И-125 ф., 2-руйхат, 16-иш, 25-27 варақ.
12. Ўз МА, И-125 ф., 2-руйхат, 16-иш, 36 варақ.
13. Ўз МА, И-125 ф., 2-руйхат, 16-иш, 96 варақ.
14. Электрон ресурс: <https://sozdikqor.kz/soz?id=59524&a=Juma>

COMPOUNDS EXPRESSING EMOTIONAL UNITS IN RUSSIAN AND THEIR LINGUISTIC AND CULTURAL CHARACTERISTICS

Salimova Kamila Bakhriddinovna

Teacher of the department of Languages of Samarkand Zarmed University

Abstract. This article explores compound words in the Russian language that express emotional states and attitudes. Through the lens of linguistics and cultural semantics, we analyze how these compounds are formed, their syntactic and morphological structures, and their role in expressing culturally specific emotions. The study also highlights the influence of Russian worldview and national character on the language's emotional vocabulary.

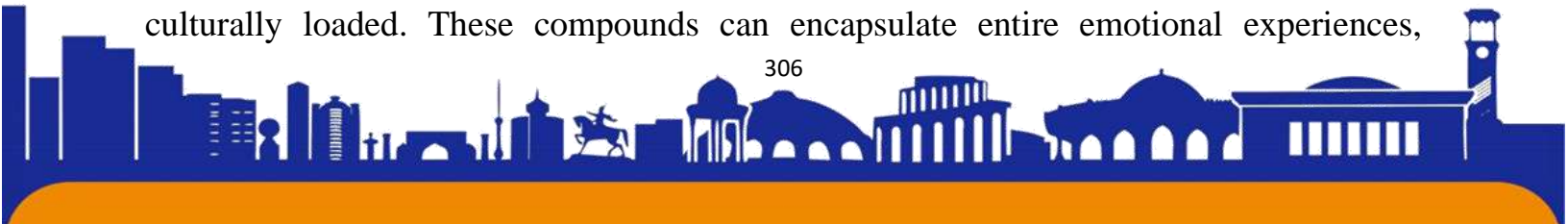
Key words: compound words, emotional vocabulary, cultural linguistics, semantics, emotion expression, language and culture, metaphor, worldview.

Аннотация. В этой статье рассматриваются сложные слова в русском языке, которые выражают эмоциональные состояния и отношения. Через призму лингвистики и культурной семантики мы анализируем, как эти соединения образуются, их синтаксическую и морфологическую структуру и их роль в выражении культурно-специфических эмоций. В исследовании также подчеркивается влияние русского мировоззрения и национального характера на эмоциональный словарь языка.

Ключевые слова: сложные слова, эмоциональный словарь, культурная лингвистика, семантика, выражение эмоций, язык и культура, метафора, мировоззрение.

Introduction. Emotions are a fundamental part of human experience, shaping perception, behavior, and communication. However, the ways in which emotions are expressed linguistically differ significantly across languages and cultures. In the Russian language, emotional expression is particularly rich and diverse, with compound words playing a notable role in conveying complex emotional states and social attitudes.

Compound words in Russian (сложные слова) are formed by combining two or more lexical units into a single word, often resulting in expressions that are both vivid and culturally loaded. These compounds can encapsulate entire emotional experiences,

personality traits, or value judgments in a single term – something that may require full sentences in other languages. For example, words like *душегуб* (soul-killer) or *сердцебиение* (heart-beating) reflect not just a state or action, but an emotional and cultural attitude toward it. The study of these emotional compounds provides insight into the Russian worldview, revealing how language encodes feelings, moral values, and social relationships.

Furthermore, it highlights the cultural significance of emotional depth and expression in Russian society, where concepts such as *душа* (soul), *сердце* (heart), and *чувство* (feeling) occupy central positions in the national consciousness.

Literature review and methodology. The study of emotional language has attracted considerable attention across various fields, including linguistics, psychology, cultural studies, and cognitive science. Scholars such as Anna Wierzbicka (1992, 1999) have emphasized the cultural relativity of emotional concepts, arguing that languages encode culture-specific emotional meanings through lexical choices and grammatical structures. In her work on Russian emotional lexicon, Wierzbicka highlights how key concepts like *душа* (soul) and *сердце* (heart) are central to Russian identity and emotional expression.

Other studies (e.g., Pavlenko, 2008; Zaliznyak et al., 2005) have examined how emotional meanings are shaped through metaphor and metonymy in Russian, often embedded in compound or prefixed forms. These works show that Russian exhibits a strong tendency toward emotionally saturated vocabulary, with many compounds expressing evaluative or affective meanings. For instance, the use of emotionally expressive compound nouns like *душегрейка* (soul-warmer) or *сердцеломка* (heart-breaker) reveals the language's deep connection to bodily and spiritual imagery.

From a structural point of view, Vinogradov (1947) and more recently, Plungian (2011), have explored Russian word formation processes, including compounding, and their semantic productivity. These studies provide a foundation for analyzing how compound words function not just morphologically, but also semantically and pragmatically in emotional discourse.

Despite growing interest in emotional vocabulary, specific attention to compound words expressing emotions in Russian remains relatively underexplored. This paper aims to fill that gap by combining morphological analysis with cultural and cognitive perspectives.

Results. This study employs a qualitative descriptive approach, combining elements of structural linguistics, cultural linguistics, and cognitive semantics to analyze Russian compound words that express emotional units. Data Collection. The data set includes:

Lexical entries from authoritative Russian dictionaries (e.g., Ozhegov, Ushakov, Efremova). Examples from literary texts (e.g., Dostoevsky, Chekhov, Tolstoy). Selected contemporary media and online discourse, where neologisms and expressive compounds are common. Approximately 80 compound words with explicit or implicit emotional content were selected for detailed analysis. Analysis Procedure. Each compound was analyzed based on:

Morphological structure – Type of compound (noun-noun, adjective-noun, verb-based, etc.)

Semantic content – Primary and secondary emotional meanings, metaphorical imagery.

Cultural associations – Traditional, literary, or religious connotations.

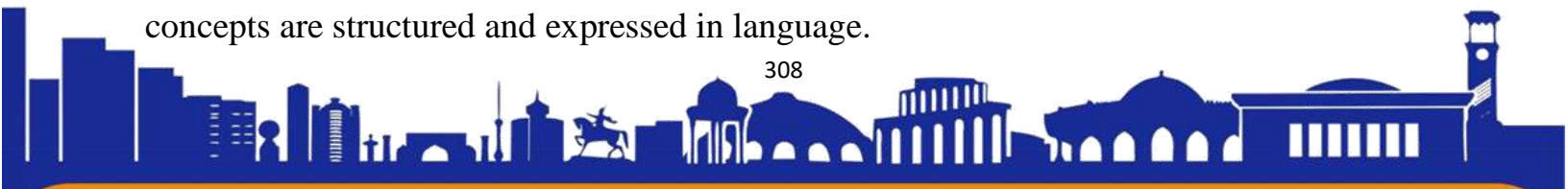
Pragmatic usage – Context of use: formal vs. informal, ironic vs. sincere, etc.

Comparative insights were also drawn with emotional compounds in English, to highlight cultural specificity. This study is limited to written sources and may not fully reflect regional or spoken variation in emotional compounds. Further research including sociolinguistic interviews or corpus-based statistical analysis would provide a broader perspective.

Emotion is a universal human experience, yet the linguistic expression of emotion varies significantly across cultures. In Russian, emotional expressions are often embedded in compound words that convey subtle nuances of feelings, social attitudes, and psychological states. These linguistic units serve not only communicative functions but also reflect cultural identity and social values.

This paper focuses on Russian compound words (сложные слова) that encapsulate emotional meaning. We examine their formation, semantic structure, and cultural implications, offering insights into the interplay between language and emotion in the Russian sociolinguistic context.

Linguistic relativity theory (Sapir-Whorf Hypothesis) – which suggests language influences thought and perception. Cognitive linguistics – focusing on how emotion concepts are structured and expressed in language.

Discussion. Cultural linguistics – analyzing the reflection of cultural schemas in language. The study also incorporates morphological analysis to understand compound formation in Russian. Types of Emotional Compounds in Russian. Russian compounds expressing emotion can be categorized into:

a) Noun-noun compounds. These often express personality traits or social labels based on emotional behavior. Example: душетрепка (from *душа* - soul, and *трепать* - to shake) – something emotionally tormenting. сердцедер (heart + tear) – overly sentimental person or content.

b) Adjective-noun compounds. Used for characterizing emotions or emotional objects. Example: горевестник (grief + herald) – one who brings bad news. сладкоголосый (sweet + voiced) – a voice with an emotionally pleasant tone.

c) Verb-based compounds (neologisms and colloquial forms). Modern Russian, especially online discourse, produces playful or expressive compounds: плакаться-жаловаться – to whine/complain emotionally. радоносец (joy + bearer) – one who brings happiness (ironically or sincerely).

Linguistic Characteristics. Morphological richness. Russian allows a high degree of compounding, thanks to inflection and flexible word order.

Prefixation/suffixation in compounds. Emotional nuance is often enhanced via diminutives or augmentatives (*душонка, миленький*).

Phonosemantic qualities. Sound symbolism often mirrors the emotional tone (e.g., hard consonants for anger, soft vowels for affection).

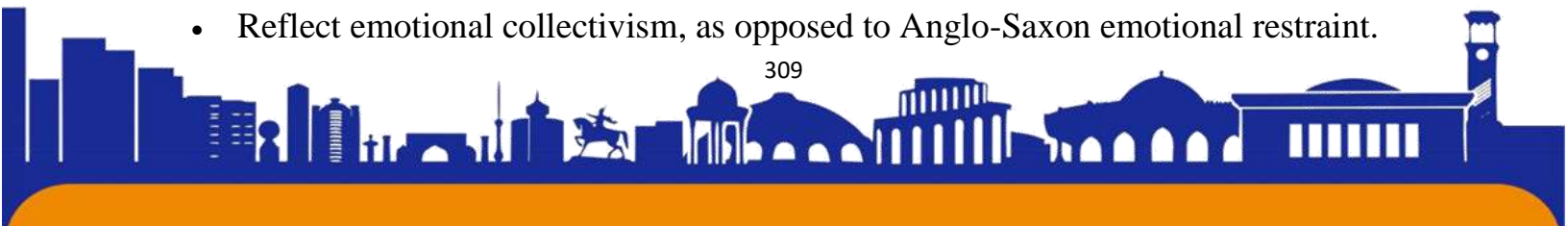
Cultural Characteristics. Emotion and collectivism. Russian culture traditionally values emotional openness and collectivist expression. Emotional compounds often highlight social interaction (e.g., жалобщик, душевный).

Emotional intensity. Russian tends to emphasize depth of feeling; many emotional compounds express extremes (e.g., бездушный - soulless, душевный - soulful).

Religious and literary influence. Orthodox Christianity and Russian literature (Dostoevsky, Tolstoy) influence emotional vocabulary with spiritually loaded compounds (e.g., грехоносец – sin-bearer).

Cross-Cultural Comparison. Compared to English, Russian emotional compounds tend to be more expressive and poetic.

- Rely more on metaphoric and symbolic imagery.
- Reflect emotional collectivism, as opposed to Anglo-Saxon emotional restraint.

Compound words expressing emotional meanings in Russian represent a unique linguistic phenomenon that reflects both the structural richness of the language and the deep emotional and cultural values embedded within it. Through the combination of morphemes – such as *душа* (soul), *сердце* (heart), *грусть* (sadness), *радость* (joy) – these compounds are capable of conveying highly nuanced emotional states and social attitudes in a compact and often metaphorical form.

Conclusion. The analysis shows that emotional compounds in Russian are not only linguistically productive but also culturally significant. They often reflect key aspects of the Russian worldview, such as the importance of the soul (*душа*), emotional sincerity, and collective emotional experience. This cultural embeddedness distinguishes Russian from languages like English, where emotional expression through compounding is generally less vivid or symbolic.

Moreover, emotional compounds serve important pragmatic functions: they convey evaluation, irony, affection, or criticism, often in a highly expressive or poetic style. Their use in literature, media, and everyday speech illustrates their flexibility and continuing relevance in modern Russian discourse.

In sum, the study of emotional compounds in Russian provides valuable insight into the relationship between language, emotion, and culture. It also opens opportunities for further comparative research in Slavic linguistics and cross-cultural semantics, particularly in the areas of metaphor, emotion conceptualization, and linguistic creativity.

List of references:

1. Салимова, К.Б. (2025). РУССКИЕ НАУЧНЫЕ ТЕРМИНЫ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В НАУЧНЫХ ОБЛАСТЯХ И ИХ ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ. *Research Focus*, 4(Special Issue 1), 219-221.
2. САЛИМОВА, К.Б. ТЕМА ЛЮБВИ В РАССКАЗЕ "ДАМА С СОБАЧКОЙ" ЧЕХОВА. *СТУДЕНЧЕСКИЙ ВЕСТНИК Учредители: Общество с ограниченной ответственностью "Интернаука" БИБЛИОМЕТРИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ: Входит в РИНЦ®: нет Цитирований в РИНЦ®: 0 Входит в ядро РИНЦ®: нет Цитирований из ядра РИНЦ®: 0 Норм. цитируемость по журналу: Импакт-фактор журнала в РИНЦ: Норм. цитируемость по направлению: Дециль в рейтинге по направлению: Тематическое направление: Other social sciences, 62-63.*
3. Вежбицкая А. *Понимание культур через ключевые слова.* – М.: Языки славянской культуры, 2001.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

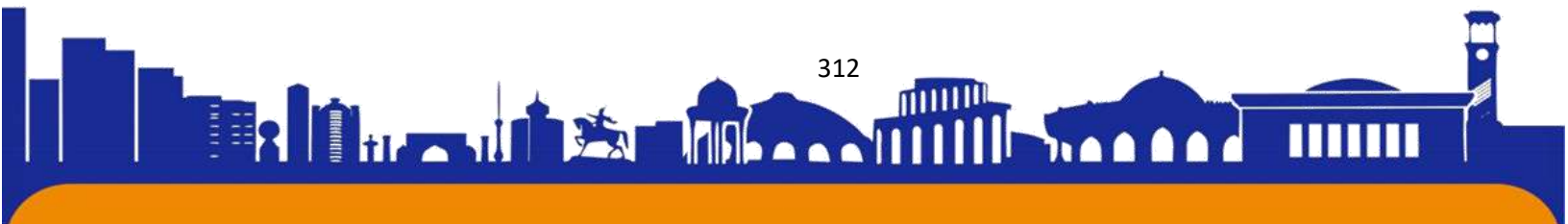
4. Вежбицкая А. *Язык. Культура. Познание.* – М.: Русские словари, 1996.
5. Плюнгиан В. А. *Введение в грамматику смысла.* – М.: РГГУ, 2011.
6. Павленко А. *Эмоции и многозначность в билингвизме: влияние языка на переживание и выражение эмоций.* // Вопросы психолингвистики, 2008. №8. С. 33-46.

(Iyun)

TABLE OF CONTENTS

1	Tashqi Savdo Balansining Iqtisodiy Rivojlanishga Ta'sirini Ekonometrik Modellashtirish (Surxondaryo Viloyati Misolida) Isroil Mamataliyev , Jaloliddin Nurboyev	7-16
2	ZAMONAVIY PSIXOLOGIYADA NEYROGRAFIKANI ROLI Sobirova Lobar Raximovna	17-22
3	O'ZBEK TILINING SO'Z YASASH SISTEMASI A'NANAVIY VA YANGI USLUBLAR. Ochilova Marjona Olimjon qizi	23-26
4	METHODS OF TEACHING THE "OPERATORS" SECTION IN TEACHING THE PASCAL PROGRAMMING LANGUAGE BASED ON THE LOGIC SCHEME OF CONCEPTS IN THE ENVIRONMENT OF DIGITAL TECHNOLOGIES Mirzaali Fayziev, Rustam Shadiev	27-35
5	SUV RESURSLARIDAN FOYDALANISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH YO'NALISHLARI Abduzoirov Javohir Qurbonovich	36-41
6	BO'LAJAK TARBIVACHILARNING KASBIY IJODKORLIKINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK SHART - SHAROITLARI Saidova Dilnoza Baxtiyor qizi	42-48
7	BOLALARDA BADIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOFIZIOLOGIK ASOSI. Eraliyeva Zamira Rasuljonovna	49-57
8	OMON MATJON IJODIDA ANAFORANING QO'LLANISHI Abdusharifova Sarvinoz	58-61
9	THE COMPOSITION AND MEDICINAL PROPERTIES OF ARUGULA (ERUCA SATIVA) A.A. Turakulov, Boboyorov Sirojiddin O'tkir o'g'li	62-66
10	ZAYTUN O'SIMLIGINING KIMYOVIY TARKIBI VA DORIVORLIK XUSUSIYATLARI E.B. Jurayev, Panjiyeva Aziza Nodir qizi	67-71

11	PISTA O'SIMLIGI ZAXIRALARI VA ULARNI KO'PAYTIRISH CHORA TADBIRLARI Jo'rayeva Vazira Tuychiyevna, Mamanazarova Marjona Rustam qizi	72-75
12	ФОРМИРОВАНИЕ ОРФОГРАФИЧЕСКОЙ И ПУНКТУАЦИОННОЙ ГРАМОТНОСТИ: СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ Касимова Камила Махаммаджонова	76-84
13	INGLIZ HIKOYALARI TARJIMASIDA YO'L QO'YILADIGAN XATOLAR Matchanova Mohinur Otabek qizi, Otaxonova Gulasal Boboxon qizi	85-93
14	NERV TO'QIMASI Xudoynazarov Xasan Yusuf o'g'li, Bekmirzayev Eshquvvat Ro'ziyevich	94-101
15	THE ROLE OF BIOSTIMULATORS IN THE HUMAN BODY Qodirova Shakhlo Muzaffarovna, Usmonova Farzina Fayzullo qizi	102-105
16	ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA INSON RUHIYATINING TASVIRLANISHI VA XOTIN-QIZLAR OBRAZI Shodiyeva Shaxro'za Jovli qizi	106-112
17	MILLIY IQTISODIYOTDA MAXSUS IQTISODIY ZONALARI FAOLIYATINI YO'LGA QO'YISH Primov Sirojiddin Furqat o'g'li	113-117
18	THE IMPORTANCE OF FUZZY SET THEORY IN IMAGE NOISE REMOVAL AND RESTORATION Khatamov Orif Yusupovich	118-121
19	XORAZMDA JADIDCHILIK HARAKATI VA UNING MA'RIFIY MEROSI Satibaldieva Dilnoza Azadboevna	122-126
20	HUDUDLARNING INVESTITSION BARQARORLIGINI TA'MINLASH ASOSIDA MOLIYA BOZORINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI Rustamova Feruza Rustam qizi	127-133
21	ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA INSON RUHIYATINING TASVIRLANISHI VA XOTIN-QIZLAR OBRAZI SHODIYEVA SHAXRO'ZA JOVLI QIZI	134-140
22	REGRESS MAJBURIYATLAR VA REGRESS TALAB Jo'raqulova Hilola O'ktam qizi	141-142
23	BANKLARDA KREDIT BERISH JARAYONIDA SUG'URTA AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH Alimov Jalol Quدراتovich, Mamadjanova Tuyg'unoy, Oybek Ro'ziyev	143-156

24	ХИВА ХОНЛИГИНИНГ ҚОРАҚАЛПОҚЛАРИДА ҚОЗИЛАР СУДИ ТАРИХИ (XIX АСР ОХИРИ XX АСР БОШЛАРИ) Опаев Б.	157-170
25	О‘ЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЙОТИНИ ЕКОЛОГИК БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШДА ЯШИЛ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ РОЛИ Allamurodova Zuxra Alibekovna	171-175
26	РАҚАМЛИ ВАЛЮТАЛАР ВА МАРКАЗИЙ БАНК РАҚАМЛИ ВАЛЮТАЛАРИ (CBDC): О‘ЗБЕКИСТОН УЧУН ИСТИҚБОЛЛИ MODEL Allamurodova Fotima Alibekovna	176-180
27	ГРАФИТ АСОСИДАГИ ЕЛЕКТРОДГА КУМУШ АСЕТАТ ВА СИМОВ(II) ОКСИДНИ ШИМДИРИШНИНГ ОПТИМАЛ ШАРОИТЛАРИНИ АНИQLASH Niyozova O.A, Jumayeva Z.E, Jo‘rayev B.N	181-184
28	TUYOQLARNING KASALLANISHIGA SABAB BO‘LADIGAN FERMADAGI MUHIT SHAROITLARI: NAMLIK, POL MATERIALI VA GIGIYENA Sobirova Iroda Xalilla qizi	185-194
29	IJTIMOIIY YORDAM DASTURLARI SAMARADORLIGINI BAHOLASH DA SUN‘IY INTELLEKTDAN (SI) FOYDALANISH ISTIQBOLLARI Xidirbayev Baxrom Baxtiyarovich	195-198
30	ЎЗБЕКИСТОНДА ПЕНСИЯ ЖАМЁАРМАСИ ДАРОМАДЛАРИ ВА ХАРАЖАТЛАРИ МУТАНОСИБ БОЛИШИГА АСОСИЙ САБАБЛАР Пардаев Фаррух Музаффарович	199-202
31	SUN‘IY INTELLEKTNING TA‘LIMDAGI ROLI VA ISTIQBOLLARI Baxodirova Mahliyo Ilhomovna	203-206
32	ZAMONAVIY DARSLARDA O‘ZBEK TILINI O‘QITISHNING INNOVATSION USULLARI To‘yliyeva Sevara Erkin qizi	207-209
33	RAQAMLI TEXNOLOGIYANING HAYOTIMIZDAGI O‘RNI Pardayeva Ashirgul Botirovna	210-213
34	IQTISODIY INQIROZLARNING NAZARIY ASOSLARI: SABABLARI VA TURLARI Moyliyev Elyor Baxtiyorovich, Narzullayeva Maftuna Fayzullo qizi	214-221
35	DOPPI Abdiyeva Sabrina Sheraliyevna	222-225

36	АБЕРРАНТНАЯ ПРАВАЯ ПОДКЛЮЧИЧНАЯ АРТЕРИЯ (КЛИНИЧЕСКИЙ СЛУЧАЙ) Д.Я. Хожиев, Т.В. Татун, Астапенко, К.П, Мижигурская Д.Д., Хожиева П.Д.4	226-233
37	SAMARQAND AN'ANAVIY BADIY KULOLCHILIGINING O'ZIGA HOS USLUB VA YO'NALISHLARINING ILMIY ASOSLARI Dominjonov Komoliddin Faxriddin o'g'li	234-241
38	QISHLOQ XO'JALIGI KORXONALARIDA BUXGALTERIYA HISOBI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI Eshqorayev Javohir Zayniddin o'g'li	242-246
39	DORI MODDALARDAN O'TKIR ZAHARLANISH VA UNI DAVOLASHDA XALQ TABOBATIDAN FOYDALANISH Qodirova Shaxlo Muzafarovna, Nabijonova Saida Sherzod qizi	247-251
40	ALLERGIK KASALLIKLARNI DAVOLASHDA DORIVOR O'SIMLIKLARDAN FOYDALANISH Qodirova Shaxlo Muzafarovna, Abdug'aniyeva Maftuna Abdunazar qizi	252-256
41	NOAN'ANAVIY TABOBATGA QO'LLANILADIGAN DAVOLASH USULLARI Qodirova Shaxlo Muzafarovna, Narzullayeva Mohlaroy Fayzulla qizi	257-260
42	SUVLI AJRATMALAR, QAYNATMA VA DAMLAMALAR TAYYORLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI Qodirova Shaxlo Muzafarovna, Ergasheva Dilshoda Xo'jamberdiyevna	261-265
43	ИЗНОСОСТОЙКОСТЬ ТЕРМИЧЕСКИ ОБРАБОТАННЫХ СТАЛЕЙ ДЛЯ ПИЛ ХЛОПОКОЧИСТИТЕЛЬНЫХ МАШИН Мухамедов Азад Анварович, Хожиев Олимжон Бегалиевич	266-271
44	AMALIY MASALALAR UCHUN MATLAB/MAPLE DASTURLARIDA SONLI ALGORITMLARNI ISHLAB CHIQUISH Shamsitdinova Gavxaroy Azmiddin qizi	272-276
45	МАКРОИQTISODIY BARQARORLIK OMILLARI Eshqulova Nasiba Normo'minovna	277-286
46	TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA O'ZBEKISTONDA QURILISH MATERIALLARI SANOATI KORXONALARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI TA'MINLASH ISTIQBOLLARI Xoshbakov Baxodir Abdilazizovich	287-297

47	ЖУМАШ БЕКЛЕРБЕГИНИҢ ТӘҒДИРИ: ҚАШҚЫНЛЫҚТАН БИЙЛИККЕ ШЕКЕМ Опаев.Б	298-305
48	COMPOUNDS EXPRESSING EMOTIONAL UNITS IN RUSSIAN AND THEIR LINGUISTIC AND CULTURAL CHARACTERISTICS Salimova Kamila Bakhriddinovna	306-311
	MUNDARIJA	312-316

